Genel Bunalımın DİNAMİKLERİ

Immanuel Wallerstein □ Giovanni Arrighi
Andre Gunder Frank □ Samir Amin

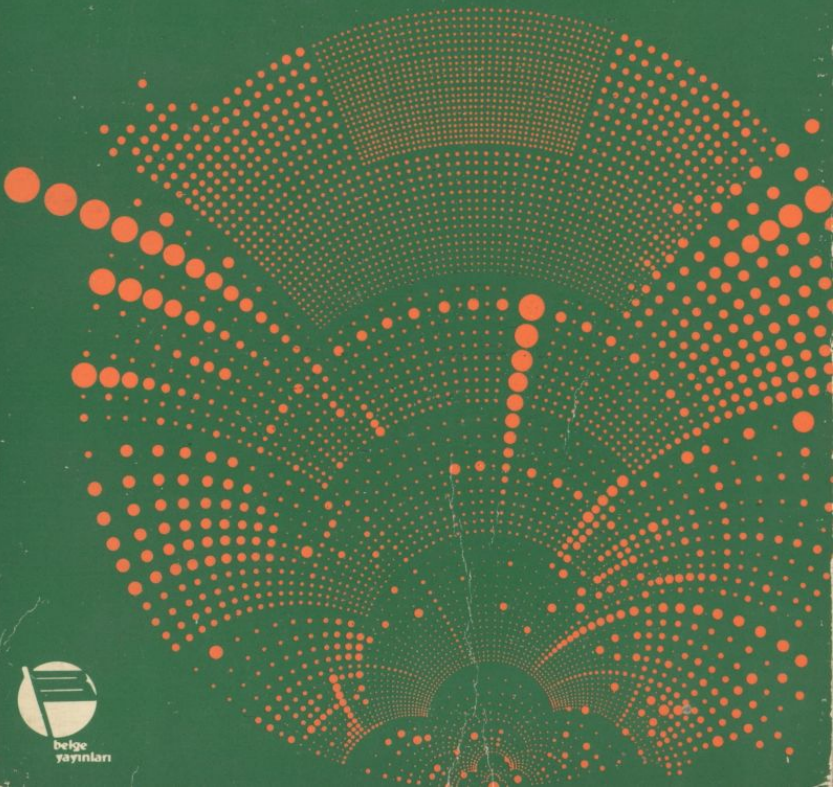

belge yayınları

GENEL BUNALIMIN DİNAMİKLERİ

Kapitalist dünya ekonomisi diye bir toplumsal bütünlüğün varolduğu, ülkelerin iç politikalarının büyük çapta dünya ölçeğindeki işbirliği çerçevesine oturduğu, bunalımın dünya çapında, bütünsel olduğu ve böyle çözümlenmesi gerektiği noktalarında ortak bir anlayışa ve yaklaşıma sahip olan dünya çapında ünlü dört iktisat kuramcısı, elinizdeki kitabı tartışarak, ortaklaşa hazırladı. Kimi noktalarda farklı düşünen yazarlar, benimsensin benimsenmesin, eleştirilsin eleştirilmesin, tartışılması gereken ilginç sonuçlara vardılar. Wallerstein GEÇİŞ OLARAK BUNALIM, Arrighi BİR HEGAMONYA BUNALIMI, Frank İDEOLOJİ BUNALIMI/BUNALIM İDEOLOJİSİ, Amin ise BUNALIM, ULUSÇULUK VE TOPLUMCULUK başlıkları altında dünya genelinde yaşanan bunalımı ele aldı.

Wallerstein, Binghamton'daki New York Devlet Üniversitesi in Fernand Braudel Ekonomi, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar İnceleme Merkezini yönetiyor. Wallerstein'in yaklaşımını en iyi özetleyen ünlü makalesi «Dünya Kapitalist Sisteminin Yükselişi ve Müstakbel Çöküşü» Belge Yayınlarının **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar** adlı derlemesi içinde yaralıyor. (Aynı derlemede Frank'ın da iki makalesine yerveriliyor: «Dünya Sistemi Bunalımda» ve «Üçüncü Dünya'da Bunalım ve Devlet»). Bu arada Wallerstein'in başyapıtı **Modern Dünya Sistemi** Alan Yayıncılık tarafından yayına hazırlanıyor.

Giovanni Arrighi, Salisbury (Zimbabve), Dar es Salaam (Tanzanya), Trento ve Cosenza (İtalya), Üniversitelerinde ve ABD'de New York Devlet Üniversitesinde ders verdi. En önemli kitapları **Afrika'nın Ekonomi Politiği Üzerine Denemeler** ve **Emperyalizmin Geometrisi** henüz Türkçeye çevrilebilmiş değil

A. Gunder Frank ise İngiltere'de Norwich'deki East Anglia Üniversitesinde Gelişme İncelemeleri Okulunda öğretim üyesi. Kitapları ve görüşleri (Laclau ile olan ünlü tartışması gibi) yoğun tartışmalara yolaçan Frank'ın henüz Türkçeye çevrilmiş bir yapıtı yok. (Ancak yukarda andığımız makaleler yanında, Frank'ın Şili'deki gelişmeler nedeniyle Friedman'a yazdığı «Açık Mektup» da monetarizmin en çarpıcı eleştirilerinden biri olarak anılabilir. Bk: **Friedman Modeli Kıskancında Şili,** Belge Yayınları 1982.)

Samir Amin, Birleşmiş Milletlerin Afrika Ekonomi Komisyonuna bağlı olan, Senegal'in başkenti Dakar'daki Ekonomik Gelişme ve Planlama Enstitüsünün yöneticiliğini yaptı. 1980'den sonra yine Dakar'da Afrika Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Konseyinde çalışmağa başladı. En önemli yapıtları: **Dünya Çapında Sermaye Birikimi, Eşitsiz Gelişme** (Son kitap yakında Alan Yayıncılık tarafından yayınlanacak.)

Kitabın orijinali Monthly Review Yayınları tarafından **Global Crisis** başlığı altında yayınlandı. Fransızca çevirisi ise **Maspero** Yayınlarınca **Crise, quelle crise** başlığı altında çıktı. Türkçe çeviride bu iki metin esas alındı.

BELGE YAYINLARI 27
BİRİNCİ BASKI Ekim 1984

Genel Bunalımın Dinamikleri / Kapak Hazırlama: Pano Grafik / Baskı: Kardeşler Basımevi / BELGE YAYINLARI Atasaray İşhanı 406 N. Osmaniye Cad. Cağaloğlu İSTANBUL

Immanuel WALLERSTEIN
Giovanni ARRIGHI
André Gunder FRANK
Samir AMIN

GENEL BUNALIMIN DİNAMİKLERİ

Türkçesi
F. AKAR

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

ORTAK ÖNCÜLLER 9

* *

Immanuel WALLERSTEIN

GEÇİŞ OLARAK BUNALIM 15
I. Sistemin Mekanizmaları 16
Devlet Sorunu 17
Toplam Arz - Talep Dengesizliği 20
«Uç Endüstriler»in Yeniden Yapılanması 21
Merkezde Sınıflar ve Yer Değiştirme 23
Dünya Ekonomisinin Sınırlarının Genişlemesi 25

II. Sistemin Yeniden Üretiminin Yapısal Sınırları 28

III. Devletler, Halklar ve Sınıflar 31
Dünya Ölçeğinde Sınıfların Kutuplaşması 31
Halklar «Hiyerarşisi» ve Irkçılık 34

IV. Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi 36

V. Bunalımın Yayılması 40
Karşıt Hareketlerin Ortaya Çıkışı ... 41
Sistem-karşıtı Hareketlerin Mutasyonu 44
1967 Dönemeci ve Amerikan Hegemonyasının Sonu ... 46
Sovyet Blokunun Bunalımı 49

VI. 1980 Yılları İçin Perspektifler ... 52
Üçüncü Dünyada Yeni Tip Bir Bağlantısızlık mı? 52
Süper Güçlerin İç Bunalımı 54
Devletleraşırı Yapılara Doğru mu? 57

VII. Bunalımdan Çıkış 59
Toplumcu Mantık 60
Tahakküm Mantığı 61
Uygarlık Projesi 62

* * *

Giovanni ARRIGHI

BİR HEGEMONYA BUNALIMI 65
I. Bunalımın Tanımı 65
Pax Americana: Açık ve Zımni Yönler 66
Amerikan Emperyal Düzeninin Gerilemesi 71
Amerikan Hegemonyasının Zımni Yönlerinin Bunalımı 78

II. Bunalımın Kökleri 83
Eşitsiz Gelişme 84
Sermayenin Uluslaraşırı Yayılması ve Fiyatların Sapkın Davranışı ... 89
El-emeğinin Pazarlık Gücünün İşyerinde Artması 95

III. 1980'li Yıllar için Senaryolar ... 104
Emperyalistler-arası Rekabetin Yeniden Ortaya Çıkması ... 105
Bunalıma Politik Bir Çözüm mü? 111
1980'li Yıllar ve Ötesi 121

* * *

André Gunder FRANK

İDEOLOJİ BUNALIMI-BUNALIM İDEOLOJİSİ 124

I. Bunalıma Giriş 125
II. Dünya Sisteminde Bunalım ... 130
III. Batıda Bunalım 135
IV. Üçüncü Dünyada Bunalım 150
V. Doğunun ve Toplumculuğun Bunalımı 162
VI. Toplumculuğa Karşı Ulusçuluk 170

* * *

Samir AMİN

BUNALIM, ULUSÇULUK VE TOPLUMCULUK 187

I. Günümüzde Bunalımın İzlediği Yol 192
II. ABD'nin Gerilemesi 201
III. Periferide Kapitalizmin Bunalımı 211
IV. Sovyet Sisteminin Bunalımı 224
V Bir Sentez Denemesi Bunalım Neyin Etrafında Dönüyor? 234

* * *

SONUÇ

DOSTÇA BİR TARTIŞMA 259
Kapitalist Gelişme Modelleri 259
Sistem Karşıtı Güçlerin Blançosu 262
Gelecek İçin Perspektifler 266

GİRİŞ

ORTAK ÖNCÜLLER

Bunalım yetmişli yıllarda, giderek daha alışılmış bir tartışma konusu haline geldi: İlkin aydınlar arasındaki dar toplantılarda, daha sonra büyük basında yer aldı ve şu anda birçok ülkede politik tartışmaların temasını oluşturuyor. Savaş sonrası dünya ekonomik genişlemesinin —birçoklarının ebedî sandıkları— talihli yıllarına kıyasla, dünya nüfusunun büyük bir kesiminin bugün daha kötü ve daha da önemlisi, geleceğin kendileri için neler sakladığının kaygısıyla yaşadığından şüphe edenler pek az.

Böylece, tarihte genellikle olduğu gibi bir kez daha, kötü günler iyilerini izledi ve tedirginlik kafalara iyice yerleşti. Kuşkusuz, kimi çağdaşlarımızın belleklerinde hâlâ çok daha kötü dönemler var. Ancak bunlar oldukça nadir, çünkü dünya nüfusunun büyük çoğunluğu 1945'ten sonra doğdu.

Bu değişikliğin nedenleri nelerdir? Genel tartışmalarda, belli sayıda günah keçisi sıklıkla anılıyor. Herhalde en yaygın görüş sorunun, sorumluluğu OPEC'e düşen petrol bunalımına indirgenmesidir. Petrol üreticisi ülkeler, deniyor, 1973'ten bu yana kartel gibi hareket ettiler ve fiyatları aşırı derecede yükselterek, işsizliğe ve yaşama düzeyinin düşmesine neden olan dünya çapında enflasyonu başlattılar. Bu tip çözümlemeyi kesinlikle reddediyoruz. Kuşkusuz, petrol üreticileri fiyatlarını yükselttiler. Bunun çok yüksek olup olmadığına karar vermek herkesin kendisine kalmıştır. Her ne olursa olsun, dünyadaki güncel sıkıntıların büyük bir bölümünün başlangıcı, OPEC'in fiyat yükseltmelerinden önceki tarihlere uzanmaktadır. Aslında kilit sorun, OPEC'in dünya

petrol fiyatlarını önemli ölçüde 1953 ya da 1963'te değil de, 1973'te nasıl yükseltebildiğidir. Yanıt OPEC'in politik kararlarında bulunmuyor.

İkinci bir günah keçisi, en azından Batı dünyası için, yayılmacı, baskıcı ve hesapçı SSCB'dir. SSCB, deniyor, zor kullanarak olsun, göz korkutarak («finlandizasyon»la) olsun, politikasını gezegenimizin hergün daha önemli bir kesimine kabul ettirmeyi becermiştir. Elbette Sovyet askerî gücünün hatırı sayılır büyümesini yadsımıyoruz. Diğer yandan, burada Sovyet sosyalizminin doğasının çözümlemesini yapmak da istemiyoruz. Bununla birlikte, SSCB'nin sırtındaki iç ekonomik güçlüklerin, SSCB'nin «sosyalist kamp» dediği ülkelerin içlerinde ve aralarında ortaya çıkan politik sorunların ve Sovyet rejimine karşı soldaki hareketlerin giderek artan çekincelerinin dikkatli bir incelemesi, Sovyet devi görüntüsünün yanlış olduğunu ve daha çok, bir «kağıttan kaplan»ın ya da en azından «içi kof bir dev»in sözkonusu olduğunu ortaya koyuyor. Yine de, okuyucunun da farkedeceği gibi, Sovyet yönetiminin girişimlerinin dünyanın bugünkü durumunun önde gelen sorumlusu olduğunu sanmıyoruz.

Petrol üreticisi ülkeler ve SSCB'den sonra, endüstrileşmiş ülkelerin hükümetleri, saptanan üçüncü suçluyu oluşturuyor. Fazla hızlı bir büyümeye ulaşmakla ve özellikle ekonomik alanda, kimilerine göre fazla enflasyonist, kimilerine göre de fazla deflasyonist, ipe - sapa gelmez politikalar izlemekle suçlanıyorlar. Bazıları onları aşırı güdümcülük göstermekle ve kendilerini savurganlığa bırakmış olmakla, bazıları ise uzlaşmacılıkla suçluyor. Kısacası, aynı hastalığa oldukça farklı ilaçlar öngören bu denli çelişmeli çözümlemeler bizi, yönetimlerin konjonktürel ekonomik politikalarının incelenmesinin yararlılığından kuşku duymaya götürüyor. Bu politikalar, erki elinde tutanların yanılabilir nitelikleriyle sadece uzak bir ilişkisi olan daha ciddi güçlüklerin soluk birer yansımasından başka birşey değildir.

Daha sınırlı kimi gruplar, bunalıma daha başka sorumlular belirlediler ve bunların görüşleri de daha az ateşli değil. Kimileri doğal kaynak savurganlığını suçluyorlar. Dünya

son yıllarda yoğunlaşan ağır bir ekolojik bunalım geçirecekti ama bu, doğal kaynakların asırlarca yağmalanmasının vardığı sonuçtan başka bir şey değildi. Böyle bir savrukluk yadsınamaz fakat önerilen çözümlerin (daha doğal teknolojilere, nükleer enerjinin güneş enerjisiyle ikamesine ya da uygun teknolojiler olarak adlandırılan teknolojilere dayalı bir ekonomik gelişme) kapasitesinin ikincil olmaktan öte bir işlevleri olduğu konusunda çok kuşkuluyuz.

Son olarak, güncel sıkıntıların, etkilerini hissettirmesi ekonomininkiler kadar zaman alan, törelerin dünya ölçeğinde giderek zayıflamasının ürünü olduğunu düşünenler var. Bu moral karşı çıkış çok çeşitli içerikler kazanıyor. Ekolojistlerin örneğinde bu, geçmiş yüzyıllar boyunca olagelmiş değişikliklerin getirdiği yararların tartışılabilirliğini vurguluyor. Hiç kuşku yok, toplumsal değerler sistemi son yıllarda şüphesiz daha da hızlı bir ritmle birçok değişikliğe uğramıştır ve bu değişiklikler politik ve ekonomik alanları etkilemiştir. Fakat, burada da bütün kötülüklerimizi bu evrimin üstüne atmanın miyopluk olduğunu düşünüyoruz.

Biz, her biri ampirik temelden yoksun olmasa ve bugünkü durumun açıklanmasına yardımcı olabilecek olsalar bile, bunalımın tüm bu açıklamalarını reddediyoruz. Yine de tüm bu saptamalar bize, bunalımın, onun nedenlerinin ya da sonunun neye varacağının birleşimsel ve tutarlı bir açıklamasını getirmeyen raslantısal değişkenler üzerinde oynuyormuş gibi görünüyor.

Biz yine de böyle bir birleşimsel ve tutarlı bir açıklamanın olanaklı olduğu kanısındayız. İleride görüleceği gibi, herbirimizin görüş açısı şu ya da bu biçimde farklı ise de, şimdi dile getireceğimiz, çözümlememizi ve konuya yaklaşımımızı bugünkü teorisyenlerin birçoğunumkinden ayıran belirli temel öncülleri paylaşıyoruz.

Şuna inanıyoruz ki

1. Kapitalist Dünya Ekonomisi olarak adlandırılabilecek bir toplumsal bütün mevcuttur. Doğuşu oldukça eskilere, muhtemelen XVI. yy'a gider ve tarihsel olarak Avrupa'dan

başlayarak yayılmış ve, XIX. yy sonunda yerkürenin tümünü kaplamıştır. Motor gücü, sermayenin kesintisiz birikimi olduğu için kapitalisttir. İşçiler tarafından yaratılan artık-değere dünya burjuvazisi tarafından sahip çıkılmış, sadece işyerindeki doğrudan sahip çıkmayla değil, aynı zamanda çevre (periferi) bölgelerinden merkez ülkelere doğru artık aktarılması sayesindeki eşitsiz mübadele ile ilgilidir.

2. Ülkeler için, iç politikalarının evrimini dünya ölçeğindeki işbölümünün çerçevesine oturtmadan, tek tek, anlamlı bir çözümleme yapılamaz. Aynı şekilde, «ekonomik», «politik» ve «toplumsal» değişkenlerin herbiri ayrı ayrı gözönüne alınarak da tutarlı bir çözümleme yapmak olanaklı değildir.

3. Kapitalist dünya ekonomisinin tarihi, dünya sisteminin içinde ezilen grupların gittikçe daha güçlü bir bütünleşmesine ve onun sürüp gitmesine karşı giderek artan bir muhalefete tanık oldu. Kapitalist dünya sistemi böylesine büyük bir meydan okumayla hiçbir zaman karşılaşmamıştı. Bununla birlikte, tüm dünya işçi sınıflarının ve periferi ülkelerinin eşi görülmemiş gücüne karşın, dünya sosyalist hareketinin teorisi kadar pratiği de bugün büyük sorunlarla karşı karşıyadır.

4. İkinci Dünya Savaşından sonra ABD, ekonomik, politik ve askerî alanda hükmetme gücüne sahip, dünya sistemine belli bir düzeni kabul ettirmeye yetenekli bir hegemonyacı güç işlevi görmüştür; dünya sisteminin daha önce eşi görülmemiş gelişmesine bağlı, yeni bir olgudur bu. Ve şimdilerde bu hegemonya, Amerikalı yöneticilerin zayıflıklarına değil nesnel gerçekliklere bağlı olarak (yavaş da olsa) geri dönülmez bir çöküşü yaşıyor. Bu çöküş çok çeşitli biçimlerde, Avrupa ve Japon ürünlerinin artan rekabet gücüyle, soğuk savaşın ittifak sistemlerinin parçalanmasıyla ve Pekin - Tokyo Washington hattının ortaya çıkmasıyla ve komünist partiler tarafından yönetilen devletler arasındakiler de dahil, çevre (periferi) devletleri arasındaki savaşlarla kendini gösteriyor.

5. Dünyadaki kapitalist ve sosyalist güçler arasındaki savaşım, her birinin propaganda aygıtları ne derse desin, ABD - SSCB karşıtlığına kesinlikle indirgenemez ve hatta bununla simgeleştirilemez bile. Aynı şekilde, yalnızca merkez ülkelerinin incelenmesi, bunalımı uygun bir biçimde çözümlemek için yeterli değildir; bunalım her yeri kırıp geçiriyor. SSCB'de, Doğu Avrupa'da ve Çin'de olanlar, dünyanın diğer yerlerinde olanlara ne yabancı ne de onlarla çelişiktir. «Bunalım» dünya çapında ve bütünseldir ve öylece çözümlenmelidir.

Bu öncüller ortaya konduktan sonra, geriye konumumuzu belirtmek kalıyor: Hepimiz soldayız. Yani, politik açıdan demokratik, ekonomik ve toplumsal açıdan da eşitlikçi bir dünyanın gerekliliğine ve olanaklılığına inanıyoruz. Kapitalist dünya ekonomisinin bu alanların hiçbirinde büyük başarılar kazanmış olduğunu düşünmüyoruz. Tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin sona ereceğine inanıyoruz. Onun yerini neyin alabileceği konusunda, bir dereceye kadar farklı görüşlerimiz olmakla birlikte, her ne olursa olsun dünya sosyalizminin tarihsel hedeflerine ve amaçlarına bağlı kalıyoruz: Demokrasi ve eşitlik.

GEÇİŞ OLARAK BUNALIM

Immanuel WALLERSTEIN

Herkesin dilinde bunalım sözcüğü dolaşıyor ve sürekli olarak bir bunalımdan diğerine geçildiği izlenimi içindeyiz. Bu sözcük o kadar ucuzladı ki artık ne anlama geldiğini iyice bilmiyoruz. Herşey bunalımsa hiçbir şey bunalım değildir. Yine de gerçek şu, dünya çok uzun vadeli, dolayısıyla, çözülmeye değil, tersine yayılmaya elverişli —yapısal, dolaysıyla temele ilişkin— bir bunalımın ortasında bulunuyor. Aynı zamanda, yine çoklarının «bunalım» dediği, tam bir ekonomik durgunluktayız. Ama, böyle bir durgunluğun (ekonomik dalgalanmaların hareketi birkaç yüzyıldan bu yana döngüsel olduğuna göre) yeni bir yanı yoktur ve bugünkü durgunluk, bunalımı belirginleştirse ve herkes için daha apaçık hale getirse de, bunalımın kendisi değildir. Durgunluğun aşılması (ve dünya ekonomik büyümesinin yeniden başlatılması), ki en azından on yılı gerektirecektir, bunalıma son vermeyecek, tersine onun ağırlaşması için bir etken olacaktır Bunalımın ne olduğu ve mekanizmalarının neler olduğu bilinince sadece görünüşte kalan bir paradoks.

Bize kalırsa bunalım, kapitalist dünya ekonomisinin gerileme bunalımıdır. Bu politik-ekonomik sistem Avrupa'da 1300 ve 1450 yılları arasında ortalığı kırıp geçiren «feodalizmin bunalımı»nın yayılmasına son vererek beş yüzyıl önce Avrupa'da ortaya çıktı; aynı şekilde, yeryüzünü fethedip bilimsel-teknik zaferler kazandıktan sonra şimdi kendisi her alanda genel bir bunalım yaşıyor. 1914 - 1917 yıllarında başlayıp kuşkusuz XXI. yy boyunca devam edecek olan bu buna-

lım, kapitalist dünya ekonomisinden sosyalist bir dünya düzenine geçişin bunalımı olduğu izlenimini veriyor. Dünyamızı şekillendirmeye (bireysel ve kollektif çalışmalarımızın sınırları içinde) girişme olanağı verecek genelleştirmeleri ancak varolan yapılarımızın temelinde yatan ve yüzyıllardır süregelen eğilimleri çözümleyerek yapabileceğimize göre, amacımız, tam da bu uygun kestirimleri ortaya koymaktır.

I. SİSTEMİN MEKANİZMALARI

Tarihsel sistemimizin bunalımını değerlendirmek için onun geçmişteki ve şu andaki işleyiş tarzını anlamak gerekir. Ancak, anlamamız gereken fakat anlamamakta psikolojik olarak direndiğimiz bir şey daha var: Tarihsel sistemimizin bunalımına yolaçan onun başarısızlıkları değil başarılarıdır (elbette kendisine göre başarılar). Sürekli birikim arayışı kapitalist dünya ekonomisinin temel ekseni olmuştur. Sistemin ekonomik güçleri (kollektif ve özel girişimciler), bizzat kendilerinin yolaçtıkları darboğazların neden olduğu birikim yavaşlamasıyla her karşılaştıklarında her zaman bu boğazı aşmakta ya da çevresinden dolaşmakta ve toplam birikimin yolunu yeniden bulmakta etkin olarak harekete geçmişlerdir. Aynı şekilde, bireysel oyuncular birikimden her vazgeçtiklerinde, sistemin temel yasasına daha bağlı olan ya da onun ödüllerine daha susamış olanlar tarafından sahneden uzaklaştırılmışlardır. Kısacası, sistemin çelişkileri sürekli olarak aşılmıştır ve halen aşılmaktadır. Dünya ekonomisinin 1967'den bu yana tanık olduğu ekonomik durgunluk, 1990'a kadar hemen hemen kesin olarak aşılacaktır ve o zaman dünyanın görünüşte yeni bir nispî refah dönemine ulaşma şansı yüksektir. Sistemi yapısal bunalımına sürükleyen ve bunu ağırlaştırma eğiliminde olan onun işte bu «gücü», toparlanma gücü ve ekonomik büyümeyi canlandırma yeteneğidir. Böylece beş yüzyıl boyunca işledikten ve geliştikten sonra bu sistem şimdi eşi görülmemiş bir etkinlik düzeyine eriştiği anda dağılmaktadır.

Kapitalizm dediğimiz ve politik çerçevesi, ilke olarak bağımsız, ulus - devletlerden oluşan devletlerarası sistem olan bir dünya ekonomisi çerçevesinde şekillenmiş bulunan bu sistem nedir? Bu, birikimi kendiliğinden amaç haline getiren tuhaf bir mantığa dayalı bir sistemdir. Bireysel ya da kollektif çalışmamızın amacının, kelimenin en geniş anlamıyla, tüketim olduğunu düşünmek olağan görünüyor. Ama ne zaman tüketmek? Tüketimi zaman içine yaymak için, üretilen herşeyi hemen tüketmemek gerektiğini sincaplar bile biliyorlar. Demek ki, «tasarruf» basit bir temkinliliktir. Yusuf, Karun'a, gelecek yedi kıtlık yılını göz önüne alarak tutumlu olmasını öğütlemişti ve bugün ekolojistlerimiz, yenilenebilir olmayan hemen tüm kaynakların olası tükenişini haber veriyorlar. Aletlerin yaratıcısı olan insan tasarruf kavramına yatırım kavramını eklemiştir. Böylece tüketilebilir malları, yeniden (ve daha fazla) tüketim malları üretme olanağı veren sabit sermayeye dönüştürmüştür. Belli bir biçimde dönüştürülmüş —tarıma elverişli hale getirilmiş ve/veya verimi artırılmış ve/veya çitle çevrilmiş— toprak, temel olarak, ilk büyük yatırım tipini oluşturmuş ve binlerce yıl boyunca birikimin başlıca kaynağı olmuştur. Tüketilebilir mallar bir kez tasarruf edilince ve bir de yatırılınca bundan meşru olarak kimin yararlanacağını, bunların kime ait olduğunu bilmek yerinde olur.

Devlet Sorunu

Tasarruf, yatırım ve mülkiyet şimdiye dek bilinen tüm tarihsel sistemlerin parçaları olmuşlardır. Bunlar çağdaş dünyanın buluşları değildir. Kapitalizme teknolojik gelişmeden daha fazla özgü değildirler. Buluş ve yenilikler, çağdaş zamanlarda eskiye göre daha sıklıkla ortaya çıksalar bile insanlık tarihi boyunca sürekli olarak gelişmişlerdir. Çağdaş dönemin ayırdedici özelliği, özel bir yapının, tüm diğer politik yapıların sınırlarından daha geniş sınırları olan bir toplumsal işbölümüne denk düşen dünya ekonomisinin süreklileştirilmesi olmuştur. «Ekonomileri» içerenler politik yapılar

değildir. Tam tersine, politik yapıları ya da devletleri içinde toplayan, «dünya ekonomisi»dir. Ancak böyle bir tarihsel sistem çerçevesinde sermayenin kesintisiz birikimine öncelik veren insanlar ve gruplar zenginleşebilmişlerdir. Fakat, bu kapitalistler için büyük sorun, her zaman, silahları denetiminde bulunduran devlet olmuştur. Zira tanımı gereği devlet zenginliklere sahip çıkabilir ve yeniden dağıtabilir. Bu yüzden sermayenin *kesintisiz* birikimi, görünüşte çelişik bir biçimde, kapitalistin başkalarının mallarına sahip çıkmasına yardım edebilecek fakat öte yandan kapitalistlerin kârlarına sahip çıkamayacak bir devletin varlığı ile koşullandırılmıştır.

Bu zorluk ancak kapitalistin içinde hareket ettiği *tek bir* ekonominin *birçok* devletten oluşması şartı ile aşılabilir. Bu durumda, değişik devletler onun birikim yapmasına yardımcı olmaya itilebilir (işgücünün baskı altına alınması ya da diğer kapitalistler aleyhine tekelci üstünlüklerin yaratılması yolu ile). Fakat belirli bir devlet, mülkiyetine ya da ayrıcalıklarına saldıracak olursa kapitalist, her zaman başka devletlerin korumasına başvurabilecektir. Böyle bir sistem bir kez yerleşince kapitalizm «take-off» (yerden havalanış) durumuna geçebilirdi. Tarihsel olarak olmuş olan tam da budur.

Bu sistemde mantıksız olan şu ki, insanlar hep birlikte biriktirmeyi değil de tüketmeyi ve keyfetmeyi dilediklerine göre, kendiliğinden bir amaç olarak birikimin toplumsal açıdan hiçbir anlamı yoktur. Birikim, kendi içinde, sadece tüketimin eşitsiz dağılımı anlamına gelmez, fakat özellikle imparatorluk (ya da dünya imparatorluğu) ekonomileri çerçevesinde asillerin/savaşçıların mülk edinmelerinin, köylülerin/üreticilerin zararına yapıldığı bir önceki tarihsel sisteme göre, çok daha büyük bir eşitsizliği ve şu halde sürekli artan bir kutuplaşmayı ifade eder ve bu, *varlık nedeni* bitmek tükenmek bilmez kesintisiz birikim olan bir sistemin psikolojik dengesizliği çerçevesinde gerçekleşir.

Bu mantıksızlık, devletlerin herbirinin sahip çıkma ya da el koyma güçlerinin kısıtlanarak (bu ne iç anayasal baskılarla, ne de devletlerarası sistemin her devletin gerçek iktidarı üzerindeki zorlamalarıyla olmuştur), buluş ve yenilik-

lerin önündeki, 1500 yıl öncesi tarihsel sistemlerde varolan ve teknolojik ilerlemenin ritmini önemli ölçüde yavaşlatan engellerin ortadan kaldırılması olgusuyla asırlarca maskelenmiş ve bir ölçüde de meşrulaştırılmıştır. Bu yeni yapının —kapitalist dünya ekonomisinin— yaratılması ve kalımlılaştırılmasıyla bu politik baskıların büyük bölümü ortadan kaldırılınca, teknolojik değişme çok doğal olarak kapitalistlerin cephaneliğinde ek bir silah haline geldi. O zaman dünya yeni bir çağa, insan enerjisinin yerini makinaların aldığı çağa girdi. Sonuçlar o kadar göz kamaştırıcı oldu ki, bu teknolojik başarılardan az sayıda insanın yararlandığı ve daha açıkçası, makinaların kullanılmasının insan başına ve bir ömür boyunca, ortalama insan enerjisi harcamasında bir azalma değil artış anlamına geldiği gerçeğini ihmal etme eğiliminde olduk.

Gerçekte, «bilimsel ilerleme» ile birlikte şunlara tanık olundu: 1) Mekanın hiyerarşileştirilmesi (Dünya ekonomisinin gittikçe artan bir bütünleşmesi çerçevesinde, merkezle çevre bölgelerin coğrafi bakımdan gittikçe kutuplaşan işbölümünün yaratılması); 2) Dünya ölçeğinde iki sınıfa bölünmüş bir yapının yaratılması (bir tarafta kapitalist ya da burjuvalar, diğer tarafta doğrudan üreticiler) ve bunun izinde, sınıflar yapısının yeniden üretimini sağlamak üzere uygun yerel yapıların yaratılması; 3) Bir devletlerarası sistem içinde işleyen ve eşit olmayan güçleri ekonomi düzeyindeki mekan hiyerarşileşmesine denk düşen devletlerin (ve bunların izinde, devletlerle ilişkilerinde pek de geçimli olmayan «halkların» —milliyetlerin, etnik grupların—) yaratılması.

Bu temel çerçevenin bütünü — merkez ve çevre, burjuvazi ve proletarya, devletler ve halklar... — XVI. yy'da o sıralar yeryüzünün sadece bir kısmını kapsayan kapitalist dünya ekonomisi içinde çoktan yerini almıştı. Kuşkusuz bu yapılar o zaman bugüne göre daha belirsizdiler. Burada niyetimiz bu dünya ekonomisinin ortaya çıkışının tarihini dile getirmek değil, fakat daha çok onun, varolmasından bu yana işleyiş tarzını incelemektir, zira ancak böylece şimdiki bunalımın doğasını değerlendirebilecek, kökenlerini kavraya-

bilecek ve olası gelişimiyle ilgili birkaç varsayım yapabileceğiz. Kapitalist sistem her sistem gibi kendine özgü çelişkilere sahiptir ki, bu, kısaca, bir amaçlar bütününe *aynı anda* ulaşmak için gerekli mekanizmaların, bu amaçların gerçekleştirilmesini sabote etmesi ya da onlarla çelişmesi anlamına gelir. Bu çelişkilerden birini, belki de en temel olanını inceleyerek işe başlayalım.

Toplam Arz-Talep Dengesizliği

Daha önce söylemiştik, kapitalist sistemin varoluşunun temel koşulu ve ayırdedici özelliği, kesintisiz bir birikim arayışıdır. Sistemin biçimsel yapısı — devletlerarası bir sistemle birbirine bağlı birçok devletle donanmış tek bir dünya ekonomisi — tam olarak bu amaca uyarlanmıştır: Bu yapı gerçekten, orta vadede en fazla kârı elde etmek üzere her «girişim»in kendi üretim (ve pazarlama) kararlarını alabilmesini kolaylaştırır. Böyle bir sistemde, girişimcilerin (özel ya da kollektif) çoğunluğu kendi öz çıkarlarına denk düşen rasyonel kararlar alacaktır. Tüm bu kararların toplamı, belli bir anda dünya arzını oluşturur. Dünya sisteminin herhangi bir yerinde ek malları kabul etmeye elverişli bir pazar varmış gibi göründüğü sürece, tam da Adam Smith'in «görünmeyen el»i sayesinde, dünya arzı artma eğiliminde olacaktır. Bundan dolayı her girişimci (ya da en azından içlerinden büyük bir kesimi) üretimini artırmakta yarar görecektir ve dünya ekonomisinin yapısı buna politik bakımdan olanak vermektedir. Bir zamanlar üretimin talebi yarattığı iyimser yanılsaması içinde yaşandı; fakat acı deney bunun doğru olmadığını gösterdi. Çünkü talep üretimin değil, fakat son tahlilde talebi belirleyen etken olan, işletmelerin gelirlerinin dağılım tarzının fonksiyonudur.

Bu dağılım nasıl gerçekleştirilir? Bu dağılımın hiçbir otomatik ya da nesnel kuralı yoktur. Her işletme iki tip insanı —birikmiş sermayeyi kontrol edenler ve işgücünü sağlayanlar— kapsadığı için, gelir bölüşümünün pek çok sayıda olanaklı biçimi ve bundan dolayı bitmek tükenmek bilmez bir anlaşmazlık kaynağı mevcuttur. Bu tip anlaşmazlık işlet-

menin içinde kendini gösterir, fakat kuşkusuz devletin aldığı politik kararlarla koşullandırılmış (sınırlanmış, baskı altına alınmış)tır. Oysa çok sayıda devlet vardır ve hiçbiri dünya ekonomisinin tümünü kontrol edemez ve herbiri belli bir istikrarın peşindedir. Ayrıca, bölüşüm değişkenleriyle ilgili politik kararların alınması güçtür; bunlar politik savaşımların sonucudurlar ve kolayca değişmezler. Bu yüzden devlet kararları orta vadeli olarak saptanmak eğilimindedir. Ve çelişki işte tam burada yer alır. Dünya arzı durmadan daha önemli ölçüde üretime girişirken, her ülkede alınan politik kararların bütününün sonucu olarak, dünya talebi orta vadede sabit kalır. Ergeç, genellikle 25 yılın sonunda, ek mal arzının yetersiz bir taleple karşılaştığı bir noktaya varılır ve kapitalist dünya ekonomisi geleneksel «birikim darboğazları»ndan biriyle daha karşılaşır. Şimdiki halde, yaklaşık 1967 den beri, böyle bir darboğazdan geçiyoruz.

Dünya ekonomisi bu noktaya ulaştığında global bir «huzursuzluk» dönemi açılır. Artık hiçbir şey eskisi gibi gitmez, refah sadece eski bir anıdır. Ancak bu ekonomik güçlükleri herkesin aynı biçimde çekmediği de kesin. Kimileri için — ve hatta belki de çok kimse için — «kıtlık» dönemi, en yüksek kârlar dönemidir. Ne olursa olsun, böyle bir dönemde değişim için geleneksel olarak başlıca iki baskı kaynağı vardır. Arz tarafından, mallarını satmakta güçlük çeken üreticiler ya yeni müşteriler, ya yeni ürünler ya da üretim maliyetlerini azaltmak (ve bu yolla mutlak kâr düzeylerini, ya da en azından kâr oranlarını korumak) için yeni yollar ararlar. Talep tarafında ise, kıtlık dönemi kendileri için alım gücünde düşüş demek olanlar, bölüşümdeki paylarını işletme içinde ve devletle politik olarak yeniden pazarlık etmeye çalışırlar.

«Uç (öncü) Endüstriler» in Yeniden Yapılandırılması

Ardından gelen çalkantı, her türden «düzeltmeler» işin içine girinceye dek, yirmibeş yıl kadar sürebilir. Ancak bu düzeltmelerin nesnesi nedir? Dünya ekonomisi coğrafi bir hiyerarşileşmeye dayanır. Bu hiyerarşileşmede, belli ülkeler-

deki üretim sürecinin sermaye yoğunluk derecesi, uzmanlaşmamış işçilerin gerçek ücretlerinin düzeyi ve «insansal sermaye»yi (fakat zorunlu olarak gerçek sermayeyi değil) denetiminde tutan ve orta ve yüksek gelirlere sahip olan nüfus kesimi arasında karşılıklı bir bağıntı vardır. Bu üç değişkene ilişkin bu bağıntı, «merkez» ülkelerinde yüksek bir düzeyde, «semiperiferi» (yarı-çevre) ülkelerinde orta bir düzeyde ve «periferi» ülkelerinde de düşük bir düzeyde oluşur. O halde en azından üç fenomen bir «düzeltme»nin nesnesi olabilir: Üretim etkinliklerinin yerleri, hizmet karşılıklarının düzeyi (işçi ücretleri, gelirlerini «insansal sermaye»den elde eden insan sayısı) ve dünya ekonomisinin global büyüklüğü. Geçmişte, «birikim darboğazları»nın aşılması için bu üç alanda değişiklikler her zaman işin içine girmiştir.

Pazar bulmakta en fazla zorlukla karşılaşanlar, «uç (öncü) endüstriler»in ürünleridir çünkü yüksek kâr oranları dolayısıyla, sürekli artan sayıda üreticiyi çeken tam da bu endüstrilerdir; yüksek bir toplam arzın nedeni budur. «Bolluk» döneminin sunduğu olanaklardan yararlanmak için birçok girişimci üşüşünce, makina tıkanır. İlk çözüm, kimi üreticilerin, dünya ölçeğinde hem mülkiyetin daha fazla yoğunlaşmasını hem de üretimin kısılmasına olanak veren iflasıdır. İkinci bir çözüm, nispeten ufak yenilikler sayesinde üretimin sermaye yoğunluğunu artırmaya dayanır ki bu, ücret kütlesinin küçülmesini sağlar. Ancak bu, yeni sermayenin efektif maliyetinin ücretlerin ortadan kalkması sonucunda ortaya çıkacak kazançtan daha az olmasını ve diğer yandan, «öncü endüstriler»in yerleşmiş bulunduğu devletlerde, içine sürüklenilen «teknolojik işsizliğin» politik olarak sürdürülebilir olmasını zorunlu kılar; oysa bu durum, örgütlü işçilerin sendikal yapılarının gücünden dolayı (özellikle öncü endüstrilerin yerleşmiş olduğu ülkelerde) her zaman gerçekleşmemiştir. Üçüncü bir çözüm, üretim birimlerinin, ücret düzeylerinin tarihsel olarak daha düşük olduğu bir bölgeye, genellikle merkezden yarı-çevreye doğru, ya da nadiren yarı-çevreden çevreye doğru yer değiştirmesidir. Fakat eğer yer değişikliği ve endüstrinin bunun sonucu olarak artan kapitali-

zasyonu, belli bir girişimciye kârlarını yeniden eski durumuna getirme olanağını verirken, bunlar toplam talebin azalmasına neden olabildikleri ölçüde dünya ekonomisinin ikilemini ağırlaştırma eğilimindedirler. Bu yüzden, er ya da geç, bu evrimin, dünya arzının azalması sonucunu doğuran iflaslarla (ve yoğunlaşmalarla) ama işsizlik yüzünden talebin de azalması ile sona ermesi gerekir.

Başka bir çözüm, merkez ülkelerde yeni «uç endüstriler» yaratmaya olanak verecek büyük teknolojik yenilikler sayesinde yeni yollar açmaktan ibarettir. İlk yatırımın (buluş sürecinin kendi finansmanını da içeren) yüksek düzeyinden dolayı böyle bir çözüm, girişimcileri (doğrudan ya da dolaylı olarak) paraca desteklemek ve kuşkusuz daha da önemlisi yeni ürünün ilk pazarlarını sağlamak üzere kamu sermayesi kullanımını gerektirir. Bunun üzerine, global denge düzeyinde bu talep «fazlalığı» herşeyden önce mevcut toplam talebin iktidarlar tarafından yeniden dağıtımını empoze eder; fakat yeni «uç endüstriler»in girişimcilerinin kaygılarını karşılasa da, bu yeniden-dağıtım dünya ekonomisinin sıkıntılarına bir çözüm getirmez. Böylece her global durgunluk döneminin getirdiği teknolojik ilerleme global birikim sürecinin yenilenmesi sorununa çözüm değildir. Üretimin global coğrafyasını ve o dolayısıyla global güç dağılımını (yine de üretimin mekansal hiyerarşileşmesini ve dolayısıyla dünya ekonomisinin eşitsiz gelişimini anlamlı bir biçimde değiştirmemekle beraber) yeniden biçimlendirir; fakat toplam talep sorununu çözmez.

Merkezde Sınıf Mücadeleleri ve Yer Değiştirme

Toplam talep elbette toplam arzdaki bir yükselme ile artırılabilirdi (eski, üretimin talebin yaratıcısı olduğu düşüncesi) ancak bu, refah içinde bir dünya ekonomisinin varsayılmasını gerektirir, dünya üretim düzeyinin *çoktan* toplam talebi aştığı bir sistemi değil. Tam da tekrarlanan durgunluklar durumu olan böyle bir durum karşısında tek mümkün çözüm, artığın yeniden dağılımı yoluyla talebin artırılması-

dır. Fakat burada sistemin başka bir çelişkisiyle karşılaşılır: Ekonomik faaliyetin amacı aşırı derecede birikim olduğuna göre, artığın yeniden dağılımı, kârın düşüşüne yolaçtığı için global birikimde bir düşüşü getirir. Ve yine de, kârı artırmanın tek yolu olarak global üretimin, yeni bir genişlemesine izin vermek zorunlu görünüyor.

Bu koşullarda girişimcilerin, (ücretleri artırarak) kârlarını derhal azaltma isteksizliği ile (ücretlerin yükselmesi sonucu talebin artması sayesinde) belli bir sürede kâr etme açlığı arasında şimdi olduğu gibi kararsız kalarak biraz şaşkın olmaları hiç de şaşırtıcı değil. Dolaysız üreticilerin ise bu tip bir sorunu yoktur ve dünya ekonomisinin iyileşmesini, kendilerine pek de tasa etmiyorlar. Onları en çok kaygılandıran, global durgunluk tarafından tehdit edilen o anki yaşamlarıdır.

Sonuç, bölüşüm sorunlarıyla ilgili olan şiddetli politik savaşım dönemidir. Bu değişik biçimler alabilir: İşletme düzeyinde iş durdurma ve iş aletine sahip çıkma; tüketiciler düzeyinde gıda maddeleri boykotu ya da protesto hareketleri; devlet düzeyinde gösteriler, ayaklanmalar ve devrimler. Böylesi bir durum aynı zamanda devletler arasında, korumacı uygulamalara başvurmaktan yerel çatışmaların patlamasına kadar ve hatta dünya savaşları dediğimiz bu topyekün sivil savaşların patlak vermesine kadar giden şiddetli anlaşmazlıklara varabilir.

Bu şiddetli çatışmaların gelişimi, birikmiş sermayenin doğrudan doğruya tüketim için harcanmasını gerektirir ve dolayısıyla, bir yandan üretimin kesintiye uğraması ve tahribi aracılığıyla arzı kısıtlarken, efektif dünya talebinin kısa vadede artmasına katkıda bulunur. Yine de bu olgunun sonuçlarını abartmamak gerekir çünkü bunlar ancak kısa vadeli olabilirler, ölüm ve yoksunlukların neden olduğu bir talep düşüşüyle etkisizleştirilirler. Bununla birlikte, merkez ülkelerde sınıf mücadelesinin keskin bir evresi, orta vadede, genellikle, proletaryanın tam gün çalışan istikrarlı kesiminin gerçek gelirinin yükselmesi ile sonuçlanır, ki bu da gerçek talep için yeni bir temel oluşturur.

Ayrıca, eski uç endüstrilerin bir kısmının yarı-çevreye (semi-periferiye) kaydırılmasının iki önemli sonucu vardır: İlkin, yer değiştiren bu endüstrilerin yerleştirildiği devletlerde, teknisyenler, orta kadrolar ve serbest meslekler vs. kategorisi genişler. Sözkonusu insanlar için bu, toplumsal bir ilerleme ve gerçek kollektif gelirde bir artma demektir. Diğer yandan, bu endüstrilerde çalışacak olan yeni emekçiler, geçici proleter (yarı-proleter) bir statüden sürekli proleter bir statüye geçer. Ücretleri, merkez ülkelerdekinden açıkça daha düşük olsa da (yer değişikliğinin yararı bundan dolayıdır) bu ücret düzeyi, onların daha önceki yarı-proleter gelirlerine göre parasal bakımdan açık bir iyileşmeyi temsil eder (fakat genel olarak, bu yeni proleter ailelerinin *gerçek* gelirlerinden çok *parasal* gelirlerinin artması söz konusu olduğuna göre, bu emekçiler genellikle daha zahmetli olan bu iş için, çoğu kez zor yoluyla ya da zorunlu kalarak toplanmışlardır.). Semi-periferinin girişimcileri için ücretli emeğin maliyeti yine de tamamen katlanılabilirdir çünkü üretimin toplam maliyeti dünya pazarında ya da en azından pazarın o bölgedeki kesiminde son derece rekabet edebilir niteliktedir. Rekabet olanakları, çoğu zaman, merkez ülkeler arasındaki şiddetli anlaşmazlıkların varlığı ile artmaktadır; bu da semi-periferi ülkelerinin ticaret hadlerini iyileştirme eğilimindedir.

Dünya Ekonomisinin Sınırlarının Genişlemesi

O halde, global bir düzeyde, bu uzatmalı durgunluk dönemleri boyunca işbaşındaki çeşitli mekanizmalar, efektif talebin global bir genişlemesine yol açarlar. Buraya arzın büyüme oranını azaltan çeşitli etkenler de eklenince, dünya ekonomisi kendini yeniden, sunulan ürünlerin alıcı bulduğu ve birikim perspektiflerinin bir kez daha düzeliyor göründüğü bir rahatlama döneminde bulur. Bununla beraber, artığın, toplam talebin artmasına olanak veren yeniden dağılımı, dünya burjuvazisinin zararına (elbette eşitsiz olarak) gerçekleştirilmiştir. Oysa bu, baştaki, sermayenin kesintisiz bi-

rikimi ilkesiyle çelişki halindedir. O halde bunun telafisi gerekir. Bir telafi yolu, kuşkusuz, dünya üretiminin genişlemesinin yeniden canlanmasıdır. Kâr oranı global olarak daha düşük olsa bile, bunun mutlak düzeyi durumunu korur, hatta artma eğilimindedir.

Fakat ikinci bir mekanizma da kârın global oranını artırmak üzere işin içine girmeye elverişlidir: Bu, dünya ekonomisinin, o zamana kadar etkisi dışında kalmış, yeni bölgeleri kendine katmasıdır. Tarihsel olarak bu bölgeler, özellikle dünya ekonomisinin dış sınırlarına ve daha seyrek olarak da ücra ya da ulaşılması güç bölgelerdeki iç topraklara denk düşüyordu. Bu bölgelerin yeni çevresel - genellikle de hammadde, üretim bölgelerine dönüştürülmesi, sadece ihracata yönelik üretim yapan yeni işletmelerden değil, ama aynı zamanda, ihracat madenlerindeki ve/veya tarımındaki işçilerin ikmali için gerekli gıda işletmelerinde ve «emek depoları» olan bölgelerde yaygınlaşan geçim gereçleri üretiminde çalışacak uygun işgücünün *yaratılmasını* da kapsar.

Dünya kapitalizmi açısından, bu yeni bölgelerin entegrasyonu, kısa vadede sağlayabilecekleri potansiyel taleple değil, tersine ucuz «arz» deposu olmaları ve bunun sonucu olarak doğacak global kâr oranı yükselmesi ile anlam kazanır. O halde bu bölgelerin ucuz ara bölgeleri olması için, ihracata yönelik endüstrilerdeki gerçek ücretlerin, dünya ekonomisinin başka kısımlarında uygulanan ücretlerden açıkça daha düşük olması kaçınılmazdır. Bunun için kullanılan başlıca mekanizma «gelir birleştiren ev halkları»nın (1) kapsanmasıdır, ki bu, «ihracata yönelik» sektörlerin işverenlerine, belirli bir ev halkının yaşayabilmesi için gerekli olan minimumun daha altında bireysel ücretler ödeme olanağı verir. Bu ücretliler, ev halkının diğer üyelerince ya da iş dışında-

(1) «Foyers arevenus multiples» (fr.)

«Income-pooling households». Burada **ev halkı** terimi **household** karşılığı olarak, tek bir aileyi değil, fakat aynı ailenin üyesi olsun olmasın aynı çatı altında yaşayan insanlar grubu anlamında kullanılmaktadır —ç—.

kı zamanlarda kendilerince kazanılan veya başka yollarla (yiyecek giyecek üretimi, küçük marjinal imalatlar, kira) sağlanan gelirlerle geçinmeye olanak veren «yarı-proleterleştirilmiş» ev halkları yapısı içinde oldukları için yaşayabilmeyi yine de başarırlar. Bu yapı, sadece, bu ücretlerin işgücünü yeniden üretmek için yetersiz olmasından dolayı bir «aşırı sömürü» (dünya ekonomisinin diğer ücretlilerinin sömürülmesiyle karşılaştırıldığında «aşırı») anlamını taşımaz, fakat özellikle, işverenin, kendi hizmetinde olmayanlar da dahil, ev halkının tüm üyeleri tarafından üretilen artışa sahip çıkması olgusunu maskeler. Öte yandan, genişleyen dünya üretiminin gereksindiği hammaddelerin de oralarda bulunması olgusu, yeni üretim bölgelerinin, (durgunluğun başlattığı sınıf çatışmaları tarafından empoze edilen yeniden dağılımla o ana kadar tehlikeye giren) dünya ölçeğindeki kâr oranının onarılmasına olanak vermesi olgusuna göre hemen hemen ikincildir. Durgunlukların genellikle dünya ekonomisinin sınırlarının genişlemesi sonucunu doğurmalarının nedeni budur.

Böylece kapitalizm, periyodik güçlüklerinin ve birikim darboğazlarının üstesinden döngüsel bir süreçe uygun olarak gelmiş bir tarihsel sistem olmuştur. Öncü sanayiler de (kârlılık, verimlilik anlamında), lider ülkeler (birikmiş sermaye ve zenginliğin yoğunluğu ve gücü anlamında, uzun vadede hiçbir zaman aynı sanayiler olmamıştır. Yeni ürünler de güçlü devletler gibi, başkaları tarafından yerleri alınmadan önce gelişme ve göreli gerileme evrelerinden geçmişlerdir. Dünya sistemi, hakim bir rol oynayabilecek ülkeler ve ürünler dağarcığını tüketmiş olmaktan uzaktır. Fakat bu oyun her zaman, kendini aynı yapı (devletlerarası bir sistemle zenginleştirilmiş bir dünya ekonomisi) ve aynı *leitmotif* (sonu gelmeyen birikim) sayesinde yeniden üretmiş olan aynı tarihsel sistem çerçevesinde olagelmiştir. Bu yapı ve bu *leitmotif*, kendi alt-kümelerinin bazıları üzerindeki etkilerine derecede önemli olursa olsun, sistemin *global* işleyişini etkilemeyen tüm döngüsel değişimler boyunca süregelmiştir. Kapitalistler için, üzerinde yatırım yapabilecekleri, azami bir kâr

garantileyen *herhangi* bir ürün mevcutsa, bu ürünün ne olduğu (tekstil ya da çelik, elektronik, mikroişlemci ya da biyoteknoloji) önemli değildir. Aynı şekilde, merkezde onlara kâr arayışının politik koşullarını garanti edecek, yeterince güçlü ülkeler (ve gerektiğinde hegemonyacı bir ülke) varsa, hegemonya kuran gücün, Hollandalıların, İngilizlerin ya da Amerikalıların elinde bulunması onlar için önem taşımaz.

II. SİSTEMİN YENİDEN ÜRETİMİNİN YAPISAL SINIRLARI

Bununla birlikte, bu döngüsel model sonsuza dek sürüp gidemez, çünkü aslında, gerçekten döngüsel değil fakat sarmal olarak gelişen bir süreç söz konusudur. Açıkça görünmeyen ekonomik mekanizmalar incelendiğinde, sistemin özünde olan, onun yeniden üretimine engel oluşturan ve şimdiki bunalımın kökeninde bulunan bir dizi sınır belirir. Sistemin kendini yenilemesinin başlıca iki mekanizmasının —proleterleştirme ve coğrafi yayılmanın— kendi sınırları vardır. Bunların fonksiyonlarının eğrileri asimtotiktir. Bu iki mekanizmadan hem daha açık, hem daha önemsiz olanı coğrafi yayılma mekanizmasıdır. Hatırlanacağı gibi, bunun, yarı proleter ev halkları içinde toplanmış, «aşırı» sömürülen ve nöbetleşe çalışan yeni ücretli işçilerin entegrasyonu sayesinde, global kâr oranının korunmasında kilit bir rol oynadığını göstermiştik. Herşey, sanki dünya ekonomisinin elinin altında, sistemin dışından gelen, «tırmanmış» olanların yerini almak üzere ücretler merdiveninin dibinde toplanmış sınırsız bir göçmen işçi arzı gibi cereyan ediyordu (şu farkla ki, onları kendine katmak için coğrafi olarak yayılan, sistemin kendisidir, tersi değil). Etkinliği ne olursa olsun bu mekanizma sürekli olarak gerçekte varolmayan sınırsız bir işgücü arzını varsaymıştır. XIX. yy. sonunda, dünya ekonomisi dış sınırlarını yeryüzünün tümünü kaplayacak şekilde genişletti. XX. yy. sonunda, kendinden yakasını sıyırmış olan «ceplerin» çoğunu küçülttü ve hemen tüm topluluklar yavaş yavaş sis-

temin içinde toplandı. O halde bu entegrasyonu sürdürmenin artık somut olanaksızlığı, sistemin yapısının zaman içinde parçalanmasına yol açacaktır.

Yine de sistem, daha az dinamik olsa bile, yeni toplulukları içine almanın olanaksızlığı, etkilerini, global kâr oranlarının düşüşüyle hissettirene dek, daha bir müddet sürebilir. Gerçek engel ise, proleterleştirme süreci ya da daha genel olarak, metalaştırma (commodification) sürecidir. Bu temel fenomen üzerinde durmak gerekir çünkü sistemin başarısının kendisinin, gerçekte onun istikrarsızlığının temel etkeni haline gelmesi bu olay yüzündendir. Gerçekten, metalaştırma, sistemin hem savunucuları tarafından, hem de düşmanları tarafından onun başarısı olarak görülüyorsa da, onun yıkılmasını hazırlayanın tam da bu «başarı» olduğuna çok daha seyrek olarak dikkat çekilir. Burada neoklasik iktisatçıların «üretim faktörlerinin serbest dolaşımı» ya da Marks'ın «değer yasası»nın gerçekleşmesi dediği olgudan bahsetmek istiyorum.

Çalışma özgürlüğüne (ve kuşkusuz toprağın ve doğal kaynakların el değiştirebilmesine) dayalı serbest girişim sistemi olarak kapitalizm hakkında biraz basit söylev, dünya ekonomisinin tüm tarihinin en aşikâr olgusunu gözden kaçırır: Sistemin beş yüz yıllık varlığı boyunca hiçbir anda üretim faktörleri tamamen «serbest» olmamışlardır ve hiçbir anda değer yasası tam olarak işlememiştir. Gerçekten, ampirik çözümleme, kapitalist girişimcilerin, üretim faktörlerinin sadece bazılarının «serbest» olduğu bir dünyada çalıştıklarını ve zenginleştiklerini ve burada değer yasasının, «ekonomi»nin sadece bazı sektörlerinde söz konusu olduğunu doğruluyor. Böylece, metaların, sermayenin ve emeğin dolaşımına engel oluşturan devletlerarası yüksek duvarlar bir yana, ABD, Batı Avrupa ya da Japonya gibi merkez ülkelerinde bile ve bugün dahi, tüm topraklar ve doğal kaynaklar, sahip olunabilir değildir, her emek zorunlu biçimde parayla karşılık bulmaz, ürünlerin tümü pazarda satılmaz ve mübadele edilmez. Hiç kuşku yok ki kapitalizmin, faktörlerin ya da bu faktörlerin önemli bir kesiminin *tam* bir serbestliğini

varsayacak her tanımı; kaçınılmaz olarak, dünya ekonomisinin henüz kapitalist olmadığı ve hâlâ «feodal» ya da «prekapitalist» tipte kaldığı sonucuna götürecektir.

Böyle bir sonuç abes olurdu. Hatalı olan, kapitalist dünya ekonomisinin işleyişinin temel görünümü olarak üretim faktörlerinin serbestliğinin *kısmî* niteliğinin ve değer yasasının *eksik* gerçekleşmesinin kabul edilmemesidir. Bu «eksiklik» olayı kapitalizmin *özelliği*dir. Yine de kapitalizmin iç işleyişi, üretim faktörlerinin tam serbestliğine ve aynı şekilde değer yasasının eksiksiz gerçekleşmesine doğru gidiyor. İşte bunalıma neden olan ve kapitalizmi yıkılışına sürükleyen tam da bu «başarı»dır.

Her teknolojik ilerleme pazarda yeni ekonomik değişim ilişkilerinin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Tüketim alanı genişlemesinin yakın geçmişteki sadece birkaç örneğini analım: Merkez ülkelerde otuz yıldır, aile içi ilişkilerin birçoğu bu şekilde derece derece metalaştırılmıştır (lokantalar, hazır yemek, otomatik çamaşırhaneler, kreşler). Kuşkusuz bu tip metalaştırma daha önce küçük bir azınlığa ulaşmıştı, fakat artık nüfusun büyük kesimine yayıldı. Ve otuz yıl içinde kurulu-kurumlar-karşıtı ekolojistlerin baskısıyla, ama birkaç kişinin yararına, güneş enerjisinin büyük ölçekte ticarileştirilmesine mutlaka tanık olacağız. Toprakların giderek artan metalaşması örneği, deniz diplerininki daha şimdiden başladı. Altının, kâğıt paranın ve çeklerinkinden sonra, manyetik kartların, gelişmiş telefon iletişiminin vs. girişiyle sıra kredinin metalaşmasına gelecek. Sonunda yavaş yavaş fakat kesinlikle, daha önce belirtilen nedenlerden dolayı, işgücünün metalaşmasına, yarı-proleter ev halklarının sürekli proleterleştirilmiş ev halklarına dönüştürülmesine doğru yol alınıyor. Buna koşut olarak, sermayenin mülkiyet hakkı biçimleri, hantal, zor el değiştirebilir (toprak, makinalar ve hatta altın gibi) biçimlerden en çabuk değişebilecek biçimlere, yani üreticilikle pek ilişkisi olmayan ve («eğitim» yoluyla) satınalınabilir toplumsal konumlara bağlı peşin gelirlere dönüşüyor.

Kuşkusuz bunlardan hiçbiri gerçekten yeni değil fakat yi-

ne de iki şeyi belirtmek gerekir. Birincisi, ilişkilerin metalaştırılmasının daha ileri gitmesi, sermayeyi elinde bulunduranlar için bir ehvenişerdir, çünkü bu, *aşırı* kâr olanağını azaltarak birikimin global kapasitesini ve büyük kapitalistler için mevcut sermayenin güvenliğini azaltır. Yine de, mutlak kârdansa kâr oranını feda etmeyi yeğleyerek, birikim darboğazlarının üstesinden gelmek amacıyla metalaştırma sürecini düzenli olarak hızlandıranlar pekalâ bu aynı kapitalistlerdir. İkincisi, metalaştırmanın da kendi içinde bir sınırı vardır: %100. Bu sınıra ulaşmanın henüz uzağında olsak bile bu sınırın hayal meyal görülmeye başlandığı bir noktaya varmış bulunuyoruz.

III. DEVLETLER, HALKLAR VE SINIFLAR

Coğrafi yayılma ve ilişkilerin metalaştırılması asimtotları iki şıkta da öyle bir düzeye geldi ki, kapitalizmin tarihsel bir sistem olarak yaşayabilmesi üzerinde yapısal bir engel olarak etki yapmaya başladı. Fakat bu engellerin başka sonuçları da vardır. Bunalım, bunlara katlanan halkların bilincinde de gelişmektedir. Bu, bizi politik ve kültürel alanlara götürüyor. O halde, bunalımın kendisini ifade etme biçimini anlamak için kapitalist dünya ekonomisinin politik kültürel üstyapısını incelemek gerekir.

Dünya Ölçeğinde Sınıfların Kutuplaşması

Kapitalizmin temel politik özelliği kutuplaşmadır. Yıllar geçtikçe ve dünya ekonomisinin yayıldığı alanlarda, maddi mallar, başarı şansı, yaşam düzeyi ve (bir gün, bir yıl ya da insan yaşamına göre) toplam zamanın yüzdesi olarak çalışma miktarı ile değerlendirilen karşılık ya da ödüllerin dağılımında, (giderek kapitalistler ya da burjuvazi ile özdeşleşen) merdivenin üstündeki küçük ayrıcalıklar grubu ile merdivenin aşağısındaki geniş grup (dolaysız üreticiler) arasındaki fark sürekli olarak gittikçe artmıştır. (Coğrafi yerleşimlerine ya da yaptıkları işlere göre tanımlanan). Kimi özgül grupların durumlarını kimi zaman (önemli ölçüde) iyişletirebil-

dikleri doğrudur, fakat bu sadece dünya sisteminde ve onun mutlak genişlemesi sayesinde her zaman tepede (ya da ortada) daha başka ayrıcalıklılara da yer olduğunu tanıtlar. Bununla birlikte global bir bakış açısından şurası kesindir ki «ayrıcalıklılar» için olan yerler «yoksunlar» için olanlara göre çok daha sınırlıdır. Ve uçurum yüzyıllar boyunca gitgide derinleşmiştir. Hiç kuşkusuz, XVI. yy. da çok az köylü, bugün Üçüncü Dünyanın köylüleri kadar zor koşullarda, o kadar uzun süre ve o kadar az paraya çalışıyordu. Üstelik yaşamdan umut edilenler konusunda doğuştan (ki en sık yapılan budur) ya da bir veya beş yaşından (ki hemen hemen hiç yapılmamıştır ama çok daha önemli bir mesafe gösterecektir) itibaren hesabedilen artan farkları hesaba katmıyoruz. Eğer bugün dünya siteminin bağrında bunalım varsa, bunun nedenlerinin değerlendirilmesinde böylesine temel bir gerçeği göz önüne almamak olanaksızdır.

Bu kutuplaşmanın toplumsal ifadesi, çoğu zaman yanlış anlaşılan bir kavram olan sınıf bilincinin gelişmesi olmuştur. Söz konusu olan, herhangi bir tartışmada büyüleyici bir biçimde başvurulabilecek ve sergilenebilecek basit bir belgi değil; bir dayanışmanın ve bir menfaatin, zorunlu ve olanaklı olduğunda başvurulması gereken ifadesidir. «Zorunluluk» ölçütü, emekçiler için olduğu gibi kapitalistler için de, proleterler için olduğu gibi burjuvalar için de sınıf bilincinin çoğu zaman kafalarda gizli kaldığı ve ancak şiddetli karşı karşıya gelişlerde tekrar ortaya çıkıverdiği anlamına gelir. «Olanaklılık» ölçütü bu karşı karşıya gelişlerin çok çeşitli biçimler alabileceğini ifade eder: Açık ve kesin, ya da taktik bir kaygıyla «halkların» ya da «devlet»lerin istekleri örtüsü altında, devlet örgütlerinin, bölgesel örgütlerin ya da (ancak şimdiye kadar pek seyrek olarak) devletleraşırı örgütlerin koruyuculuğu altında ortaya çıkabilir. Açık ve ilan edilmiş sınıf çatışması, dünya sisteminin yapısal temellerini en dolaysız biçimde kemirmeye yöneldiğinden, bunun somut belirtilerine karşın varlıklarını yadsıma noktasına kadar varan onca gücün harekete geçirilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. *Eppur si muove!* (Yine de dönüyor. —ç—)

Sınıf kutuplaşmasının global düzeydeki politik etkisi, devletlerarası sistemin varlığı ve yapısıyla uzun zaman —oldukça başarılı biçimde— asgarileştirilmiş ve denetim altında tutulmuştur. Modern devletler her zaman varolmamışlardır. Modern dünyanın buluşlarıdır bunlar. Kimileri eski dünya imparatorluklarının modern temsilcileri olmakla övünürler. Başkaları eski politik ve/veya kültürel oluşumlarla çok uzak akrabalıkları üstlenirler. Çok sayıda daha başkaları da ancak boş spekülasyonlar pahasına böyle bir geçmişe dayanabilirler. Fakat gerçek şu ki, tüm modern devletler, kapitalist rekabetin fırtınalı potasında kalıba dökülmüşlerdir ve bu rekabet çeşitli kapitalist gruplarını iki önemli alanda politik yardım aramaya itmiştir: Bir yandan, tekellerin yaratılması, sübvansiyonlar, ticari korumacılık ve rakiplerin politik desteklerinin tahrip edilmesi sayesinde, rakipler karşısında pazar dışı üstünlüklerin sağlanması için; ve diğer yandan, emekçi sınıfların isteklerinin sınırlandırılması için. Böylece, merkezin kapitalistleri isteklerini yanıtlayabilecek güçlü devletlerin ortaya çıkmasını genel olarak desteklemişlerdir; buna karşılık, çevre bölgeler devletleri yerel zorbaların iradesine ya da emekçilerin direncine karşı koyabilmeye yetecek kadar güçlü olmakla birlikte, üretim faktörlerinin dolaşımını kontrol edemeyecek kadar zayıf olmalıydılar.

Böylece, dünya pazarını ve onun çok sayıda devlet yapısını içine alan politik çerçevenin kuruluşundaki kurumsal rollerini gitgide daha iyi oynayabilmek için, birer birer ve parça parça, devletler kuruldu ya da yeniden biçimlendirildi. Bu genel politik çerçeve, XVI. yy. dan bu yana inşa halinde olan ve sürekli bir rasyonalizasyon sürecinden geçirilen devletlerarası sistemdir. Bilindiği gibi, devletlerarası sistemin temel ilkesi bağımsızlık değil (ki bu modern devletlerde, yurttaşların eşitliği gibi büyük ölçüde, kuşkusuz kullanışlı, bir hayaldir) fakat daha ziyade, «güç dengesi»dir. Güç dengesi nedir? Bu, içinde birçok merkezin ve de statü değiştirmeye can atan çok sayıda yarı-çevre bölgenin çatıştığı bir sistemin içinde, dünyayı fethetmeye kalkışan askeri bakımdan daha güçlü devletlerin iradesine karşı koymaya yönelik koalisyon-

lar oluşmasının kaçınılmazlığına verilen addır. Toplumsal işbölümü için bir üstyapı sağlayacak yeni bir dünya imparatorluğunun oluşması, kapitalizmin dünya sistemi olarak işleyişinin temel direklerinden birinin çökmesine şu pek basit nedenle yol açabilir: Kapitalist grupların, en güçlü devletleri, onları birbirlerine karşı kullanarak zorlama olanakları. Ama neye karşı zorlama? Sermayenin kesintisiz birikimine elverişli bir yapının sürekliliğini güven altına almaktan çok (ki bu kısmî bir düzen, ama kısmî bir düzensizlik de gerektirir), düzeni korumaya (ve dolayısıyla genellikle emekçilere ödün vermeye) öncelik tanıyan, her iktidar sahibinde olan iç dürtüye karşı.

Halklar «Hiyerarşisi» ve Irkçılık

Devletlerin sınırları genellikle keyfi ve kararsız olarak saptanmıştır. Bunlar, dünya ölçeğindeki politik güçlerin alışveriş ustalıklarının sonucudur. Sınırların bu kararsızlığı ve keyfi nitelikleri, modern devletin kendisinin de bir yaratı olması —pek *ex nihilo* (hiçten olma—ç—) değil ama yine de bir yaratı—, devlet yapıları arasında, onların gerektiği gibi çalışmalarını sağlayacak yeni bir toplumsal çimentonun ortaya çıkmasını kaçınılmaz kıldı. Bu işlevi yerine getiren de milliyetçilik oldu. Bununla birlikte, devletlerin sınırlarının hukuki ve elle tutulur olmasına karşın ulusların sınırları daha ziyade sosyo-psikolojik yapılanmalardır ve büyük ölçüde herkesin kendi değerlendirmesine bağlıdır. Bir halkın yapılanması iki yanlı bir süreçtir: Bu «halk»ın kendisi hakkındaki izlenimi ile diğer halkların onun hakkındaki izlenimlerinin çakışması. Bundan dolayı «halkların» yapısı, devletlerin yapısından çok daha karmaşıktır. Demek ki devletin sınırlarıyla ulusun sınırları arasında hiçbir yerde eksiksiz bir özdeşlik olmaması bir rastlantı değildir. Ayrıca devlet yöneticileri sürekli olarak halklar yaratmaya ve yeniden yaratmaya ve başka halkları yok etmeye çabalıyorlar.

Modern dünyanın ortak politik enerjisinin önemli bir kısmını emen politik bir anaforun yaratılması böylece başarıldı.

Bir halka ait olma isteği güçlü bir politik istektir ve ekonomik ayrıcalıklar getirebilir. Fakat bu istek sağlam bir temel üzerine oturmadığından, dünya ekonomisinin döngüsel ekonomik sürecinin rüzgarlarına dayanabilmesi için bunda sürekli olarak ısrar edilmesi gerekir. Şu anımsanmalı ki, tarihsel sistem olarak kapitalizmin göreli istikrarı varsa, bunun nedeni tam da özgül kapitalist grupların konumunun iğretiliğidir. Bireyler için herşey risklidir ve güç (iktidar) genellikle geçicidir, ama üretici odakların, bölgesel uzmanlaşmanın ve ödüllerin ya da karşılıkların dağılımının kutuplaşmış hiyerarşisi, bireylerin ve grupların (yukarıya ve aşağıya doğru) devingenliğine karşın (ya da bu nedenle) hemen hemen hiç değişmeden kalır.

Halkların ve ulusların yapılanması yine de rastgele olmamıştır. Devletler, dünya ekonomisi içindeki üretim sürecinin ve sermaye yoğunlaşmasının mekansal hiyerarşisinin yansıması olan bir güç hiyerarşisi içinde yer alıyorlar. Aynı şekilde, halklar da «üstünlük» ya da «aşağılık» derecelerine göre sıralanabilirler. Antropologlar pekala «kültürel görelilik»i ileri sürebilirler, ama herhangi bir sokak çocuğu «azınlıkları» «süpermen»lerden ayırdetmesini bilir. Irkçılık, modern dünya sisteminde sadece yerleşik değildir, onun tamamlayıcı parçasıdır da. Bu terimin doğrudan anlamının ötesinde (beyazlar beyaz olmayanlara karşı), bu zımnî hiyerarşinin önemini kanıtlamaya yönelik, büründüğü belli - belirsizliklere ve dünyada belirli grupların konumlarında ufak tefek düzeltmeler yapabilmelerine rağmen binlerce ince ayrım mevcuttur.

Irkçılığın, orta sıralardaki gruplara, daha alt sıradakileri baskı altında tutma özgürlüğünü vererek ayrıcalığı açıkça aklayan ve dünya nüfusunu bölmenin kullanışlı bir arasını oluşturan kaba bir biçimi ya da uyarlanışı vardır. Bu uyarlama, kabalığına belli bir kan dökücülük ekliyor ama son derece etkili olmaya devam ediyor. Üzerinde daha fazla çalışılmış başka bir uyarlama da, kin üzerine değil fakat nazik bir küçümsemeye dayanıyor ve duygulardan çok akla sesleniyor. Bu, merkez ülkelerin kimi aydınlarının ileri sür-

dükleri, kendi fikirlerinin ve tezlerinin zamanın ve mekanın ötesinde, evrensel bir karaktere bürünmüş olduğu, yansız ve gayrı-geçici, olduğu iddiasıdır. İlahi yasadan doğa yasasına geçiş bir kurtuluş ve özgürleştirme olarak sunulmuştur, ama gerçekte çağımızın kültür emperyalizminin belli bir bilimcilikle ve kategorik emirlerle süslenmiş mantıksal dayanağını oluşturmaktadır.

Kaba ya da inceleştirilmiş uyarlanışıyla olsun ırkçılık, ondan yarar sağlayan değil fakat onun kurbanı olmuş tüm halklarda oldukça karmaşık, iki-yönlü tepkiler uyandırmıştır. Bunlar, bir yandan üstün grubun ayırdedici değerlerini ve simgelerini benimseyerek, diğer yandan daha başka üstünlükleri üstlenerek (bunu kabul ettirmekte fazla güçlük çekmeden), onun etkilerinden kurtulmaya çalıştılar. Dünya sisteminin kültür ilkelerine tepkinin bu biçimleri, onun gelişmesine adamakıllı katkıda bulunmuştur. Çünkü «aşağı» denen halklar böylece, devletlerarası sisteme (onu benimsemek için olmasa bile en azından onunla savaşmak için) daha fazla uyan devlet yapıları yaratmaya ve üretim süreçlerini, dünya iş bölümü ile (daha iyi bir bütünleşme ya da onunla daha iyi savaşmak için) daha iyi bütünleşecek şekilde biçimlendirmeye itildiler.

IV SİSTEM KARŞITI HAREKETLERİN YÜKSELİŞİ

Konumuza, sistemin bunalımına dönelim. Devletlerin, halkların, sınıfların ve onların temel öğeleri ailelerin yaratılması kapitalist dünya ekonomisinin inşasında ve işleyişinde bütünleyici olmuştur. Fakat eğer ekonomik mekanizmalar bir asimtota doğru gidiyorlarsa, toplumsal, kültürel ve politik süreçler bunalımın patlak vermesine fazlasıyla katkıda bulunmuş olan temel çelişkilerin doğumuna yol açarlar.

Bu çelişkilerden, uzun zamandan beri apaçık olan birincisi şudur: Üretim maliyetlerini azami derecede azaltma isteği, emekçileri hem işyerlerinde (fabrikalar, tarım işletmeleri, madenler) hem de yerleşim alanlarında (kentsel yer-

leşme bölgeleri) yoğunlaştırmaya yönelen üretim birimlerinin yaratılmasına yol açıyor. Ayrıca, telekomünikasyon ve taşımacılıkta kaydedilen —dünya ekonomisinin doğasında olan— ilerlemeler hem sosyo-politik hem salt ekonomik ilişkileri kolaylaştırıyor. Böylece, kapitalist gelişmenin yayılmasına ve yoğunlaşmasına olanak veren bu sürecin *kendisi,* sisteme muhalif olan toplumsal hareketlerin örgütlenmesini de kolaylaştırıyor.

İkinci çelişki şu olguya dayanır: Politik oluşumların herbirinin, devletlerarası sistemle birbirlerine bağlanmış devletler haline dönüşmesi ve sistemin her toplumsal ilişkiyi bu devletlerdeki politik arenaya getirmeye yönelik baskısı; dikkatlerin her ülkenin, özellikle de en zayıflarının devlet erkini güçlendirerek dünya çapında bir sistemsel güç yaratmanın yararı ve önemi üzerinde yoğunlaşmasına yol açtı. Bundan dolayı (üretim faktörlerinin dünya ekonomisi içinde serbest dolaşımını azami düzeye çıkartmak için) ortaya konan bu üstyapı, sistemin özünde varolan eşitsizliklere karşı savaşım vermek için seferber olan ulusal hareketler için bir fidanlıktır da.

XIX. yy. dan beri bu iki tip sistem karşıtı hareket —işçi sınıflarının toplumsal hareketleri ve yoksun bırakılmış halkların ulusal hareketleri— su yüzüne çıkmıştı ve dünya politik sahnesinde önemli (henüz ikincil olsa bile) bir rol oynamaya başlamıştı. Dünya kapitalizminin yinelenen «başarı»ları ve daha kesinlikle, yukarıda betimlenen ekonomik süreçler sistemin çelişkilerini çözecek yerde bunları ağırlaştırdılar. XX. yy. dönemecinde, bu hareketler hemen her yerde ortaya çıkmış ve güçlenmişlerdi. Ayrıca, toplumsal ve ulusal hareketler, başlangıçta birbirlerini rakip olarak görmelerine karşın, pratikte gitgide yakınlaştılar ve böylece sistem-karşıtı güçler arasındaki önceleri o denli güçlü olan ayrılıkları azalttılar. Yüzyılımızın, merkez ülkelerde iyi örgütlenmiş işçi örgütlerinin ve sosyalist partilerin serpilmesine tanık olan ilk çeyreği böylece aynı zamanda Çin'de, Hindistan'da, Meksika'da, Türkiye'de, Arap ülkelerinde ve elbet-

te Avrupa'nın önemli bir kesiminde güçlü ulusalcı hareketlerin ortaya çıkmasına tanık oldu.

1917 Sovyet Devriminin bütün bu hareketler üzerinde bir katalizör etkisi oldu çünkü, sistem-karşıtı hareketlerin tüm belirsizliklerini yansıtmasına karşın, onun gücü gözkamaştırıcı oldu ve yeni bir dünya düzeninin olanaklılığının (ki bu onun gerçekleşmesinden oldukça farklıdır) ilk elle tutulur kanıtı olarak ortaya çıktı. Kapitalist dünya sisteminin bunalımının başlangıcını bu tarihe götürüyorsak, bu, kuşkusuz bu devrimin yeni bir dünyaya ya da hatta bildiğimiz dünyanın iyileşmesine yol açtığı için değil (kolayca tersi de ileri sürülebilir) fakat her tarihsel sistemin temellerinden birini, yöneticilerinin ve kadrolarının, onun ebedi olduğu yönündeki kesin inancını sarstığı içindir. Bu anlamda 1917 Ekimi, daha sonraki hiçbir olayın ya da gelişmenin etkilerini silemediği ve bu nedenle modern dünya sisteminin tarihinde kesin bir sıçrama oluşturan, dünya çapında bir «devrimci an» oluşturdu.

XX. yy. sistem-karşıtı hareketlerin politik sahnede hatırı sayılır bir muhalif güç oluşturmayı genelde başardıklarını görmüşse, sistemin savunucularının, kuşkusuz daha az göz-alıcı ve daha zor farkedilir ama o kadar da önemli bir gerilemesini de görmüştür. Burada yine sistemin işleyişinin özünde bulunan bir çelişkiyi saptıyoruz. Prekapitalist dünyada, yöneticilerin iradelerini kabul ettirmek için her zaman kadrolara (çoğunlukla askeri) gereksinimleri vardı. Fakat askerlerle sıradan halk arasındaki güç eşitsizliği o denli çarpıcı idi ki baskı kolay bir şeydi. Ve bu, özellikle, düzenin güçlerinin iş sürecinin kendisine son derece seyrek müdahale etmelerindendi. Bu alanda, emekçilere, vergilerini ya da çiftlik kiralarını belirlenmiş tarihlerde ödedikleri anda geniş bir özerklik tanınıyordu. Fakat bu, tarihsel sistemimizin tahta çıkışıyla kökten değişti. Kapitalist bir dünya ekonomisi, yönetmesi karmaşık bir mekanizmadır. Çeşitli üretim süreçlerinin bütünleşmesini ve dolayısıyla çalışmanın sıkı bir denetimini gerektirir. Gerektirdiği disiplin ve örgütlenme düzeyi unutularak, «pazarın gereksinmelerini karşılamak zorunda

olan» işletmelerden kolayca bahsedilir. Devletlerarası bir sistemin içinde birleşmiş devletlerin karmaşık mekanizması, bildiğimiz bürokrasilerin yaratılmasına yol açmıştır.

Kısacası, dünyanın giderek yayılan kapitalist rasyonalizasyonunun sonucu, sistemin işlemesi için zorunlu olan ve başkaları tarafından üretilen artı-değerin bir kısmı üzerinden geçinen önemli bir aracılar tabakasının-teknisyenler, menecerler, serbest meslekler, mühendisler, üçüncü işler-gelişmesi oldu. Bu toplumsal tabakanın başlıca ayırdedici özelliği, isteklerinin gerçek sermayeyi değil fakat bir «insansal sermaye»yi elde bulundurmasına dayalı olması ve toplumsal statüsünün aktarılmasının (hemen hemen tüm kazandığını tükettiğinden) miras yoluyla değil fakat «insansal sermaye»yi yaratan eğitimi elde etmeyi becererek sağlanmasıdır. Sistemin çelişkisi, büyük kapitalistlerin, sistemin verimliliğini korumak için bu ara tabakanın düzenli bir biçimde büyümesine gereksinim duymaları olgusuna dayanır. Oysa, bu tabakanın üyelerinin tek gelir kaynağı, girişimcinin kârının ve kaynağı birikimin kaynağı olan artıktan doğar. O halde, kârın elde edilmesi için gerekli olan bu toplumsal tabakanın büyümesinin, kendi içinde, kâr düzeyini düşürmek tehlikesi vardır. Bu ara tabaka bunu iki şekilde yapar: Kendisi büyür (dünya nüfusu içindeki oranı artar) ve bu büyüme sayesinde, özellikle sermayeyi elinde bulunduranlar karşısında politik ağırlığını artırır. Bu tabakalar, doğrudan pazarlıklar ve refah devletinin yeniden —dağıtım mekanizmaları yoluyla artığın giderek artan bir kısmını isterken merkez devletlerin parlementer mekanizmalarını kendi yararlarına işletebilirler. Bir kez daha, sistemi yönetenler, sistemin mutlak genişlemesini sürdürmek için onun göreli genişlemesini feda ederler.

Aracı kadroların kapitalistler tarafından böylece sürekli olarak «satın alınması», geçen iki yüzyıldır politik bunalımı ertelemiş ve sistem-karşıtı başkaldırı karşısında dünya burjuvazisinin cephesini güçlendirmişse de bu sistemin de bir sınırı vardır, çünkü artığın özel kapitalistlere ayrılan kesiminin azalması kadroların gereksinimlerini gidermeye ve

onların işbirliğini garanti altına almaya olanak verirken bu, büyük sermayenin iş görme iradesini ve kapasitesini de etkiliyor. Gerçekten, ara tabakalar güçlendikçe üst tabakaları cansızlıklarından dolayı kınamaya başladılar. O kadar haksızlar mı? Zira sistem-karşıtı güçler genişledikçe sistemin savunucuları zayıfladılar ve bu görünüm sistemin bugünkü bunalımının başlıca politik temellerinden birini oluşturuyor.

V BUNALIMIN YAYILMASI

Şimdi bunalımın kendisini tartışmaya hazırız. Bunalımın nedenlerinin ayrıntılı bir betimlemesi üzerinde durdum ve sistemin özünde bulunan çelişkiler yüzünden bu bunalımın kökeninde kapitalist dünya ekonomisinin gelişim sürecinin —bunun başarısının kendisinin— olduğu gerçeğini vurguladım. Bu uzun açıklamalar zorunluydu çünkü bunalımla ilgili, belli bir felâket tellallığının derin izlerini taşıyan birçok tartışma, bu bunalımın tam ortasında kapitalist dünya ekonomisinin her zaman kendi iç mantığını izlediği ve *hâlâ* «başarıyla» gelişmeye devam ettiği gerçeğini dikkate almadı. Baştan beri, bunalımın çözümlemeleri, sonunda düş kırıklığından başka bir şeye varabilmek için düşlerle fazla doluydular. Sistem-karşıtı güçlerin kendilerinin de sistemin çelişkilerine ne denli kapılmış bulunduklarını kabul etmeye yanaşmamada zafer sarhoşluğunun izlerini çok fazla taşıyorlardı. Çok sayıda teorisyen, *başkalarını yüreklendirmek için* propaganda dili kullandı ve kendi basitleştirmelerinin ve yanlış anlamalarının kurbanı oldu. Ve sonuç, bunalımın dış belirtisi olan kollektif güvensizlik havası içinde, bu çözümlemeler genellikle daha köktenci çareler yerine oyalayıcı ilaçlar sundular ve böylece haklı bir sabırsızlığa, acıyı dindirecek yerde onu daha da uzatma sonucunu doğuran önerilerle cevap vermiş oldular. Bunalım karşısında, bir yandan ortak amacımızı koşullandıran uzun vadeli olasılıkları aklımızda tutarak, bilinçli olarak işe girişmeye, onun geçişi başarılı bir biçimde hızlandırmaya elverişli politik sonuçlarını sürek-

li olarak izlemeye, soylu bir küçümsemeden daha çok gereksinimimiz var.

Devrimci Hareketlerin Ortaya Çıkışı

XX. yy. ın politik çalkantısı bunalımın başlıca ifadesi oldu. Politik çalkantı ile dünya ölçeğindeki Alman-Amerikan «çatışmasını» (1914—1945) kastetmiyorum, çünkü kapitalist dünya ekonomisi daha önce en azından iki kez, iki «dünya savaşı»nın içine sokulmuştu: Fransız-İngiliz çatışması (1792-1815) ve Habsburgları Hollanda ile karşı karşıya getiren çatışma (1618—1648). Hiç kuşku yok, 1914—1945 dünya savaşı, fizik ve moral olarak son derece yıkıcı oldu ve onun baş oyuncuları kendilerini bunalımın ideolojik karmaşasına sürüklenmiş buldular; fakat bu savaşın en çarpıcı özelliği, dönemin hakim ideolojik bölünmesi ile *çakışmaması* idi. Bahsettiğim politik kargaşa, dünya sisteminin hem çevre, hem de yarı çevre bölgelerinde, başarılarla taçlandırılmış olan, diziler halinde —sosyalist ya da ulusalcı karakterde— devrimlerle dile getirildi: Bunlardan, oldukça farklı tarihsel örnekler olan Rusya, Çin, Vietnam, Yugoslavya, Meksika, Küba ve İran devrimleri sayılabilir. Bu liste asla kapsaması gerekenlerin tamamını kapsama savında değil çünkü olayların zincirleme gelişinin başlıca özelliklerinden biri tam da, değişik devletlerdeki süreçlerin biçim ve sürelerinin değişkenliğidir: Çağdaş bir «devrim» modeli yoktur. Bu politik olaylar dizisine, aynı zamanda, saptaması daha zor fakat bunlardan daha az gerçek olmayan birçok politik-kültürel biçimini de eklemek gerekir: Uygarlık «rönesansları», «pan-hareketler», azınlıkların hak istekleri, kadın hareketi.

Tüm bu hareketlerin, her birinin kendine özgü bir biçimde kökeni aynıdır: Uzun süreli ağır bir baskıya maruz kalmış ve kapitalist dünya ekonomisinin işleyiş biçiminden zarar görmüş bir grup. Bu hareketler mağdurların hareketidir ve başlıca faaliyetleri, (sadece politik parti yapıları ile değil) değişik araçlarla ve çeşitli bağlamlarda gerçekleştirilen kitle hareketleri olmuştur. Bu kitle hareketleri (Mao Zedung'un

«baş çelişki» olarak adlandırmayı sevdiği) acil düşmanlara karşı savaşıma yönelmişlerdi ve görece somut ve gerçekleştirilebilir politik amaçlar üzerinde yoğunlaşmışlardı. Çoğu zaman belirli bir devlet yapısının içinde iktidarın kazanılmasını amaçlıyorlardı. Fakat sistem-karşıtı bir ideoloji, hareketlenme dönemleri süresince bu hareketlerin her birinin temelini oluşturmasına karşın, bunun, devlet erkini ele geçirmek için zorunlu olan koalisyonun ya da «cephenin» yaratılması ile iç içe geçmesine pek seyrek olarak izin veriliyordu.

Bu global faaliyetin sonucu iki yönlü oldu. Bir yandan zincirleme hareketlenmeler birbirlerini güçlendirdiler. Duyguları politik irade halinde toparladılar, yoğunlaştırdılar, böylece üyelerinin kararlılıklarını, sistemin güvenceleri olan iyi örgütlenmiş ve iyice silahlandırılmış devlet yapılarına karşı koymaya yetenekli bir güce dönüştürdüler. Foster Dulles'ın, devletleri devrimci dalga karşısında birbiri peşisıra düşmeye elverişli dominolara benzetmesi fazlaca kolaycıydı ama belli bir gerçekçilikten tamamen yoksun değildi. Bu benzetme madalyonun öbür yüzünü ihmal etmişti. Devrimci dominolar dalgası sadece çok güçlü bir karşı koyuşla değil fakat aynı zamanda, iktidarı almalarından sonra, yeni yönetici ekiplerin dünya sisteminin içine yeniden dahil edilmelerinin (cooptation) etkisiyle de durduruldu.

Devrimci bir hareketin iktidarı tamamen ya da kısmen (tek başına ya da başkalarıyla birlikte) ele geçirmesi gerçekte onu, uzun vadedeki dünya sisteminin kökten dönüştürülmesi amacı ile orta vadedeki dünya ekonomisi içinde kimi belirli grupların durumunun görece iyileştirilmesi amacı arasındaki tercihini açıklığa kavuşturmak zorunda bırakır. Bir hareket henüz hareketlilik evresinde olduğu sürece iç çelişkileri gölgede kalabilir. Ama iktidarın alınması önceliklerin tercihini hızlandırır ve o anın öncelikleri (özellikle, bunlar o anın ödülleri demek olduğundan) geleceğin tasarıları aleyhine öncelik almaya yönelir. Köktenci olmalarına karşın, saptanan reformlar dünyadaki hakim güçlerin onayını pekalâ alabilir: Çünkü bunlar, en azından dünya talebini artırma ve dünya üretici güçlerinin gelecekteki gelişimine katkıda

bulunacak olan yeni aracı-kadroları yaratma avantajını sağlayan, toplam gelirin yeniden dağılımına yol çarlar. O zaman, değişiklik, statüko taraftarları için, çekindiklerinden daha kabul edilebilir hale gelir.

Yine de, devrimci hareketlerin dünya sistemi tarafından «dahil edilmesi» (cooptation), tam da ayrı ayrı oluşumlar değil ama aynı bir global hareketin parçaları oldukları için, sadece kısmî olmuştur. Bu dahil edilme, devrimci hareketlerin iktidara ulaştığı devletlerin gerçekten bağımsız olmayıp devletlerarası sistemin baskısı altında olmalarının bir sonucudur. Buna karşılık, her sistem - karşıtı hareketin (sosyalist ve/veya ulusalcı) içinde bulunduğu global politik alan baskı altında tutulduğu için, bunların hareketlilikleri kolaylaşmış, özellikle dayanışmalar neredeyse zorunlu hale gelmiştir. («Alan» benzetmesini, manyetik alan anlamında, hiçbir özel örgütlenmesi yokmuş gibi görünse bile pekala gerçek olan bir gücü esinlemek için kasten kullanıyorum.) İktidara ulaşmış olan hareketler hâlâ savaşmakta olan hareketlerle olan dayanışma vaadlerine, «dahil edilme» mekanizmasının etkisiyle çoğu kez sırt çevirdiler, fakat çoğu kez de, isteseler de istemeseler de, parçası oldukları ağın baskısı kendini hissettirdiği zaman bu dayanışmayı —az ya da çok coşkuyla— gösterdiler. Bunların savaşmakta olan hareketlerle ilişkilerindeki bu belirsizlik, dünya sistemine dahil edilmeleri onlara kendilerini devirmeye çalışan örgütlere karşı sadece bir dereceye kadar güvence sağladığından, tutucu güçlerle kurdukları bağlarda da aynen görülür.

Böylece, iktidardaki devrimci güçler kendilerini giderek daha çok savunma durumunda bulurlar. Hareketlilik dönemlerini niteleyen kararlılık, umut atmosferi ve genel onayın getirdiği avantajı kaybederler. Er ya da geç, izledikleri politikaların içerde güçlü bir halk muhalefetiyle karşılaştığını keşfederler. Ve bu rejimler arttıkça, neden oldukları demistifikasyonların (efsanelerin çöküşü—ç.) birikimi, devrimci hareket ağının kendisinin omuzlarına yüklenir. Fakat bu olay, hareketlerin ideolojik ifadesini, onların, sistemin daha önce bahsettiğimiz nesnel çelişkilerinin sonucu olan mevcudiyetle-

rinden ya da güçlerinden daha fazla etkiler. Bu uzun bunalım süresince hareketlerin tutumları ne denli çelişmeli olursa olsun, şurası muhakkak ki, devrimci ağı besleyen, geliştiren etkenler hiç de değişebilir türden değiller ve dolayısıyla birbirini izleyen hareketlenmeler dünya politik sahnesine hakim olmaya devam edecektir.

Sistem-Karşıtı Hareketlerin Mutasyona Uğraması

Şu da gerçek ki, bu hareketlerin özellikleri değişmektedir. 19 yy ilk hareketlenmeleri ve hatta 20 yy. başındaki hareketlenmeler genellikle Aydınlanma Çağı'nın çocuklarıydılar —ulusalcı, çalışma ahlakı ve devletin önemiyle ayırdedilen ve öğretilerinde evrenselci. Kısacası, bu hareketler sistem karşıtı olmayı hedefleseler bile, uzun vadeli amaçlarının formülasyonunda kapitalist dünya ekonomisinin mekanizmalarını güçlendiren orta vadeli yöntemler ortaya koyuyorlardı. Fakat, dünya sistemiyle kültürel bütünleşmesi sadece marjinal düzeyde kalan, artan sayıda unsura ulaşan zincirleme hareketlenmelerin ve Aydınlanma Çağı'ndan miras alınan değerleri tartışılır hale getiren zincirleme demistifikasyonların (efsanelerin çökmesi—ç.) etkisiyle güçlerini «birçok uygarlığın» varolduğu inancından alan, mevcut dünya düzenini reddin yeni biçimlerini arayışın geliştiği görüldü. Bunalım boyunca kitle hareketlerinin «kültür milliyetçiliği» bileşini böylece daha da güçlendi ve bugün «ulusalcılık», emekçilerin savaşımlarına «burjuva» bir tepkiden daha çok, kapitalizmin evrenselci ideolojisine halktan gelen bir tepki olarak görülmektedir.

1914—1918 savaşının şoku devrimci hareketlerin ve daha özellikle Ekim Rus devriminin fışkırmasına yol açtı. Bu fışkırma, klasik strateji çerçevesinde yer aldı: Avrupa-merkezci, şehirci-endüstrici, ayaklanmacı. Rusya'nın dışında ise başarısızlığa uğradı. Bu hareket kısmen kaba kuvvetle kırıldı kısmen de karşı-devrimci faşist hareketler tarafından ortadan kaldırıldı. Yirmili yılların başından itibaren SSCB, kendini, devletler arası sisteme katılmaya ve «tek ülkede sosyalizm» stratejisini kabul etmeye, giderek daha «zorunlu» gör-

dü. Ve kendilerini, dünya hegemonyası peşindeki Alman Amerikan savaşımının ilk evresi (1914—1918) ile pek ilgili bulmamış olan sistem karşıtı güçler, Alman rejimi sapkın ve şiddetli nazizm şeklini alınca, doğrudan bu çatışmaların içine çekildiler. Burjuva - içi savaşımlara bu giderek artan karışma, Avrupa merkezci fışkırmanın kesin boğulmasına yol açtı. (İspanya iç savaşı ve Fransız ve İtalyan komünist partilerinin ayaklanmacı stratejilerini terketme fiili kararları bunu gösterir.)

Bu arada, Sultan Galiev ve başkalarının önceden gördükleri gibi sistem-karşıtı hareketin merkezinde «Doğu»ya doğru, ya da bugünkü sözcüklerle, kapitalist dünya ekonomisinin en uç (periferik) bölgelerine doğru kayma olmuştur. 1939—1945 savaşının getirdiği yıkımlar hiç kuşkusuz Avrupa sahnesinde de Asya'daki kadar önemli olmuşsa da bu iki anakaradaki politik sonuçlar oldukça farklı olmuştur. İkinci bir fışkırma Çin'de ve Güneydoğu Asya'da başlamıştır ve bunun yayılmasına birincisi kadar kolay engel olunamamıştır. Bunun yankılarının bütün çevre bölgelerde çınlaması o zamandan beri kesilmedi. Bu ikinci fışkırma konusunda en şaşırtıcı olan şey, onun, 1946—1967 dönemi süresince, dünya ekonomisinin atılımına ve Amerikan üstünlüğünün yükselişine karşın, devam etmiş olmasıdır. Dünya kapitalist sistemi, gelişiminin geçmiştekinden (dörtyüz yıldır tarihinin her bir evresi bir öncekinden daha yoğun olduğuna göre, umulacağı gibi) daha da yoğun bir evresine girdiği halde, sistemin bunalımına yol açmış olan etkenler o denli şiddetli hale geldiler ki sistem-karşıtı hareketlerin dünya ölçeğindeki ağı sürekli olarak güçlendi. XIX yy. da Avrupalı sosyalist hareketlerden doğan «Enternasyonal»lere koşut olarak, gerek devletleri (Bandung konferansı, 77'ler grubu, OPEC vs...) gerek hareketleri (Üçüncü Dünya Konferansları, Asya-Afrika Halkları Dayanışma Örgütü v.s.) biraraya toplayan yeni örgüt biçimleri ortaya çıktı. Fakat bu biçimsel yapılar, bu hareketler tarafından belirli bölgelerde somut «sürekli» savaşımlar düzeyinde yansıtılan güçle karşılaştırıldığında pek az şeydiler.

Bununla birlikte, tamamen olağandışı görünen şu ki, iki savaşarası süresince baskın çıkmış olan kötümserliğin ve şiddetli acıların (en azından kimileri için) bir çeşit karşıtı olarak, bu 1945-1967 dönemi genel ve hemen hemen sınırsız bir iyimserlik dönemi olmuştur. 1945-1967 dönemi boyunca ABD'deki hakim güçler «Amerikan çağı»nın geldiğine pek inanıyorlardı. Resmi propagandanın büyük komünist tehdit hakkında çığlıklar atmasına karşın yöneticiler içlerinden, yürürlükte olan hiyerarşik dünya sisteminin ebedi olduğuna kesinlikle inanıyorlardı. Ayrıca bu iyimserlik, savaş-sonrasının hızlı yeniden inşası sayesinde sadece dünya ekonomisinin merkez devletleri olma işlevlerine yeniden kavuşmakla kalmayıp altmışlı yıllardan itibaren, hiçbir zaman olmadığı kadar yüksek bir nisbi refah düzeyine de ulaşan Batı Avrupa ve Japonya'da da paylaşılıyordu. Aynı dönemde, SSCB de durumu çok olumlu olarak kabul ediyordu. Devletin gücü çeşitli etkenlerin birleşmesiyle büyük ölçüde pekiştirilmişti: Askeri bakımdan gelişmesi, sonunda güçlü bir endüstriyel doku inşa edebilmesi, Doğu Avrupa'da etki alanının büyümesi ve dünya devrimci hareketinin başarılarının getirdiği yarar sağlayıcı etkiler (ki bunlar, «detant» olarak adlandırdığımız, diplomatik tanıma ve dünya çapında bütünleşme sürecine katkıda bulunmuşlardır). Son olarak, çevre devletlerinin sistem karşıtı güçleri bir yandan yerel burjuvazilerin küçümsenemeyecek bir kısmını davalarının peşine takarak başarıdan başarıya koştular.

Kuşkusuz, bu çeşitli iyimserlik nedenleri çelişiktiler: Kimileri için olumlu olan yönler genellikle diğerleri için olumsuzdu. Ama dünya ekonomisinin sürekli genişlemesi herşeyin toz pembe görülmesi sonucunu getirdi. Durumun olumsuz yönleri gerçekte olduğundan daha önemsiz görülüyordu. Oysa tüm bunlar, 1967'den sonra döngüsel altüst oluş gerçekleşince ve dünya ekonomisinde durgunluk kendini gösterince (Kondratiev devresinin genellikle yaklaşık 25 yıl süren B evresi) değişti. Daha önce de açıkladığımız gibi, şimdiki bu

durgunluk evresi «bunalım» değildir. Fakat bunalımın ortasında geliveren bu altüst oluş onu yeni bir çehreyle aydınlatıyor ve herkes için daha aşikâr kılıyor.

Yüksek derecede makinalaştırılmış malların (elektronik malzeme, demirçelik, otomobil ve de buğday) dünya ölçeğinde «aşırı üretimi», bu tip her durgunluk gibi, bu durgunluğun da temel bir çizgisini oluşturur. Fakat aşırı üretim terimi aldatıcı bir terim. Tüketicilerin istediklerinden değil fakat emebileceklerinden daha fazla üretmek anlamına geliyor. Şu halde üreticiler pazarlar fethetmek için savaşım verme zorunluluğundadırlar. Böyle bir durumun toplumsal rasyonellik anlamında, abesliği basit bir örnekle açıklanabilir: 1980'de, hâlâ kıtlıklara ve yiyecek maddeleri açığına tanık olunan bir dünyada, Amerikalı buğday üreticileri SSCB'ye tahıl satışları üzerindeki politik ambargo konusunda hükümetlerini eleştirmekten geri kalmadılar. Daha başka pazarlar açık olsaydı onlar kuşkusuz böyle bir terslik göstermeyeceklerdi. Fakat bu söz konusu olmadığı için bu değerli pazarı Arjantinli ve başka ülkelerin üreticilerinin yararına olarak «kaybetmekte» olduklarını düşündüler.

«Aşırı üretim» kuşkusuz tüm sektörlerde ve tüm ülkelerde 1945'ten bu yana kaydedilen büyümenin dolaysız sonucudur: İlkin büyük üretici ülkelerde (ABD, Batı Avrupa, Japonya) sonra orta bölgelerdekilerde (SSCB, Doğu Avrupa, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika.) Dünya üretim eğrisi 1945'ten, 1967'de durgunluğun ilk işaretlerine kadar sürekli bir yükselme gösterdi. Sonra, dünya pazarının soluğu tükenmeye başlayınca «stagflasyon» yerleşti ve dünya oligopolcü üreticileri bir yandan azgın bir rekabete girişirken, kâr marjlarını fiyatlarını yükselterek korumaya çalıştılar.

Burada elbette, çok önemli fiyat oynamalarına (örneğin havacılık şirketlerinin fiyatlarının bir inip bir çıkmasının gösterdiği gibi) ve işsizlik oranlarında (başlıca endüstrileşmiş ülkelerin, mal ve vergi oyunları ile işsizliği birbirlerine ihraç etmeye çalıştıkları ölçüde) şiddetli yükselmelere yol açacak tehlikeli bir oyun söz konusudur. Aynı zamanda, çok sayıda büyük firma, acil sorunlarını, maliyet azalatmalarıyla, B

evresindeki çok klasik işlemler yoluyla çözmeye çalışıyor: Kaçan işletmeler (runaway shops). Böylece, altmışlı ve yetmişli yıllarda, makinalaşmış malların üretiminin küçümsenemeyecek bir bölümü merkez ülkelerinden çevre ülkelerin «serbest bölge»lerine, «yeni endüstri ülkeleri»ne ve hatta sosyalist blok ülkelerine (SSCB'deki Fiat gibi), işgücünün daha ucuz olduğu yerlere ihraç edildi.

Hızlı büyüme döneminin sonu (1967 civarında, ancak haberci işaretler daha önce ortaya çıkmıştı) ABD'nin görkem çağının-kısa ama baş döndürücü dünya hegemonyası çağının-sonu geldiğine işaret ediyordu. Bu hegemonya özellikle askeri ve politik alanlarda apaçıktı ve ordusunun üstünlüğü ve iradesini empoze etme kapasitesi ile kendini gösteriyordu. Ama bu gücün kökleri, her zaman olduğu gibi, ekonomikti: ABD savaş-sonrasında başarıyla ucuz ve kaliteli ürün üretme yeteneğini tanıtladı, bu da ona diğer endüstrileşmiş ülkeleri, onların kendi pazarlarında da dahil olmak üzere, geride bırakma olanağı verdi. Ama altmışlı yılların sonunda ABD artık Avrupalılar ve Japonların pazarlarında onların sattığından daha fazla satamıyordu. Ve yetmişli yıllar, onu daha ucuz fiyata satma kapasitesinin kendi pazarında kötüye gittiğine tanık oldu. İşte bu on yılın sonuna doğru Avrupa ve Japon firmaları ABD'de, bankacılık alanı da içinde, filyaller kurmaya ya da satın almaya başladılar.

Her şeye karşın ölçüyü kaçırıp yanılmamak gerekir. ABD geçmişte kalmış bir ekonomik güç değildir. Toprakları üzerinde hâlâ dünya ekonomik etkinliğinin önemli bir kısmını sağlıyor ve gücü Batı Avrupa ve Japonya'nınkinden üstün olmaya devam ediyor. Fakat bu güç hegemonyadan hâlâ sözedebilmek için artık yeterli değil ve o halde politik düzeyde iradesini empoze etme kapasitesi artık yok. İlkin geçmiş zamandaki ticari partnerleriyle ağır başlılıkla pazarlık etmesi ve/veya rekabete girmesi gerekiyor. Ayrıca maliyetlerinin yapısı Avrupa ve Japonyanınkinden daha az esnek; kalifiye emeğin ücretinin düzeyi yüzünden değil fakat kadrolar tabakasının ve bunun Amerikan işletmelerine dayattığı dolaylı maliyetlerin büyüklüğü yüzünden. Ekonomi açısından

denebilir ki, bugün artık bir tek değil, üç dev mevcuttur. Seksenli yılların dünya politik sahnesinin öncelikli olgusu bunlar arasındaki savaşımdır. Bu savaşımda kazanılması umulan nedir? Kondratiev devresinin gelecek yükselişi boyunca (ki 1990 yılları civarına oturtulabilir) birikim ve kara temel olabilecek «öncü endüstrilerin» kontroludur. Daha şimdiden açıktır ki bu «yeni öncü endüstriler», mikro-işlem, biyoteknoloji ve yeni enerji kaynaklarıdır. Bilim adamları ve mühendisler işe koyulmuşlardır. Shumpeterci yenilikçilerin konumları parlak olacak.

Sovyet Blokunun Bunalımı

ABD'nin ekonomik hegemonyasına karşı çıkılması, onun doğal sonucu olan devletlerarası ittifak yapısının değişmesi sonucunu doğurdu. Devletlerarası sistem ellili yıllar boyunca çok basit bir biçimde işledi. ABD dünya sahnesine hem askeri bakımdan doğrudan, hem de çok ittifaklı bir sistemin başı olarak hakimdi (NATO, Japonya ve bir dizi daha az önemli antlaşma). ABD'nin karşısında başka bir ittifak sistemi, ortadan kaldırmaya gücünün yetmediği ama bir gettoda «tutabildiği», Sovyet bloku dikiliyordu. Birinci derecede önemli stratejik yerler ve başlıca kaynaklar Sovyet Blokunun dışında bulunuyordu. Sadece bir kaç Devlet «bağlantısız» olmaya çalışıyordu.

Bu ittifaklar sistemindeki ilk büyük çatlak Sovyet blokundan geldi. Partinin XX. kongresi, dünyadaki komünist partilerin SSCB'ye verdikleri kayıtsız şartsız desteğe son verdi. Altmışlı yılların Çin-Sovyet bölünmesi dünya güçler dengesinde temel bir değişikliği belirledi. Altmışlı ve yetmişli yıllar, Çin için, kültür devriminden «dörtlü çete»nin yıkılmasına kadar, büyük çapta bir ideolojik kargaşa dönemi oldu. Dönemin nispeten kalımlı tek unsuru, Çin yönetiminin tüm ayrı gruplarının, Sovyet «hegemonyacılığı» diye adlandırdıklarını sınırlandırmaya öncelik veren bir dış politikanın sürekliliği oldu. Başlangıçta Sovyetler Birliği'nin ABD'ye karşı «detant» politikasını eleştirmiş olmalarına karşın Çin yönetimleri, daha sonra, Amerikalılarla fiili işbirliğine yönel-

diler. Japon istilasının Çinlilerde uyandırdığı derin hınçların aşılması ve geçmişin bu rakibiyle önemli ekonomik bağların kurulması jeopolitik açıdan daha da önemli oldu. Çin ve Japonya, birlikte, 1990 yıllarının büyümesinde birinci sırayı üstlenebilecek —ekonomik etkinlik ve ileri teknolojiyi, nüfuslarının ve kaynaklarının büyüklüğü ve politik ağırlıkları ile birleştirerek— müthiş bir ikili olabilirler. Hegemonyacı ihtişam döneminden sonra çıkarını çağın yükselen gücü ABD'ye bağlanmakta bulan İngiltere gibi, ABD'nin kendisi de, büyümekte olan bu dünya ölçeğindeki ekonomik güç yumağına sıkı sıkıya bağlanmakta yarar görebilir.

Durgunluk döneminde, pazar arayışı başlıca amaç haline gelir. ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasındaki üçlü rekabet her yerde kendini gösteriyor: Kendi pazarlarında, dünya ekonomisinin çevre bölgelerinde ve giderek sosyalist ülkelerde. Bu sonunculara (sosyalist ülkelere) gelince, onların dünya ekonomisinin yapıları içinde hâlâ ne denli kalmış olduklarını açığa vuran tam da durgunluk dönemi olmuştur. Ellili yıllarda, tek tek ya da kollektif, belli bir kendine yeterliliği savlayabiliyorduysalar bile, işler 1970'ten sonra çok daha açık hale geldi. Bu ülkelerin tümü dünya çapındaki durgunluğun belirtilerine tanık oldular ve gitgide, kendileri ile merkez ülkeleri arasındaki üretim faktörleri dolaşımını artırarak ve değer yasasını daha fazla dikkate alarak göreli konumlarını korumaya çalıştılar. Aynı şekilde, ellili yıllarda yarı-çevre kuşaktaki sosyalist ülkelerle ticaret yapmayı önemli bulmayabilen merkez ülkeler, ürünlerini piyasaya sürmek ve yatırım yapmak için 1970'ten itibaren bu pazarlara çullandılar. Geçmiş on yıla bir bakış, merkez ülkelerin arasındaki bu yarışta Batı Avrupa'nın SSCB ve Doğu Avrupa ile, ABD ve Japonya'nın kurduklarından çok daha güçlü bağlar kurmuş olduğunu gösteriyor.

Doğu ile derece derece örülen bu ilişkiler ağının karşılığı, 1945 - 1967 yıllarında o denli ağır basan ideolojik ayrılıkların aşılarak Avrupa'da bir «işbirliği yapısı»nın başlangıcı oldu. Batı Avrupa'da NATO'nun kurduğu bağlar gevşiyor ve askeri harcamaların büyüklüğü konusunda olsun (NATO

içindeki, MX füzeleri ve savunma harcamalarının yıllık artırımı konusundaki 1980 tartışması), SSCB karşısındaki politik tutumlar konusunda olsun («detant»ın sürdürülmesine verilecek önem üzerine NATO içi tartışma) ayrılıklar beliriyor. Doğal olarak, Batı Avrupa-SSCB işbirliğinden (iki kamp için de) doğacak ekonomik yararları, ideolojik karakterdeki temelli bölünmeler köstekliyor. Bu bölünmeler ilkin, Doğu Avrupa rejimlerinin niteliğiyle ilgilidir. Her uzun vadeli işbirliği yapısı gerçekten de Doğu Avrupa'nın iş «özgürleştirilmesi» ile ilgili bir politik anlaşmayı gerektirecektir. Şimdiye dek Batı Avrupa ve de SSCB bunu istemediler; SSCB, böyle bir özgürleştirmenin rejimin iç politik katılıklarını etkileme tehlikesi ve ekonomik ortaklarını kaybetme olasılığı yüzünden; Batı Avrupa da, Batı Avrupa'daki ülkelerde neden olacağı, sola yönelme riski yüzünden (özellikle euro-komünist partilerin iktidar yapısına girmeleriyle).

1980 Polonya işçi hareketinin ortaya çıkışı, karşı karşıya olan tarafların ilişkilerinin güçlüğünü ortaya çok güzel koyuyor. Gierek detant diplomasisinde temel bir rol oynamıştı. Fakat durgunluğun yaptığı baskı et fiyatlarının yükselmesi (ve dolayısıyla gerçek ücretlerde azalma) sonucunu doğurdu, ki bu, sadece Polonya için değil fakat bir Paris-Bonn-Moskova ekseninin olanakları içinde getirdiği politik sonuçlarıyla birlikte, barutu ateşledi. İdeolojik ve psikolojik düzeyde, Batı Avrupa, belirli bir ihtiyatlılıkla bile olsa, Dayanışma'nın yanında saf tuttu. Yine bu düzeyde, Sovyetler ve diğer Doğu Avrupalı rejimler, belli bir esneklikle davrandılarsa bile, Dayanışma'nın başarısına olumsuz tepki gösterdiler. Ama hepsinin en ihtiyatlısı yine de, kazanılmış avantajlarını korumak isteyen ve Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak istemeyen Vatikan ve Polonya katolik hiyeraşisi oldu. Elbette, bu ihtiyatlılığın terk edilmesi olasılık dışı değildir. Ama dünya ekonomik durgunluğu herhangi bir ideolojik yönerge kadar güçlü bir zorlayıcı olarak duruyor, ve karşı karşıya olan tarafların herbirinin yeni bir pan-Avrupa işbirliği yapısı karşısındaki duraksamaları seksenli yıllarda pekala aşılabilir.

VI. 1980 YILLARI IÇIN PERSPEKTIFLER

O halde, 1980 yıllarının politik sorununu aşağıdaki biçimde formülleştirmek yararlı olabilir: Uzun durgunluğun (1967-1990) en sonunda, eski ittifaklar yapısının tamamen parçalanmasına ve bir yanda Batı Avrupa (belki İngiltere'nin dışında), SSCB ve Doğu Avrupa'yı, diğer yanda Japonya, Çin ve ABD'yi bir araya getirecek çok daha esnek ve daha az ideolojik bir yapıya varacağını varsayalım. Aynı zamanda yine, kapitalist dünya ekonomisinin 1990 yıllarındaki yeni büyümesinin bu iki kamp arasında son derece ateşli bir ekonomik rekabete yol açacağını varsayalım. O halde bu yeniden oluşumun;

1. Güney Doğu Asya, Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin işlevi üzerindeki,

2. Endüstrileşmiş ülkelerin ve özellikle süper güçler ABD ve SSCB'nin (toplumsal çalkantıya karşıt olarak) görünürdeki iç istikrarı üzerindeki,

3. Sistem karşıtı hareketlerin kapitalist dünya ekonomisini devirmeye yönelik sürekli ateşli saldırıları,

üzerindeki etkisi ne olacaktır?

Üçüncü Dünyada Yeni Tip Bir Bağlantısızlığa Doğru mu?

İkinci dünya savaşından bu yana Üçüncü Dünyanın tarihinin incelenmesi iki tesbiti olanaklı kılıyor. Bir yandan, bu ülkeler bu dönem boyunca kuşku götürmez politik başarılar elde ettiler: Bağımsızlıkçı ve ulusalcı hareketlerin yükselmesindeki ve sömürgeci ve emperyalist güçlerin sert direncine karşın amaçlarını gerçekleştirmedeki bireysel başarılar; ve ellili yılların Bandung konferansının psikolojik şoku, altmışlı yıllar boyunca bağlantısızlar hareketinin gördüğü ilgi ve yetmişli yıllar süresince OPEC'in gücüyle kendini gösteren kollektif başarılar. Diğer yandan, bu politik başarılara karşın ve tüm devrimlere ve ABD ve Batı Avrupayı uğ-

rattıkları bozgunlara rağmen bu ülkelerin durumu 1950'deki durumlarına göre global olarak açıkça kötüleşti. Uçurum büyüdü. En iyi durumda, birkaç ülkenin hükümetleri, çok büyük gayretler sayesinde, toplam gelirin ve iç düzeyde sınıf eşitsizliklerinin çok önemli derecede bozulmasını engelleyebildiler. Görünür politik başarılar ve ekonomik yıkımlardan oluşan bu şemanın, seksenli yıllar ve hatta doksanlı yıllar boyunca da devam etmesi pek olası.

Bunda şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Tüm çözümlememiz bunun neden böyle olması gerektiğini gösteriyor. Politik başarılar sistem-karşıtı hareketlerin global ağının gittikçe güçlenmesinin ürünüdür. Ve ileri derecede ekonomik zayıflık, en radikalleri de içinde (ve hatta belki de diğerlerinden daha fazla) Üçüncü Dünya ülkelerinin sıkı sıkıya bağlı olduğu kapitalist dünya ekonomisinin kesintisiz yoğunlaşmasının kapsadığı, sürekli «çevreleştirme»nin dolaysız sonucudur. Bununla birlikte, böyle bir çelişkinin-görünür politik başarılar ve onu izlemeyen (ve hatta ona zıt giden) ekonomik sonuçlar-sonsuza dek sürüp sürmeyeceği sorulabilir. Bu pek olası gibi görünmüyor. Böyle bir durum kaçınılmaz olarak çevre ülkelerdeki hareketleri, politik stratejilerinin doğruluğu konusunda kendilerini sorgulamaya götürecektir. Sistem-karşıtı hareketlerin çoğunun ideolojisini —yetmişli yıllar süresince bile— oluşturan, Aydınlanma Çağı'nın mirasını red sürecine daha önce değinmiştik. Bu konuda, Humeyni'nin liderliğindeki İran devrimi kuşkusuz yeni bir stilin habercisidir. Derin bir biçimde halka dayalı ve sistem-karşıtı olan İran devrimci hareketi dinsel mirasa bütünleşme etkeni olarak başvurulmasından daha çok (bu daha önce de bir çok başka hareket için söz konusu idi), İran devletinin devletlerarası sistemin zorlayıcı çerçevesi içindeki her türlü güçlendirilmesine gösterdiği müthiş dirençle farklılaşıyor. Şurası kuşkusuz, hareket, başarısızlığa uğrayabilecek böyle bir stratejinin bedelini ödüyor fakat İran'ın uyandırdığı sürüp giden dikkat, bu deneyin yeni stratejisinin, sistemin hem savunucularını hem düşmanlarını çok yüksek ölçüde ilgilendirmesiyle açıklanabilir.

İran devriminin yakın politik sonuçları ne olursa olsun, en olası olan şu: Bundan böyle, sistem-karşıtı güçler, öncelikle kendilerinde bir alt-üst yaşayarak sistemi istikrarsızlaştırmaya giriştikçe, bir devrim içinde devrimler zincirlemesi içinde, sınıf savaşımına ve kültürel ullusalcılıklara başvuruların görünüşte bulanık bir karışımının ortaya çıktığı görülebilir. Merkez ülkelerin ittifak yapılarının olası yeniden düzenlenmesi böylesi bir süreci pekiştirecektir. Çin'le bağlanmış bir Japonya ve ABD'ye karşı SSCB ile bağlaşık Batı Avrupa'nın olduğu bir dünyanın olağanüstü ideolojik karmaşası daha önceki devrimci süreçlerin eksik niteliğini aydınlığa kavuşturacaktır; o zaman bu, sistemin «bunalımının» uzun dönemli ve dünya genişliğinde bir süreç, yüz kadar özgül ulusal sürecin bileşimi değil de tek bir süreç olduğunu hesaba katan ideolojik bir çözümlemenin geliştirilmesine yardımcı olacaktır. İttifakların bu yeni gayri-ideolojik çift-kutuplaşmasıyla birlikte, altmışlı yılların (SSCB'nin gerçekten sakınılacak bir süper güç mü yoksa dostluk geliştirilecek bir ideolojik bağlaşık mı olduğuna karar veremeyen) bağlantısızlar hareketinin iç çelişkilerinden zarar görmeyecek yeni bir bağlantısızlık biçimi oluşturmak herhalde daha kolay olacaktır.

Süper Güçlerin İç Bunalımı

Hakim güçler iç yapılarında bu karışıklıktan kaçınılmaz olarak etkileneceklerdir, ancak eşitsiz biçimde. SSCB ile bir işbirliğinin yerleşmesi Batı Avrupa'ya birçok nedenden dolayı, seksenli ve doksanlı yıllar boyunca göreli bir barış sağlayacaktır: Bu onun seksenli yılların ekonomik fırtınasına direnme ve doksanlı yılların yeniden canlanmasından yararlanma kapasitesini artıracaktır; aynı zamanda, başlıca muhalefet hareketinin, euro-komünist partilerin, iktidar yapısı içinde eritilmesine olanak verebilir; ve son olarak, Doğu Avrupa'yı kasıp kavuran çok gergin durumu (sınırlı bir «özgürleştirme» sayesinde) gevşetebilir. Aynı nedenlerle Japonya'da da yaygınlaşmış bir toplumsal çatışmanın gelişmesi

beklenmemelidir. Çin'in durumu, bu ülkenin daha önceden, altmışlı yıllardan beri, sürekli bir toplumsal çatışmaya tanık olduğundan, biraz değişiktir. Yeni devletlerarası ekonomik ittifakların yararları ne olursa olsun, bunlar kuşkusuz acil isteklerin tümünü birden karşılayamaz. Buna karşılık, Çin'in uluslararası planda tuttuğu yerin tam olarak kabul edilmesinin, bu ülkeye yaklaşık yirmi yıllık göreli iç sükunet sağlayabilecek, güçlendirici ve birleştirici bir gücü olacaktır.

Buna karşıt olarak, ABD ve SSCB'de çok daha ağır iç sonuçlar beklenebilir. Bu iki ülke için, seksenli yılların ekonomik güçlüklerini ve doksanlı yılların daha hafif güçlüklerini aşmak son derece nazik bir iş olacaktır. ABD için sorun, hegemonyasını kaybetmesi nedeniyle, gerekli sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik uyarlamalara indirgenebilir. Kuşkusuz, ABD dünya sisteminin en güçlü ve en zengin ülkesi olmaya devam edecektir. Fakat artık hegemonyayı elinde bulundurmadığından, bu şekilde hissedilecek olan göreli gerilemesinin dolaylı sonuçlarını suçlayacaktır. Aslında, daha yetmişli yıllarda olan buydu. En şiddetli sorunlar ekonomik alanda belirecektir. Görece demode ve verimsiz bir endüstriyel parkla donanmış ABD, kuşkusuz çabucak kestirip atılamayacak güç toplumsal tercihler yapmak zorunda kalacaktır. Ameliyat türü (az dinamik endüstrileri terketmeyi ve derece derece elemeyi öngören) işlemlerin çok yüksek politik maliyeti olacaktır; ancak bu endüstrilerin (sübvansiyonlar ve/veya korumacılıkla) kurtarılmaya çalışılması sadece vadeyi uzatabilir ve bağlanmış sermaye açısından pahalıya gelecektir. Aynı şekilde, seksenli yılların durgunluğuna olası bir tepki olacak askeri harcamaların artırılması da, doksanlı yıllarda daha iyi bir rekabet gücüne ulaşılmasına olanak vermeyecektir. Şu halde, özel ya da kamu kesiminde, çok para yeni öncü endüstrilere yatırılacak, fakat muhtemelen bu, Batı Avrupa ve Japonya'daki yatırımların çok hızlı artışına yetişmeye olanak vermeyecektir (belki kimi sektörler hariç).

Bu arada kimi Amerikan endüstri birimleri yarı-çevresel nitelikte daha küçük bir işleve uyarlanacaklar, Batı Avrupa

ya da Japonya tarafından kontrol edilebilecek üretim zincirlerinde yer alacaklardır. Bu, daha ucuz işgücü çalıştırılmasını zorunlu kılacak, ABD'yi daha büyük miktarda göçmen Latin Amerikalı ve Asyalı nüfusu kabul etmeye itecektir. Böylece, sınıfların katmanlaşmasının hâlâ etnik katmanlaşmaya tekabül ettiği, büyük kent merkezlerinde yoğunlaşan azınlıkların (Siyah ve Latin Amerikalı) payının toplam nüfusun üçte biri ya da daha fazlasına yaklaşacağı, işsizlik oranının uzun bir dönem boyunca yüksek kalacağı, 1990'ların canlanmasının dünyanın diğer yerlerindeki kadar güçlü olmayacağı, kollektif ruhun «gerileme» ruhu olduğu bir duruma varmak olasıdır. Bu durum ancak, neredeyse bir iç savaşa götürebilecek ağır bir sosyal çatışmaya yolaçabilir. «Azınlıklar», kendileri de kargaşa içinde olacak bölgeler olan Latin Amerika ve Afrika'da daha önceden açılmış bayraklara sarılacaklar, karşılarında da gerici ve yabancı düşmanı tipte halkçı hareketler bulacaklardır.

SSCB'nin sosyal durumunun ABD'ninkinden önemli ölçüde farklı olmasına karşın, seksenli ve doksanlı yıllar orada da ABD'dekilere pekala benzeyebilir. Eğer SSCB'nin Avrupa'yla işbirliği yapısı gerçekleşirse bu tam da iç toplumsal çatışmayı engellemek amacıyla olacaktır. Kuşkusuz böyle bir bağ başlangıçta gerilimi azaltabilecektir fakat bundan doğacak ekonomik sonuçların devletin belirgin politik katılıklarını aşmak için yeterli olamayabileceklerini düşünmek için pek çok neden vardır. Rus devriminden beri SSCB'nin endüstrileşmesi (ki onsuz Rusya'nın şimdiki ekonomik yapısı büyük bir olasılıkla Hindistan'ınkinin aynı olurdu) parlak bir başarı olarak kabul edilebilirse de, birbiri ardından gelen Sovyet hükümetleri tarafından askeri alana verilen öncelikler yüzünden onun endüstriyel üretimi de daha az deforme olmuş değildir. Üretim faktörlerinin sınırlarının ötesine akışına daha büyük serbestlik tanıması, işçilerin gerçek gelirlerinin azalmasına neden olabilir ve ekonomik geriliğin ve sendikal örgütlerin politik olanaklarının bilincine daha fazla varılmasına neden olabilir. SSCB, bölgeleri çok eşitsiz gelişmiş çok uluslu bir devlet olduğundan, iç toplumsal anlaşmaz-

lıkların, eğer kendilerini ifade edebilirlerse, ilkin etnik ve ulusalcı hak istekleri şeklini almaları olasıdır. Milliyetlerin milliyetçiliğinin bu yeniden dirilmesinin (bunun modeli Batı SSCB ve Kafkasya'da Doğu Avrupa'nın «özgürleştirilmesi», ve Orta Asya'da Asya «uygarlığı»nın yeniden ileri sürülmesi olabilir) karşısına, partinin içinde ve dışında, şiddetli Rus - Sovyet milliyetçiliği çıkabilir. Rus olmayan milliyetçi hareketlerin kimilerinin benimseyebileceği dünyada yükselmekte olan yeni sistem-karşıtı ideolojiyle çatıştığında bu Rus - Sovyet milliyetçiliği, Sovyet-öncesi geleneği bile Stalin ortodoksçuluğuna katabilir. O zaman SSCB, kendine özgü «hegemonya» biçiminin gerilemesi olasılığıyla karşı karşıya kalacaktır.

Gerçekte ABD dünya sisteminde hegemonyacı bir konumda ise, SSCB de sistem karşıtı hareketler ağı içinde bu konumdadır. Partinin XX. kongresinin ve Çin muhalefetinin belirlediği gerilemeye karşın, Sovyet iktidarının Rus devriminin mirasçısı olduğu izlenimi hâlâ gerçekten sarsılmamıştır. Yukarıda öngörülen iç çatışmaların her şeye karşın böyle bir sonucu olabilir.

Devletleraşırı Yapılara Doğru mu?

Bununla beraber, devletlerarası sistemin yeniden düzenlenmesinin sonucunu en derin bir biçimde hissedecek olanlar, sistem-karşıtı hareketlerin kendileridir. Hareketlenme dönemleri boyunca bu hareketler, hem politik planda köktenci hem de ideolojik planda belirsiz oldular; savaşımların başarısı için gerekli olan «cephe»ler kurulduğunda kaçınılmaz olan belirsizlik. Nikaragua'daki savaşımın yakın tarihi bu bakımdan örnektir. Devletlerarası sistemin yeniden yapılanması sadece, bu ideolojik iki-görünümlülüğün örtüsü altında sistem karşıtı savaşımı, el konan artığın basit bir yeniden dağılımına yönelik bir savaşıma dönüştürmeye çalışanlara yarar sağlayabilir. «Yeni uluslararası ekonomik düzen» ifadesi özellikle bu yönde gidiyor. Fakat hareketlerin kimi unsurlarının ekonomik bir yeniden dağılım isteği üzerin-

de ayak diremesinin ters bir etkisi de olabilir: Sistem-karşıtı hareketler içinde, onları kökten zıt bir yön almaya götürebilecek anlaşmazlıkları canlandırabilir. Gerçekten, XX. yy. başından beri tüm savaşçı hareketlerin hemen hemen herşey haline gelmiş olan, iktidarın alınmasının etkisi ve yararı konusunda artan bir kuşkuculuğun gelişeceği tahmin edilebilir. Hareketlerin sadece dünya ekonomisinin biçimsel yapılarını değil devletlerarası sistemin de biçimsel yapılarını gitgide tartışma konusu yapmaları umulabilir.

Bunu etkin biçimde yapmak için, devletin sınırları içinde değil, daha başka biçimde örgütlenmeleri gerekecektir. Enternasyonalizm (ki sinik bir şaka olmadığında çoğu zaman kavgada atılmış boş bir slogandan başka bir şey değildir) değil, devletleraşırı örgütlenme söz konusu olacaktır. Bu yeni bir fikir değildir ancak XIX. yy başından beri baskın çıkan eğilime yabancı kalmıştır. Bunalımın bugünkü aşamasının (ve daha özellikle, devletlerarası yeniden düzenleme bağlamında sistem-karşıtı hareketler ağının biriktirdiği tarihsel deneyimin) sonuçlarından biri bu eğilimin yıkılması olabilir

Çağdaş pan-hareketlerden bahsetmiyorum. Onlar, aslında, içinde örgütlenmeyi istedikleri proto-devletin sınırlarını daha geniş biçimde tanımlayan ulusalcı hareketler olmuşlardır. Tarihsel olarak, bu pan-devletlerin bileşenleri olabilecek oluşumlara ayrı ayrı bağımsızlıklar vermeye dayanan bölme ilkesi sayesinde merkez güçlerinin rahatça denetimde tuttukları bu hareketler, ulusalcı isteğin ilk evresini temsil ettiler. Benim kastettiğim daha ziyade, «batılı» «merkez ülkeler», «Üçüncü Dünya» ve «sosyalist» ülkeler arasındaki kısıtlayıcı ve alışılagelmiş bölünmeyi delip geçecek gerçek örgütsel yapıların inşasıdır. Bu terminoloji acemice ve zayıf anlatımlı olabilir fakat bu politik gettoların gerçekliği ve etkisi yadsınamaz. Sistem-karşıtı hareketler ağının, bu politik sınırların zincirini kıracak yapıları yaratmadaki yetersizliği, bugünkü dünya sisteminin ayakta kalmasının en etkili faktörlerinden biri olmuştur.

Böylesi devletleraşırı yapılar için çözmek gereken en

nazik sorun —ki bu konuda tüm geçmiş gayretler başarısızlığa uğramıştır— bu hareketlerin, kendileri de daha önceki hareketlenmelerin mirasçıları olan hükümetlerle ilişkilerinin ne olacağıdır. Şimdiye dek, iktidara ulaşmamış hareketler diğer ülkelerde iktidarda olan hareketlerin kimilerini ya da hepsini ya (çoğu zaman, en azından kamuoyunda, ihtiyatlı bir biçimde) desteklemeye ya da onları «revizyonist»lik ya da «hain»likle suçlayarak reddetmeye giriştiler. Oysa şimdi, davranışlarında köklü bir değişikliğin gerçekleşiyor olması çok olası. Kendi kendilerine bu hükümetlerin devrimci erdemi temsil edip etmediklerini sormak yerine bunları dünya sisteminin dönüşümü için kararlı, sürekli bir politik savaşım alanı hatta, dünya sisteminin dönüştürülmesinde anahtar politik savaşım alanı olarak görme noktasına varabilirler. Dünya sisteminin bir takım devletleri birbiri peşisıra, en azından üç anlamda, «sosyalist» olmaktalar: Kendi sosyalizmini ilân etme, anahtar üretim ve dağıtım birimlerine devlet tarafından el konması, daha önceki bir sistem-karşıtı hareketin ideolojik mirası. Seksenli ve daha çok doksanlı yıllarda kapitalist dünya ekonomisinin yaşayabilmesi, politik olarak özellikle bu yeni yapıların gerçekliğine bağlı olacak, zaten eksilmekte olan eski devlet yapılarının niteliğine çok daha az bağlı olacaktır.

VII. BUNALIMDAN ÇIKIŞ

Sonunda, bu noktada bunalımın tam kalbine varıyoruz. Kapitalist dünya ekonomisinin bunalımı var, bunu söyledik. Bunalım, yani öyle bir durum ki, tarihsel bir sistem, kendi iç gelişmesi adına, çelişkilerini o denli ağırlaştırdı ki artık kendi temel yapısını ayakta tutmaya devam edemiyor. Bu yapının değişikliğe uğraması gerekiyor. Ama hangi değişikliğe? Bu bakımdan kesinlik pek yok. Aslında geçiş süreci içinde üç temel eğilim ya da üç mantık vardır. Bunalımın, mücadelenin sistemi yıkmak isteyenlerle onun savunucularını karşı karşıya getirdiği bir aşamasından, kavganın mevcut tarih-

sel sistemin yerine geçecek olan yapının niteliği üzerinde yoğunlaştığı bir evresine geçiyoruz.

Sosyalist Mantık

Hakim gibi görünen mantık sosyalizminkidir. Ama sosyalizm nedir? Burada biri kavramsal biri ampirik iki yanıt olanaklı. Kavramsal tanımın ifadesiyle sosyalizmin, şimdiki sistemin eleştirisinin özünde yatan belli sayıda özelliği vardır. En önemlileri üç tanedir.

İlkin, kapitalizm, üretim kararlarının üretici için olanaklı maksimum kâra bağlı olarak alındığı bir sistemdir. Böyle bir yönelim toplumsal usdışılıklara götürür. Tersine, demek ki sosyalizm, üretim kararlarının, onların toplumsal yararlılığına bağlı olarak alındığı bir sistem olmalıdır. Diğer yandan, kapitalizm gelirlerin bölüşümünde eşitsizlikler taşıyıcısıdır ve dahası bu eşitsizlikler zaman içinde artar. Bu da tamamen adaletsizdir. Tersine, demek ki sosyalizm, gerçek eşitsizliklerin köklü bir biçimde azaltıldığı ve zamanla daha da azalması gereken bir sistem olmalıdır. Son olarak, kapitalizm, biçimsel özgürlüklerin, politik yapıların istikrarını tehlikeye sokmadıkça hoşgörüyle karşılandığı bir sistemdir. Tam tersine, demek ki sosyalizm biçimsel özgürlüklerin kökleşmesine olanak vermelidir, öyle ki, bunlar politik otoritelerin isteğiyle, politik yapılara etkin biçimde meydan okunduğunda bile geri alınamamalı ve değiştirilememelidir.

Bu anlamda, bugünkü dünyada kendine sosyalist diyen ülkelerden hiçbiri sosyalist değildir —ve olamayacaktır. Çünkü bunlar bağımsız tarihsel sistemler değildir. Kapitalist dünya ekonomisinin parçaları olmaya devam ediyorlar, onun değer yasasına bağımlıdırlar ve onun devletlerarası sisteminin sınırlamalarıyla bağlanmışlardır. Bu «sosyalist devletler» gerçekte, sistem-karşıtı hareketlerden doğmuş hükümetler tarafından denetlenen, kapitalist dünya ekonomisince içerilmiş devletlerdir. Bu hükümetler iktidardaki bu hareketlerin ifadesidirler ve yukarıda belirtilen tüm çelişkilere maruz kalırlar. Böyle hükümetlerin varolması, dünya sisteminin po-

litik işleyişinde daha o zaman önemli bir değişiklik anlamına geldi. Bu, bunalımın yayılmasının unsurlarından biridir. Fakat bu hükümetler gelecekteki sosyalist üretim tarzının örneği değildirler ve hatta, şu ya da bu biçimde onun ön belirtisi oldukları bile kuşkuludur. Böyle bir üretim tarzı ancak, çoktan başlamış olan ve şu anda ortasında bulunduğumuz sürecin son noktası olacak, dünya ekonomisinin bütününün dönüştürülmesi sayesinde yaratılabilir. Fakat böyle bir dünya sosyalist düzeninin alabileceği kurumsal biçimleri öngörmek çok güç. Devletlerarası sistemin yeri hiç kuşkusuz tekelleşmiş fakat biçimini bugün tanımlamak olanaksız olan bir politik yapı tarafından doldurulacaktır, (toplumsal üretim kararlarını dünya ekonomisi ölçeğinde almak için bu kaçınılmazdır). Ayrıca, şu anda tanıdığımız politik biçimlerden kalkarak dünya sosyalist düzeninin politik biçimlerini genelleştirmenin anlamsız ve tehlikeli olmuş olacağı gibi. Dünya sosyalist düzeninin kültürel ifadelerine gelince, tarih bence bir çok sürpriz saklıyor.

Tahakküm Mantığı

Bununla birlikte sosyalizm, olanaklı tek çıkış yolu değildir. Başka bir mantık daha vardır, tahakküm mantığı. Can çekişen bir tarihsel sistemde iktidarı elinde bulunduranlar iktidarlarının temelini elden kaçırmamak için değişikliğin yönünü kendileri telkin etmeye çalışırlar. Aslında bu, geçmişte de başarıyla denenmiştir. Dünya burjuvazisi intihar etmeyecektir. Bu yüzden, kapitalizmden farklı fakat yine de yukarıda tanımlanan üç özellik bakımından sosyalist olmayan yeni bir sistem yaratmaya girişmek için sosyalizm dilini gittikçe daha fazla kullanabilir. Üst katmanların aralıksız burjuvalaşma süreci, geleneksel, yatırımcı bireysel girişimci modelini tamamen eski kılabilir. Gerçekten, denebilir ki, çağdaş bir çokuluslu firma ile kapitalist dünya ekonomisi tarihinin ilk dönemlerinin dev endüstri yığışımları arasındaki temel fark, yöneticilerinin, onları artığa *o anda* sahip çıkarak yaşamaya iten ve dolayısıyla kârın azamileştirilmesinden

başka hiçbir ilkeye göre iş göremeyecek duruma getiren, burjuvalaşması düzeyinde yatar. Bu burjuvazi kaymağının, (temel olarak artığın *geçmişteki* sahiplenilmesinden doğan fonların denetlenmesinden başka bir şey içermeyen mülkiyet haklarının yasal güvencelerine artık gereksinimi yoktur. Gereksinimleri olan tek şey, artığı kesintisiz sahiplenmeye ayrıcalıklı olanak sağlayacak bir yapıdır. Bu, onların biçim ve statü sorunlarında çok esnek olabildikleri ve sadece eşitsiz iktidarın (gücün) gerçeklikleriyle ilgilendikleri anlamına geliyor. Bunalım süresince gelişen tüm meritokratik (aydın seçkinliği — ç.n.) zorlama, toplumsal dönüşüm dilini kendi üzerine almaya çalıştığı ölçüde çok daha aldatıcı olan bu tahakküm mantığının bir yansımasıdır.

Uygarlık Projesi

Bununla beraber, bir dereceye kadar büyük bilinmeyen olan ve sosyalizm güçleri ile tahakküm güçleri arasında hakemlik yapabilecek üçüncü bir mantık daha mevcuttur: Uygarlık projesi mantığı. Kapitalist dünya ekonomisinin en önemli özelliklerinden biri, işleyiş biçiminin insanlık tarihinde ilk kez, tarihsel bir sistemin yeryüzünün tümünü kaplayabilmesine ve böylece diğer rakip tarihsel sistemleri elemesine olanak vermesi olmuştur. Bu süreçe, daha önce söylediğimiz gibi, en az şiddetli ama en etkili biçimi altında, Batı uygarlığının evrenselleştirilmesinde ifadesini bulan genel bir ırkçılık eşlik eder. Bundan dolayı sistem-karşıtı hareketlerin yükselişi, başka «uygarlıkların» «rönesansı» üzerinde ayak direyerek, kapitalist dünya ekonomisinin bu kültürel ilkeleri için bir meydan okuma oldu. Sistem karşıtı hareketlerin bugünkü etkisini, örneğin Çin'de ve Mısır'da, bu etkeni gözönüne almadan çözümlemek politik bakımdan anlamsız olurdu. Bu, XX. yy.ın ulusal ve toplumsal hareketlerinin birbirleriyle kaynaşmasının (ve karıştırılmasının?) tam merkezindedir.

Uygarlıkların rönesansı bugünkü durumda önde gelen sosyo-politik fenomendir demek, onların dönüşüm süreci üzerindeki sonuçları konusunda bizi pek aydınlatmaz. O halde

iki karşıt yön teorik olarak olanaklıdır: Bir yandan, bu rönesanslar, dünya sosyalist düzeninin yaratılmasının kaçınılmaz olarak bir parçası olacak kurumsal yeniliklere esaslı biçimde katkıda bulunabilirler. Temel hipotezlerimizin toplamını yeni bir gözle düşünüp ele almamız gerektikçe en iyi araç dünyanın doğurduğu birçok bilgeliklere dalmak değil midir? Diğer yandan, uygarlıkların yeniden doğuşu aynı zamanda, tahakküm mantığına gerekli olan örtünmeyi de sağlayabilir. Burjuvazi eşitsizlik gerçeğini, daha eşitlikçi yeni statüler biçimleri altında sürdürmeye gereksinim duydukça, onun için, dünya burjuvazisine yeni bir kan getirecek yeni bir egzotizmle süslenmekten daha iyi ne olabilir? Böylece, nasıl ki dönüşüm sürecinin anahtar politik mücadele alanı sistem-karşıtı hareketlerin ve onların doğurduğu geçici ve geçiş devleti yapılarının içine büyük ölçüde yerleşebilirse, aynı şekilde önde gelen ideolojik tartışma da bu uygarlık rönesanslarına verilecek içerikle pekala ilgili olabilir. O halde kilit sorun «ulusalcılık»ın «sosyalizm»le uyuşup uyuşmayacağı değil fakat hangi tür «ulusalcılık»ın, birleşik bir politik yapıya sahip olacak bir sosyalist dünya düzeninin yaratılmasıyla bağdaşacağıdır.

Tarihsel bir sistemin bunalımının en hesap şaşırtıcı yönü şu ki, bu sistem derin altüst oluşların boyunduruğunda bile yavaş yavaş gelişmeye devam etmekten geri durmuyor. Bireysel ya da ortak kaygılarımızın ötesinde, bunalım hem (sistemin çelişkileri bağlamında) mantıklı hem de (çıkış yolu konusunda) önceden kestirilemez biçimde normal akışını izliyor. Böyle bir durum sabır ve ihtiyattan çok şimdinin açık bir değerlendirmesini ve gelecek için güçlü bir tahayyül gerektiriyor. Tahakküm güçleri son dönemde birçok bakımdan sosyalizm güçlerinden çok daha yaratıcı olduklarını gösterdiler. Karşılaştığımız ikilemlere çözüm bizzat sistem-karşıtı güçlerin kendi içinde bulunacaktır. Bunların, teorilerini daha uzun vadeli bir perspektifle gözden geçirmeleri ve bunalımın birinci evresindeki tarihlerinin açık bir değerlendirmesini yapmaları gerekir. Durgunluğun şimdiki dönemi, döngüsel iniş evresi ile bunalımın kendisini karıştırmamak

koşulu ile, yararlı bir şok görevi yapabilir. Yineliyorum, döngüsel bir yükselme 1990 civarında beklenmelidir. Bunalım o zaman daha az gerçek olmayacak. Çünkü onu gündeme getiren nesnel gerçek, herşeyden önce kapitalist dünya ekonomisinin kendi gelişiminin devam etmesidir. Bunalım nesneldir ve normal akışını izliyor. Fakat çözümü bizim ortak insan müdahalemize bağlıdır ve önceden belirlenmiş değildir.

BİR HEGEMONYA BUNALIMI

Giovanni ARRİGHI

Bu çalışmanın daha kısa bir versiyonu, beni uslamlamalarımı geliştirmeye ve geniş olarak gözden geçirmeye teşvik eden Perry Anderson ve Brian Van Arkadie'nin amansız eleştirisinden geçmişti. İtirazlarının bazılarına cevap verdiğimi umuyorum. Şimdiki versiyon T.K. Hopkins'in eleştiri ve yorumlarından büyük ölçüde yararlanmıştır. Hâlâ var olan anlam belirsizlikleri, bu yapıtın çerçevesini aşacak daha başka geliştirimleri gerektirir.

I. BUNALIMIN TANIMI

Benim şimdiki bunalımı tanımlamam, önceki bölümde Wallerstein'ın önerdiğinden değişik olacak. Başlangıç hipotezim şu: Kapitalist dünya ekonomisinden, gelecek kuşakların «sosyalist» olarak niteleyecekleri veya nitelemeyecekleri, yeni bir dünya düzenine geçiş döneminde yaşıyoruz. Bu uzun bunalım hipotezini kabul etmek yine de, «kesintili değişme» dönemleri olarak adlandıracağım daha kısa bunalımların olanaklılığını dışlamaz. Tam tersine, ancak bu dönemler gitgide daha uzun ve gitgide daha sık olduğu ölçüde geçiş bunalımından söz edilebileceğini düşünme eğilimindeyim.

«Kesintili değişme», verili kurumsal düzenlemeler çerçevesinde dünya üretiminin büyüme oranının basit bir yavaşlamasına tekabül etmiyor sadece. Daha doğrusu, süresi boyunca bu kurumsal düzenlemelerin kendilerinin dönüştürüldüğü ya da tahrip edildiği ve yenilerinin yaratıldığı bir dö-

nem sözkonusu. Yaşadığımız yüzyıl, 1914-1917'yi 1945-1947'den ayıran otuz yıla denk düşen bu tipten bir birinci dönemi daha önce gördü. Bu bölümün tezi şu: Dünya ekonomisi 1968'-de yeni bir kesintili değişme dönemine girmiştir. Bu dönemin gelişimi iki evreyi kapsıyor: 1968'den 1973'e birinci aşamada, dünya üretiminin genişlemesi yavaşlıyormuş gibi görünmemesine karşın, savaş sonrasının uzatmalı «boom»unun dayanakları olan belirli anahtar kurumsal mekanizmalar köklü bir biçimde altüst oldular. 1973'den şimdiye ikinci bir zamanda bu mekanizmaların kimilerinin tahribi, dünya ekonomisinin «anormal» bir davranışı (sürekli «stagflasyon») ve genelleşmiş bir kurumsal istikrarsızlıkla kendini gösterdi.

Bu bölümün ilk kısmında, dönüşümleri şimdiki bunalımı tanımlayan kurumsal mekanizmalar bütününün bir betimlemesini ve bu dönüşümlerin öne çıkan yönlerini özetliyorum. İkinci kısımda bunlar, savaş sonrası ekonomik genişlemesinin önemli yapısal özellikleri açısından çözümleniyor. Son olarak üçüncü kısım, daha önceki çözümlemelerden çıkarak hazırlanmış, seksenli yıllar için olası üç senaryonun incelenmesine ayrılmıştır.

Sadeleştirme kaygısıyla bu çalışmanın alanını hem zamanda hem mekanda bilinçli olarak sınırladım. Bir yandan dünya ekonomisinin güncel eğilimlerini bütün olarak çözümlemeyi başlıca amaç olarak korurken, incelemem özellikle merkez ülkeleri üzerinde yoğunlaşıyor, oysa diğer bölgelerle ilgili özgül gelişmeler ancak merkezin dinamiğinin daha iyi kavranması için zorunlu olduğunda gözönünde bulundurulmuştur.

«Pax Americana (Amerikan Barışı)»: Açık ve Zımnî Yönler

Son on iki yılın en gözalıcı ve en çarpıcı değişikliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin hegemonyası altında kurulmuş dünya politik-ekonomik düzeninin genellikle adlandırıldığı haliyle *Pax Americana*'nın — bunalımı olmuştur. Bunun başlıca özelliği emperyal ikiciliği oldu; yani dünya gücü-

nün, içinde Amerikan hegemonyası altındaki «kapitalist dünya»da kurulu serbest girişim sistemi (SGS) ile Sovyet hegemonyası altındaki «komünist dünya» (1) nın devlet girişimi sistemi (DGS) nin rekabet ettiği barışçıl bir düopolü. Bu sonuncuyu düzenleyen kurumsal mekanizmalar çözümlememizin çerçevesinin biraz dışına çıkıyor ve bu açıklama boyunca sadece ikincil olarak ele alınacaklar. Amerikan hegemonyasına gelince, bunun açık yönleri ve zımnî yönleri (formal and substantive aspects) denebilecek olgular arasında bir ayrım yapmak önemlidir.

Amerikan hegemonyasının açık yönleri, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ABD'nin sahip olduğu ekonomik ve askeri üstünlüğün, Amerikan federal yönetiminin kapitalist dünya-

---

(1) Terminoloji ile ilgili birkaç açıklama: «Kapitalist dünya» ve «Komünist dünya» terimleri jeopolitik olumşumlarla yani İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri dünyayı bölen iki blokla (ki bunlar «hür dünya» ve «sosyalist dünya» örtmeceleri ile de adlandırılır) ilgilidir. «Üçüncü Dünya» olarak, altmışlı yıllarda iki «dünya»nın çevre bölgelerinin artan politik bağımsızlığıyla oluşan jeopolitik varlığı adlandırıyorum.

Buna karşılık «kapitalist dünya ekonomisi» ya da kısaca «dünya ekonomisi», dünya ölçeğinde iş bölümü ile belirlenmiş tek bir dünya sisteminı belirtiyor. (Cf. I. Wallerstein, «The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Contemporary Analysis», Comparative Studies in Society and History, XVI, 4, 1974)

«İmparatorluk/Emperyal» terimleri, evrensel barışı garantileyen hiyerarşik devletler düzeni anlamına gelen imparatorluk klasik kavramı ile ilgilidir. Bu anlamda, evrensel savaşa eğilimli merkezin devletlerarası ilişkilerindeki anarşi durumunu belirten, bu yüzyılın başında benimsenip yayılan «emperyalizm/emperyalist» terminolojisi ile çatışır. (Cf. G. Arrighi, Geometry of İmperialism, London and New York, 1978)

«Pazar» terimi sadece, içinde fiyatların basit sayılabilir kavramlar olmadığı, para karşılığı çok-yanlı mal/hizmet ticareti sistemleri ile ilgilidir. İnceleme süresince bu terimi kullanırken asla «saf rekabet»in varlığını ya da «kendiliğinden ayarlı» bir pazar ekonomisini anıştırmadığım açıklık kazanacaktır.

nın içinde diğer devletlerin üzerinde bir devlet olarak davranmasına olanak veren hiyerarşileşmiş bir devletlerarası sisteme dönüşmesine dayanıyor. Bu bakımdan, özellikle askeri ve mali düzeyde görünür olan bir Amerikan emperyal düzeninden söz edilebilir: Amerikan askeri gücü, bir askeri ittifaklar sistemi (NATO, SEATO v.s.) sayesinde dünya ölçeğinde stratejik bir yer tutuyor, CIA emperyal gizli polis işlevi görüyor ve dolar evrensel para yerine geçiyor. Kuşkusuz Amerikan gücünün uygulanması için gerekli kurumsal aygıtlar, her zaman nisbeten az yapılanmış olmuşlardır. Fakat bu, zenginliklerin tüm ellili yıllar ve altmışlı yılların büyük bir kısmı boyunca, özellikle SGS'nin kurulmasına ve sağlamlaştırılmasına bağlı bağımlı devletlere yapılan askeri ve ekonomik yardım olarak önemli bir yeniden dağıtımı sayesinde ABD'yi, hem politik hem de ekonomik alanda, bir toplu düzenleme işlevini yerine getirmekten alıkoymamıştır.

Amerikan gücü ve bunu kullanmak için yaratılan kurumların kendileri hiçbir zaman bir amaç olmadılar. Bunlar daha çok, kapitalist dünyanın Amerikan modeline uygun olarak dönüştürülmesinin araçlarını, hegemonyanın zımnî unsurlarının taslağını oluşturuyorlardı. Sayısı üç olan bu unsurlar, dünya pazarının yeniden inşası, sermayenin uluslaraşırı genişlemesi ve taylorizm ve fordizm'in yayılmasıdır.

Dünya pazarının — ki bu yüzyılın ilk yarısının korumacı ve merkantil devlet politikalarının tırmanışından çok zarar görmüştü — birliğinin yeniden kurulması, Amerikan emperyal düzeni tarafından birçok vasıtayla yürütüldü. Amerikan emperyal düzeni; 1) kapitalist devletler arasındaki ilişkinin normalleştirilmesi; 2) hemen hemen 1965'de tamamlanan sömürgeciliği tasfiye (dekolonizasyon) sürecinin başlatılması; 3) kapitalist ülkeler arası ticarette nicel sınırlamaların dışlanması ve gümrük tarifelerinin düşürülmesi için tutarlı bir politik ve ideolojik çerçeve sağladı. Aynı zamanda, başlıca dövizlerin sabit kambiyo fiyatından dolara konvertibilitesi ve dolayısıyla aralarındaki parite yeniden düzenlendi, bu da sermayenin risklerini azalttı ve uluslararası düzeyde ticaret ve yatırımın genişlemesini kolaylaştırdı.

Bununla birlikte, sözkonusu olan, hiç de dünya düzeyinde kendinden ayarlı bir pazar ekonomisinin kurulması değil, fakat devletin sistematik etkinliği ile düzenlenen ve ayakta tutulan bir ekonominin kurulması idi. Emperyal gücü Amerikan devletine, dünyada üretimin, ticaretin ve yatırımın artışını sürdürmek için gerekli likidite arzını artırma ve yeniden dağıtma olanağı verdi. Uydu devletlere gelince, onlar paralarının dolara sabit bir kur üzerinden konvertibilitesini sürdürmek için gerekli para ve bütçe politikalarını uygulamak zorunda kalarak kendi ulusal ekonomilerinde pazar disiplinini güçlendirmeye ve orada gelişebilecek her önemli aşırı-üretim eğilimine karşı koymaya itildiler. Böylece, anarşik bir devletlerarası sistemin yirmili yıllarda başarısızlığa uğradığı yerde, yapılanmış ve hiyerarşileşmiş bir kapitalist devletler sistemi destek ve düzenleme önlemleri ile pazar güçlerini yeniden canlandırabildi.

Amerikan hegemonyası altında yaratılan dünya sistemi, XIX. yüzyılda İngiliz hegemonyasının yerleştirdiğinden farklı olarak, serbest mübadeleci bile değildi. Ticaretin serbestleştirilmesi ABD'nin önceliklerinden biri olmasına karşın, bunu, Büyük Britanya'nın 1840 yıllarında tahıl yasalarını (Corn Laws) ve deniz ticareti yasalarını (Acts of Navigation) yürürlükten kaldırması gibi *tek yanlı* önlemlerle değil, ikili ve çok yanlı pazarlıklar aracılığıyla yaptı. Ayrıca, savaştan hemen sonra ABD'nin, Avrupa ülkeleri ile kendi ticaretinden ziyade Avrupalılar-arası ticaretin serbestleştirilmesini özendirmesi de anlamlıdır. Gerçekten öyle görünüyorki, Amerikan emperyal egemenliğinin esas amacı ticaretin güvenliğinden çok, özellikle ulusallaştırma tehlikelerine karşı kapitalist girişim güvenliğini garantilemek oldu. Ellili ve altmışlı yıllar boyunca bu yön açık seçik bir biçimde, komünist dünya ile kapitalist dünya arasındaki temel ayrım çizgisi ve kapitalist dünya üzerinde Amerikan politik egemenliğinin temeli olmuştur. İşte bundan ötürü bir serbest mübadele sistemindense bir serbest girişim sisteminden (SGS) sözediyorum.

Bu ayrımın nedenlerinden biri şu: Göreceğimiz gibi, uluslararası rekabette Amerikan merkez-sermayesinin (2) başlıca silahı ticaret değil doğrudan yatırım oldu, bu açıdan bakıldığında belli bir dozda korumacılık onun rekabet üstünlüğünü güçlendirebilirdi bile. Her ne olursa olsun, bir kez sağlam bir biçimde kurulunca *Pax Americana*, Amerikan merkez-sermayesinin endüstriyel, ticari ve mali işlemlerinin hızla uluslaraşırılaşmasına yolaçan, yabancı ülkelerdeki doğrudan Amerikan yatırımının gözalıcı artışına neden oldu.

Amerikan hegemonyası sadece devletlerarası sistemle dünya ekonomisi ya da dünya düzeyinde ticaretle yatırım arasındaki tarihsel ilişkide değişiklik yapmadı. O, aynı zamanda daha önceden, yüzyılın ilk yarısında ABD'de sınırlı bir genişlikte sınırlı bir başarıyla gelişen, sanayideki ve toplumsal ilişkilerdeki devrimin başka ülkelere yayılmasına da olanak verdi. Genellikle taylorizm ve fordizm olarak nitelenen uygulamaları kasdediyorum. Bu iki olgu; bir anlamda, sadece genel olarak kapitalist üretimi geleneksel biçimde karakterize eden eğilimlerin (ki bu, dolaysız üreticilerin emek süreci üzerindeki denetimine sermayenin iş bölümü ve makineleşme sayesinde elkoymasıdır) yeni öncü sektörlere (mekanik endüstriler, mühendislik) yayılması olduklarından hiç de yeni değillerdi. Ancak bunlar başka bakımlardan yeniydiler. Bunlar, firma işletmeciliği düzeyinde uygulanabilir *politikalar* olarak, daha önceleri emek ve sermaye arasındaki savaşımların ya da rakip sermayeler arasındaki rekabetin önceden düşünülmemiş sonuçları olarak ortaya çıkan şeyleri bilinçli ve sistematik olarak devam ettirdiler. Böylece, bir yandan kapitalist iş bölümünün ve makineleşmenin geleneksel etkilerini yoğunlaştırır ve artırırken, savaşımların kurumsallaştırılmasının ve rekabetin yıkıcı etkilerini önleyici

(2) «Merkez-sermaye» ile, ürün çeşitlilikleri ve örgütlenme ve dağıtım biçimleri yüzünden dünya ekonomisi içinde önemli bir rekabet üstünlüğüne sahip olan kapitalist işletmeleri belirtmek istiyorum. Amerikan, Alman, Japon, Batı Avrupa v.s. sıfatlarının kullanımı bu sermayenin kökenini veriyor. Bu köken ancak gerekli olduğunda belirtilecektir.

bir faaliyetin köklerini attılar. Bu gelişmeye bağlı olarak, özellikle fordizm olayında anlamlı bir ikinci özgün yön, emeğin işe ilişkin davranış ve güdülenmelerini, onları üretim alanından tüketim alanına kaydırarak değiştirmeye yönelik nispeten yüksek bir ücret politikasının yerleştirilmesi oldu. Ek olarak, bu politika başka işletmelere ve sanayi dallarına yayıldığı ölçüde, aynı zamanda, tüketim tarzını değiştirmeye ve fordizm'in bağdaştığı ya da bağdaşacağı yeni ürün dizileri (dayanıklı tüketim malları) için bir kitle pazarı yaratmaya da katkıda bulundu.

Amerikan emperyal düzeni fordizmin ABD dışına yayılmasına doğrudan ve dolaylı olarak yardım etti. Amerikan yönetiminin sanayileşmiş ülkelere yardımının büyük bir kısmı, üretimde taylorizm ve fordizmin uygulanmasını gerektiren ya da kayıran teknolojileri birleştiren donatım mallarının satın alınmasına bağlanmıştı — ya da mal olarak bu biçimde sağlanmıştı. Ayrıca, devletlerarası ilişkilerin normalleşmesi, askeri donatım üretiminin ABD'de merkezileşmesine eklenince, diğer sanayileşmiş ülkelerdeki sermayeyi, daha önceden savaş sırasında kullanılan taylorist tekniklerden yararlanmaya olanak veren yeni üretim tipleri araştırmakta serbest bıraktı — ve bazen onu buna zorladı bile. Taylorizm ve fordizmin yayılması, o halde, dünya ekonomisinin birliğinin yeniden kurulması ve bunun sonucu olarak rekabetin serbest işleyişine dönüşü ve bu rekabetin doğrudan yatırım sayesinde pekişmesi ile kamçılandı.

Amerikan Emperyal Düzeninin Gerilemesi

Açık Amerikan hegemonyası yaklaşık yirmi yıl sürdü: 1947'den 1957'ye ilk on yıl onun yerleşmesi için harcandı; daha sonra izleyen on yılda ise, bunun sonuçları, yabancı ülkelerde Amerikan yatırımının hızla genişlemesi ve Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda, Japonya'da ve daha az ölçüde de az-gelişmiş kimi ülkelerde (Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Güney Kore, vs.) yatırım ve üretim «boom»u (patlaması) biçiminde somutlandı. ABD ve Birleşik Krallık gibi ülke-

lerin bile üretim ve ticaretlerinin büyümesi, yukarıdaki ülkelere göre nisbeten zayıf olmasına karşın, geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında olağanüstü idi.

Altmışlı yılların ortasında, Amerikan emperyal düzeni, Amerikan sermayesinin uluslaraşırı yayılmasını serbest bırakarak, merkez ülkelerdeki ve kapitalist dünyanın yarı-çevre bölgelerindeki toplumsal ve endüstriyel ilişkileri değiştirerek dünya pazarının birliğini yeniden kurmayı tartışmasız bir biçimde başarmıştı. Bununla birlikte, onun temel dayanağını sarsan ve sonunda yıkımına götüren de bu başarı oldu. 1968 ve 1973 arasında, dünya para krizi ve Vietnam'daki Amerikan askeri yenilgisi, *açık* Amerikan hegemonyasının üzerinde yükseldiği kurumsal mekanizmaların belli bir kısmının tahribinin ya da köklü bir biçimde değiştirilmesinin koşullarını yarattı.

Altmışlı yılların başından tibaren, Amerikan hegemonyasının dorukta olduğu sırada, birçok Batı Avrupa ülkesi dolara evrensel para işlevini vermiş olan Bretton Woods anlaşmalarını itiraz konusu yapmaya başlıyorlardı. Bu itirazlar 1967 sonunda, hem doların hem de altının pabucunu dama atmayı amaçlayan, gerçekten uluslararası yeni bir parasal aracın yaratılması üzerinde bir anlaşmaya ulaştı: Özel Çekme Hakları (SDR, Special Drawing Rihts). Bununla beraber çok daha önemli ikinci bir itiraz, altın-dolar standardı konusunda bu dönemde gelişti. Bu, devletlerin kendilerinden değil, dolara karşı spekülasyon biçiminde, pazarın «anonim» güçlerinden doğuyordu. Fransa dışındaki Altın Fonu ülkeleri bu güçlere karşı koymak kaygısıyla 1968 martında ticari piyasada her türlü altın alım satımını durdurmayı kararlaştırdılar. Bu anlaşma merkez bankalarını bile aralarında resmi kur üzerinden altın mübadele etmekte kararsız kıldı ve dolar fiili olarak başka paraya çevrilemez (inconvertible) hale geldi. Bu kararsızlıkla birlikte, cesaretleri kırılmak şöyle dursun, spekülatif baskılar daha da arttı ve 1971 ağustosunda Amerikan yönetimi doları resmen altına çevrilemez ilân etmek ve iki yıl sonra da sabit kurları terk etmek zorunda kaldı.

Dünya maliyesi üzerindeki Amerikan politik denetiminin bu zayıflamasına, altını çizmek gerekir, dünya likiditelerinin hareketini düzenleyebilecek başka bir devlet otoritesinin ortaya çıkışı —ki böyle bir gelişme, kesintili değil sürekli bir değişime yardım etmiş olacaktı— eşlik etmedi. Para krizi, tersine, gerçekte tüm devletlerin politikalarına, eşit olarak değilse de aynı biçimde egemen olan özerk hale gelmiş uluslarüstü pazar güçlerinin varlığını ortaya koydu. O zaman kimi devletler, gerek uluslararası ticarete kısıtlamalar empoze ederek, gerek kendi paralarının konvertibilitesini sınırlayarak, gerekse de devalüasyonlar ve faiz oranlarının yükseltilmesi yoluyla likiditelerinin denetimini ele geçirmek istediler. Bu çabalar spekülasyonu beslemekten, denetimlerinden kaçan ulusal ve uluslararası likiditelerin payının artmasından başka bir sonuç getirmedi. Bir zamanlar ABD yönetiminin dünya maliyesi üzerindeki egemenliğinin aracı olan Dünya Bankası'nın kendisi de gitgide uluslarüstü pazar güçlerinin mali bürosu haline geldi.

Amerikan emperyal düzeninin bunalımı kendini aynı zamanda, mali bunalımına ek olarak, dünya ölçeğindeki askeri ve politik ilişkiler düzeyinde de gösterdi. Bu alanlarda da aynı şekilde altmışlı yılların ortasında, altın standardına dönüş isteğine eşlik eden Gaulis bağımsız vurucu güç isteğinin gösterdiği gibi, çeşitli haberci işaretler belirmişti. Fakat burada da bunalım, ABD'nin ayağını hegemonik güç rolünden kaydırmayı amaçlayan devletlerin işi olmadı. Bu daha çok ABD'nin, çevrenin (periferinin) anahtar bir bölgesinde emperyal konumunu korumadaki yeteneksizliğinin sonucu oldu.

1968 ilkbaharında tet saldırısından sonra, ulusal kurtuluş hareketlerinin konvansiyonel ordularla karşılaşmayı konvansiyonel olmayan alanlara kaydırarak (özellikle gerilla savaşı ile) ağır emperyal mekanizmaların toplumsal, politik ve askeri konumunu aşındırmayı hatta dağıtmayı başarabilecekleri gittikçe daha açık hale geldi. Bu strateji Vietnamlılarca o denli etkili bir biçimde uygulandı ki ABD, beş yıllık bir sürede yenilgisini kabul etmek ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki *aktif* askeri varlığını kesin olarak azaltan bir

geri çekilme sürecine girmek zorunda kaldı. 1973'ün sonunda Kippour Savaşı'nın kesin olmayan sonucu İsrail yenilmezliği mitini kırdı, bu da dış askeri güçle bir çevre ülkesini yönetmenin olanaksızlığına ek bir kanıt oluşturdu.

Daha önce de belirtildiği gibi çevre bölgelerdeki Amerikan üstünlüğünün çöküşünün nedeni rakip emperyalist güçlerin tırmanışı değildir. Merkezdeki başka hiçbir kapitalist devlet onunla ciddi olarak yarışamazdı. Sovyetler Birliği'ne gelince, altmışlı yıllar orada, gizli işbirliğinin ideolojik ve askeri rekabetten öne çıktığı ve böylece Yalta'da yerleştirilen dünya gücü düopolünü sağlamlaştırdığı, soğuk savaşın erime yılları oldular. Kuşkusuz Sovyet askeri yardımı Vietnamlıların savaşı sürdürmesi ve sonunda kazanması için çok önemli olmuştu, fakat bu yardım önemli ölçüde, komünist dünyada Çin'in Sovyet hegemonyasına meydan okuması ve bunun ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi düzeyinde getirdiği rekabetten ileri geliyordu. Kısacası, Amerikan emperyal düzeninin askeri bunalımının «bağımsız değişkeni», emperyal (ya da emperyal olmaya can atan) güçler arası rekabet değil, fakat Amerikan ve Sovyet imparatorluklarının bağrında, Amerikan-Sovyet dünya düopolünün meşruluğunu kabul etmeyen ulusalcı güçlerin gelişmesiydi.

Amerikan emperyal düzeninin mali ve askeri bunalımları birlikte meydana çıkıp geliştiyseler bu bir raslantı değildir. Farklı kökenleri olmasına karşın bu iki bunalım güçlü bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindeydiler. Özellikle 1965'den itibaren ABD'nin Vietnam'daki savaşı tırmandırması, ki böylece zorla tartışılmaz bir zafer elde etmeye kalkışıyordu, Amerikan mali gücünün zayıflamasının baş etkeni haline geldi. Aynı zamanda, Amerikan mali gücünün azalmasıyla birlikte, savaşı tırmandırma zorunluluğu artıyordu çünkü bu durumun Amerikan ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkileri diğer devletlerin altın-dolar standardına muhalefetini güçlendirme ve dolara karşı spekülasyonu körükleme eğilimindeydi. 1968 başında iki bunalım da açıkça belli olunca, bu sadece onların karşılıklı bağımlılıklarını güçlendirdi ve beş yılda ABD'nin *emperyal* saltanatının çökmesini getirdi.

Bu çöküşün en belirgin ve en ivedi sonucu enerji krizi yani sanayileşmiş ekonomilerin başlıca enerji kaynağı haline gelmiş olan petrolün fiyatının ani ve belirgin artışı oldu. Ellili ve altmışlı yılların dünyasının kapitalist birikim tarzının sonucu olarak petrol talebinin yüksek esneksizliği (inelasticité) ve bilinen petrol rezervlerinin gitgide tükenişi sonucu giderek artan arz esneksizliği kuşkusuz bunalımın patlak vermesi için kaçınılmaz koşullar oldular. Bununla beraber hiç kuşku yok, krizin zamanlaması ve büründüğü şiddetli biçim, altın-dolar standardının ve çevre bölgelerdeki Amerikan askeri hakimiyetinin eş zamanlı çöküşüne bağlıdır.

Bu olayların ilki, petrol kaynaklarının kıtlığı ile bu kaynakların değiştirildiği para biriminin (ABD doları) —altının kendine özgü biçimde oluşturduğu— «nesnel» bir değer ölçüsünden bağlarını koparması arasındaki çelişkiyi gözler önüne serdi. Fakat birkaç petrol üreticisi ülkenin altmışlı yılların başında oluşturduğu etkisiz kartelin petrol rantı toplamaya olanak veren güçlü bir silaha dönüşmesi için gerekli dünya politik koşullarını yaratan, özellikle, çevre bölgelerde Amerikan askeri hakimiyetinin çöküşü oldu. Arap ülkeleri, Kippour Savaşı sırasında petrol ambargosunu gündeme getirirken, merkez ve çevre bölgelerin politik oluşumları arasındaki bu yeni güç dengesini (Vietnam'daki Amerikan bozgununun neden ve sonucu) ilk sınayanlar oldular. Yeni pazarlık güçlerinin bilincinde olarak onlar bunu daha sonra, sadece bir rantın ödenmesini dayatmak için değil fakat bu rantı doların zincirleme devalüasyonlarına karşı korumak için de kullandılar.

Enerji krizi, karşılığında Amerikan emperyal düzeninin bunalımını yoğunlaştırdı. Bir yandan, merkez kapitalist ülkelerin, çevre ülkelerden gelen enerji kaynağı akışının herhangi bir sınırlaması karşısındaki dayanıksızlığını ortaya koydu ve bu arada çevre üzerindeki Amerikan otoritesini zayıflattı. Diğer yandan, (petrol fiyatlarının artırılması ile) dünyadaki enflasyonist baskılara katkıda bulunarak ve (rantın yeniden yatırılmasıyla) uluslarüstü mali piyasalarda spekülasyon için kullanılabilecek parasal sermaye kitlesini şişirerek para krizini yoğunlaştırdı.

Bununla beraber enerji bunalımının para krizi üzerindeki dolaylı sonuçları, 1973'den beri dünya ekonomisinin belirgin niteliği olan para düzensizliğini açıklayan ne tek etken ne de en önemlisi oldular kuşkusuz. Pazar mekanizmalarının bozuklukları, ki bunlar daha sonra işlenecektir ve Amerikan devletinin emperyal hakimiyetini yitirmesine tepkisi çok daha önemli oldular. Gerçekten, bu alandaki sorumluluklarını terk etmeleri Amerikan yönetimlerini para ve bütçe politikalarında daha ılımlı olmaya sevketmedi. Tam tersine altın - dolar standardının baskısından kurtulmuş olan ABD hükümetleri, 1973'de Nixon dönemindeki, otuzlu yıllardan beri Amerikan ekonomisinin en şiddetli gerilemesini (recession) doğuran kısa süreli bir deflasyonist deneme dışında, çok yakın zamanlara kadar, şiddetli genişlemeci para ve bütçe politikaları izlediler.

Şurası kesinki, pazar güçlerinin dünya maliyesine yeniden hakim olmaları, bu ılımlılık yokluğunu, doların sadece altına göre değil daha «ortodoks» para ve bütçe politikaları izleyen devletlerin (İsviçre, AFC ve parasal uyduları, Japonya ve yakınlarda Birleşik Krallık) paralarına göre de tedrici devalüasyonu ile «cezalandırdı». Fakat bir yandan para istikrarsızlığı getirir ve dünya düzeyinde enflasyonist baskıları ağırlaştırırken, bu devalüasyon ve ona neden olan genişlemeci politikalar ellili ve altmışlı yıllarda Amerikan *ulusal* ekonomisinin belirgin niteliği olmuş kimi olumsuz eğilimlerin «göçü» ve Batı Avrupa ve Japonya'nınkinden düşük bir büyüme oranıdır — kısmen yıkılmasına da katkıda bulundular.

Dolayısıyla, Amerikan yönetimi pazar disiplini kurallarından yakasını, en azından kısmen, sıyırmayı becermiş görünecekti. Daha doğru olarak, Amerikan emperyal düzeninin yıkılışı ABD hükümetlerinin, dünya kapitalistlerinin çıkarlarını sadece ikincil planda düşünürken, ulusal ekonomik politikalar izleme isteğini ılımlılaştırmak şöyle dursun, tersine daha da güçlendirdi. Bu ulusal çıkar arayışı sadece para ve bütçe politikalarıyla yetinmedi. Amerikan enerji kaynaklarının ölçülü kullanılmasına ve kapitalist dünyanın diğer kısmında daha yüksek petrol fiyatları pahasına — ABD'de düşük

petrol fiyatı uygulamasına olanak veren çift ham petrol fiyatı sistemi bu bakımdan anlamlıdır.

Amerikan yönetimi, genel olarak, ulusal çıkarlarını tatmin için Amerikan ulusal ekonomisinin dünya ekonomisi içinde hâlâ koruduğu merkezi konumunu kullanmakla yetindi. Enerji ve diğer doğal kaynak rezervleri, iç pazarının kendi büyüklüğü, kapitalist dünyanın kalan kısmıyla sürdürdüğü ilişkilerin yoğunluk ve karmaşıklığı, bunlar, Amerikan ekonomisinin diğer ulusal ekonomilerle ilişkilerinde temel bir bakışımsızlık (asimetri) anlamına geliyor: Birleşik Devletler sınırları içindeki koşullar, başka herhangi bir ulusal ekonomi sınırları içindeki koşulları —bunlar tarafından etkilenildiklerinden çok daha fazla— etkilerler. Başka etkenlerle aşınmış olmasına karşın bu bakışımsız (asimetrik) ilişki Amerikan emperyal düzeninin dağılmasından henüz dikkate değer biçimde etkilenmedi. Buna karşılık, değişen, Amerikan devleti tarafından, dünya çapındaki gücünün *kullanılışıdır:* Ellili ve altmışlı yıllarda ulusal çıkarları bir dünya kapitalist düzeninin yerleştirilmesine ve yeniden-üretilmesine bağımlı iken, yetmişli yılların ortalarından itibaren bu düzenin yeniden üretimi ulusal çıkarlarının ve özellikle iç ekonomik büyümesinin peşinden gitmeye bağlı kılınmıştı.

Bir anlamda, ABD'nin dünya çapındaki politik-ekonomik gücünün ulusal çıkar arayışını yeniden merkezine alması, 1973'den bu yana uluslararası ekonomik ilişkilerin belirgin niteliği olan anarşi durumunun hem önemli bir belirtisi hem de açıklayıcı bir etkeni oldu. Bununla birlikte, altını çizmek gerekir, en azından ileri kapitalist ülkeler alanında, devletlerarası ilişkilerdeki bu anarşi durumu para ve bütçe politikalarında kaldı; ve ona, Amerikan açık hegemonyasının kemirilecek iki temel «ürünü» hâlâ kalıyor: Dünya pazarının birliği ve sermayenin uluslaraşırı yayılması. Amerikan hegemonyasının bu zımni yönleri Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasından sonra da varlıklarını sürdürdüler; ve bunların dünya kapitalist ekonomisi içindeki işlemsel önemi bunalım boyunca onun bir parçası olarak, her ne olursa olsun arttı.

Gerçekten, yetmişli yılların en çarpıcı yönlerinden biri, bir yandan ticaret ve doğrudan yatırım vasıtası ile kapitalist rekabetin yoğunlaşması ve yayılması ve diğer yandan önemli korumacı önlemlerin yokluğu oldu. Dahası, 1968'de sermayenin uluslaraşırı yayılması, yalnızca değilse bile, özellikle Amerikalı ve İngilizlere ilişkin bir olgu iken, yetmişli yıllarda merkez ülkeler sermayesinin tümüne yayıldı. Korumacı önlemlere gelince, yetmişli yıllar, devletler üzerinde bunların kabulü yönündeki baskıların artması ile değil (ki bu bir rekabet konjonktüründe doğal olurdu), bu baskıların çok azının etkin olarak somutlaşması olgusuyla belirlendiler. Bu açıdan, ileri kapitalist ülkeler bunalım süresince birazcık olsun evrimleştiyseler, bu daha ziyade, daha fazla liberalizm yönünde oldu. (Tokyo Round, Lomé, Yaoundé vs.)

Amerikan Hegemonyasının Zımnî Yönlerinin Bunalımı

Yukarıda anlatılanlardan, Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasının, Amerikan hegemonyasının sonu değil fakat daha ziyade bunun devlet tarafından yönetilen açık bir hegemonyadan, pazar ve büyük firmaların çıkarlarına adanmış zımnî bir hegemonyaya geçişi anlamına geldiği sonucu çıkarılabilir. Tüm kapitalist ülkelerin dünya düopolünün diğer partneri (SSCB) ile ilişkilerinde Amerikan nükleer şemsiyesine olan sürekli bağımlılığı dışında, Amerikan hegemonyasının zımnî ögeleri yadsınmadı. Ve hatta, özellikle Almanya ve Japonya gibi merkez konumuna ulaşmayı (3) en iyi şekil-

(3) Öyle görünüyor ki İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Almanya ve Japonya'nın dünya ekonomisi içindeki kesin konumu konusunda, birlikte çalıştığım diğer yazarlarla uyuşmuyoruz. Onlar Almanya ve Japonya'nın tüm savaş sonrası dönem boyunca merkez bir konum işgal ettiğini savunuyorlar. Ben tersine, Amerikan merkez-sermayesinin iki savaş arasındaki teknolojik ve özellikle örgütsel üstünlüğünün (ve özellikle doğrudan yatırım yoluyla uluslaraşırı yayılma alanındaki potansiyelinin) Almanya ve Japonya gibi ülkeleri bir yarı-çevre konumuna itme sonucunu doğurduğu kanısındayım. İşte bundan dolayı bu ülkelerin merkez bir konuma **ulaştıklarını** yazıyorum.

de başaran ülkeler tarafından artan bir kabul gördü. Ayrıca, Amerikan ulusal ekonomisi, alışılagelmiş ölçütler açısından başkalarına göre daha az dinamik olmasına karşın, gitgide daha da bütünleşmiş bir dünya ekonomisinin ağırlık merkezini temsil ediyor hâlâ.

Yine de açık bir hakimiyetten zımnî bir hakimiyete geçiş henüz tamamlanmadı ve birden gerçekleşmiyor. Görmüş olduğumuz gibi, Amerikan yönetimi bir yandan üretim ve yatırımlardaki iç büyümeye güç veren diğer yandan dünya düzeyinde kurumsal mekanizmaların ya da en azından para ve bütçe politikası konusunda hükümetlerinin tutumlarıyla ilgili resmi kuralların yetersizliğinin ürünü olan dünya para düzensizliğini ve dünya pazar ekonomisinin düzenlenmesi konusunda ABD ile pazar güçleri arasında belli bir «güç ikiliği» besleyen para ve bütçe politikaları uygulamaya girişti. Bu anlamda, dünya kapitalist sisteminin Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasıyla başlayan bunalımı aşılmış olmaktan uzaktır. Şu anda hâlâ bir «kesintili değişme» evresi içindeyiz. Bu bunalımın daha temel diğer belirtisi, «pazar disiplini»nin yetmişli yıllarda bugüne dek çözümsüz kalan bozukluklara uğramış olmasıdır.

Bu bozuklukların sayısı üçtür: Çevre bölgelerin başeğmezliği, sermayenin başeğmezliği ve emeğin başeğmezliği. Bunları sırayla inceleyelim.

Çevre ülkeleri, Amerikan hegemonyasının şu iki zımnî yönünün bileşiminden, yarı-çevre ya da merkez ülkelerden daha fazla etkilendiler: Pazar disiplininin gittikçe artan etkisi ve sermayenin uluslaraşırı yayılması. Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasından bu ülkelerden sadece birkaç tanesi, o da, doğal kaynaklarının sahiplenilmesine ilişkin rantın tutarını artırarak yararlanabildi. Durgunluk yetmişli yılların ikinci yarısında, merkez ülkelerde yerleştikçe, birçok hammadenin fiyatı sanayi ürünleri ve enerji kaynakları fiyatlarının dörtnala giden enflasyonunu izleyemediler. Bu gelişme, merkez ülkelerin «yardım»ının (hükümetlerarası kredi ve transferler) daralmasıyla birleşince, gittikçe artan sayıdaki çevre ülkesini «serbest» piyasadan mali olanaklar elde

etmek üzere pazar disiplinine tâbi olmaya zorladı. Buna koşut olarak, merkez sermayeleri arasında artan rekabet, sanayi üretiminin çevre ülkelerin nispeten ucuz, bol işgücü rezervinden yararlanmak üzere bu ülkelere önemli ölçüde kaydırılmasıyla (doğrudan yatırım ve fason üretim yoluyla) kendini gösterdi. Aynı yöndeki bu iki gelişmenin (çevre ülkelerinin özel mali güce giderek artan bağımlılığı ve merkez-sermayenin çevre ülkelerin emek rezervlerine giderek artan bağımlılığı) sonucu olarak, yetmişli yıllar, çevre ülkelerin *çoğunun* arasında varolan ya da oluşmakta olan uluslaraşırı firmaların (UAF) ucuz işgücü talebini kapmak için artan bir rekabete ve bu ülkelerden sadece *birkaçında* (yeni sanayileşmiş ülkeler olarak adlandırılanlar) ihracata yönelik sanayi üretiminin hızlı artışına tanık oldu.

Bununla birlikte, gayri-resmi pazar disiplini çevre ülkelerini disiplin altına almakta Amerikan emperyal disiplininden daha başarılı olamadı. Bir yandan bu ülkeler kapitalist dünyanın bağrında kendilerine dünya kapitalizmi ile belli bir bağlantısızlığı amaçlayan (ne derece başarılı oldukları önemli değil) açıkca anti-kapitalist rejimler yerleştirme olanağı veren önemli bir biçimsel özgürlükten yararlandılar. Mozambik, Angola, Etyopya, Sovyet işgalinden önceki Afganistan, Nikaragua ve İran'daki gibi değişik ama aynı derecede anlamlı rejim girişimleri bu noktayı tasvir etmektedir. Buna koşut olarak, yetmişli yıllar süresince genel olarak çevre ülkeleri giderek savaşı, karşılıklı ilişkilerini düzenleme ya da kendi nazik ulusal birliklerini sağlamlaştırma ya da koruma ve komşularınınkini yıkma aracı olarak kullanma eğiliminde oldular. Ortadoğu'dan ve Hint alt-kıtasından geçen, Doğu Afrika'dan Çin Hindi'ne kadar yayılan bölgenin her yerinde patlayan dizi halindeki savaşlar, en son olarak İran ve Irak arasındaki savaşla ifadesini bulan bu eğilimi açıkça anlaşılır kılıyor. Başka bir anlatımla, beraberinde çevre ülkelerin Amerikan emperyal hakimiyetinden pazar disiplininin gayri - resmi hakimiyetine geçişini getiren, devletlerarası ilişkilerdeki anarşi, ekonomik devlet politikalarıyla sınırlı kalmadı. Aynı zamanda devletler arasında politik ve askeri çatışma-

lar şeklini de aldı.

Çevre ülkelerin pazar mekanizmalarına tâbi olmayı reddetmesine sermayenin giderek artan başeğmezliği de eşlik etti. Bu ifade ayrı fakat birbirine sıkıca bağlı iki fenomeni kapsıyor: Sermayenin pazarın tahriklerine karşı belli bir tepkisizliği ve fiyatların «sapkın» hareketi. Yetmişli yıllarda toplam efektif talebin genişlemesi altmışlı yıllara göre pek yavaşlamış olmamasına karşın, 1973'den sonra dünya kapitalist üretimi durgunluk eğilimine girdi ve böylece talep genişlemesi kendini kaçınılmaz olarak reel bir büyüme yerine enflasyonla açığa vurdu. Gerçekten öyle görünüyor ki, kârların üretken yatırımlardansa likidite biçiminde kalma ve —özellikle uluslarüstü para piyasalarında— spekülasyonu besleme eğilimi enflasyonun hızlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu eğilim üstelik durgunluk yüksek işsizlik oranlarına neden olmaya başladığında bile sürdü. Efektif talebin artması ve el emeği kaynaklarının kullanılabilirliği artık kapitalist birikimi uyarmaya elverişli tahrikler değil gibi görünüyor.

Koşut olarak, pazar işleyişinin kendiliğinden sonucu olan ya da devletin anti-enflasyonist tutumunun doğurduğu toplam talep yavaşlamaları hatta azalmaları, yetmişli yıllar boyunca artan enflasyonu durdurmayı pek başaramadılar. Pazarın koşullarına karşın ve büyüme oranı zayıfladıkça artan fiyatların bu sapkın davranışı, sermayenin efektif talep ve işsizliğin artması karşısındaki tepkisizliği ile birleşince, —ki bu, pazar mekanizmalarını bugünkü bunalımı karakterize eden, pazar mekanizmalarının en önemli bozukluklarından biri olarak kabul edilen bir fenomeni— alışılagelmiş adıyla, «stagflasyon»u oluşturur.

Bununla beraber, bu olayla, buna sıkıca bağlı ve iki farklı biçim almış olan, emeğin başeğmezliği olayı arasında ayrım yapmak gerekir.

Bunlardan, 1968'den 1973'e dek ağır basan birincisinin ayırdedici özelliği merkez bölgelerde ve özellikle Batı Avrupa'da kurumsal olmayan nitelikte endüstriyel ve toplumsal çatışmaların patlak vermesiydi. Endüstriyel çatışmalar üze-

rinde duralım. Bunların kurumsal olmayan niteliği çeşitli biçimlerde ifade buldu. Bir yandan, bunlar genellikle işçi örgütlerinin (sendikalar ya da partilerin) etkinliği ile başlatılmadılar ve hatta bunlarca desteklenmediler. Bu örgütler, grev hareketlerini, başladıktan sonra yönetmeye ve denetlemeye — hatta bunu yapmak için bu hareketleri yaygınlaştırmaya — çalıştılar. Fakat bunlar genellikle kendiliğinden hareketler tarafından, başlatıldı ve sürdürüldü. Ayrıca bu grevler, kurumlaştırılmalarını zorlaştıran biçimler aldılar: Genellikle, seyrek ama uzun kitle grevlerinden ziyade kısa, sık aralıklı ve az sayıda insan tarafından yürütülen grevler sözkonusuydu. Gerçekte açık çatışmalar ile işçilerin iş yerinde empoze edilen disipline karşı pasif direnişleri (işe gelmeme, iş yavaşlatma ve şişirme iş, çalışmanın ani ve beklenmedik anda durdurulması, küçük sabotajlar vs.) arasındaki ayrım çizgisi kaybolmuştu. Çatışmalar açıkça ilân edilmemiş olduğu zaman bile bu biçimdeki direniş üretkenliğin düşmesine katkıda bulundu. Öte yandan, emek çatışmalarının kurumsal olmayan niteliği kendini, ücretlerle ilgili isteklere bağlı olsun olmasın, savaşımın amaçlarının tanımında da gösterdi. Bir yandan hayat pahalılığı ve üretkenlik artışının peşinden gidecek sınırlı ücret artışları ve diğer yandan çalışma hızının artırılması, işin parçalara ayrılması, fazla mesai ve gece çalışması, ücret merdiveni ve işin hiyerarşik örgütlenmesi sistematik olarak reddedildi.

1973'den sonra merkez ülkelerde işsizlik artar, enflasyon yoğunlaşırken, sanayideki savaşımların amaçlarında önemli bir değişiklik oldu. Ücretlerle ilgili olmayan istekler işlerin içeriğinden çok işten çıkarmalara karşı, elde olan işin korunması üzerinde yoğunlaşırken, ücret konusundaki talepler, enflasyonun gerçek ücretler üzerindeki negatif etkilerini karşılamayı amaçladıkları ölçüde, daha «savunmacı» hale geldiler. Ayrıca sendikalar grev hareketlerinin başlamasında ve onlara verdikleri destekte daha fazla — kuşkusuz dışsal değil — rol oynamaya başladılar. İşsizlik oranının hızla yükselmesine karşın sanayideki savaşım yatışmadı ve merkezin işçileri, genelde, enflasyonun hayat düzeylerine

saldırılarına ve patronların işten çıkarma ve geride kalan ücretlilerin emeğini yoğunlaştırma yoluyla üretkenliği artırma çabalarına karşı dikkate değer bir direnme gücü gösterdiler.

Endüstriyel ilişkilerin, emek pazarının durumu karşısındaki daha önce eşi görülmemiş bu göreli duyarsızlığı, stagflasyon madalyonunun diğer yüzüdür. Nasıl ki durgunluk ve gerileme artık büyük firmaları fiyatlar yoluyla bir rekabete zorlayacak durumda görünmüyorsa, işsizlik de işçileri ücretler üzerinde bir rekabete zorlayamıyor artık. İki şıkta da, pazarın gerçek güçleri, kendilerine maledilmiş düzenleyici güçlerine karşı artık işlev görmüyorlar.

II BUNALIMIN KÖKLERİ

Söylediklerimizi özetlersek, bugünkü global bunalım iki farklı biçimde beliriyor. İlkin Amerikan açık hegemonyasının, yani İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerikan askeri ve mali üstünlüğünü billurlaştırmış ve kapitalist birikimin daha sonraki gelişimine olanak vermiş olan, Amerikan devleti tarafından eşgüdümü sağlanmış ve güçlendirilmiş kurumsal aygıtların bunalımı var. Bu bunalım iki evre geçirdi. 1968 ve 1973 arasında para krizi Amerikan devletine dünya likiditeleri üzerinde düzenleme yapma yetkileri vermiş olan altın-dolar standardını paramparça ederken; Vietnam'daki bozgun da Amerikan Devletinin ve onun kollarının, kapitalist dünya içinde SGS (Serbest Girişim Sistemi)ni politik ve askeri bakımdan güçlendirmede yararlandıkları meşruluğu ulusal ve uluslararası düzeyde yerle bir etti. 1973'den sonra, ABD'nin kapitalist dünyanın mali ve askeri ilişkileri üzerindeki açık nüfuzunun yerini büyük ölçüde pazar güçlerinin serbest işleyişi aldı. Bu konuda hâlâ bunalımdan sözediyorsak bu, geçişin henüz tamamlanmış olmaktan uzak bulunmasındandır. Amerikan devleti ile dünya pazarı arasındaki «güçikiliği» dünyadaki ve uluslararası ilişkilerdeki büyük bir kurumsal istikrarsızlığın kökeninde yatar; ve sonunda kurula-

cak olan ve sayesinde kapitalist birikimin normal seyrini alacağı aygıtlar henüz belli değildir.

Bununla birlikte bugünkü bunalımda, tamamen başka bir açıdan, Amerikan hegemonyasının açık yönlerinin bunalımından temelden farklı olan, bu hegemonyanın zımnî yönleri açısından da sözedilebilir. Kapitalist dünya ekonomisinin bütünü için geçerli bir pazar disiplinini yeniden kurmak Amerikan açık hegemonyasının, ne olursa olsun, önde gelen amaçlarındandı ve ABD, gayrı-resmi biçimde örgütlenmiş ve büyük firmaların çevresinde eklemlenmiş bir dünya hegemonyası uygulamasına kârlı biçimde katılmak için en iyi teçhizatlanmış ülkeydi. Amerikan hegemonyasının zımnî yönlerinin bir bunalımından sözediyorsak bu, onun temel dayanağının, pazar disiplinin işleyiş bozuklukları tarafından sarsıldığı içindir. Bu bozukluklar çevre ülkenin sermayenin ve emeğin başeğmezliği olarak adlandırdığım bozukluklardır. Bu ikinci kısımda bunalımın açık ve zımnî yönlerini, *Pax Americana*'nın kırklı yılların sonuna doğru tahta çıkışından beri dünyaya damgasını vurmuş olan kapitalist gelişme modeline bağlamaya çalışacağım. Bunu yaparken, bunalımın sadece Amerikan hegemonyasının bir bunalımı değil fakat daha temel olarak dünya kapitalizminin bunalımı olduğunu göstermeye çalışacağım.

Eşitsiz Gelişme

Daha önce belirttiğimiz gibi, savaştan sonra Amerikan hegemonyası altındaki pazara belli bir rekabet biçiminin geri gelmesi, dünya kapitalist birikiminin, eşi görülmemiş bir süre ve yoğunlukta, gözalıcı bir genişlemesine yolaçtı. Dünya ekonomisinin birliğinin yeniden kurulması, üretkenliğin yeni bir hız alması ve toplam efektif talebin desteklenmesi sonucunu doğuran, ürünlerin ve üretim tekniklerinin yenileştirilmesine elverişli bir çevre yarattı. Emperyal işlevi çerçevesinde Amerikan devleti tarafından yürütülen yeniden dağıtım politikaları, dünya pazarının birliğinin onarımında, talebin desteklenmesinde ve yeniliklerin yayılmasında temel bir

rol oynarken, genişleme süreci sadece kısmen pazar güçlerinin sonucu oldu.

Büyüme, kapitalist dünyanın bütününe eşit biçimde dağılmamıştır. Kesin olarak, en yoğun büyüme ABD merkezinde ya da çevre ülkelerde değil savaşın hemen sonrasında yarı - çevresel olarak nitelenebilecek konumlarda olan belli sayıda ülke ve bölgede, hızlı bir biçimde merkez konumuna ulaşan Japonya ve Batı Avrupada (ingiltere hariç) olmuştur. Bu büyüme aynı zamanda, fakat daha ikincil olarak da, yarı - çevreler bir konuma gitgide yaklaşan ya da bu konumlarını pekiştiren kimi büyük Latin Amerika ülkelerinde (örneğin Brezilya ve Meksika'da), Afrika Burnu'nda (Güney Afrika ve o zamanki Rodezya'da) ve Güneydoğu Asya'nın kimi endüstri ceplerinde (Güney Kore, Formoza, Hong Kong vs.) yoğunlaştı.

Büyümenin bu bölgelere ve özellikle de Japonya ve Batı Avrupa'yla sınırlı kalmasına çeşitli etkenler katkıda bulunmuş görünüyor: Ulusal topraklarda büyük, kullanılabilir ve rekabetçi işgücü rezervlerinin bulunması; dünya pazarının yeniden yapılanmasının ve taylorizm ve fordizmin yayılmasının sunduğu ekonomik olanaklardan yararlanma isteğiyle güçlü bir biçimde uyarılmış bir girişimciler kesiminin varlığı; Amerikan askeri ya da ekonomik «yardım»ının, doğrudan ya da dolaylı olarak sağladığı mali kaynakların serbestçe kullanılabilir olması; ve son olarak, Japonya hariç, Amerikan sanayi sermayesinin doğrudan yatırım, fason üretim ve ortak girişim (joint-venture) biçimlerinde buralara «göçü». Büyümenin bu ülkelerde yoğunlaşmasını kolaylaştıran bu etkenlerin bileşimi, bunun toplumsal ekonomik ve politik etkilerinin niteliği gibi, ülkelere göre çeşitli biçimlere bürünmüştür. Fakat genel olarak gelişme ve bunun bu ülkelerin ABD'ye göre ekonomik konumları üzerindeki etkileri incelenirse aşağıdaki saptamalar yapılabilir.

Daha önceki gelişmelerinden dolayı, gözönüne aldığımız dönemin başında, rekabetçi ve güçlü bir biçimde uyarılmış bir girişimciler sınıfıyla donanmış olan bu ülkeler, ABD'ye göre iki önemli rekabet üstünlüğünü ellerinde bulunduruyor-

lardı: Ulus topraklarda, yararlanmaya elverişli çok daha önemli bir üretken yenilikler stokuna sahiptiler ve teknolojik olarak son derece karmaşık bir askeri saldırı ve savunma aygıtının yüksek maliyetlerinden büyük ölçüde bağışıktılar. Belirli durumlarda bu üstünlükler, daha büyük ya da daha rekabetçi el emeği rezervlerini kullanma olanağıyla güçlendirilmiş (Japonya ve Batı Avrupa'daki gibi); başka durumlarda tersine, artakalan ya da ikincil emperyal işlevlerin yerine getirilmesi için gerekli maliyetler tarafından güçsüzleştirilmiş (İngiltere ve daha az ölçüde Fransa); ve çoğu durumda da bu üstünlükler, tam da diğer ulusal ekonomilerin daha güçlü rekabetçiliğinden yararlanmak amacıyla giderek daha fazla dış ülkelere yayılan Amerikan üretken sermayesinin uluslararası devingenliğinin artmasıyla güçlendirilmişlerdi. Bu devingenlik, Amerikan ulusal ekonomisinin büyümesini kısıtlama ve başka ülkelerinkini, özellikle Batı Avrupa'nınkini destekleme eğilimindeydi.

Büyümenin yarı-çevrenin belli sayıda ülkesinde yoğunlaşmasının, bu ülkelerin Amerikan hegemonyasına bağlılıkları üzerinde çelişmeli etkileri oldu: Zımnî hegemonyaya bağlılık doğal olarak güçlenirken açık hegemonya gitgide yadsınıyordu. Gerçekten, üretim bölgeleri olarak bu ülkelerin daha yüksek rekabet gücü, Amerikan ödemeler dengesinin gitgide daha fazla bozulmasına yol açtı ve ABD'nin çevre ülkelerdeki emperyal işlevine ilişkin olarak giderek artan harcamaları yüzünden bu açık büyüdü. Amerikan mali konumunun zayıflamasıyla, altın-dolar mübadele standardı fiili olarak bir dolar mühadele standardına dönüşmeye yöneliyordu, bu da Batı Avrupalı hükümetler ve kapitalistler tarafından ulusal ekonomilerine dolaysız Amerikan yatırımının girmesini özendirici bir durum olarak değerlendiriyordu. Bu, Batı Avrupa hükümetlerinin, doların evrensel para rolünü reddetmek için ileri sürdükleri, başlıca neden haline geldi ve böylece 1968-1973 dünya para krizinin başlangıcını belirledi.

Bunlardan çok farklı nedenler yüzünden, eşitsiz gelişme Amerikan hegemonyasını aynı zamanda çevre ülkelerde de yıpratma sonucunu getirdi. SGS, bu bölgelerde, gerçek bir

büyümeden çok ekonomik ve sosyal parçalanmaya neden oldu. Dünya pazarının giderek artan rekabetinden kendini koruyabilecek tek aygıttan, yani devlet kapitalizminden, çoğu zaman yoksun kalınca, yerel bireysel girişim gelişmesini tıkanmış gördü ve dünya kapitalizminin çıkarlarına biraz daha fazla boyun eğmek ya da savunmacı davranışlarla yetinmek zorunda kaldı. Öte yandan yabancı sermaye çoğunlukla, yayılması bağımlı gelişmeyi artırarak merkez ve yarı-çevre ülkeler ile yapılan eşitsiz mübadeleyi güçlendirme sonucunu doğuran etkinlikler üzerinde yoğunlaştı (hizmetler, iç pazara yönelik bitmiş ürünlerin üretiminin son aşamaları, maden cevheri işleyen sanayi...) Böylesi gelişmeler, Amerikan emperyal düzenine karşı güçlü bir ulusalcı tepkinin koşullarını yarattı, bu da ABD'yi, SGS'nin meşruluk kaybını karşılamak için giderek artan bir biçimde silahlı kuvvetlerinin doğrudan müdahalesine ya da dolaylı askeri otoritesine başvurmaya zorladı.

Bilindiği gibi, askeri yollar periferide Amerikan emperyal düzeni yeniden üretmede sonunda başarısız oldular. Açık hegemonyayı dayatma yeteneğinden koşulların etkisi ile yoksun kalan Amerikan yönetimi, pazar kurallarının giderek artan işleyiş bozukluklarına, çevre ülkeleri dünya kapitalist ekonomisinin diğer kısmıyla barışçıl biçimde bütünleştirerek karşı durma olanaklarını da bu arada kaybetti. Gerçekte bunalımın kendisi bu bölgelerde pazar disiplininin yıkıcı etkilerini daha da ağırlaştırdı. Enerji fiyatının yinelenen artışları, çevre devletlerinin uzun vadeli gelişme tasarıları ya da ivedi programları için yararlanabilecekleri mali kaynakları büyük ölçüde kısıtladı. Aynı zamanda, bu ülkelerin içinde bulundukları koşulların (doğal kaynaklarına karşılık rant toplama olanağı, merkez sermayelerinin rekabetçi işgücü kaynakları bulunan üretim alanları talebini kapma olanağı) farklılığı, bunların gelişmelerini daha da eşitsiz kıldı ve bunları karşı karşıya getiren rekabeti güçlendirdi.

Başka bir deyişle, pazar yasasının sözde serbest işleyişinin, çevre devletlerinin hem kendilerini oluşturan topluluklar karşısındaki meşrulukları üzerinde hem de bunların di-

ğer çevre devletleri karşısındaki bağımsızlıkları üzerinde çok zararlı etkileri oldu. Dolayısıyla, Amerikan emperyal düzeninin yıkılışının çevre bölgede, Amerikan zımnî hegemonyasının bunalımının önde gelen belirtileri olan, daha büyük iç politik istikrarsızlık ve devletlerarası rekabetin ekonomik alandan askeri alana kayması ile kendini göstermiş olması hiç de şaşırtıcı değildir.

Çözümlemenin bu aşamasında eklemek gerekir ki, eşitsiz gelişme, Amerikan emperyal düzeninin meşruluğunu sadece kapitalist dünyanın çevre ve yarı-çevresinde değil Amerikan merkezinin kendisini de kemirmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi savaş sonrası ekonomik genişlemesinden en kârlı çıkan, Amerikan sermayesinin uluslaraşırı düzeyde ve elbette askeri donatım sanayiinin gelişebilen kesimi hariç olmak üzere, Amerikan ulusal ekonomisi olmamıştır. Altmışlı yıllar, ücretlerin ve istihdamın nispeten zayıf bir artışına tanık olmuşlardı, oysa pazar disiplininin Amerikan toplumu tarafından geleneksel olarak güçlü bir biçimde hissedilen yapı-bozucu etkileri, özellikle Siyahlar ve gençler arasında kitlesel protesto hareketlerinin gelişmesine sağladıkları katkıyla daha da pekişmişti. Amerikan devletinin bu iç hareketlere giderek artan toplumsal harcamalarla ve çevre bölgelerdeki ulusalcı hareketlere de askeri harcamaları artırarak karşı koyma girişimleri onun mali konumunun zayıflamasının temel nedenleri haline geldi. Bu yüzden yönetim, özellikle uluslararası mali baskılardan dolayı, (Vietnamda'ki Amerikan can kayıplarının hızla arttığı bir devrede) ülke içinde toplumsal programlardansa baskıyı yeğlemeye sürüklenince, varolan çeşitli protesto hareketleri gelişme gösterdi ve bunlar savaşa karşı şiddetli ve genel bir direniş halinde kaynaştı.

O zaman Amerikan hegemonyası kendini, açık ve zımnî yönleri arasındaki önemli bir çelişki ile karşı karşıya buldu. Açık hegemonya kendisini vareden mali ve askeri üstünlüğün yeniden üretilmesini gerektirirken, hegemonyanın zımnî yönleri (dünya pazarında rekabetin yeniden sağlanması ve Amerikan sermayesinin uluslaraşırı yayılması) yarı-çevrede

büyümeyi yoğunlaştırarak ve çevrede ve merkezin kendisinde emperyal hakimiyetin meşruluğunu kemirerek bu üstünlüğü zayıflatma eğilimindeydi. Yine de eşitsiz gelişme ABD'nin açık hegemonyasının yıkılmasının tek, hatta başlıca nedeni olmamıştır, bunu izleyen bunalımın nedeni olması ise daha da az ölçüdedir.

Sermayenin Uluslaraşırı Yayılması ve Fiyatların Sapkın Davranışı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin himayesinde oluşan dünya rekabetçi pazar sistemini tanımlayan üç temel nitelik vardır: 1) oligopolcü, o halde «birçok arasında» değil «birkaç arasında» kendini gösteren bir rekabet; 2) bu rekabetin kullandığı başlıca araç, hemen hemen türdeş olan ürünlerin fiyatlarının sistematik olarak düşürülmesi yerine ürün yenileştirme ve farklılaştırmasıdır; 3) bu rekabetin özgün dayanağı ticari ilişkiler **değil doğrudan yatırımdır. Bu** sonuncuyu çözümleyerek işe başlayalım.

Ticari ilişkilerdense doğrudan yatırımın dünya oligopolcü rekabetinin başlıca aracı haline gelmesi, asla ticaretin azaldığı anlamına gelmez. Tersine, dünya ticareti — ulusal sınırlar arasındaki dolaşımla ölçüldüğünde — hiçbir zaman son otuz yılda olduğu kadar hızlı artmamıştı. Bu, dünya ekonomisinin dinamik sektörlerinde etkinlik gösteren öncü kapitalist işletmelerin, rekabet üstünlüklerini pekiştirmeyi — ve bundan yarar sağlamayı — sadece başlangıçtaki işletmelerinin üretim hacmini artırarak değil, üretim ve hizmet etkinliklerinin, ulusal sınırların *üstünde,* karmaşık ve *örgütlü* bir ağını yerleştirerek başardıkları anlamına gelir.

Genel olarak bu durum, girişim etkinliğinin, mali sermayenin ve malların, uluslararası ticarette bir artış olarak kaydedilen uluslararası devingenliğini gerektirir ve güçlendirir. Bu yüzden, istatistik yönden uluslararası ticaret olarak hesaba geçenin büyük bir kısmı *ticarete* değil oluşmuş ya da oluşmakta olan uluslaraşırı firmaların örgüt yapılarının için-

deki ticari işlemlere tekabül eder. Eğer bu tip bir hareket aynı ulusal oluşumun içinde gerçekleştirilseydi sadece taşıma giderleri olarak hesaba geçecekti.

Sermayenin bu uluslaraşırı yayılması (UAY) çeşitli biçimlere bürünebilir. Şimdilik sadece, belirgin niteliği doğal kaynakların sahiplenilmesi, işlenmesi ve dağıtımı olan birincil UAY'yı, farklı üretim bölgelerinin karşılaştırmalı üstünlüklerinin (mevcut ya da potansiyel pazarlara yakınlık ve/veya işgücü rezervleri) sömürülmesini amaçlayan ikincil UAY'dan ayırdedeceğiz. *Pax Americana*'nın tahta çıkışı UAY'nın bu iki biçimini de kolaylaştırdı: Kapitalist dünyada devletlerarası ilişkilerin normalleştirilmesi ve ulusallaştırma tehlikelerine karşı emperyal güvence, UAY'nın risklerini azaltmaya olanak veren uygun yasal çerçeveyi oluşturdu; sömürgeleri tasfiye süreci rakip metropollerin, sömürgelerine empoze etmiş oldukları tekelci ayrıcalık ve duvarlardansa rekabetçi üstünlüklere dayalı birincil UAY'nın yerleşmesi için tüm periferide meydanı boş bıraktı, altın-dolar standardı, dünya ölçeğinde kapitalist bir muhasebe tutma olanağını yeniden sağladı, bu da düşünülebilecek değişik üretim bölgelerine denk düşen maliyet üstünlüklerinin güvenilir biçimde hesaplanabilmesine büyük ölçüde bağımlı olan ikincil UAY'yı kolaylaştırdı; son olarak, ulusal paralar *gerçekten* dolara çevrilebilir duruma geldiği ölçüde, altın-dolar standardı filyallerin kârlarının evrensel olarak kabul edilmiş bir ödeme aracı üzerinden gerçekleştirilebilmesine ve bu dolayısıyla parasal bölgeler arasındaki transfer ya da kambiyo işlemlerinin risklerini ve maliyetlerini azaltarak bunların yurtlarına geri dönmesine ya da bir ülkeden bir diğerine transferlerine olanak verdi. Ayrıca, emperyal hakimiyetinin doruğunda, Amerikan devletinin dünya ölçeğinde izlediği, yayılmayı ve yeniden dağılımı destekleyen para politikaları ikincil UAY'yı derinden özendirdi: Bir yandan ulusal paraların dolara konvertibilitesine dönüşü kolaylaştırarak ve diğer yandan ABD'deki mali olmayan büyük sermayenin ayırdedici özelliklerinden biri haline gelmiş olan üretim ve dağıtım tekniklerinin kullanımına olanak verebilecek büyük-

lükte bir kıtasal pazarın Batı Avrupa'da yaratılmasını kolaylaştırarak.

Bununla birlikte Amerikan merkez-sermayesinin UAY'sı, kendisine gelişme olanağı vermiş olan emperyal çerçeveyi sarsmaya eğilimli idi. Daha önce gördüğümüz gibi bu, hatta, Amerikan mali üstünlüğünün özellikle belirli Avrupa ülkeleri karşısında zayıflamasının temel etkenlerinden olmuştur. Daha da önemlisi, altmışlı yılların ortalarından itibaren Amerikan UAF'ları (Uluslaraşırı Firmalar) tarafından yabancı ülkelerde gerçekleştirilen kârların giderek artan bir yüzdesi ülkesine geri dönecek yerde «Euro-dolar» biçiminde biriktirilmeye başlandı ve kısa vadeli spekülatif amaçlar için kullanıldı, böylece para piyasasının, davranışları 1968 - 1973 para krizini çabuklaştıran uluslarüstü güçlerini serbest kıldı.

Amerikan UAF'larının, kârlarını uluslarüstü para piyasasında biriktirme ve bunları dolara karşı spekülasyon faaliyetlerinde kullanma eğilimleri kısmen, az önce anımsattığımız gelişmelerle açıklanır. Gerçekten, Amerikan mali konumunun zayıflaması tam da, Amerikan sermayesinin UAY'sının başlıca finansman kaynağının artık içerden karşılanmadığı fakat yabancı ülkelerde, dolar dışındaki dövizler cinsinden yığılan kârlardan doğduğu anda meydana geldi. Sonuç olarak, Amerikan UAF'ları, net bir kambiyo zararına yol açabilecek —ya da daha açıkcası, kârlar ülkeye sürekli olarak geri dönerlerse önceden kestirilebilir bir kazanç, fakat ülkeye bu geri dönüş sadece geçici ise ve UAF'nın finanmanına yönelik sermaye reeksportunda kullanılmak zorundaysa fiili bir zarar meydana getiren —aşırı değerlenmiş bir dolarla artık pek de ilgilenmiyorlardı. Dolayısıyla, spekülasyona yönelme. Batı Avrupa'nın altın-dolar standardına muhalefetinin para piyasalarında yol açtığı kararsızlık tarafından daha önceden teşvik edilen, doların devalüasyonunu amaçlıyordu; ancak bu kararsızlığa Amerikan yönetiminin, doların devalüasyonuna, UAY'yı düzenleyerek karşı koyma girişimleri de neden olmuştu. 1967'nin sonunda başkan Johnson iyice ağırlaşmakta olan bir mali konjonktüre kar-

şı, dış yaptırımlara tavan getirerek, 1968 yılı boyunca kıta Avrupa'sına ve sanayileşmiş ülkelere yatırım ihraçlarını yasaklayarak ve Amerikan kârlarının ülkeye geri dönmesini ısrarla isteyerek korunmaya çalıştı. O zaman spekülatif baskılar öyle arttı ki, sonunda altın-dolar standardı sisteminin nihai krizine yol açtı. Amerikan emperyal düzeninden doğmuş olan uluslarüstü ekonomik güçler, bunun zorlamalarından kurtulunca karşılığında, kendilerini yumuşatmayı amaçlayan herhangi bir müdahaleye karşı çıkmaya yetecek bir özerklik derecesine erişmişlerdi.

Daha sonra göreceğimiz gibi, Amerikan UAF'larının finansman kaynağının değişikliğe uğramasından ve Amerikan yönetiminin bunların yabancı ülkelere yayılmasını gemlemek üzere yaptığı müdahalelerden daha önemli daha başka etkenler de merkez-sermayenin, kârlarını uluslarüstü mali piyasalarda biriktirme ve spekülatif etkinliklere yatırma eğilimini artırdı. Ayrıca bunalımın başlaması ve böylece Amerikan emperyal düzeninin yıkılması, bu eğilimi —hatta onu gerekli kılarak— güçlendirdi ve gerçek (reel) büyümenin yavaşlamasına ve para istikrarsızlığının ağırlaşmasına yol açtı.

Hiç kuşku yok, doların tedrici devalüasyonu Amerikan UAF'larının kârlarını ülkeye geri getirmedeki kararsızlıklarını azalttı. Ayrıca bu, «merkez» bir konuma ulaşmış ve ulusal paraları değerlenmiş, Amerikan olmayan (özellikle Alman ve Japon) sermaye kesimlerini, Amerikan sermayesi örneğini izlemeye ve sadece çevre ve yarı-çevrede değil Amerikan ulusal ekonomisinin ta içinde de yatırım yaparak uluslaraşırı yayılmaya teşvik etti. Bununla birlikte, para istikrarsızlığı ve çevre bölgelerdeki devletlerarası ilişkilerde sürüp giden anarşi, hem birincil ve ikincil UAY'nın risklerini hem de spekülatif kârlar elde etme olanaklarını artırdı. Bundan dolayı yetmişli yıllar, globan durgunluğa ve dünya mal ve sermaye piyasalarında spekülatif baskılara yönelik daha güçlü bir eğilimle damgalandılar.

Çok özel, ancak bunalım üzerindeki yansımaları genel bir önem arzeden bir durum, petrol çıkarımı ve dağıtımında uzmanlaşmış birincil UAF'larınkidir. 1973'de, çevre ile merkez

arasındaki güç dengesinin birincinin lehine kabaca bozulduğu ve merkez ekonomilerin bir durgunluk dönemine girdikleri açıklık kazandığı zaman petrolcü UAF'lar düşük petrol fiyatlarına dayalı genişleme politikasını bir yana bırakıp spekülasyona ve petrol ihracatcısı ülkelerin istediği yüksek fiyat artırımlarını desteklemeye geçmekte gecikmediler. Böylece bu UAF'lar enflasyonist baskıların artmasına ve spekülasyona bağlanmış para-sermayenin (ihracatçı ülkelerin rantları ve petrolcü UAF'ların kendi kârları) şişmesine katkıda bulundular.

Daha genel olarak, 1973'de durgunluk kendini gösterdiği andan itibaren ve bunu izleyen yıllar süresinde enflasyonist ve spekülatif eğilimler güçlendiler ve bu durgunluğun yayılmasına ve ağırlaşmasına yol açtılar. Bu eğilimleri ve stagflasyonun nisbi istikrarını kavramak için şimdi, dünya pazarında yerleşen yeni tip rekabetin diğer iki özelliğini çözümlemek zorunludur: «Birkaçla sınırlı» rekabet ve ürün yenileştirme ve farklılaştırması yoluyla rekabet.

Oligopol teorisine göre, bu özelliklerden birincisi fiyatların «sapkın» davranışını içeriyor: Bunlar (fiyatlar) düşüşe karşı katıdırlar ve diğer şartlar değişmezse, fiyat düşüşleri gerileme evresinden daha çok genişleme evresinde başgösteriyorlar. Bu son yıllarda birim maliyetleri artışının ve üretim düşüşünün toplam kâr üzerindeki etkisini azaltmak için fiyatlar yükselme eğiliminde oldular. O halde oligopol koşullarında durgunluğun enflasyonla birlikte bulunduğunu saptamak hiç de şaşırtıcı değildir.

Yüzyılımızın ilk yarısının deneyleri, ki daha o zaman dönemin öncü sektörlerinin çoğunda hakim duruma gelmişti, fiyatların sapkın davranışının tarihsel olarak kısa vadeli bir olay olduğunu tanıtlamak eğilimindedir: Bu, aşırı üretim eğilimlerini güçlendirerek sonunda oligopolcüler arasında, ani ve büyük fiyat düşüşleriyle kendini gösteren «fiyat savaşları»na yol açacaktır. Bugünkü bunalım boyunca bu tipten hiçbir «savaş»ın ortaya çıkmaması ya da yakın bir gelecekte olası görünmemesi, dünkü öncü sektörlerle bugünküler arasında önemli bir fark olduğunu düşündürüyor. Gerçekten

de, ürün yenileştirme ve farklılaştırması merkez sermayeleri arasındaki rekabetin başlıca silahları haline geldiler. Yüzyılımızın başlarında tam tersine, dünya ekonomisinin öncü sektörleri (ağır endüstriler) ürün farklılaştırmasına pek uygun değildiler; bu yüzden nispeten türdeş (homojen) ürünlerin maliyetlerinin ve fiyatlarının düşürülmesi oligopolcü rekabetin temel ve en son silahı olarak kalıyordu. Elbette, pazardaki rekabet kısıtlayıcı uygulamalarla sınırlanabilirdi ve oligopollerin tekellere dönüşmesi ve rekabetin pazardan devletlerarası ilişkiler alanına kaymasıyla bu gerçekleşti. Yine de, pazarda rekabet yeniden kurulabildiği ölçüde kısıtlayıcı uygulamalar, üretim maliyetleri ve fiyatlar konusundaki çatışmaları geciktirmekten ve dolayısıyla daha da keskinleştirmekten başka işe yaramıyorlardı.

Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ekonomisinin öncü sektörleri haline gelen sanayiler (dayanıklı tüketim malları ve karmaşık üretim araçları üreten bir mühendislik ve mekanik sanayiler kümesi), oligopolcü rekabetin seçme silahları haline gelen ürün yenileştirme ve farklılaştırmasına sınırsız olanaklar açtılar. Yani oligopolcüler için, «fiyat savaşları»na girişmektense gerçek ya da uyduruk (fictif) farklılaştırmayla ürünleri için talebin fiyat esnekliğini düşürmek daha kârlı hale geldi. Böylece durgunluk dönemlerinde rekabetin şiddetlenmesi, ürün farklılaştırması ve yenileştirme alanlarında artan harcamalar (reklam ve satışların artırılması için yapılan harcamalar da dahil) biçimini alıyor ve bu, hem birim maliyetlerin fiyatlarına yaptığı tazyike hem de durgun bir üretimin daha yüksek fiyatlarla emilmesi için gerekli talebe destek sağlıyor.

Bu uslamlama — fiyatların sapkın davranışının nispeten istikrarlı olduğu bir dönemden geçerken bile— doğru ise bundan, izlenecek, politikalar düzeyinde bir paradoks doğuyor: Bir devlet otoritesi için bugünkü oligopol koşullarında, enflasyonist baskılar üzerinde uzun vadeli sınırlayıcı bir etki yapmanın tek yolu, yüksek bir birikim oranını korurken birim maliyetlerini düşürecek ve oligopolcülerin fiyatlarını düşürme kararsızlıklarını azaltacak bir genişlemeci politika izle-

mektir. Ellili ve altmışlı yıllarda Amerikan yönetiminin emperyal rolünden yararlanarak, merkez ve yarı-çevre ülkelerde işsizliğin azaldığı ve fiyatların genel olarak istikrarlı kaldığı uzun bir genişleme dönemine olanak veren, dünya ölçeğinde bütçe açığıyla finansman politikasını sürdürdüğü zaman olan da genel çizgileri ile bu idi.

Oysa altmışlı yılların sonuna doğru, bu politika dünya ekonomisinin bütününde, getirdiği üretim ve istihdam artışından daha çok enflasyona neden olarak ve böylece uluslararası para piyasalarında spekülatif baskıları besleyerek çelişmeli sonuçlar doğurmaya başladı. Bu sonuçlar bir durgunluk dönemindeki sürekli enflasyonun fiyatların oligopolcü bir ortamdaki sapkın davranışıyla açıklanabileceği hipoteziyle çelişki halinde değildir. Bunlar bugünkü genişlemeci politikaların kapitalist birikimi harekete geçirmekte ve sürdürmekte yetersiz kaldıklarını ve bu yetersizliğin, durgunluğun işsizlik doğurmaya başladığı sırada bile sürüp gittiğini gösteriyorlar. O halde, durgunluğu talep yetersizliği ya da tam istihdamın gerçekleştirilmesinden daha başka etkenlere bağlı olarak açıklamak üzere ek bir hipoteze daha başvurmak gereklidir.

El-emeğinin Pazarlık Gücünün İşyerinde Artması

Bu etkenlerden biri, doğuracağı işsizlik artışından yine de etkilenmeden kâr oranını etkileme eğiliminde olan, emeğin başeğmezliği oldu. Bu etkenin doğasını kavramak için emeğin emek pazarındaki pazarlık gücü (PPG) kavramı ile emeğin işyerindeki pazarlık gücü (İPG) kavramı arasında bir ayrım yapmak gerekiyor. Bunlardan birincisi, iş güçlerini bireysel ya da kollektif olarak satan emekçilerin pazarlık güçlerine tekabül ediyor ve hepimiz için hatta belki de fazlaca alışılmış bir kavram; ikincisi, işçilerin kapitalist üretim sürecinin içinde işgüçlerini kullanırken sahip oldukları «pazarlık gücü» ile ilgilidir ve burada, geliştirmek ve daha iyi kavramak gereken bir kavram sözkonusudur.

Marksist teori geleneksel olarak PPG kavramı ile ilgilendi: Onun gelişme ve daralma evrelerinin gelgitlerine denk düşen döngüsel dalgalanmalarını ve yine onun, kapitalist bi-

rikime özgü, emeğin sermayeye gittikçe daha fazla tâbi olmasına bağlı tarihsel düşme eğilimini vurguladı. Bu tarihsel gelişme konusunda Marksist teori şunu savunur: Başlangıçta, emeğin sermayeye tâbi olması, emekçileri kendileri için değil fakat kapitalistler için ve onların emrinde çalışması olgusunun *görünüşdeki* sonucundan başka birşey değildir, gerçekte ise bunlar kapitalistler lehine üretim araçları mülkiyetini kaybetmişlerdir. Oysa kapitalistler, giderek artan yoğunlaşma sayesinde çok sayıda ücretlinin «işbirliğini» (cooperation) geliştirmeye başladıkları andan itibaren sermayenin egemenliği, üretimin ve dolayısıyla yaşayabilmenin *gerçek* koşulu haline gelir.

Kuşkusuz basit bir işbirliği kimseyi daha önceki gibi çalışmaktan alıkoymaz, öyle ki sermayeye tâbi olma gerçek anlamıyla iş sürecine büyük ölçüde içsel değil, dışsal kalır. Fakat gelişmesi durumunda işbölümü, işçileri bütünü üreten bir beceri (sovoir-faire) aleyhine, parçalara bölünmüş bir beceri geliştirmeye zorlayarak sermaye-emek ilişkisini derinden değiştirdi. Bu becerinin kapitalist iş sürecine özgü işbölümünün dışında ne yararlılığı ne de değeri vardır. Dolayısıyla sadece üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olduklarından değil fakat iş güçleri sadece sermayeye satılırsa üretici ve ödüllendirici olacağı için de emekçiler iş güçlerini satmak zorundadırlar. Emekçilerin işgücü ancak satılıp kapitalist örgütlenme çerçevesi içerisinde yer alırsa «kendi» işlevini yerine getirebilir: Bu, sermayenin emek üzerindeki egemenliğini güçlendiren ve yoğunlaştıran bir koşuldur.

Süreç imalat atölyesinde tamamlanır, bu da emekçilerle maddi üretim araçları arasındaki ilişkinin yönünü ters çevirerek emeğin sermayenin buyruğu altına biraz daha fazla girmesi sonucunu doğurur: Bundan böyle işçilerin etkinliğini belirleyen üretim araçlarıdır. Böylece sermaye, daha önceki, manifaktür ve zanaatçı atölyelerinin emekçilerinin bireysel beceri ve yetenekleri konusundaki bağımlılığından kurtulmuştur. Becerinin bu zoralımı ve onun maddi üretim araçlarına sindirilmesi, o oranda işçilerin PPG'nü azaltır çünkü üretim için gerekli olan, sonradan kazanılmış ya da «do-

ğuştan» yetenekler gittikçe sınırlanmışlardır. Geleneksel olarak, bu zoralım işin ve işin örgütlenmesinin denetimini ele geçirmek için sermaye ile emek arasındaki sürekli savaşımın, tarihsel olarak birikime eşlik eden savaşımın istenç-dışı sonucu oldu. Bu süreç taylorizm ile sistematik ve bilinçli bir hale gelir ve böylece ritmini hızlandırır, alanını genişletir.

Bu koşullarda ücretli emek, pazarlık gücünün düzenli olarak zayıflamasına ancak kendi saflarında ortaya çıkan rekabeti sınırlayabilecek örgütler (sendikalar) yaratarak karşı koyabilir: Bir yandan belirli emek niteliklerinin arzında «tekelci» tipten sınırlamalar getirerek ve diğer yandan işsürecinde, bu niteliklere olan talepte bir düşmeye neden olabilecek dönüşümleri reddederek ya da en azından yavaşlatarak. Bu ekonomik örgüt, genellikle sendikalardan doğan ve politik eylemlerle PPG'nü güçlendirmeye çalışan politik örgütler (işçi, sosyal-demokrat, sosyalist, komünist partiler) tarafından desteklenebilir — ve genel olarak olan budur.

Ancak, sermaye/emek ilişkisinin dönüşüm ve gelişiminin bu klasik betimlemesi yine de bir soruyu cevapsız bırakıyor: Sınıf bilinci ve kitle örgütlenmesi ile desteklense bile «ekonomik» (sendikalar) ve «politik» (partiler) çevrelerin bu birleşik eylemi, emeğin PPG'nü kapitalist birikim süreci tepesine itmekten ibaret olan bu Sisyphe işini, bu tepe sadece PPG'nü daha da dibe fırlatmak için büyürken, nasıl yerine getirebilir? Bu soruya işçi sınıfının tarihi ve stratejileri ile ilgili çözümleme ve tartışmalarda —çözülmesi bir yana— pek el atılmadı ve böylece Marksist amentünün bir gizi olarak kalıyor. Oysa bu giz, bu *aynı* süreç farklı bir açıdan —ücretli işçilerin, üreticiler ve sanayi ordusunun üyeleri olarak ellerinde bulundurdukları İPG açısından— incelendiği anda aydınlanıyor. Çünkü emekçilerin PPG'nü zayıflatan aynı etkenler onların İPG'nü güçlendiriyor. Gerçekte, emekçilerin gitgide daha da büyüyen üretim birimlerinde yığışmaları, sermayenin yararına olarak onların giderek artan bir işbirliğinin koşullarını yaratıyorsa da bu onların ortak sömürüye karşı savaşım vermek için birleşmelerine de yardımcı oluyor. Ve bu ortak savaşım sermayeye, üretim birimi

büyük olduğu oranda (diğer şartlar eşit olursa) ağır zarar verebilir.

Fakat işbölümünün etkileri, büyük bir farkla, en önemlileridir. Bunun sonucu ilkin, analitik bakımdan artık sermayeden ayrılamayacak bir «ücretli» işçiler katmanının oluşmasıdır. XIX. yüzyıl sonunda Marks şöyle diyebiliyordu: «Sanayi ordusununda tüm ordular gibi, iş-süreci boyunca sermaye adına kumanda edecek subaylara (yöneticiler, müdürler) ve assubaylara (sürveyanlar, denetmenler, ustabaşılar) gereksinimi vardır.» (4). Yönetme yetkisi sermayenin edindiği hemen hemen ilk işlev oldu. Önceleri her bireysel emekçiden istenen bilgi, düşünme - tartma yetisi ve istenç gitgide, bir bütün olarak atölye için bir gereklilik ve uygulama haline geldiler. «Üretimin entelektüel güçleri sadece tek yönde gelişirler çünkü diğerlerinde kaybolurlar. Parça iş yapan işçilerin kaybettikleri, onları kullanan sermayede birikir. Manifaktür tipi işbölümü, üretimin entelektüel güçlerini işçilerin karşısına başkasının malı ve onlara hükmeden güç olarak koyar. Bu bölünme, tek işçinin karşısında kapitalistin kollektif işçinin birlik ve iradesini temsil ettiği, basit işbirliğinde filizlenmeye başlar; işçiyi, ondan bir parçacı işçi yapmak için güdükleştiren manifaktürde gelişir; sonunda, bilimi emekten bağımsız bir üretici güç yapan ve onu sermayenin emrine veren büyük endüstride tamamlanır.» (5) Bilgi, düşünme-tartma yetisi ve istenç böylece gitgide sermayede birikirler ve bunlar, örneğin yönetme yetkisi gibi, etkinlikleri karmaşık ya da uzmanlaşmış bir nitelik kazanan ücretli işçiler tabakasına «devredildiler.»

«Ücretli emeğin» bu üst kademeleri, sermayeye giderek artan bir bağımlılık altına girmek bir yana dursun, gerçekte giderek artan ölçüde sermayenin emek üzerindeki denetim işlevlerini toplarlar ve böylece üretim araçlarının yasal sahiplerinin sermaye / emek ilişkisi düzeyindeki sermaye işlevlerinde gitgide onların yerine geçerler. O halde bunların, «sa-

(4) Karl Marx, Kapital, Editions Sociales, C. I, S. 243.

(5) ibid. s. 262.

nayi» ordusunun, emek pazarındaki kısa vadeli gelgitlerden büyük ölçüde bağışlanmış nispeten istikrarlı bir unsurunu oluşturma eğiliminde olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Sermaye/emek ilişkisinde, emek işlevini elinde bulunduran ücretli işçilere gelince, giderek artan işbölümü onların *doğrudan* üretim sürecindeki işlerini, bu işlerin tüm özgünlüğünü kaldırarak ve aralarındaki karşılıklı bağımlılığı güçlendirerek, niteliksizleştirir. Buna koşut olarak, işlerin karşılıklı bağımlılığını ve *dolaylı* emeğin maliyetlerini artırarak, işbölümü, sermayeyi hoşnutsuz işçi gruplarının tümünün ya da bir kısmının iş durdurmalarına veya pasif direnişlerine karşı daha dayanıksız kılar ve bu kayıplar sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu sektörlerde kendini gösterirse bu dayanıksızlık daha da artar.

Fordizm, yüksek ücret ve istihdam istikrarı politikası vasıtasıyla emeğin üretken işe yabancılaşması ile sermayenin bu yabancılaşma karşısındaki dayanıksızlığı arasındaki çelişkinin gelişmesini engellemeye çalıştı. Böylece, çatışma patladığında ne olursa olsun vermek zorunda kalacağını hemen verirken ve bu arada emeğin güdülenmelerini üretim alanından tüketim alanına kaydırırken fordizmin amacı, emeğin yabancılaşmasını işyerinde uzlaşmazlığa dönüştürme eğilimlerini zayıflatmaktır.

Bu bakımdan, fordizmin başarısı mekana ve zamana göre çok değişken olmuştur. Tüm söylenebilecek, bunun genel olarak geri tepebilecek bir silah olmasıdır: Yeni mallar alışılagelmiş geçim gereçleri haline geldikçe, —tatmin edilmemeleri işyerinde sermayeye karşı uzlaşmazlığın dışa vurumunu teşvik eden— ücretlerle ilgili isteklerde de ardarda artma meydana geldi. O halde fordizm olsa olsa merkez-sermaye adına, emeğin giderek artan İPG'nü amacından saptırma girişimidir, yoksa ona cepheden saldırmanın bir aracı değil, (ki bunu kapitalist yapının kendisini tehlikeye atmadan yapamaz).

Marksist teori tarafından üzerine dikkat çekilen, emeğin PPG'nün düşme eğilimi şu halde tarihsel olarak İPG'ündeki bir artışla birlikte geliyor. Bu iki karşıt eğilimin birbiri ar-

dından gelişmesi gerçekte kapitalist gelişimin örgütlenmesinin gerçek toplumsal yapılarına bağlıdır. Emeğin gerçek pazarlık gücünün temel belirleyicisi —özellikle bunun kendini gün gün, yıl yıl yeniden üretmesinin yolu olan toplumsal uzlaşmalar konusunda— işgücünün kültürel türdeşliğidir (homogénéité Şu halde emeğin kültürel ayrışıklığı (heterogénéite) arttığı oranda —ki bu farklı toplumsal grupların iş güçleri anlamına gelir— işçi grupları arasında kendini gösteren rekabetçi baskılar da büyür, bu da PPG'nün İPG üzerindeki etkisini o oranda artırır. Daha açıkcası, işçiler arası rekabetin şiddeti, iş güçlerini, onun yeniden üretiminin maliyetlerini —o günkü yaşamını ancak sürdürme ölçülerine göre— karşılamaya yetmeyecek bir fiyata satabilecek birtakım işçilerin (çoğu zaman part-time ya da geçici ücretliler) varolmasına bağlıdır. Bu davranışın birçok nedeni olabilir: Gerek bu işçiler «bağımlı» oldukları için, gerek ait oldukları ailelerin, geçim gereçlerinin büyük bir kısmını ücretsiz kaynaklardan (ücretsiz işlerden) sağladıkları için, gerekse bu ailelerin alışageldiği geçim düzeyinin, ücretli emek arzını genellikle sağlayan ailelerinkinden daha düşük olduğu için. Nedeni ne olursa olsun, her hâl ve kârda sanayi ordusunun saflarında artan rekabet ve dolayısıyla PPG'nün İPG üzerinde artan bir etkisi vardır.

Bununla beraber kapitalist birikim işgücünün yeniden üretim koşullarının farklılıklarından yararlansa da, belli bir bölgede bu farkları —özellikle bunlar ücretli çalışmaya katılma derecelerindeki farklardan kaynaklandığı ölçüde— azaltma hatta yoketme eğilimindedir. O halde kapitalist birikim emekçilerin ücretli çalışma karşısındaki bağımlılığını genelleştirir ve pekiştirirken part-time ve geçici ücretlilerin dayattığı rekabeti sınırlama ve yine bundan dolayı PPG'nün İPG üzerindeki etkisini zayıflatma eğilimindedir.

Şu halde tarihsel olarak kapitalist dünya ekonomisinin merkez bölgelerinde emeğin gerçek pazarlık gücünde bir düşme değil de artma olmuşsa, bu artma sınıf bilinci ve örgütlenmesinin «üst yapısal» yönlerinden çok teknolojik ve kül-

türel dönüşümlerden —yapısal değişim ve süreçlerden— dolayıdır. Kuşkusuz, daha önce kaydettiğimiz gibi, emeğin sendikalar ve partiler halinde örgütlenmesi kilit bir işlev, emeğin pazarlık gücünü somutlaştırma ve onu PPG'nün yüzyıllardır süregelen düşmesine karşı savunma işlevini yerine getirdi. Fakat PPG'nün İPG üzerindeki etkisi azaldığına göre, bu ekonomik ve politik örgütlenme işlevinin gitgide modası geçiyor. Bu yüzden işçi sendikalarının ve partilerinin gittikçe daha farklı, kapitalist üretimde emeğin yeni konumunu daha doğrulukla yansıtan bir rol oynamayı kabul ettiklerini görünce şaşmamak gerek. Genel olarak, sendikalar başlangıçtaki, şu ya da bu daldaki emek arzını ve iş sürecindeki değişiklikleri sınırlama işlevlerini, sermaye-emek ilişkilerinin kendisinin içinde artan bir arabuluculuk rolüne değişmek eğilimindeler. Bu arabuluculuk işlevi, işçilerin İPG'lerini kullanmalarına belirli sınırlar getirmeye ve sermayenin her türlü çareye başvurma kapasitesini sınırlamaya dayanır.

Sendikaların bu arabuluculuk rolüne, politik alanda işçi partileri düzeyinde de rastlanır. Bu noktaya kapitalist merkez ülkelerde «liberal korporatizm»in gelişmesine ayırdığımız bölümde tekrar değineceğiz. (bkz. S. 113) Şimdilik, nispeten zayıf bir PPG'nün güçlü bir İPG'nü etkileyecek noktaya —geçmişte olduğu gibi— varmasını sağlayan iki yola işaret etmeye ihtiyaç duyuyoruz.

Birincisi, merkez bölgelerin çoğunun, sadece pazarlarındaki emek arzını artırmak için değil ama aynı zamanda ve özellikle, üretimde sermayenin hakimiyetini yeniden üretmek için de başvurdukları bir yol olan, emeğin buralara göçüdür. Fakat uzun vadede el emeği göçünün sermayeye sağladığı avantajlar tükenme eğilimindedir: Göçmenlerin rekabetinin artması gerçekte «yerli» işçilerin protestolarına yolaçar ve göçmen işgücünün değeri artar; ayrıca «yerliler» ve göçmenler arasındaki gerilimler doğrudan ya da dolaylı olarak sanayideki ilişkilere ve iş süreçlerine yansıma eğilimindedir ve bundan dolayı üretimde sermayenin emeğe hakimiyetinde bir zayıflama olur; son olarak, göçmenler zamanla oraya yerleşmiş yabancılar (colon) haline gelirler. Bu etkiler

kendilerini hissettirdikçe emeğin dışarıdan göçünün yerini, sermayenin dışarıya göçü —yani sermayeye rekabetçi bir işgücü toplamak ve aynı zamanda yerel işgücü yoğunlaşmalarını engellemek için çok daha zengin bir fırsatlar yığını sağlayan, üretimin uluslaraşırı ölçekte örgütlenmesi— alır.

Bu uslamlama doğru ise, sermayenin uluslaraşırı ölçekte gelişmesi, emeğin İPG'nün artması sonucu tehlikeye düşen, kapitalist birikimin kârını yeniden artırmasının bir aracı olarak yorumlanabilir. Bu gelişmenin ilkin ABD'de kendini göstermesinin iki nedeni vardır: Yüzyılımızın başından beri Amerikan sermayesini karakterize eden, daha ileri endüstriyel yoğunlaşma ve daha ileri teknik işbölümü; ve ABD içinde rekabetçi işgücü rezervlerinin nispeten zayıf olması.

Amerikan sermayesinin Batı Avrupa'ya göçü de aynı şekilde, merkez sermayenin emeğe hakimiyetinin yeniden üretilmesinin anahtar bir etkeni oldu ve kapitalist birikimin dünya ölçeğindeki savaş sonrası «boom»una yolaçtı ve destek oldu. Fakat altmışlı yılların ortalarına doğru kapitalist birikim, Batı Avrupalı toplumların sosyal yapılarında ve iş süresinde emeğin pazarlık gücünün yükselmesine yol açan ve dünyanın bu kısmında birikimin devamını tartışılır duruma getiren birtakım değişiklikler getirmişti. 1969-1973 yılları arasında Batı Avrupa'da dalga dalga yayılan endüstriyel çatışmaların ortaya koyduğu bu durum, kapitalist birikimin, ancak dünya ekonomisinin daha başka bölgelerine doğru *geniş kapsamlı* bir yer değişikliğiyle kendini toparlayabileceğini gösterdi.

Gerçekten, 1968-1973 döneminde, ikinci UAY'nın hâlâ zengin bir rekabetçi emek rezervi ile donanmış ülke ve bölgeler yönünde hızlı artışının açığa vurduğu gibi sanayi üretiminin belli bir kaymasına tanık olundu. Özellikle yetmişli yılların ortalarından bu yana, doğrudan yatırımın yerini yavaş yavaş fason üretim (suboontracting) ya da lisans satışı gibi daha az riskli UAY biçimlerinin aldığı tarihlerden itibaren, merkez sermayenin mali ve spekülatif yatırımının büyümesi daha da hızlı oldu. Merkez-sermayenin bölgelere doğru

kayması sürecinin dünya ölçeğinde sürekli bir birikimin koşullarını yeniden yaratmak için gereken esnekliği ve çabukluğu göstermemesinin nedenleri bir dereceye kadar açıktır.

Bu olay kısmen, merkez bölgelerde sermayenin dışarıya göçünü engellemek üzere İPG'nden yararlanmaya çalışan emeğin direnciyle açıklanır. Fakat bu direnç (Almanya ve Japonya'daki gibi) zayıf ve hatta (İngiltere ve daha az ölçüde İtalya'daki gibi) kendi kendini sınırlar özellikte oldu. Bundan dolayı bence gerçek neden başka yerde, Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasını izleyen devletlerarası ilişkilerdeki anarşi düzeyinde aranmalıdır. Gerçekten, uluslaraşırı ölçekte bir üretim örgütlenmesinin riskleri, altın-dolar standardının yerini dalgalı kurun alması ve tam bir kargaşa içinde bulunan çevre ülkelerinin ulusal bağımsızlıklarını ileri sürmeleri ile adamakıllı artmıştır. Bu etkenlerden birincisi, uluslaraşırı maliyet hesaplarını ve gerçekleştirilmiş kârların evrensel olarak kabul edilmiş bir standarda göre çeşitli ulusal paralara çevrilmesini daha da güvenilmez kıldı; ikincisi ise ikincil UAY'nın politik risklerini artırdı ve birincil UAY'nın potansiyelini azalttı. Ayrıca dünya ekonomik kaynaklarının, endüstriyel yeniden-yayılmayı —bir çeşit Marshall süper-planı— kolaylaştıracak bir yeniden dağıtımına yönelik bir takım eşgüdümlü faaliyetler, kapitalist genel çıkarı savunabilecek dünya çapında gerçek bir politik otorite artık bulunmadığından, olanaksız hale geldi.

Özet olarak, altmışlı yılların sonunda dünya kapitalist birikiminin uzun savaş sonrası «boom» (yükseliş — ç.n.) unun iki karşıt sonucu oldu. Bu, bir yandan, Batı Avrupa'da ve daha az ölçüde Japonya'da işyeri emek arzında, ellili ve altmışlı yıllarda Amerikan sermayesinin dışarıya göçüne neden olana benzer bir katılığa yol açtı. Sanayi üretiminin merkezden çevre bölgelere doğru kaydırılması yönünde bir eğilimin, dünya ölçeğinde belli bir parasal ve politik istikrarı ve bu yer değişikliğini kolaylaştırmak üzere mali kaynakların sistematik bir yeniden dağılımını da gerektirerek belirmesi bundandır. Diğer yandan, savaş sonrasının büyük «boom»u Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasına yolaçtı ve böyle-

ce dünyadaki parasal ve politik istikrarsızlığı ve mali kaynakların UAF'lar ve rantiye ülkelerin (petrol ihracatçısı ülkeler) elinde yığılmasını artırdı. Oligopolcü rekabetin belirgin niteliği olan fiyatların sapkın davranışından dolayı bu çelişki bütün bir 70'li yıllar boyunca kendisini, bizzat bu sonuncunun nedenlerini etkileyen stagflasyon olayı yoluyla, genelde dünya ekonomisinin kurumsal istikrarsızlığını yeniden üreterek ve derinleştirerek kendini gösterdi.

III. 1980'Lİ YILLAR İÇİN SENARYOLAR

Şimdi, daha önce çözümlediğimiz başlıca eğilimlerin seksenli yıllara bir projeksiyonunu yapmaya çalışacağım. Basitleştirmek için, üç almaşık senaryonun olanaklılığını değerlendirmekle yetineceğim.

Bunlardan birincisi «emperyalistler-arası çatışmaların yeniden ortaya çıkması» ya da kısaca «merkantilizm» (6) senaryosu olabilir. Bu, dünya «pazar» ekonomisinin yeni bir parçalanmasına ve o halde merkez kapitalist ülkelerin iki uzlaşmaz blok halinde kutuplaşmalarıyla birlikte yeni bir «evrensel savaş»a doğru gidişle belirginleşir. Bu daha önceki dünya hegemonyası bunalımlarını izleyen olayların, sadece bu yüzyılın ilk yarısındaki İngiliz hegemonyasının bunalımını değil, aynı şekilde Hollanda hegemonyasının (1650'den 1760'a) bunalımını izleyen dönemde de meydana gelen olayların bir yinelenmesi olacaktır.

«Bunalımın barışçıl çözümü» olarak adlandıracağımız ikinci senaryo, kapitalist merkez ülkelerin arasında savaştan kaynaklanmayacak yeni bir *politik* dünya hegemonyasının ortaya çıkması sayesinde dünya ekonomisinin kurumsal istikrarsızlığının ve ekonomik durgunluğunun eş zamanlı bir çözümüne denk düşüyor.

Üçüncü senaryo, seksenli yılların, ne yeni bir merkan-

(6) «Emperyalizm« ve «merkantilizm»in karşılaştırılması sorununu Geometry of Imperialism adlı yapıtımda işledim.

til-emperyalist dönemin ortaya çıkmasına ne de bunalımın barışçıl çözümüne fakat yetmişli yılların basit bir devamına tanık olacağını gözönünde bulunduruyor. Bu durumda bu devamın, doksanlı yılların, dünya ekonomisini bunalımın çözümüne yaklaştıracağını mı yoksa tersine uzaklaştıracağını mı incelememiz gerekiyor.

Emperyalistler-arası Rekabetin Yeniden Ortaya Çıkması

XIX. yüzyıl sonunda emperyalistler arası rekabetin patlak vermesi büyük 1873-1896 depresyonu sırasında dünya ekonomisinin birliğini çatlatmaya ve kapitalist rekabeti ekonomik alandan (pazar) politik alana (devletlerarasındaki ilişkiler) kaydırmaya başlayan, saldırgan ya da savunmacı nitelikteki şiddetli korumacı/yayılmacı eğilimlerin gelişmesini izlemişti. Böylesi gelişmeler, kapitalist birikim sürecinin ilişkiler yapısının ve işbölümü/işin bütünleşmesi yapısının —sistemin özünde olan— çelişmeli yönleri nedeniyle, kapitalist dünya ekonomisinde her zaman mümkündür. Oysa şu anda yaşadığımız büyük buhran boyunca bu tip hiçbir eğilim ortaya çıkmış gibi görünmüyor. Tersine, korumacı önlemlerden yana önceden kestirilebilecek güçlü baskılara karşın, eski ve yeni merkez ülkelerin ve yarı-çevredeki birçok ülkenin, ticari ilişkilerin daha fazla serbestleştirilmesi yoluna girdiklerine tanık olduk. Devlet yayılmacılığına gelince, Sovyetler Birliği şimdilik bir yana bırakılırsa, ABD'nin emperyal sorumluluklarından büyük ölçüde vazgeçtiği ve başka hiçbir merkez kapitalist ülkenin —belki Fransa dışında— Üçüncü Dünya'daki politik/askeri varlığını güçlendirerek bu sorumlulukları üstlenmeye en ufak bir eğilim göstermediği görülür.

Yukarıdaki çözümlememizin sonucunda, kapitalist merkez ülkelerde korumacılık/yayılmacılığın bu zayıflığını açıklayan üç temel neden çıkar. Birincisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri merkez sermayeyi niteleyen yeni tip rekabettir. Bir yandan, korumacılık ve merkantilizm fiyatlar yoluyla rekabete sıkı sıkıya bağlıydılar; oysa bunun yerini rekabetin temel silahı olarak ürün yenileştirme ve farklılaştırması alınca, rekabet halindeki ulusal sermayelerin konumunun güç-

lendirilmesi için gerekli olan koruma gücü bunun yüzünden büyük ölçüde azaldı. Ayrıca çok daha önemlisi, merkez sermayeleri arasındaki rekabetçi savaşımın temel taşıyıcısı haline gelen, ticaret değil doğrudan yatırım oldu. Bu koşullarda, belli bir devlet tarafından alınan korumacı önlemler, iç sermayenin daha zayıf sektörlerini yabancı sermayenin eşitsiz rekabetine karşı koruyacak ya da en dinamik sektörlerin yayılmacı eğilimlerine destek olacak güçte değildirler. Gerçekte bir ulusal ekonominin korunması, yabancı sermayelerin bu ülkeye doğrudan yatırım yoluyla girişini kısmak için pek elverişli değildir, hatta bu onu cesaretlendirecektir; ve bu koruma, ülke pazarına yönelik bir takım malları daha az maliyetle dışarıda üretmeye istekli yerli sermayenin UAY'sının cesaretini kırar sadece.

Yerli sermaye için kendisine ait ya da ayrıcalıklı sömürü bölgeleri yaratmayı amaçlayan devlet yayılmacılığına da benzer düşünceler uygulanabilir. İkincil UAF'ların gelişmesi ve birincil UAF'ların rekabet güçlerinin artması yüzyılın başındaki görünümü merkezden ihraç edilen (spekülatif yatırım, yüksek faiz oranı ve doğal kaynakların edinilmesi ile sınırlanmış) sermayenin kârlılığının devlet gücüyle desteklenen tekel koşullarına bağlı olduğu zamanki görünümü — kökünden değiştirdi. Bugünkü UAF'ların kârlılığı genel olarak böylesi konumlara değil fakat daha ziyade sadece serbest ticaret rejiminde tam olarak gelişip yayılabilecek daha iyi bir örgütlenmeye bağlıdır. Hiç kuşku yok ki — bu noktayı daha önce anmıştım— UAF'ların, mülkiyet ve haklarının, sözleşmelere bağlı yükümlülüklerin ve dünya ölçeğinde para istikrarının güvence altına alınması için devlet desteği ve korunmasına gereksinimleri vardır. Ancak sözkonusu olan, politik *tekelci* sömürü bölgelerinin yaratılmasından daha ziyade oligopolcü *rekabetin* ekonomik alanının daha büyük ölçekte yeniden üretilmesine yönelindiği oranda, merkez devletlerin emperyalist ve merkantil dönemlerde kullandıklarından çok daha farklı bir destek ve koruma biçimidir.

Bu uslamlama kabul edilse bile, dayandığı varsayımlardan biri sorun yaratıyor: O da, merkez-sermayenin UAY'-

sının ve bunun sonucu olarak kapitalist merkez devletler arasındaki karşılıklı yapısal bağımlılığın güçlenme eğiliminin kararlılığıdır. Gerçekte eğer ekonomik durgunluğun temel görünümü haline, merkez ülkelerdeki emek ve enerji arzı esneksizliği değil de talep yetersizliği gelecek olsaydı, bu eğilimin tersine dönmesi kuvvetle olasıydı. O zaman her devlet, talebi ve bunu karşılamak için de üretim araçlarını kendi sınırlarının içine çekmeye olanak verecek tipten merkantil politikalar izlemek isteyecekti. O zaman da dünya ekonomisinin bütününde aşırı üretim eğilimlerinin artmasına tanık olunacak, başka devletler de bu genel akıma kapılmaya meyledecek ve dünya pazarının yeni bir parçalanması kaçınılmaz olacaktı.

Eğer bu olayı, en azından tahmin edilebilecek bir gelecekte, az olası görüyorsam bu, merkez ülkelerdeki emek arzının esneksizliğinin, sadece tam istihdam koşullarından (bu koşullar zaten çoktan ortadan kalkmıştır) ileri gelen konjonktürel bir olgu değil, fakat güçlü bir İPG'ne ve rekabetçi işgücü rezervlerinin tükenmesine bağlı yapısal bir olay olduğu varsayımından hareket ettiğimden dolayıdır. Bu, bir önceki çözümlememizin esinlediği, kapitalist merkez ülkelerdeki korumacı eğilimlerin zayıflığını açıklayan ikinci etkeni oluşturuyor. Genel olarak, eğer emeğin güçlü İPG'ü kapitalist birikimin genişlemesine başlıca engel oluşturuyorsa, korumacı önlemlerin kendi kendilerini geçersiz kılmaları kuvvetle muhtemeldir: Talebin merkezdeki bir ulusal ekonominin içinde yığılması burada enflasyonist baskıları güçlendirecek, bu arada sanayilerinin dünyadaki göreli rekabetçi durumlarını zayıflatacak, bu da ithalat fiyatlarının ihracat fiyatlarının üstünde bir artışına neden olacaktır. Bu koşullarda, merkez ülkelerin, «kendi» UAF'larını yarı-çevre ve çevre bölgelerin daha düşük üretim maliyetlerinden doğrudan ya da dolaylı yoldan yararlanmaya özendirecek politikalar (filyaller tarafından yabancı ülkelerde üretilen malların yeniden ithalini sınırlamayan gümrük politikaları) izlemelerinde çok daha fazla yararları vardır (ve, içlerinden önemli bir kısmının yetmişli yıllarda yaptığı budur).

Kapitalist merkez ülkelerdeki korumacı eğilimlerin zayıflığının üçüncü açıklaması, merkez ülkelerle çevre ülkeler arasındaki yeni güç dengesinde yatıyor. Görmüş olduğumuz gibi, periferide gelişen güçlü milliyetçi hareketler, merkez devletlerin başka ülke topraklarına yayılmasını, özellikle bu yayılmanın rakip güçlerin rekabetine meydan okuması gereken yerlerde son derece yüksek maliyetli hatta olanaksız kılan, dünya politikasının «bağımsız bir değişkeni» haline geldiler. Dünyanın yeni bir paylaşımı, merkez ülkelerin çıkarlarına cevap verseydi bile (ki durum bu değildir), bu saatte itirazsız bir kabul görmeyecektir.

Bu tip çözümleme, SSCB'nin yakın zamandaki ve görünürde giderek artan yayılmacı girişimleri tarafından geçersiz kılınıyormuş gibi görünüyor. Angola'da Küba müdahalesi, Afrika Boynuzu'ndaki Küba ve Sovyet müdahelesi, Çin Hindi'ndeki Vietnam yayılmacılığı, Afganistan'daki Sovyet işgali, bunların tümü Üçüncü Dünya'daki Sovyet nüfuzunda, Sovyet politikasının komünist dünyanın Yalta'da saptanan sınırlarının dışındaki ülkelere karşı eskiden gözettiği ihtiyatlılığa göre açık bir değişmeyi belirleyen bir tırmanışı yadsınamaz biçimde göstermektedir. Başka bir deyimle SSCB, Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasının çevre ülkelerde yolaçtığı güç boşluğundan ve bunun sonucu olarak devletlerarası ilişkilerin anarşik niteliğinden yararlanmaya açık bir eğilim göstermiştir. O halde sorun bu eğilimin, sırası gelince ABD'yi ve başka kapitalist merkez ülkeleri, yüzyılın ilk yarısındaki emperyalistler-arası çatışmaların korkunçluğunu yeniden ortaya çıkarabilecek yayılmacı faaliyetlere sürükleyip sürüklemeyeceğidir.

Bu bakımdan ilkin, geçmişteki gelişmelere kıyasla oldukça zayıf olmakla beraber, bugün yayılmacılığa en belirgin eğilim gösterenin — eski ya da yeni kapitalist merkez ülkeler değil — SSCB olduğunu belirtmek gerekir. Bu, daha önce geliştirilen, sözkonusu yayılmacı eğilimlerin merkez-sermayenin UAY'sı ile pozitif olarak bağıntılı olmadığını söyleyen uslamlamayı dolaylı olarak güçlendirir. Eğer bir bağıntı varsa bu daha çok negatif olacaktır. Çünkü, Sovyet dev-

leti ve toplumunun sınıf niteliği hakkındaki hangi tür bir varsayım yaparsak yapalım, Sovyet sermayesinin salt teknolojik açıdan olsun, uluslaraşırı bir üretim örgütlenmesini geliştirme eğilimi ve yeteneği açısından olsun bir merkez konumuna ulaşamadığı kesindir. Aslında Sovyet sermayesinin yabancı ülkelerde yerleşmeye, politik bir kararla ve rekabetçi olmayan mali ve ticari işlemler biçiminde olanlar dışında, pek eğilimi olmamıştır.

Değerlendirilebildiğim kadarıyla Sovyet sermayesinin bu rekabet geriliği, Sovyet ekonomisinde hâlâ adamakıllı kökleşmiş bulunan devlet girişimi sisteminin kalıtıdır. Bu geriliğin nedenleri çözümlememizi doğrudan ilgilendirmiyor; burada önemli olan bunun, SSCB'yi yabancı ülkelerde hakimiyetin «ekonomik» mekanizmalarından yoksun bırakmış ve hegemonyasını güçlendirmek için gerekli politik ve ideolojik (son çare olarak da askeri) araçlara aşırı ölçüde bağımlı kılmış olmasıdır. Öyle görünüyor ki, Sovyet hakimiyetinin bu tam tamına politik niteliği onu, ABD *açık* hegemonyasının kapitalist dünyada karşılaştığı tipten sermaye ve emeğin başeğmezliğine karşı korumuştur. Böyle olmakla birlikte bu aynı zamanda Sovyet hegemonyasının, kendini zaten ancak açık ve sürekli zor kullanımı ile kabul ettirebildiği Doğu Avrupa ülkeleri dışında yayılmasına (altmışlı yıllarda Mısır'da ve Çin'de değişik biçimlerde görülebildiği gibi) ciddi bir engel oluşturdu. Ayrıca, yakın geçmişteki Polonya olayları emeğin başeğmezliğinin Batı'da olduğu gibi Doğu'da da bir istikrarsızlık etkeni haline pekala gelebileceğini gösteriyor.

Aslında Amerikan emperyal düzeninin kurulması ve yeniden üretilmesi her zaman, sayesinde ABD'nin — başka kapitalist merkez ülkelerin katılımıyla — ekonomik hakimiyet mekanizmalarına dayalı zımni bir hegemonya uygulayabildiği, politik — ekonomik dünya koşullarını yaratmaya yaramıştır. Bu «enternasyonalizm» her zaman — halen de olduğu gibi — ulusal kökeni ne olursa olsun sermayenin merkezden başlayarak uluslaraşırı yayılmasına dayanmış ve karşılığında merkez devletlere, çevre ve yarı-çevre devletler üzerindeki *açık* hakimiyetlerini en aza indirme olanağı ver-

miştir. Sovyet emperyal düzenine gelince, o böylesi bir ekonomik temel dayanağa hiçbir zaman sahip olmamıştır ve hâlâ da değildir. Başlangıçtaki ideolojik temeli ne olmuş olursa olsun («proletarya enternasyonalizmi») bu düzen, hakimiyetini salt yinelenen politik-askeri yollarla yeniden üretme girişimleriyle —komünist ülkelerin çoğunda ulusal duyguları güçlendirmiş ve hınç geliştirmiş olan girişimlerle — gitgide yıprandı.

Bu yüzden toplumsal kökeni ne olursa olsun, Sovyet hegemonyacılığını temel bir çelişki tanımlar: Bir yandan eğer açık yönlerini kaybedecek olursa, bu hegemonyanın, üzerine dayanabileceği *zımni* temeller hemen hemen yoktur; diğer yandan, sürekli olarak açık hegemonyaya başvurması, hakim olduğu ülkelerde ulusalcılığın ortaya çıkmasına yolaçıyor ve onun başka bölgelere yayılma kapasitesini önemli ölçüde sınırlıyor. Afgan deneyiminin kanıtladığı gibi, SSCB çevre ülkelerini açık bir hakimiyet altına alabilmek için kapitalist merkez devletlerden hiç de daha iyi silahlanmış değildir ve bu yönde yinelenen girişimler Sovyet hegemonyasını Doğu Avrupa'da pekâlâ istikrarsızlaştırabilirler.

Bu düşünceler bizi, Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasıyla SSCB'nin artan (kısa vadeli) *taktik* üstünlüğünün gerçekte dünya hegemonyası için mücadeledeki (uzun vadeli) *stratejik* bir dezavantajını maskelediğini düşünmeye sevkediyor. Bu hipotez doğru ise SSCB'nin yakın geçmişteki yayılmacı eğilimleri, temel stratejik bir zayıflığı dengelemek için taktik bir üstünlükten yararlanma girişimi olarak yorumlanabilir. O halde bu eğilimlerin nispeten dar sınırları aşmaması gerekecektir, çünkü çevre ülkelerinde açık bir hakimiyetin yerleştirilmesine karşı direniş, böyle bir tırmanışı engelleyecek ve onun daha önce kurulmuş açık hegemonyasının iğretiliğini artıracaktır. Bu eğilimler, kapitalist merkez devletlerde yayılmacı tepkilere yolaçma tehlikesi de doğurmazlar, çünkü bu devletlerin kendi içlerinde özerk olarak ortaya çıkmış devlet-yayılmacılığı eğilimleri zayıftır ve özellikle de, bu kapitalist ülkeler dünya hegemonyası için savaşımda Sovyet yayılmacılığına dolaylı yoldan karşı koyarak, yani Üçün-

cü Dünya'da *açık* yabancı hakimiyetine karşı kendiliğinden gelişen direniş hareketlerini destekleyerek stratejik üstünlüklerinden yararlanmayı yeğleyeceklerdir.

Özet olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kapitalist rekabet biçimleri, merkez ile çevre ülkeleri arasındaki ve sermaye ile emek arasındaki güçler oranı, tüm bunlar, Amerikan hegemonyasının bunalımını yakın bir gelecekte yeni bir merkantil/emperyalist evrenin izlemeyeceği hipotezini doğruluyor gibi görünüyor. Fakat şunu iyi görmek gerekir ki, böylesi bir sonuç, Edward Thompson'un yakınlarda «eksterminizm» (imhacılık — ç.n.) (7) olarak tanımladığı olgudan doğacak bir nükleer savaş olasılığını hiçbir şekilde dışlamaz. Bu olasılık hem bu çalışmanın politik-ekonomik çözümleme alanı dışına çıkacağından hem de ben bunu yapmaya yetkili olmadığımdan burada girişemeyeceğimiz derinleştirilmiş bir incelemeyi gerektirir. Ben sadece dünya ekonomisinin bugünkü bunalımının yeni bir merkantil/emperyalist evreyi ortaya çıkarabilecek hiçbir *özsel* eğilim göstermediğini belirtmekle yetineceğim. Yine de bunların bizi, ekonomi-politiğin çerçevesi dışına çıkan «eksterminizm» gibi gelişmelerin yolaçacakları toplu kıyıma götürmeleri mümkündür.

Bunalıma Politik Bir Çözüm mü?

Seksenli yıllarda böyle bir toplu kıyım olasılığını dışarda bırakırsak, bugünkü bunalımın, önümüzdeki on yıl içinde yeni bir politik dünya hegemonyasının barışçıl biçimde ortaya çıkışı sayesinde çözüme ulaşması yine de umulabilir mi? Burada da, ancak olumsuz bir cevap verilebilir çünkü bunalımın barışçıl çözümünü engelleyen etkenlerle yeni bir merkantil/emperyalist evrenin ortaya çıkmasını engelleyen etkenler aynıdırlar.

---

(7) New Left Review, no 121, mayıs-haziran 1981, s. 3-31.

Ancak, ilkin böyle bir çıkış yolunun neleri içerdiğini görelim. Yukardaki çözümlememize göre bu merkez bölgelerdeki başeğmezliği altedip / etkisizleştirip ve b u münasebetle sanayi üretimin büyük ölçüde periferiye kaydırılmasını gereksiz kılarak, ya da periferinin başeğmezliğini yine altedip/etkisizleştirip ve bu münasebetle böyle bir kaydırmayı kolaylaştıracak koşulları yaratarak; sürekli bir kapitalist birikimin koşullarını yeniden-sağlayacak bir politik faaliyeti gerektirmektedir. Sermayenin başeğmezliğine gelince, sürekli bir dünya kapitalist birikiminin koşulları yukardaki iki yoldan biriyle bir kez yeniden-sağlanınca, merkez-sermayenin likiditelere olan güçlü spekülatif talebinin azalacağı ve üretken etkinliklere yatırım yapma eğiliminin artacağı düşünülebilir. Ve genişleme durgunluğun yerini aldıkça fiyatların sapkın davranışının enflasyonun yavaşlaması yönünde etkisi olacak, ki bu da parasal istikrarı ve üretken yatırımı özendirecektir. Yine de bu çalışma boyunca birçok kez dikkat çektiğimiz, bu üç tip başeğmezliğin aralarındaki güçlü bağımlılık, ne emeğin başeğmezliğinin ne de periferininkinin aynı zamanda sermayeninkiyle de karşılaşmadan ele alınamayacağı anlamına gelir.

Kapitalist merkez devletlerin, emeğin başeğmezliğini altetmek/etkisizleştirmek için üç tip olası davranışı düşünülebilir. Bunlardan birincisi «korporatist-baskıcı» davranış olarak adlandırılabilir. Bu tip davranış totaliter rejimlerin özelliği olarak aşağıdaki müdahalelerin bir bileşimini kapsar: İşçi örgütlerinin ortadan kaldırılması ya da devlet aygıtının himayesi altına alınmaları; grev hakkına yasal sınırlamalar getirilmesi; işyerinde disiplini güçlendirmekle görevli politik-idari oluşumların yaratılması. Hiçbir kapitalist merkez devlet bu bunalım sırasında bu yöne gitme eğilimi göstermedi. Gerçekte altmışlı yıllarda korporatist-baskıcı uygulamalar sayesinde hızlı bir endüstriyel büyümeye ulaşan kimi yarı-çevre ülkeleri bile (kapitalist dünyada İspanya, Yunanistan, Brezilya ve şimdi, görüldüğü kadarıyla komünist dünyada Polonya) son zamanlarda böylesi uygulamaları terketmeye belirgin bir eğilim gösterdiler.

Baskıcı korporatizmin bu gerilemesi açıklamasını işçilerin işyerindeki pazarlık güçlerinin (İPG) artmasında bulur. Bu korporatizm sermayenin emek üzerindeki hakimiyetini yeniden sağlamada sadece ve sadece emeğin başeğmezliği, uygun pazar koşullarını ya da işçilerin uygun olmayan pazar koşullarını etkisizleştirmeyi amaçlayan örgütlenmesinin (partiler ya da sendikalar halinde) ürünü olduğu zaman gerçekten etkili bir silah olabilir. İki durumda da devlet disiplininin, emek/sermaye ilişkilerini düzenlemek için pazar disiplininin yerini alması ve işçi örgütlerinin dağıtılması, emeğin sermayenin egemenliğine karşı direnme gücünü kırmayı ya da zayıflatmayı gerçekten de başarabilir. Diğer yandan, bu gücün (emeğin başeğmezliğinin gücü — ç.n.) kaynağı pazar koşullarında ya da işçilerin örgütlenmesinde yatmıyor da üretimdeki teknolojik değişikliklerin ve yeniden üretimin kültürel dönüşümlerinin birleşik sonucu ise, baskıcı korporatizm gerçekte emeği disiplin altına almakta etkili olmaktan ziyade gerçekte tam tersi sonuçlara götürür. Daha önce de gördüğümüz gibi (s. 101) bu durumda işçi örgütleri endüstriyel anlaşmazlıklarda hak isteme yerine arabuluculuk kartını oynama eğilimindedirler, öyle ki bunların dağıtılması emeğin başeğmezliğinin zayıflamasından çok güçlenmesine yol açabilir. Ayrıca bu dağıtma, merkez devlet ve toplumlarında işçi örgütlerinin gerek geçmişteki savaşımlar sayesinde gerek daha sıklıkla endüstriyel ilişkilerdeki arabulucu işlevleri karşılığında ulaştıkları güç düzeyleri yüzünden, eskisine göre çok daha az mümkün olmaktadır.

Bu noktaya liberal korporatizmi incelerken tekrar değineceğiz. Daha önce, emeğin başeğmezliğini gemlemek için merkez devletlerin olası davranışlarından ikincisini, yani Thatcher tipi mutlak deflasyonist politikaları kısaca inceleyelim. Burada bizi ilgilendiren konu açısından bunların mantığı şudur: El emeğinin «pazar disiplini»ne «duyarsızlık derecesi» ne olursa olsun, öyle bir nokta mevcut olmalı ki, ondan itibaren işsizliğin büyüklüğü ancak sermayenin emeğe hakimiyetini yeniden sağlayabilsin. Böyle bir noktanın gerçekten varolduğu varsayılabilir. Bununla birlikte, birikimin ye-

niden canlanması işsizliği bu sınırın altına çeker çekmez emeğin başeğmezliği sorununun yeniden ortaya çıkacağı olgusunun dışında, bu tip davranış iki başka sorunla karşılaşır.

Birincisi, bunun kısa vadede toplumsal ve sanayideki anlaşmazlıkların, deflasyonist politikalar işçi örgütlerinin güçlerini bu şekilde zayıflatmaya çalıştıkları oranda şiddetlenmesi ile sonuçlanmasıdır, bu da bu örgütleri arabuluculuk edebiyatını savaşım lehine terketmeye iter. Bu politikayı izleyen bir hükümetin, hareketinin kısa vadeli sonuçlarına dayanabildiğini varsayalım, ikinci bir sorun, bunun, sermayenin kendisini karşıkarşıya bıraktığı yüksek maliyet ve risklerde yatar. Kökten deflasyonist politikaların kapitalist girişime dayattığı yapı-bozucu etkiler o denli şiddetli olabilirler ki, bunların gerektirdiği maliyetler disiplinli bir iş gücünün sağlayacağı uzun vadeli avantajlar yanında hiç kalır. Üstelik, tüm merkez ülkeleri eş zamanlı ve sistematik olarak bu tür davranışı benimseyecek olsalardı bundan, merkez-sermaye için maliyetleri bugünkü stagflasyon krizinden çok daha büyük olacak bir global aşırı üretim bunalımı doğardı.

Kuşkusuz, politik-ekonomik koşullar merkez-sermayenin UAY'sının çevre bölgelerde yerleşmesine elverişli olsaydı, deflasyonist önlemlerin maliyet ve riskleri büyük ölçüde azalmış olurdu: Merkez sermaye, global talebi ayakta tutabilecek bir dış yayılma olanağından yararlanacaktı. Böylesi koşullarda, deflasyon, merkez ülkelerdeki sanayii yer değişikliğine sürüklemede olumlu bir unsur bile olabilirdi. Ancak, bu koşulların yaratılmasını beklerken sermayenin emeğe hakimiyetini tek başına şiddetli deflasyonist önlemler aracı ile sağlama girişimleri kısa süreli ve etkisiz olabilirler.

Oysa, merkez ülkelerde başarılı olma şansı en yüksek olan (ve daha önce belli bir ölçüde uygulanmış bulunan) politika, işçi örgütlerini «ekonomi-dışı» yollarla bitirmeye ya da onları şiddetli deflasyonist önlemlerle meydan okumaya dayalı politika değil fakat daha ziyade onları hükümet sorumluluklarına ortak etme ve böylece onların sermaye/emek ilşkilerindeki arabuluculuk işlevlerini güçlendirme politikasıdır. Niteliği gereği arabuluculuk, merkez-sermayeye sana-

yide toplumsal barış ve uluslaraşırı yayılma için manevra serbestliği sağlarken merkez emekçilerine istihdam güvenliği ve nisbi bir fiyat istikrarı sağlayan politik-ekonomik bir karşılıklı ilişkiye dayanır. Bu arabuluculuğu güçlendirmek için alışılagelmiş olarak kullanılan araçlar şunlardır: 1) doğrudan emek/sermaye ilişkilerinin düzenlenmesini sağlamak için pazar mekanizmalarından daha başka mekanizmalara başvurulması; 2) dolaylı emek/sermaye ilişkilerinin ve dünya ekonomisi ile ilişkilerin düzenlenmesini sağlamak için de moneter (para konusunda —ç) ortodoksluğa başvurulması.

Altmışlı yıllarda Alman sosyal-demokrasisi tarafından ve otoriter bir biçimde de Japon ekonomik ve endüstriyel politikası tarafından uygulanan bu politika «liberal korporatizm» olarak adlandırılabilir. Bu terimi, alışılmış anlamını biraz zorlayarak, bu politikayı daha önce yukarıda anımsatılan iki tip davranıştan ve geleneksel sosyal demokrasiden ayırdeden noktayı vurgulamak için kullanacağım. Liberal nitelemesi, böyle bir politikanın moneter ortodokslukla ve sermayenin devingenliğini sınırlamayı amaçlamaması olgusuyla ilgilidir. Fakat bu, emeğin başeğmezliğini pazar mekanizmalarından çok politik pazarlıkla aşmaya çalıştığı için «vahşi» bir deflasyonist politikadan farklıdır. Bu politika korporatisttir de, çünkü sermaye ile emek arasında bir çıkar birliğini önceden varsayar — ve bunu güçlendirmeye çalışır —, fakat baskıcı korporatizmden ayrılır çünkü işçi örgütlerinin dağıtılmasından ziyade onların hükümet sorumluklarını etkin olarak paylaşmalarına dayanır.

Geleneksel sosyal demokrasinin tersine liberal korporatizm bugünkü konjonktürde kapitalist merkez ülkelerde bütçe açığı ve finansman politikaları ile tam istihdama ulaşmanın ve onu sürdürmenin olanaksızlığını kabul eder. Böyle bir politika hem işyerinde hem de pazarda el emeği arzının yüksek esnekliği konjonktüründe ve nispeten kapalı ulusal ekonomilerde olanaklıydı. Oysa işsizlik emek talebinin yetersizliğinden çok işyerindeki emek arzının katılıklarından ileri geldiği ve ekonomiler dünya ekonomisinin içinde birbirlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları zaman bütçe açığı yoluyla fi-

nansman politikası sadece, istihdam durumunu iyileştirmeden (hatta bazen ağırlaştırarak), enflasyonist baskıları artırabilir. Şu halde açık finansman emekten ziyade sermayeyi kayırmak eğilimindedir, çünkü maliyet artışlarının tüketicilere (özellikle ücretlilere) yüklenmesinin parasal koşullarını yaratmakta ve el emeğini sürekli ve savunmacı bir biçimde gerçek ücret düzeyini korumak için savaşım vermeye zorlamaktadır. Bununla birlikte, ticaret ve doğrudan yatırım yoluyla dünya pazarında rekabetin artması konjonktüründe böyle bir politika merkez-sermayenin hiç de yararına değildir: Eğer iç enflasyon ulusal paranın devalüasyonu ile dengelenmezse bunun, dünya para düzensizliğine katkıda bulunmasından başka, yerli sermayenin (içerde ve dışarda) ticari rekabet gücünü sınırlar; ve bir devalüasyon kararı alınırsa, bundan zarar gören de bu kez onun doğrudan yatırım düzeyindeki rekabet gücü olur.

O halde moneter ortodoksluk emeğin çıkarları ile merkez-sermayenin çıkarları arasında arabuluculuğun başarısı için gerekli bir koşuldur, çünkü bu, iç enflasyonist baskıları durdurarak hem gerçek ücretlere hem de merkez sermayenin uluslaraşırılaşma kapasitesine dayanak olur. Geriye, bu gelişmenin nisbi tam istihdamı ve sanayide toplumsal barışı eşzamanlı olarak yeniden üretilip üretemeyeceğini bilmek kalıyor; bu da aşağıdaki üç koşula bağlıdır.

Bu ilkin, emeğin ve sermayenin başeğmezlik hareketlerini pazar koşullarından bağımsız olarak (en azından belli sınırlar içinde) denetim altına alabilecek politik ve kültürel güçlerin varlığına bağlıdır. Şu halde, işçilerin, verimlilik artışlarının üstünde bir ücret artışı elde etmek üzere pazarlık güçlerini, sermayenin de istihdam düzeyini etkileme (düşürme) ve fiyat yükseltme özgürlüğünü kullanmasını engellenmesi gerekir. Fakat daha da önemlisi, liberal korporatizmin başarısı yerli sermayenin dünya ekonomisi içindeki rekabet gücüne bağlıdır. Eğer bu zayıfsa, ki o zaman bu çağdaş dünya ekonomisinde gerek ürün yenileştirme ve farklılaştırmada gerekse uluslaraşırı yayılmada zayıf bir yeteneğe tekabül eder, moneter ortodoksluk sermayenin likidite yönünde-

ki tercihini güçlendirmekten başka bir şeye yaramayacak, bu da sonunda enflasyon ve işsizlik oranlarında bir artışla kendini gösterecektir. Demek ki ancak iç sermaye gerçekten rekabetçi ise moneter ortodoksluk onun UAY'sına dayanak olacaktır, ki o zaman bu, karmaşık mal ve hizmetler için yeni bir yerli talep doğurabilecektir.

Bu ikinci koşul, (istenildiği zaman yeniden üretilebilir olamayan politik ve kültürel koşulların mevcut olmasını gerektirmesinin dışında) bu korporatizmin ancak sınırlı sayıda ülkede, bu durumda da sermayenin dünya ekonomisinin bütününe kıyasla adamakıllı rekabetçi (gerçek ya da potansiyel rekabetçilik) olduğu merkez ülkelerde başarıyla uygulanabileceğini ifade eder.

Böyle bir politikanın uygulanmasının kaç ülkeyle sınırlanması gerektiği ve bunların elde edeceği başarının büyüklüğü üçüncü bir etkene bağlıdır: Merkez-sermayenin UAY'sının politik-ekonomik dünya koşulları. Çevre bölgelerin rekabetçi işgücü rezervlerini sömürme olanağı, liberal korporatizm için, sıradan deflasyonist politika için olduğundan daha da belirleyicidir. Çünkü bu liberal korporatizm, ancak niteliksiz emek gerektiren işin çevre bölgelere doğru yerdeğiştirmesi merkez ülkelerdeki iş gücünün önemli bir kesiminin (nitelik ve toplumsal statü anlamında) yükselmesine olanak vermeye yetecek derecede «geniş» ise başarılı olabilir. Burada iki sonuç ortaya çıkıyor. Salt niceliksel mahiyette olan birisi, dünya kapitalist birikiminin niteliksiz işler çevre bölgelere yığıldıkça yeniden canlanması ve genişlemesine bağlı olarak, merkez bölgelerdeki istihdam düzeyinin *yükselmesi*dir. Diğeri ise, iş-sürecinin emeğin başeğmezliğine neden olan kısımları hâlâ rekabetçi bir emek rezervinin bulunduğu bölgelere nakledilip yayılırken, esas olarak, ücretli emeğin en alt kademelerinin uygun verimli ve verimsiz işlerini birleştiren faaliyetlerde (bkz. s. 99) istihdam artışı olması anlamında niteliksel mahiyettedir. Niceliksel etki merkez ülkelerde yüksek istihdam düzeylerine avantajlı bir dönüşü sağlar: Liberal korporatizmin amacı olan, merkez-emek ile merkez-sermaye arasındaki politik-ekonomik ilişkinin önemli bir

unsurunu gerçekleştirir. Niteliksel etki çok daha ileri gider: Merkez-emek ile merkez-sermaye arasındaki yapısal karşılıklı-bağımlılığı güçlendirerek liberal korporatizmin toplumsal temelini sağlamlaştırır.

Bunun sonucu olarak, demek ki, merkez ülkelerde emeğin başeğmezliğinin sürekli bir etkisizleştirilmesi büyük ölçüde sermayenin UAY'sına, özellikle de çevre bölgelere doğru UAY'sına elverişli politik ve ekonomik koşulları yaratma olanağına bağlıdır. Şu halde şimdi, bu bölümün başında gözönünde bulundurulan ikinci olasılığı inceleyelim. Buna göre politik bir hareket önceden görülebilir bir gelecekte çevre bölgelerin başeğmezliğini altedebilecek / etkisizleştirebilecekti.

Bu durumda da üç tip davranış düşünülebilir. Bununla birlikte, emeğin başeğmezliğini incelerken politik davranışın öznesini (ulus-devlet) tanımamıza karşın, burada bu özne belirsiz kalıyor ve dolayısıyla her ayrı durumda yeniden tanımlanması gerekiyor.

Olası davranışlardan ilki salt baskıdır. Bu yolla kapitalist merkez devletler, her biri kendi başına ya da aralarında dayanışarak, çevre bölgelere silah gücüyle yeniden bir emperyal düzen dayatmaya girişeceklerdir. Bu olasılık daha önce, emperyalistler arası çatışmaların yeniden ortaya çıkması olasılığı irdelenirken işlenmişti. Tüm çevre bölgelerde ulusalcı duyguların ve hareketlerin gücü, konvansiyonel silahlı kuvvetlerin gerillaya karşı dayanıksızlıkları, orada açık bir hegemonyanın yeniden kurulması için herhangi bir girişimi son derece pahalı ve tehlikeli kılıyor. Ve böyle bir girişim, kapitalist merkez ülkelerin zımni hegemonya için savaşımlarında yararlandıkları stratejik üstünlüğün zararına olarak Sovyet hegemonyasının taktik üstünlüklerini güçlendireceği için pahalı ve tehlikelidir. Kapitalist merkez ülkelerdeki korumacı eğilimlerin zayıflığından dolayı bir merkez devletin tek başına böyle bir girişime atılmasının tamamen olasılık dışı olduğunu önceki kısımda gördük. Şu da eklenebilir ki, toplu bir baskıcı hareket, içereceği yüksek tehlike ve maliyetler yüzünden, ekonomisi içindeki kendi coğrafi ve toplum-

sal konumlarına bağlı olarak farklı değerlendireceklerinden daha da az olasıdır.

Bu perspektif kuşkusuz Fransa'nın Libya konusunda tasarladığı ya da ABD'nin Orta Amerika'da yürütebileceği tipten «ibreti alem için» hareketleri dışlamaz. Hele merkez - sermayenin UAY'sına elverişli koşullar yaratmak amacıyla merkez devletlerin çevredeki ya da yarı-çevredeki askeri rejimlere destek verebileceklerini hiç dışlamaz. Bu tip hareketler yine de geri tepebilirler, çünkü yakın hedeflerine ulaşsalar bile, uzun vadede ulusalcı duyguyu/hıncı billurlaştırarak ve çevre ülkeleri arasında devletlerarası askeri rekabeti şiddetlendirerek çevrenin başeğmezliğini artırma eğilimindedirler.

Oysa, kapitalist devletler için çevre bölgelerin başeğmezliğini altetmeyi/etkisizleştirmeyi ummak için tek yol zımni bir hegemonya biçimi dayatmaktır. Buna ulaşmak için bu devletler çok farklı iki tip faaliyete başvurabilirler. Bunlardan birisi, ülkelere teknik ya da mali her türlü devlet yardımının iptali gibi önlemlerle «pazar disiplini»nin güçlendirilmesidir, ki bu onları teknoloji ve finansman elde etmek üzere merkez sermayeye daha fazla ödün vermek için birbirleriyle yarışmaya sürükleyecektir. Bu tip politika hemen hemen yalnızca Amerikan emperyal düzeninin yıkılmasından beri baskın çıkan eğilimi güçlendirecektir. Bu politika pazar disiplininin çevre ülkelerini yola getirmek için emperyal hakimiyetten daha elverişli olmadığı ve çevrenin başeğmezliğinin emperyal düzenin yıkılışı kadar pazar mekanizmalarının başarısızlığını da yansıttığı gerçeğiyle karşılaşacaktır hemen.

Bundan başka, teknik ve mali yardım, «kendi» sermayelerinin UAY'sını (diğer merkez devlet ve uluslarınki karşısında) güçlendirmek ve korumak için merkez ülkelerin elinde kalan başlıca (az pahalı ve az riskli) «merkantilist» silahtır O halde bu ülkelerin ekonomik ve teknik yardımı kesin olarak kısma politikasına girmeleri, böylece kısa vadeli üstünlükleri uzun vadeli kesin olmayan bir kazanç için terket-

meleri tamamen olasılık dışıdır. Hele bunu birlikte tasarlamaları, sadece ekonomik alandaki rekabet politik alanda gizli anlaşmalara engel olduğu için değil, bu zımni dünya hegemonyası mücadelesinde SSCB karşısındaki global stratejik üstünlüklerini de azaltacağı için daha da az olasıdır.

Merkez devletlerin zımni hegemonyalarını güçlendirmek için sahip oldukları daha umut vaadeden diğer yol, kendilerinin merkez-sermaye/çevre bölgeler arasındaki devlet ilişkilerinde oynadıkları *arabulucu* işlevlerinin zayıflatılmasında değil güçlendirilmesinde yatar. Bu yöndeki en apaçık adım Brandt Raporu tarafından öngörülen (ancak hazırlanmayan) tipte bir «genişletilmiş Marshall Planı» olurdu. Bu plan, ABD'nin onun sayesinde Batı Avrupa'da savaşın hemen sonrasında endüstriyel üretimin Amerikan merkezinden önemli ölçekte kaydırılmasına olanak veren politik istikrar ve ekonomik işbirliği koşullarını yaratmayı başardığı, maddi ve mali kaynakların geniş bir yeniden dağılımı eşliğindeki eşgüdümlü bir hareketin periferide (ya da onun büyük bölümünde) yinelenmesinden başka birşey değildir. Böyle bir genel plan, eğer gerçekleştirilebilir olsaydı, hiç kuşkusuz merkez/çevre ve sermaye/emek ilişkilerindeki krizin ivedi bir çözümüne katkıda bulunurdu. Bununla birlikte bu planın bugünkü konjonktürde nasıl uygulanabileceği —en azından— kuşkuludur. Gerçekte kapitalist çıkarların bütününü bu tür bir eşgüdümlü etkinlikle gözetebilecek birleşik politik irade bugün için mevcut değildir ve gelecekte de mevcut olabilecek gibi görünmüyor. Burada sorun, merkez sermayenin politik bakımdan çıkarlarının bilincinde olmaması sorunundan çok, merkez *devletlerin* izledikleri hatların ayrılığı sorunudur. Bu farklı hatlar, gerçekte, kaynaklarını sınıf savaşının, ulusal yapılanmasının ve devletlerarası ilişkilerdeki konumlarının değişik tarihsel görünümlerinden alan her türden çekişmelere bağlıdır. Kapitalist merkez ülkeler arasında sermayenin uluslaraşırılaşmasından dolayı yapısal bir karşılıklı bağımlılık olmasına ve bu bağımlılığın bu ayrılıkları yeni bir merkantil-emperyalist evreye vardırmayacak kadar güçlü olmasına karşın, bu, genişletilmiş bir Marshall Planının gerekti-

receği birleşik politik iradeyi ortaya çıkarmaya yine de yeterli değildir.

Üstelik böyle bir tekleşmiş politik irade varolsaydı bile, o bu planın gerçekleşmesi için gerekli dünya mali kaynaklarının denetimine sahip olmayacaktı. Bilindiği gibi (bkz. 1. bölüm) bugünkü bunalım, özellikle, dünya likiditeleri üzerinde sadece Amerikan devletinin hakimiyetinin bunalımı değil genel olarak politik hakimiyetin bunalımıdır. O halde bu hipotetik politik iradenin, UAF'ların ve rant devletlerinin mali kaynaklarının denetiminin bir kısmını uluslarüstü piyasaların görünmez elinden koparıp alacak kadar güçlü olması gerekirdi, bunun da gerçekleşme şansı düşüktür.

Son olarak, dünya güç ilişkilerinin, genişletilmiş bir Marshall Planının yerleştirilmesini kolaylaştırması hiç beklenemez. Batı Avrupa ülkeleri Marshall Planından yararlandıkları zaman kendilerini Amerikan politik ve ekonomik gücü karşısında nispeten silahsız bırakmış olan, karşılıklı olarak yıkıcı bir savaştan yeni çıkmışlardı. Ayrıca bu ülkeler, sallanan iç hegemonyalarını onarma ve dünya ekonomisi içindeki güçlerini yeniden sağlama umudunu uyandıran bir kapitalist yeniden yapılanmayla adamakıllı güdülenmiş toplumsal sınıflar tarafından yönetiliyorlardı. Öte yandan bugünkü konjonktürde merkezin olası bir devlet otoritesi, politik bağımsızlıklarına pek düşkün, ekonomik ve politik (hatta çoğu zaman askeri) alanlarda yarışma halinde olan ve kendilerine merkez-sermayeye artan bir bağımlılıktan başka bir şey getirmeyecek olan kapitalist yeniden canlanma tarafından pek az güdülenmiş sınıflar ve elitler tarafından yönetilen çok sayıda egemen devletle karşı karşıya kalacaktı. Bu da, zaten aşırı derecede iş yüklenmiş olan merkez politik otoritesinin, yeniden dağılım planının önce kabulünü sonra da fiilen yerleştirilmesini sağlamak için karmaşık (son kertede olanaksız) bir arabuluculuk, pazarlık ve yönetme işine girişmesi gerekeceği anlamına gelir.

1980'li Yıllar ve Ötesi

Önceki iki bölümden, bunalımın, yerini yeni bir merkan-

til/emperyalist çatışmalar evresine bırakmasının olduğu kadar sonunda *politik* bir çözüme ulaşmasının da pek olası olmadığı sonuçları çıkıyor. Daha açıkçası bu, yetmişli yılların ortalarını ve sonlarını belirleyen gelişmelerin seksenli yıllar boyunca da çok benzer biçimde devam edecekleri anlamına geliyor. Çevre bölgelerde savaş ve politik istikrarsızlık yarı-çevre ve merkez ülkelerinde emek-sermaye çatışması, dünya ekonomisinin bütününde stagflasyon.

Fakat bu gelişmelerin 1980 on yılı boyunca uzaması, zorunlu olarak, doksanlı yıllarda dünya ekonomisinin bunalıma bir çözüm bulabileceği ya da Wallerstein'ın esinlediği gibi, o yıllarda dünya birikiminin genişlemesinin yeniden canlanacağı anlamına gelmez. Belirli bir ölçüde işler bu yönde gidebilir. Emeğin ve periferinin başeğmezliğini politik-ekonomik mekanizmalarla bastırmanın olanaksızlığı, merkez-sermayenin esnek emek arzına ve varolan enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltabilecek yeni üretim dallarının (çok büyük olasılıkla robotik ve yeni enerji kaynakları) kârlılığını giderek artıracaktır. Yeni bir birikim dönemi (ve enflasyon oranın düşüşü) ancak bu üretken dallar etkin biçimde geliştirildikleri ölçüde beklenebilir.

Bununla birlikte burada, boşlukta değil, —kendisi de sözkonusu gelişmelere karşılık olarak değişen— devletlerarası sistem tarafından sürekli yeniden yapılandırılan politik-ekonomik bir ortamda meydana gelen uzun vadeli gelişmeler sözkonusudur. Aslında, çözümleme uzun vadeye yöneltilseydi bahsedilen iki tip gelişmeyi ayırmaya daha az eğilimli olunurdu: Bunalımın politik çözüme ulaşması ya da şiddetlenmesi. Eğer şimdiki bunalımın seksenli yıllarda sürmesi merkez devletlerde liberal-korporatist ve zımni hegemonyacı eğilimleri güçlendirirse doksanlı yıllarda genişlemenin yeniden canlanması kuvvetle muhtemeldir. Ancak, eğer bunalımın sürüp gitmesi bu devletleri politik arabuluculuktan ziyade eşzamanlı ve yinelenen biçimde güçlü deflasyonist önlemlere başvurmaya iterse bugünkü stagflasyonun sonunda giderek artan, birikmiş bir aşırı üretim krizine dönüşmesi ve üretimin, yatırımın, fiyatların çökmesine ve hatta belki

de dünya pazarının yeni bir parçalanmasına yolaçması çok olasıdır. Bütün bunların, sonunda yeni bir dünya kapitalist düzenine, dünyanın devrimci bir yeniden yapılanmasına ya da savaşım halindeki sınıf ve ulusların ortak yıkımına varıp varmayacağını şu anda söyleyebilmek oldukça zor. Her ne olursa olsun kesin olan şu, şimdiye dek hiç bir kalımlı politik alternatif dünya politikasında merkez-sermayenin ekonomik «enternasyonalizmine» karşı kendini kabul ettirmeyi başaramamıştır.

IDEOLOJİ BUNALIMI - BUNALIM İDEOLOJİSİ (1)

André Gunder FRANK

Bunalım son demek değil. Tersine «bunalım», olanaklı ise yeni uyarlamalar yoluyla son'un önleneceği kritik dönemdir; ancak bunların tümü başarısız olursa son kaçınılmaz hale gelir. *Concise Oxford English Dictionary* (Özlü Oxford İngilizce Sözlük — ç.n.) bunalımı şöyle tanımlıyor: «Dönüm noktası, özellikle bir hastalık sırasında. Politikada vb. tehlike ya da belirsizlik noktası; örneğin Hükümet bunalımı, mali bunalım. Yunanca KRISIS'den: Karar.» Bunalım, hastalıklı bir toplumsal, ekonomik ve politik varlık ya da sistemin önceki gibi yaşamaya devam edemediği ve ölüme mahkum iken kendisine yeni bir yaşam şansı verecek değişiklikler geçirmeye zorunlu olduğu dönemdir. Bu bunalım dönemi, sistemin gelecekteki gelişimini (eğer olacaksa) ve yeni toplumsal, ekonomik ve politik temelini belirleyen önemli kararların alındığı ve dönüşümlerin gerçekleştirildiği tarihsel bir tehlike ve belirsizlik uğrağıdır.

---

(1) Bu bölümün son versiyonu bu kitabın yayımı amacıyla daha önceki çalışma ve yazılardan çıkarak ve bu kitaptaki diğer yazarların incelemelerinden sonra hazırlanmıştır. Bununla birlikte, birçok pasaj daha önceki yapıtlarımın hazırlanmasında kullanılan ve/veya şu yapıtlarımın sonuç bölümlerinde anılan çözümleme ve belgelere dayanıyor: Crisis in the World Economy ve Crisis in the Third World (Holmes and Maier New York ve Heinemann Education, Londra, 1980), Reflections on the World Economic Crisis (Monthly Review Press, New York ve Heinemann Education, Londra, 1981, fransızca versiyonu Maspero, Paris, 1978).

I. BUNALIMA GİRİŞ

Batı toplumlarında bunalımların ya da bunalımın farkına ve bilincine varılması, 1973—1975'teki durgunluk (recession) ve sürekli enflasyon, 1975-1979 canlanmasındaki zayıflık ve 1979-80-82'de yeniden, bir öncekinin çözülmemiş sorunları üzerine eklenen durgunluk sayesinde oldu. Doğuda sosyalist devletlerde ekonomik planlamada giderek vahimleşen başarısızlıklar ve buralarda yakın geçmişte meydana gelmiş ya da bunların gebe oldukları politik iç kargaşalar ve aralarındaki savaşlar; Üçüncü Dünya ülkelerinde ekonomik gelişme programlarının süregenleşen başarısızlıkları; tüm bu gelişmeler ve daha başkaları dünyanın zaman ve mekan bakımından sınırlı olmayan ve kısa zamanda çözülemeyecek bunalımlarla (ya da daha doğrusu Wallerstein ve benim ileri sürdüğümüz gibi *tek* bir dünya bunalımıyla) karşı karşıya olduğunu insanların açıkça kavramasını sağladılar. Böylece işlerin, en sonunda düzelmeden önce daha da kötüye gideceği ve gitmesi de gerektiği kaygısı giderek yayılıyor.

Batıda politik önderler ve basın 1930'lardaki bunalımla kuşkusuz o bunalımın parçası olan savaşın ve faşizmin gelişimini hesaba katmadan, giderek daha belirgin koşutluklar kurdular. Ekonomi tarihçileri şimdiki bunalımla elli yıl önceki, iki savaş arasındaki (otuzlu yılların buhranında merkezleşen ancak iki dünya savaşını da içine alan) bunalımın gelişimi arasında daha fazla benzerlikler öne sürüyorlar. Bunlar bu bunalımı *(aynı zamanda)* 1873-1895 «büyük buhranı» ile bağlantılı olan, tekelci kapitalizm ve emperyalizmi doğuran ve diğer yandan da İngiltere'nin dünya liderliğinin ABD ve Almanya karşısında gerilemesiyle birlikte Pax Britanica'nın sonuna işaret eden (geçen yüzyılın sonundaki) bunalımla da karşılaştırıyorlar. Arrighi'nin gösterdiği gibi şimdiki dünya bunalımı da, *Pax Americana*'nın sonunun başlangıcını belirliyormuş gibi görünüyor ve uluslararası işbölümü ve dünya ölçeğindeki güç dağılımında daha başka önemli değişiklikler doğurabilir.

Batı açısından şimdiki bunalım, gitgide daha fazla, bun-

dan elli ve yüz yıl öncekilere benzeyen ve —Wallerstein ile birlikte, birkaç yüzyıl önce başladığına inandığımız (Wallerstein 1974, 1980 ve bu kitaptaki yazısı, Frank 1978)— dünya çapındaki kapitalist gelişimin iniş çıkışlarının «uzun döngü»leri içinde durgunluğun yeni bir kapitalist «B» evresine (çoğu zaman Kondratieff'in adıyla anılır) tekabül eden kapitalist bir sermaye (aşırı—) birikimi bunalımı olarak ortaya çıkıyor. Ancak bu uzun döngünün ve onun bugünkü bunalım evresinin daha da uzun, yüzyılı aşan ve kimi zaman lojistik (2) olarak adlandırılan ekonomik dalgalanmaların parçaları olup olmadıkları kesin değil. Bugünkü bunalımın, Wallerstein ve Amin'e göre Sovyetler Birliği'ndeki Ekim Devrimiyle başlayan, kapitalizmin nihai bunalımının hızlanıp derinleşmesi anlamına geldiği tezini (ki bu tez burada özellikle yaygındır) en azından öngörülebilir bir gelecekte, kuşkuyla karşılıyorum. Ve her halükarda, kimilerinin savunduğu fakat Wallerstein'ın desteklemediği ve bu tezin tamamlayıcısı olan, bu bunalımın kapitalizmi tez elden ölümüne götürdüğü ve böylece yakında dünya sosyalizminin onun yerini alacağı tezini tamamen olasılık dışı buluyorum.

Şimdiki bunalımın ve bunun (tüm bundan öncekiler gibi) yol açmakta olduğu derin ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimlerin kapitalist sistemin yeniden canlanması ve yeni bir genişlemesiyle sonuçlanması daha büyük bir olasılıktır. Kuşkusuz, bu iki süreç de sistemin uzun vadeli başkala-

---

(2) Wallerstein'ın analizi için bkz. The Modern World System, cilt I-II (New York ve Londra: Academic Press, 1974 ve 1980), The Capitalist World Economy (Cambridge ve New York University Press, 1979). Frank'ın tarihsel analizi için bkz. World Accumulation 1492-1789, ve Dependent Accumulation and Underdevelopment (New York Manthly Review Press, Londra: McMillan Press 1978/1979). Lojistik ifadesi Rondo Cameron tarafından ortaya atıldı: «The Logistics of European Economic Growth: A Note on Historical Periodization», Journal of European Economic History 2, no. 1 (spring 1973). Uzun devreler ve eğilimlerin tarihi Review 2'nin özel sayısında tartışılmıştır: Review 2 no. 4 (Spring 1979)

şımına (methamorphosis) ve Wallerstein'ın sözünü ettiği, kapitalizm ötesine nihai geçişe bu geçişin ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğini söylemek için vakit henüz erken olsa bile, katkıda bulunacaktır. Gelecek onyıllarda, Güney'in üçüncü dünya ülkelerinin ve sosyalist denen ülkelerin dünya kapitalist bunalımına ve dünya sistemindeki bu değişimlere katılmaları, yüzyılımızın sonuna doğru bunalımın çözülmesine ve sermayenin ve dünya kapitalizminin yararına olarak sistemin yeniden canlanmasına — o zamana kadar kendimizi havaya uçurmazsak — muhtemelen katkıda bulunacaktır.

XVI ve XIX ya da XX. yüzyıllar arasında, doğmakta olan dünya çapındaki kapitalist sistemle bütünleştiklerinden beri, adı yanlış konmuş olan Üçüncü Dünyanın çeşitli bölgeleri, ilkin batı Avrupa ve daha yakın zamanlarda da ABD emperyalist merkez ve metropollerinin hakimiyetinde olan bir kapitalist dünya ekonomisinin tamamlayıcı parçaları durumuna gelmişlerdir. Batı ve Güneyin açısından şimdiki bunalım, tüm bundan öncekiler gibi, Batı merkezinden kaynaklanmıştır; ve bir yandan, uluslararası ticaret ve fiyatlarda meydana gelen ve Üçüncü Dünyada ödemeler dengesi açıklarına yolaçarak mali, ekonomik ve politik düzeltmeleri zorunlu kılan değişiklikler yoluyla, diğer yandan üçüncü dünya ülkelerinin çoğunda ve bir bütün olarak kapitalist dünyadaki uluslararası işbölümünde ekonomik ve toplumsal yeniden örgütlenme yoluyla hemen çevre bölgelere yansıtılmıştır. Bu yeniden örgütlenmenin, ileride inceleyeceğimiz kimi ayrıntıları Üçüncü Dünyanın (Güney'in) bu bunalıma ve onun çözümüne ortak olmasının dünyadaki kapitalist yeniden-canlanmaya önemli ölçüde katkıda bulunabileceğini düşündürüyor. Yine, «sosyalist» ekonomilerin uluslararası kapitalist işbölümüne giderek artan katılımları da gelecekteki bu olası canlanmaya katkıda bulunacak gibi görünüyor.

Global bir açıdan, bu dünya ekonomik bunalımının gelişimi, bunun sadece Batı merkezinden yayıldığı şeklinde değil de, daha ziyade, değişmekte olan üretici kapasiteler içindeki arz talep dengesizliğinden ve bir bütün olarak dünya

ekonomisi içindeki uluslararası ticaret akışlarındaki dengesizliklerden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmalıdır. *Dünya ölçeğindeki* ekonomik gelişmelerin —şimdiki ekonomik bunalımın gelişimini ve kestirilebilecek sonucunu da içeren— analizine, bildiğim kadarı ile, hiçbir zaman burada Wallerstein tarafından önerilen kadar global bir açıdan girişilmemiştir. Elverişli bir tarihsel ve geleceğe dönük perspektifle böyle bir çözümleme, uluslararası kapitalist işbölümü içinde Batı, Güney ve Doğudaki dünya üretim ticaret ve tüketim birimlerinin değişen rollerinin değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca, böyle bir global çözümleme, «sosyalist» ekonomilerin oldukça pragmatik biçimde koşullara uymalarında görülen kolaylık ile bu ekonomilerin sözümona kapitalist-olmayan kalkınmasında ve dünya kapitalizmine sözde sosyalist bir alternatif geliştirmelerinde egemen olan (sosyalist ve burjuva) ideolojilerin ihlâli arasındaki çarpıcı çelişkiyi açıklayabilir. Kuşkusuz, ne yazık ki kapasitemizi aşan böyle bir global çözümleme, sonuçta ortaya çıkan ideolojik bunalımların ve dünyanın çeşitli yerlerindeki, görünüşte birbirlerinden bağımsız olan birçok toplumsal (sınıfsal da dahil), kültürel (ulusçu ve dinci de dahil) ve diğer bunalım ve hareketlerin, tek bir dünya ekonomik, toplumsal ve politik sistemindeki tek bir bunalımın parçası olarak yorumlanması için politik-ekonomik bir temel sağlayabilirdi.

Dünya sisteminde varolan bunalımın böyle global bir analizi elde bulunsaydı (ve gereksinim buluşların anası olduğuna göre bu bunalımın sonuçlarından biri de Wallerstein tarafından başlatılan böyle bir analizin ortaya çıkması olabilir) bu, şimdiki bunalımın (ya da bunalımların) belki de otuz yıllık toplumsal sarsıntıları kapsadığını ve bunların sonunda, dünya üretim yapısının ve toplumsal örgütlenmesinin yeniden-örgütlenmesi temelinde uzun bir dünya ekonomik genişlemesi dönemine varacağını ortaya koyabilirdi. Bu bunalım boyunca nükleer bir savaş ve/veya kıtlık, hastalık biçiminde büyük felaket olasılıkları hiçbir şekilde dışlanamayacak olsa bile, Washington, Moskova ve Pekin, her biri kendi dilinde, böylesi felaketlerin dünya ölçeğinde yeni bir ge-

nişleme için elverişli temeli sağlayabileceğini şimdiden söylüyorlar.

Bu süre içinde, en ayrılıkçı milliyetçi hareketler, en fanatik dinci hareketler ve varolan dünya düzeninin yetersizliğine en usdışı bireysel karşı çıkışlar bile dünya sisteminin mutlaka yıkılması ya da parçalanması isteğini dile getirmiyorlar. Gerçekten, teleoloji değil de belki biraz işlevselcilik yaparak, şu saptanabilir: Birçok toplumsal hareket, kendilerine rağmen, tek bir dünya sisteminin kapitalist gelişmesine sonuçta yararlı olduklarını göstermişlerdir. Örneğin Müslümanlığın tüccarlar, Hristiyanlığın da fetihçiler tarafından yayılması ve bunları haçlı seferlerinden itibaren karşı karşıya getiren çarpışmalar kapitalizmin yayılmasına ve dünya ölçeğinde kapitalist sistemin gelişmesine yardımcı olmuştur. Milliyetçilik ve din kapitalist gelişmeyi bugün ve yarın yeniden ileri götürebilirler. En azından, milliyetçilik, din ve usdışılık, «bütün ülkelerin işçileri birleşiniz: Zincirlerinizden başka kaybedecek birşeyiniz yoktur» şiarı ile uzun zamandır kapitalizme bir son verecekleri kabul edilen sınıf hareketlerini etkisizleştirebilirler, hatta bölebilir ya da tahrip edebilirler ve bunu muhtemelen yapacaklardır. Kuşkusuz, birçok işçi ve diğerleri, kapitalist sistemde ellerinde bulundurdukları milliyetçiliklerini, dinlerini ve usdışı bireysel çıkarlarını kaybedeceklerini ve görünür bir gelecekte ütopik bir sosyalizmden başka birşey kazanamayacaklarını düşünmektedir.

Bugünkü bunalımın ve onun görünüşte birbirini tutmayan ideolojik belirtilerinin irdelenmesine olanak verecek elverişli bir global *analiz* bulunmadığından ilkin, global bir *perspektif* içinde yakın zamanlarda meydana gelen birkaç gelişmeyi kısaca gözden geçirerek başlayacağız. Sonra bu global perspektife dayanarak sırasıyla Batı, Güney ve Doğudaki gerçek ve ideolojik bunalımların evrimini, bunların herbirinin kendi aralarındaki etkileşimlerini saptayarak ve gerileyen sosyalizm ve canlanan milliyetçilik arasındaki görünürde gittikçe artan çelişkiye özellikle ağırlık vererek, inceleyeceğiz. Son olarak da, bunalım ve milliyetçiliğin daha kapsamlı analizi için daha çözümleyici sorular ya da en azın-

dan bazı sorular sormak üzere dünya sisteminin geleceğe yönelik global bir perspektifini çizmeyi deneyeceğiz.

II. DÜNYA SİSTEMİNDE BUNALIM

Çağdaş kapitalist dünya ekonomisi içinde dünya ölçeğinde birikim, eğer eşitsiz gelişme ve bağımlı birikim yeni bir temel üzerine oturtulamazsa ve oturtuluncaya dek —savaş— sonrası genişleme dönemindeki gibi devam edemez artık. Bu yüzden ortaya çıkmakta olan yeni uluslararası işbölümünün önemli iki özelliğinin altını çizmek gerekir: Birincisi, sosyalist ekonomilerin dünya pazarı ile yeniden-bütünleşmeleri ve kimi dünya pazarı sanayilerinin, ücretlerin daha düşük ve emek disiplininin daha yüksek olduğu bu ekonomilere ve Üçüncü Dünyanın belirli bölgelerine aktarılması; ikincisi, Batıda mikro işlemci ve robot gibi işgücünden tasarruf sağlayan teknolojilere yatırım sayesinde endüstriyel üretimin «rasyonelleştirilmesi» ve bunun sonucunda ortaya çıkan işsizliğin sanayileşmiş kapitalist ülkelerin kendi içlerinde ücretlerin baskı altında tutulmaması için kullanılması. 1975'te gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki ticaret yaklaşık %15 azalırken, sosyalist ülkelere ve üçüncü dünyaya yapılan sanayi ürünleri ihracatının toplam dünya ticaret hacminin sadece %5 oranında gerilemesini sağlayacak şekilde artması bir rastlantı değildi. Gerçekten, 1962-1973 arasında Batının ihracat artışının sadece %15'i Güneye giderken, 1973-1977 arasında Batı sanayi ekonomilerinin ihracat artışının %30'u azgelişmiş ülkeler tarafından emilmişti. Güney, 1978'de Batı Avrupa ülkelerinin işlenmiş ürün ihracatının beşte birini (ya da kuzey Amerika ve Japonya'ya yönelik Avrupa ihracatının yüzde olarak iki mislini), Kuzey Amerika kaynaklı işlenmiş ürün ihracatının üçte birini (buna karşılık Batı Avrupa ve Japonya'nın birlikte payları toplamın sadece dörtte biridir) ve Japon endüstri ürünü ihracatının neredeyse yarısını (%46) (Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın birlikte satın aldıklarından fazlasını) emdi. Batı (Japonya dahil) endüstrisinin ihracat pazarı olarak

Üçüncü Dünyanın bu önemi, özellikle Batı ülkelerinin talebinin Üçüncü Dünyanın ithalatından daha fazla düştüğü gerileme (resesyon) dönemlerinde hızlanarak artmaya devam etti. Böylece, durgun olan yatırımlar yeni üretim kapasiteleri yaratmak yerine aşırı-kapasiteli birimlerin rasyonalizasyonuna kayarken, Doğu ve Güneye ihracat ve oralardaki emek sayesinde gerçekleştirilen kârlar Batıda işletmeler için azımsanmayacak bir oksijen çadırı ve hükümetler için de bir emniyet süpabı oluyor.

Görünürde bu yeni uluslararası işbölümüne eşlik eden toplumsal ve politik değişimlerin sayısı oldukça kabarık: Güneyde, militarizmin tırmanışı, savaş ve Doğu-Batı rekabeti; Batı ve Doğu ilişkileri planında, belirli bir Sovyet-Amerikan detantı ve bir Washington-Pekin-Tokyo ekseninin ortaya çıkışı; ve Batıda, «ulusal çıkar» bahanesiyle teknolojik rasyonalizasyon ve beraberinde sert ekonomik politikalar ve militarist canlanma. Bu politikalarda eskinin «kızıl tehlikesi»nin meşrulaştırılması yok, ancak Batının Doğu karşısındaki savunma eksikliği yeniden ileri sürülüyor, bu da 1960'lardaki «füze açığı»nı (missile gap) hatırlatıyor ve bunun pek inandırıcı olmadığı biliniyor.

Tüm bu ekonomik toplumsal ve politik değişim mevcut politika ve ideoloji için ciddi bir meydan okumadır. Politik - ekonomik bunalım (ya da bunalımlar) ideolojide, teoride ve elbette politik pratikte de bunalım(lar)a yol açmaktadır. Batıda bir kuşak boyunca yaşanmış olan en derin bunalım 15 Temmuz 1979'da Başkan Carter'ın ifadesine göre ABD'de bir «güven bunalımı»na ya da «sessiz çoğunluğun» 1980 seçimlerinde Carter'ı yenilgiye uğratma kampanyasının şiarına göre ise bir «ahlak bunalımı»na neden oldu. Yine, bunalım her yerde iki savaş arasındaki tipten bir bunalımın yinelenmeyeceğini güvence altına aldığı sanılan Keynesçi teorinin ve refah devleti politikalarının terkedilmesine yol açtı. Keynesçiliğin iflası ve bunalımla savaşmak üzere sert politikalara başvurulması Batıda sosyal demokrasinin temellerini sarsıyor. Şimdi, tüm bir yeni kuşak, gençlik için %20, %30 ya da %40'lık bir işsizlik oranı olasılığıyla karşı karşıya ve

bu oran bölgesel olarak %80'e kadar çıkıyor. O halde bu kuşağın, savaş sonrasında babaları tarafından övülen «her zaman daha büyük, daha iyi»ye ideolojik bir alternatif arayışı içinde olması çok mantıklı.

Sosyalist Doğuda bile işsizlik gerçeği (şu anda Çin'de 20 milyon işsiz bulunduğu sanılıyor), öngördükleri büyüme oranının yarısına bile ulaşamayan ya da «Batıyı yakalayıp mezara gömmeyi» beceremeyen planlı ekonomilerin en önemli ilkesiyle çelişiyor; iç politik ve toplumsal gerilimler tehlikeli bir biçimde artıyor ve şimdi sosyalist ülkeler arasında savaş tehlikesi, hatta gerçeği, bunlarla kapitalist ülkeler arasındaki savaş tehlikesinden daha fazladır. *Halkın Günlüğü* gazetesi, Çin'de «marksizm karşısında güven bunalımı»ndan yakınıyor, diğer yanda Polonya'da öğrenciler zorunlu derslerin üniversite ders programından çıkarılması için greve gidiyorlar. Hiç kuşku yok ki, Doğu, sosyalizmin safdışı bırakacağı varsayılan milliyetçilik ve din karşısında birbiri peşisıra yenilgiler alan sosyalist ideolojinin ağır bir bunalımıyla karşı karşıyadır.

Güneyde 300 milyon işsiz belki yeni bir olgu değil; fakat, dış yardıma ve ticarete dayalı veya sadece ticarete dayalı, sonra sırasıyla, hammadde ihracatında uzmanlaşmaya, ithal ikameci sanayiler kurulmasına ve yakın zamanlarda da işlenmiş ürün ihracı yoluyla büyümeye (mucizeleri aniden karabasana dönüşen Güney Kore ve Brezilya'daki gibi) dayalı çeşitli gelişme politikalarının yinelenen başarısızlıkları, Birleşmiş Milletler'in birinci (1960'lar) ve ikinci (1970'ler) «gelişme onyılı»nı trajik bir güldürüye dönüştürdü, ve yeni başlayan üçüncü onyılı da (1980'ler) acımasız bir şakaya dönüştürmeyi vadediyor. Bu sırada Üçüncü Dünyada milyonlarca insan, global politik ittifaklardaki altüst oluşlar ve değişen ideolojik politikalar bağlamında, içerde giderek artan yoksulluk, toplumsal baskı, (değer yargılarındaki çelişkiler, kokuşmuşluk vb. yüzünden) ahlaki kaygı, politik baskı ve kendi ülke ve bölgeleriyle komşuları arasında daha sık meydana gelen savaşlar ya da savaş tehlikesi (Doğu Afrika'da, Yakın Doğu veya Batı Asya'da ve Güneydoğu Asya'da olduğu gibi)

içinde yaşıyor. Karmakarışık ideolojiler ve eksik teoriler, devletlerin otoritesine meydan okuyan ve uluslararası ilişkilerin dengesini tehdit eden geniş toplumsal hareketlerin önderliği için çekişiyor. Keskin milliyetçilik ve dinci hareketlerin rönesansı bunun çarpıcı örnekleridir.

Dirilen milliyetçilik, sosyalist devletler arasında çıkan daha önce akla gelmeyecek çelişkilerle ve kendi içlerinde etnik, bölgeci ve milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasıyla kendini gösteriyor. Kimi önde gelen kapitalist güçlerin gittikçe daha keskin bir milliyetçi konum almaları Atlantik İttifakı, NATO ve Avrupa Ortak Pazarını da tehdit ediyor ve Kuzey Amerika - Batı Avrupa - Japonya üçgeni arasındaki ticaret için ciddi sorunlar ortaya çıkarıyor. Bunların her biri aynı anda hem diğerlerinin ekonomilerine daha fazla girmeye hem de onlardan korunmaya çalışırken, diğer yandan Batı devletlerinin çoğunda da milliyetçi ve bölgeci hareketler güç kazanıyor.

Üçüncü Dünyada milliyetçilik, etnik ayrılıkçılık ve kimi zaman da ırkçılık, toplumsal ilerleme ve sosyalist umutlar zararına uluslararası ve iç savaşları körüklüyor (Somali ve Etyopya uluslararası ittifak sisteminde yer değiştirdiklerinde, sosyalist Etyopya Eritre milliyetçiliği ve sosyalizmi üzerinde emperyal baskısını tırmandırırken, ya da devrimci İran birçok ulusal azınlığı ezerken olduğu gibi). Global olarak, milliyetçiliğin etkisinin artmasıyla birlikte detant zayıflarken ve büyük güçlerin rekabeti kızışırken, nükleer savaş da dahil, savaş tehlikesi daha da artıyor; ve bir yandan da yeni ırkçılık dalgalarının ortaya çıkmakta olduğu görülüyor. Aynı zamanda, daha önceden kabul edilmiş vaadler ve toplumsal ilerleme ve maddi çıkar beklentilerinin getirdiği yaygın umut kırıklığı ve bunlara akılcı yollarla ulaşamamanın öfkesi, savaş sonrası yıllarda dünyada o denli etkili olan Batı akılcılığına (buna Doğuda «gulaş komünizmi» ve Üçüncü Dünyanın «modernleştirilmesi» de dahil) giderek artan bir halk tepkisine yol açıyor.

Batıda ve Güneyde geniş halk yığınları dine, «ruhani» değerlere ve açıkça gerici amaçlar güden ruhani örgüt ve

önderliğe dönüyor. Bu eğilim, hatta değişme, Papa II. Jean Paul'ün ziyaretleri sırasında halk tarafından yığınsal biçimde karşılanmasıyla Polonya'da (5 milyon kişi karşıladı) İrlanda'da (ada nüfusunun üçte biri onu görmeye gitti), ABD'de (kabul merasimleri astronotlarınkini geride bıraktı), Meksika'da (geçtiği yollarda 3 milyon kişi birikti), Brezilya'da (ülkede ulusal çapta en önemli politik olaylardan biri oldu) ve çeşitli Afrika ülkelerinde açıkça kendini gösterdi. Papa bu heyecanı, genellikle aşırı-tutucu politik konumuna ve kimi gerici toplumsal programlara desteğe çevirmeye çalışıyor. Dinin bu yeniden canlanması, birçok Batı ülkesinde evangelizmin, fondamentalist (dinî akidelerde aşırı tutucu - ç.) dinlerin, çeşitli mezheplerin ve tinselciliğin (spiritualism) etkisinin hızla artmasıyla; Sovyetler Birliği ve Çin de dahil, Doğunun çeşitli sosyalist ülkelerinde ise dinin yeniden canlanmasıyla kendini gösteriyor (Polonya katolik kilisesinin, Edward Gierek hükümetinin devrilmesine yol açan 1980 protestoları sırasında grevci işçiler üzerindeki yaygın etkisi buna örnektir.) Üçüncü Dünyada, Müslümanlığın canlanışı sadece Ayetullah Humeyni önderliğinde iktidara gelmedi, fakat yeni islamcı akımlar aynı zamanda başka bölgelerde de kendini gösterdi: Orta-doğuda (Mekke'deki kutsal caminin fondamentalist Müslümanlar tarafından işgal edilmesinden sonra istikrarı sarsılan Suudi Arabistan'da); General Ziya'nın islam fondamentalizmini gerici politikası doğrultusunda kullanmaya çalıştığı Pakistan'da; Müslümanlığın toplumsal ilerlemeye ve Sovyet işgaline karşı koymakta kullanıldığı Afganistan'da; komünalizmin (siyasi kuvvetin mahalli idarelerde bulunduğu sistem — ç.n.) tehlikeli bir şekilde yayıldığı Hindistan'da, Malezya'da, Filipinler'de, Endonezya'da vb. Anlamlı bir biçimde yeni islam hareketi her yerde genç kuşaktan yandaş buluyor. Latin Amerika'da katolik kilise, çeşitli askeri rejimlere karşı sadık muhalefet halinde politik önderlik öneriyor ve Hristiyan-demokrat parti, hareket ve ideolojiler (sosyal-demokratlarla rekabet halinde) kendilerini her zamankinden daha gerçekçi bir alternatif olarak sunuyorlar. En devrimci hareketler bile, Nikaragua'da ol-

duğu gibi, güçlü bir «özgürlük teolojisi» ve radikal rahip bileşkesi içeriyorlar.

Kısmi kuramların bunalım içindeki bu gerçekliği çözümlemede ve bununla bağlı olarak, yerlerindeki (dünyanın bütünü için olmasa bile) dünyanın çeşitli yerlerindeki politik pratiğe yol gösterecek ideolojilerin yetersizliğinin açıkça artması —ve giderek açıklığa kavuşması— alternatif bir kuram ve ideolojinin gerekliğini dayatıyor. Yakın zamanlardaki yayınlardan bir kısmı —hatta bunların sadece başlıkları— bunalımın ya da bunalımların dışavurumlarından sadece bazılarıdır: *Demokrasinin Bunalımı: Demokrasinin Yönetilebilirliği Üzerine Trilateral Komisyona Rapor*, Doğu Alman komünisti Rudolph Bahro'dan *Alternatif*, Roma Kulübünden *Büyümenin Sınırları* ve *Uluslararası Düzenin Yeniden Şekillendirilmesi;* Üçüncü Dünya hükümetlerinin teşvikiyle Birleşmiş Milletlerin yaptığı Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen çağrısı, Brandt Komisyonu Raporu: *Kuzey/Güney — Hayatta Kalabilmek İçin Program*. Bahro hariç, bu yayınlar, Batıda ve Güneyde iktidardaki sınıflar ve hakim gruplar yararına teorik ve ideolojik alternatiflerin arayışı içindedirler.

III. BATIDA BUNALIM

Şimdi, bunalımın Batıdaki gelişimini gözden geçirelim. Savaş sonrasının endüstriyel genişlemesi, daha öncekiler gibi, özellikle sanayide, sermayenin payının emeğe göre artmasına (marksist terminolojiye göre, sermayenin organik bileşiminde artışa) yol açtı. Kapitalist dünyanın önemli bir kesiminde sanayide sermaye donanımına görece aşırı-yatırım yapılmasına koşut olarak madencilik ve tarım sektörlerinde görece eksik-yatırım gerçekleşti. Aynı zamanda «üçüncü» hizmetler sektörü önemli ölçüde genişledi, fakat bu emek üretkenliğinde herhangi bir artış eşliğinde olmadığı için toplam istihdam içinde bu sektörün payı arttı. Birinci sektördeki eksik-yatırım 1970'lerde ve olası ki 1980'lerde de, petrol ve tarım ürünleri bunalımlarının altında yatan en önemli neden-

lerdendir. Endüstri ekonomilerinde sermayenin organik bileşimindeki (yani sermaye/emek oranındaki) ve verimlilikteki artış ve kısmen buna bağlı olarak işçilerin pazarlık gücündeki ve savaşkanlıklarındaki artış, 1960'ların ortalarından itibaren kâr oranlarının gerilemesine, büyüme oranlarının düşmesine ve kimi zaman da —en başta yatırım ya da sermaye mallarının olmak üzere— sanayi ürünleri talebinde mutlak bir azalmaya neden oldu. Kâr oranındaki düşme, sık sık, genel olarak hizmet sektöründeki, özel olarak da kamu sektöründeki ve toplumsal hizmetlerdeki büyümeye de bağlanıyor. Ancak, bu sektörlerin kâr oranı üzerindeki olumsuz etkileri bunların görece büyük hacimlerinden (GSMH yüzdesi olarak) ziyade herhalde hizmet ve kamu sektörlerindeki düşük verimlilikten (ve bundan dolayı yüksek istihdam ve işgücü maliyetinden) doğmaktadır. Tüm bu dengesizlikler şimdi, mineral (deniz dipleri ve belki de Antarktika da dahil) ve tarımsal (özellikle tarımsal-sanayi) kaynaklardan hammadde sağlanmasında göreli bir artışa ve mikro-işlem ve bilgi-işlem devrimleri sayesinde hizmet sektörlerinde emek verimliliğinin yükseltilmesine (ancak bu istihdam düzeyini tehdit edecektir) yol açabilir.

Ayrıca, önde gelen sanayileşmiş kapitalist ekonomilerde verimlilik ve üretim değişik oranlarda artmıştır. Batı Avrupa'da verimlilik ABD'dekinin iki katı hızla arttı; Japonya'da ise Avrupa'dakinin iki katı, ABD'dekinin yaklaşık dört katı hızla yükseldi. Ancak verimlilik artışı 1970'lerde Batının hemen her yerinde hissedilir biçimde düştü. ABD'de ellili ve altmışlı yıllarda %3 olan verimlilik artış hızı yetmişli yıllar boyunca %1'e ve sıfıra düştü, hatta bu onyılın sonlarında negatif oldu. Tüm Batı ekonomilerindeki verimlilik artışındaki düşme bunlar arasındaki farkları da azalttı. Öyle görünüyor ki, ABD'nin ekonomik ve politik gücünün göreli (ancak henüz mutlak olmayan) gerilemesinin ve Batı Avrupa (özellikle Almanya) ve Japonya'nın yükselmesinin kökeninde verimlilik farklarındaki bu değişmeler bulunmaktadır. Bu gelişme, İngiltere'nin yüz yıl önceki bunalım sırasındaki göreli gerilemesini ve peşinden de elli yıl önceki bunalım sırasında-

ki mutlak gerilemesini anımsatıyor. ABD'nin, Arrighi tarafından incelenen gerilemesinin de benzer bir evrim izleyeceği umulabilir. Tarihsel olarak, rakip ekonomik merkezler ve politik devletler arasında hegemonya için en kesin politik-ekonomik savaşımlar bunalımların «B» evrelerinde meydana gelmekte ve tipik olarak, en şiddetli rekabet gerileyen hegemonik güçle onun tahtına talip olanlar arasında değil fakat daha ziyade, içlerinden biri eski hegemonik güçle taktik olarak bağlaşıklık kurmuş olan talipler arasında ortaya çıkmaktadır. Şimdiki bunalım sırasında, gelecek genişleme dönemindeki hakimiyet için ABD, Avrupa ve Japonya'yı karşı karşıya getiren ve bu son ikisi arasındaki rekabetin her birinin birinci ile aralarındaki rekabeti geride bırakabileceği savaşıma önem vermekte Wallerstein muhtemelen haklıdır. Buna karşılık, SSCB ve Doğu Avruya'yı da (kısmen) kapsayan (bir Paris-Bonn-Moskova ekseninin ortaya çıkmasıyla hayal meyal görülebilecek) bir Avrupa bloku ile Japonya ve ABD'yi (Washington-Pekin-Tokyo ekseni) karşı karşıya getirecek daha ötedeki bir olasılık ise henüz pek açık değil.

Ekonomik bunalımın gelişiminin daha başka belirti ve sonuçları da olmuştur. Bunlardan biri, para basımı ve kredi yaratılmasını içeren paket programlar sayesinde, kâr oranındaki düşmeyi ve pazarın daralmasını erteleme, yavaşlatma ya da kimi tekelleşmiş sektörlerde önleme girişimi oldu. Bu çaba kendini en görkemli biçimde ABD'de, dünyayı dolara boğan, Vietnam savaşının bütçe açığı ile finansmanı sırasında gösterdi. İkincisi, arta kalmış olan pazarları ele geçirmek için her ülkenin ulusal sermaye sektörleri arasındaki rekabet arttı. Böylece, zincirleme dolar devalüasyonları ABD'nin ihracatını eski düzeyinde tutmak ya da artırmak ve bu ihracatı ve ABD'nin iç pazarını dış rekabete, özellikle Almanya ve Japonya'ya karşı korumak için kullanıldı. Bu iki ülkenin paraları değerlendi ve —dünya pazarındaki denge yine de pek o kadar ABD lehine dönmeden — dolar karşısında büyük artışlar ortaya koydular. Bununla birlikte, doların gerilemesi ABD'de ücret ve mülkiyet maliyetlerini Avrupa ve Japonya'dakilere göre azalttı ve bunun sonucu olarak

dış yatırımların akış yönünü ters çevirdi; bu akış bu iki ülkeden ABD'ye yöneldi. Bu iki etken —kısılmış talep ve artan rekabet— ulusal düzeyde iflasları ve tekelleşmeyi hızlandırdı, uluslararası düzeyde ise saldırgan ihracat politikalarına ve korumacılığın yeniden canlanmasına yol açtı.

Aşırı-üretim ve düşük talebin diğer önemli bir sonucu sanayide, özellikle de çelik, gemi yapımı, otomobil ve petrokimya sanayilerinde atıl üretim kapasitesinin artışı oldu. Çelik sanayii birkaç yıl dünya çapında bir krize girdi ve bir miktar yüksek fırının kapatılmasından sonra bile sanayileşmiş dünyanın birçok yerinde hâlâ sadece %60 veya %70 kapasiteyle çalışıyor. Sonuç olarak, sanayi yatırımlarında da önemli bir düşme oldu. Atıl kapasite ve düşük kâra bağlı olarak, kapitalistler yeni büyük yatırım programlarına girişmek için yeterli neden görmediler. Sanayileşmiş ekonomilerde 1973'teki yatırım düzeyine 1978'e dek ulaşılamadı ve İngiltere'de bugüne dek hâlâ ulaşılmış değildir. Böylece 1973 - 1978 arasında bir yatırım açığı ortaya çıktı ve yeni 1979-1982 resesyonu (gerileme ya da çöküş, — ç.n.) nedeniyle yatırımlar yeniden azaldı. Ayrıca, yatırımların niteliği de değişti. Daha fazla ve yeni mal üretimi için yeni üretim kapasitesi yaratmaya yönelik genişlemeci yatırımın yerini, giderek, daha düşük maliyetle, özellikle daha düşük emek maliyetiyle üretim yapmayı sağlayacak rasyonelleştirici yatırım aldı. Enerji üretimi ve daha birçok alanda yeni teknolojinin rolü üzerinde çok tartışıldı. Enerji fiyatının, hepimizin bildiği gibi, 1973'ten sonra ve yine 1979'da hızla artmasına karşın enerji alanında önemli hiçbir yeni yatırım yapılmadı; yalnız petrol arama ve çıkarımına yapılan yatırım 1973'ten itibaren önemli ölçüde arttı. Fakat buna karşılık, petrol rafinajı alanında kayda değer yeni yatırımlar yapılmadı, bu da 1970'lerdeki enerji darboğazlarının başlıca nedenlerindendir. Alternatif enerji kaynaklarına da —bitümlü şist, kömür, nükleer yakıt-önemli hiçbir yeni yatırım olmadı. Nükleer sanayi şu anda ekonomik bakımdan ciddi bir çöküntü içinde bulunuyor, bu da ülke içi ve dışında nükleer reaktör satışı konusundaki dizginsiz yarışı büyük ölçüde açıklıyor, şiddetli bir uluslar-

arası rekabetin (örneğin Brezilya pazarı için ABD ve Almanya arasında ve Pakistan'a satış için ABD ve Fransa arasında) ortaya çıkmasına ve aynı zamanda dünyanın birçok yerinde şiddetli antinükleer tepkilere yol açıyor. Güneş enerjisi ve yapay yakıtlar da dahil tüm bu alternatif enerji kaynakları birçok tartışmanın konusu oldular, ancak laftan öte birşey yapılmadı. Bunun başlıca nedeni şu ki, genel kâr oranı ve olası pazarlar enerji alanındaki ya da diğer herhangi bir alandaki hiçbir büyük yatırımı henüz kârlı kılmıyor. Özellikle mikro-işlem kullanımıyla birlikte bilgisayar sanayii görünüşte bir istisnadır; ancak bu, üretimdeki emek maliyetini düşürmeye yönelik bir rasyonelleştirme yatırımıdır, yoksa emek maliyetini ve istihdam düzeyini düşürerek hizmet sektörünü kısa zamanda altüst edebilecek olsa bile— üretimi tümden yeni bir temel üzerine oturtacak büyük bir yenilik değildir. Genetik ve biyoteknoloji alanlarında da diğer bir teknolojik devrim ufukta görünüyor ve bu, biyokimya, ilaç ve tarım sanayilerinin önemli bir kesiminde köklü değişikliklere neden olabilir. Fakat büyük bir yeni yatırım programının geliştirilmesi ve böyle önemli yeni teknolojilerin ortaya çıkarılması kâr oranının yeniden yükselmesi koşuluna bağlıdır ve bunu yapabilmek için de, dünya ölçeğinde kapsamlı bir ekonomik, toplumsal, politik ve ideolojik dönüşüme gereksinim vardır.

Kâr oranının düşmesi ve gelecekteki olası yükselmesinde, bunalımın yinelenen ve gittikçe ağırlaşan resesyonlarla birlikte gelen daha başka sonuçları da önemli bir rol oynamıştır. 1960'ların ortalarından itibaren resesyonlar gittikçe daha sık, daha uzun, daha derin ve bir sanayileşmiş ülkeden diğerine daha fazla yansıyan bir duruma geldiler. Bu gelişiminin göstergesi, bunların sanayileşmiş OECD ülkelerindeki işsizlik üzerindeki etkisidir. 1967 resesyonu sırasında Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya, Avusturya ve Yeni Zelanda'da kayıtlı işsizlerin sayısı 5 milyona ulaştı; ABD, Vietnam savaşı sayesinde kendini bundan uzak tutarak pek etkilenmedi. ABD'yi de etkileyen 1969-70-71 resesyonu sırasında sanayileşmiş ülkelerdeki kayıtlı işsiz sayısı 10 milyona çıktı ve

1972-1973 canlanması ile 8 milyona düştü. Kapitalist dünyanın hemen tümünü birden 1973-1975 arasında etkileyen ve 1930'lardan o zamana dek yaşananların en derini olan bir sonraki resesyon sırasında sanayileşmiş ülkelerdeki kayıtlı işsiz sayısı 15 milyona yükseldi; bunun 9 milyonu yani %60'lık bölümü ABD'de bulunuyordu (faal nüfusun yaklaşık %9'u). Daha sonra bu ülkede 6 milyonun altına düştü fakat Avrupa'daki sanayileşmiş kapitalist ülkelerde ve Japonya'da (ve Kanada ve Avustralya'da) yükselmeye devam etti. Gerçekten, bu ülkelerde işsiz sayısı 1975'ten 1979 ortalarına sözde canlanma sırasında o şekilde arttı ki OECD'de kayıtlı işsizlerin sayısı 1979'da son resesyonun en alt noktasındaki 15 milyondan 17-18 milyona çıktı. Yeni resesyon resmi işsiz sayısını 1980 sonunda 23 milyona yükseltti ve OECD, 1982'de bunun 27 milyonu aşacağını umuyor. İşsizlikteki bu hızlı artış kuşkusuz, sermaye birimi başına ücret ödemeleri toplamını ve emeğin gelirlerini azalttı, ve işçilerin pazarlık güçlerini zayıflatarak ücret düzeyleri üzerinde aşağıya doğru bir baskı oluşturdu. Mevcut işsizlik ve bunun artma tehlikesi, emeği büyük grevlerde birbiri peşisıra sermaye karşısında boyun eğmeye itti — İngiltere'de *British Leyland* ve *British Steel*, İtalya'da *Fiat* ve Almanya'da demir-çelik sanayiinde olduğu gibi. Ortalama gerçek ücret oranı birçok Batı ülkesinde düşerken, 1981'de başkan Reagan'ın kendisi de bunun son üç yıl içinde düştüğünü onaylıyordu. Örgütlenmemiş veya örgütlülük düzeyi düşük olan emek pazarında ise sömürü derecesi ve zorunlu fazla-çalışma oranı arttı, zaten kötü olan ücret ve sağlık koşulları daha da kötüleşti.

1979-1982 resesyonunun 1973-75 resesyonundan daha da şiddetli olabileceğini düşünmek için önemli nedenler vardır. Birincisi, bu resesyon kapitalist evi yeterince temizleyecek miktarda sermayeyi iflasa sürüklememiş ve emeğin örgütlenmesini ve savaşkanlığını kırmayı başaramamış olan bir önceki resesyona göre çok daha misafirperverce karşılandı, buna «gereksinim» vardı. (Bu konuya ileride değineceğiz). Bundan dolayı kapitalist devletler bu resesyonun içerideki etkileriyle savaşmak için geçen seferkinden çok da-

ha az çaba harcayacaklardır. *Business Week*'in yerinde adlandırmasıyla «borç ekonomisi», canavarı kapı dışında tutabilmek için öylesi bir boyuta ulaştı ki, borçlanma artışındaki yeni bir hızlanma zaten son derece kararsız bir dengede duran iskambil kağıdından mali şatoların olası çöküşünü şiddetlendirebilecektir. Bu da, zaten kaygılı olan bankacıları daha da sakıngan olmaya zorladı ve ekonomik tutuculuğu güçlendirdi. Dünya ölçeğinde büyük bir mali çöküş olasılığı hiç de küçümsenecek bir olasılık değildir ve bu çeşitli biçimlerde, örneğin *Chrysler* gibi firmaların iflasıyla, Brezilya ve Polonya gibi ülkelerin borçlarını ödeyememeleri yüzünden, dolar bölgesi dışına çıkmak isteyen Arap devletlerinin yol açabileceği para hareketleriyle, politik bir olayla (Orta-doğu vb. de devrim ya da savaş) ya da tüm bunların herhangi bir bileşimiyle başlayabilir. Çöküş, teknik bakımdan, karşılıklı anlaşmalarla borç ödeme programlarının yeniden düzenlenmesi sayesinde önlenebilir. Fakat çöküşün ekonomik ve mali sistemin tümüne zincirleme tepkime gibi yayılmasını önlemeye yönelik böyle bir kurtarma operasyonunun ekonomik maliyetlerini kimin yükleneceği konusunda bir anlaşmaya yeterince kısa zamanda varılması politik bakımdan olanaksız olabilir.

Spekülatif, Avrupa ve Asya dövizleri piyasasının geliştirilmesi, esnek kur politikası uygulanması ya da ekonomik zirve konferansları yoluyla uluslararası düzeyde eşgüdüm sağlanması vb. gibi, resesyonun yayılmasına karşı daha önce kullanılan mali ve kurumsal çarelerin ve OPEC ülkelerinin Batı ihracatına artan bir talep yaratarak sermaye için bir emniyet süpabı olmaları durumu da artık bir çözüm olmayacak düzeye düştü ve son resesyon sırasında bunun işe yarama olasılığı hemen yok gibi. Son zamanlarda kaydettikleri büyümelerden sonra ve ödeme kapasitelerinin sınırlı oluşu yüzünden bu ekonomiler ithalatlarını kısmak zorunda kaldılar ve artık 1973'te olduğu gibi, Batı sermayesinin yardımına koşacak durumda değiller. Böylece, öyle görünüyor ki, bu yeni resesyon sırasında tüketim, yatırım ve ihracat taleplerinin önünde önemli sınırlar vardır. Bu yüzden askeri harca-

maların (ve örneğin yeni enerji kaynaklarının geliştirilmesi gibi devlet tarafından finanse edilen diğer harcamaların) artırılması, ek talep yaratabilecek tek kaynaktır. İran ve Afganistan krizleri böyle harcamaların nedenleri olmaktan çok kanıtları olarak değerlendirilmelidir.

Bunalımın bu zincirleme resesyonlarla derinleşme sürecinin diğer bir sonucu da işsizliğin artmasına yol açan, sert politikalar ve toplumsal harcamalardaki kısıtlamalara başvurarak üretim maliyetlerini düşürme girişimleri oldu. Dahası, sanayileşmiş kapitalist ülkelerin çoğunda işsizliğe dayalı bir politikanın izlenmiş olduğu kanıtlanabilir. Geçmiş ya da şimdiki resesyonların nedeni, Paul Samuelson'un 1979'da başlayan resesyon konusunda inandırmak istediği gibi «Made in Washington» hükümet politikaları değildir. Bunlar, eşitsiz kapitalist gelişmenin bir parçası olan birikim bunalımının bir öğesidir. Fakat bu resesyonların sadece Washington değil, aynı zamanda Londra, Bonn, Paris ve Tokyo'da da oluşturulan politikalarla daha da kolaylaştırılmış olduğu doğrudur. ABD başkanı Carter («işsizliğe karşı savaş» platformunda seçim kazanmış ancak hemen sonra, umulabileceği gibi, enflasyonu «bir numaralı halk düşmanı» ilan etmişti), başbakan Raymond Barre (Fransa'nın en tanınmış ekonomisti!), İngiltere'de İşçi Parti'li bakanlar Callaghan ve Healey ve onların Muhafazakar izleyicileri Thatcher ve Howe vb. gibi, kapitalist dünyanın liderleri enflasyonla savaşmak için tutucu deflasyonist para, mali ve diğer ekonomik politikalar izlemeyi, fabrika kapanmaları (işçilerinin şiddetli tepkisiyle karşılaşan Fransız çelik fırınlarının kapatılması örneğindeki gibi) ve işsizliğin artması pahasına bile olsa yeğleyeceklerini sık sık ilan ettiler.

Her yerde aynı sav ileri sürülüyor: Enflasyonla mücadele etmeli ve onu durdurmalıyız çünkü hepimize aynı şekilde zarar veriyor (halbuki enflasyon, niteliği gereği, emeğin gerçek gelirini düşürür ve mülkiyet ve sermayenin gerçek değerini artırır) ve özellikle çünkü içerdeki enflasyon bizi dünya pazarında güçsüz kılar, ihracat kapasitemizi düşürür ve dolayısıyla işsizlik yaratır. Enflasyonun başlıca nedeninin

yüksek kamu harcamaları ve yüksek ücret istekleri olduğu kabul edilir (halbuki ücret maliyetleri satış fiyatının küçük ve gittikçe de küçülen bir kısmını oluşturur ve kuşku yok ki fiyat artışları tekelleşmiş sanayide kârları koruma girişimlerinin sonucudur). Bu aynı savlar her yerde sert politikaların dayatılmasını savunmak ve kamu harcamalarının (elbette savunma harcamaları ve diğer iş harcamaları dışında) ve sendikaların enflasyon oranının altında tutulması gereken, her şeyin «sorumlusu» ücret isteklerinin düşürülmesini istemek için (bu ikisi de gerçek ücret ve gelirlerde, özellikle ücret merdiveninin en alt basamaklarında olanlar için, bir gerileme demektir) kullanılır. Ayrıca tartışma götürür bilimsel temellere (yukarıdaki parantezlerde belirtildiği gibi) dayanması bir yana, bu savlar mantık hatası da taşıyorlar. Herkes aynı politikayı izlerse (bir gösteriyi izleyenlerin hepsi, daha iyi görmek için ayaklarının ucuna yükselirlerse), hiçkimse sarfettiği onca çabaya karşın, göreli fiyat ve ihracat konumunun (ya da görüş durumunun) iyileşmediğini görecektir; fakat herkes kendini daha düşük bir ücretle çalışıyor (ya da daha rahatsız bir durumda) bulacaktır. Ancak, benzetme daha ileri gitmiyor: Görüş alanının daralması ve rahatsız durum, kitlesel davranışın tamamen istem-dışı bir sonucudur, fakat ücretlerin düşmesi kesinlikle halkın «bir numaralı halk düşmanı enflasyon»a karşı bir araya gelmesinin bir sonucu değildir. Gerçekte, bu ücret düşürme hedefi ve sonuçları, enflasyonla (ki herkes tarafından hissediliyor) işsizliğin artması (ki sadece bir kısım insanı dolaysız olarak etkiliyor, fakat dolaylı olarak, işçilerin ücret düzeylerini ve çalışma koşullarını savunma güçlerini her yerde derhal zayıflatıyor) pahasına savaşma politikasının temel ekonomik amacıdır. Bu resmi açıklamalar, kuramlar ve politikalar karşısında kapitalist basının, durumu neşeli bir biçimde şu sözcüklerle özetlemesine pek şaşmamak gerekir: «Dünyanın bir resesyona gereksinimi var» *(New York Times* 3 Mayıs 1979).

Sertlik politikaları, işçilerin kemer sıkmalarını sağlamak amacıyla büyük küçük tüm kapitalist ekonomilerde zorla be-

nimsetildi. Bu girişim kimi yerlerde diğerlerine oranla daha başarılı oldu. Kuşkusuz, ABD ve İngiltere'de gerçek ücretler düştü. Diğer sanayileşmiş ülkelerde kimi göstergeler bu ücret düzeylerinin düştüğünü tanıtlıyor kimileri ise bunu yalanlıyor. Fakat ücret düzeylerini değil de, hiç ücret almayan işsizlerin artışını da göz önüne alarak, ödenmiş gerçek ücret kitlesini incelersek, gerçek ücret gelirlerinin 1973'ten bu yana düşmüş olduğu kuşku götürmez. Aynı zamanda, tüm dünyada toplumsal harcamalarda tasarlanmış bir kısılma görülüyor. Bugün kapitalist dünyada parola «verimli olmayan» harcamaları «verimli» harcamalara (elbette silahlanma dahil!) kaydırmaktır; kısacası elveda refah devleti. Üretim maliyetlerini düşürmenin diğer başlıca bir yolu da fabrika ve büroda iş-sürecini yeniden örgütleyerek insanların çalışma biçimlerini değiştirmektir. Yeni iş-süreci genel olarak, çalışmanın hızlandırılmasını ve işçinin niteliksizleştirilmesini içerir.

Tüm bu politikalar mümkün olan her yerde uygulandı, kuşkusuz Batı dünyasının birçok yerinde de. Buralarda bu uygulama sosyal-demokrat hükümetler tarafından ve İngiltere, İtalya ve İspanya'da olduğu gibi, çoğu zaman da İşçi ve Komünist partilerin desteğiyle gerçekleşti. Aynı zamanda bu politikalar birçok ülkede, üyelerini kemer sıkmaya çağıran işçi sendikalarının, hatta İtalya'da olduğu gibi komünist sendikaların, doğrudan işbirliği ile uygulandı. Bunların savı bir çeşit ehvenişer politikası izlemektir ve buna göre kemerleri gönüllü sıkmak, alternatif bir sağ-kanat —ya da İtalyadaki komünistlerin deyimiyle faşist— hükümet tarafından buna zorlanmaktan iyidir. Birçok durumda, sendikaların ve komünistlerin izlediği bu politika atölyelerde kayda değer bir direnmeye yol açtı. Bu başkaldırı özellikle İtalya ve İngiltere'de kendini gösterdi. Buralarda işçiler sendika önderliğinin desteklediği, hükümetin sertlik politikasıyla yapılan toplumsal sözleşmeyi ve işbirliğini reddettiler. (İspanya Komünist Partisi ve onun çizgisindeki sendikalar da aniden sertlik politikasına karşı çıkmaya karar verdiler, ancak hangi ölçüde?) İngiltere'de işyeri içinde ve dışındaki güçlü savaşkanlık ye-

ni seçilmiş bulunan Muhafazakar hükümeti, grev gözcülüğü ve diğer sendikal gösterilere karşı her türlü yasal gücünü kullanarak, ve işsizliği artırmaya (1980'de 2 milyon, 1982'de 3 milyon) ve bunu emeği disiplin altına almak üzere ona karşı kullanmaya yönelik açık politikalar uygulayarak kitle hareketlerini, sendikaları ve bunların gücünü kırmaya çalışmak konusunda çok açık bir kararlılığa götürdü.

İşsizliğin büyük ölçüde artması sonucu, ücretlerin artırılması hatta gerçek ücret düzeyinin korunmasına yönelik sendikal savaşım çok daha güçleşiyor. Gerçekten de sermaye, «elverişli» kâr düzeylerine yeniden ulaşmadan önce —ve ulaşacaksa— ve kapitalizmi şimdiki birikim bunalımından çıkarıp yeni bir genişleme dönemine götürecek bir yeni yatırım atılımına girişmeden önce —ve girişecekse— kapitalizmin, sadece yeni bir teknolojik temel üzerine oturması değil, fakat yeni teknolojinin kazançlı kullanımının ve yatırım atılımının da emeğin yeni bir büyük politik bozgunu üzerine temelendirilmesi gerekecektir (1920'ler ve 1940'lar arasında olduğu gibi).

Bu koşullar sanayileşmiş ülkelerin çoğunda politik ağırlık merkezinin çok açık bir biçimde sağa kaymasına yol açtı. ABD'de Carter, 1976'da seçildikten sonra sağa kaydı ve 1980 seçimlerinden önce Demokrat aday tespiti sırasında Kennedy'yi ve onun Keynesçi programını yenilgiye uğrattı, peşinden de uç-sağ Cumhuriyetçi Ronald Reagan tarafından yenilgiye uğratıldı. Kısmen dinci aşırı-sağın büyüyen etkisinin bir sonucu olarak aynı seçimde liberal Demokrat senatörlerin çoğu yeniligiyle uğradı ve Cumhuriyetçi parti senatonun ve önemli senato komisyonlarının başkanlıklarının denetimini ele geçirdi. İngiltere'de Margaret Thatcher'ın (kendisinin de doğru olarak belirttiği gibi), kendi partilerinin anti-sosyal programı yüzünden hayal kırıklığına uğrayan İşçi partili seçmenlerden önemli bir destek alarak seçilmesiyle, toplumsal programları iyice cüceleştiren ve hatta İngiliz sanayiinin temellerini çökerten parasalcı ve arza yönelik dogmatik ekonomi politikalarının en sistemli biçimde uygulanmasına başlandı. Avustralya'da Fraser ve Yeni Zelanda'da

Muldoon gibi muhafazakar başbakanlar da benzer politikalar izliyorlar; Kanada'da Liberal Pierre Elliott Trudeau, karşısındaki Muhafazakar meydan okumayı ancak kendisi de gittikçe muhafazakar önlemlere başvurarak savuşturabildi. Batı Almanya'da da, benzer bir şekilde, Helmut Schmidt'in Sosyal-Demokrat hükümeti Franz Josef Strauss'un muhafazakar saldırılarını püskürttü ancak gittikçe daha kararlı hale gelen muhafazakar ekonomik ve politik politikaları, liberal koalisyon ortaklarıyla birlikte, kendisi geliştirdi. Fransa'da başkan Giscard d'Estaing ve başbakan Raymond Barre, içerde işçilere, özellikle de göçmen işçilere karşı önlemler aldı, dışarda ise sömürgeci politikalar izledi. 1981'de seçilen Sosyalist Partili başkan Mitterrand daha ileri Keynesçi ekonomik programını uygulamakta içerden ve dışardan engel üstüne engelle karşılaştı. İskandinavya'da sosyal-demokrat partilerin iki kuşaktır süregelen iktidarı sağ tarafından sonaerdirildi ya da tehdit ediliyor. Japonya'da ulusal düzeyde sağa doğru çok açık bir kayma olur ve yeniden silahlanma hazırlıkları hız kazanırken, sosyalist ve komünistler yerel ve bölgesel yönetimlerden eleniyor. Sağa yönelme sadece politik düzeyde değil, eğitim (1960'ların ilerici önlemlerine karşı-saldırı olarak), sağlık, göçler, ırklararası ve sekslerarası ilişkiler (kadının özgürleşmesi hareketine karşı) gibi diğer birçok alanda da kendini gösteriyor. Genel olarak ideolojik düzeyde ise «yeni-sağ» endüstrileşmiş kapitalist ülkelerin çoğunda büyük adımlarla ilerliyor.

Daha büyük, daha iyi ve sürekli refah. Bu Amerikan rüyası ABD ve tüm Batıda söndü. 15 temmuz 1979'da «güven bunalımı» üzerine konuşmasında Başkan Carter Amerikalıların büyük bir çoğunluğunun, gelecek beş yılın önceki beş yıla göre daha kötü olacağını düşündüklerini söyledi. Carter'ın bu değerlendirmesi oldukça gerçekçi ancak şunu da ekleyebilirdi ki, bu son beş yıl da ondan önceki yirmibeş yıla göre daha kötü idi. Bu güven bunalımı sağ, sol ve merkez politik eğilimleri ne önermeleri gerektiği konusunda giderek artan bir ideolojik bunalımla karşı karşıya getiriyor. Carter'ın bu konuşmasının kendisi de tümden bir ideolojik iflasın

ifadesidir. Bu konuşmanın yorumlanmasında üzerinde düşünce birliği sağlanan tek nokta, onun ne güven bunalımına (ki bu ABD'nin ekonomik ve politik —kısacası emperyalist— gücünün gerilemesini yansıtmaktadır) ne de Başkana göre bu güven bunalımının ürünlerinden biri olan enerji krizine bile kesinlikle hiçbir çözüm getirmediği oldu. Carter'ın seçimi kaybetmesine neden olan da bu güven bunalımıdır.

Ekonomik bunalım, ekonomi biliminde de bunalım doğurdu; *Business Week*'e göre bu bilim, ekonomik öngörü, çözümleme ve politika alanlarında tam bir «iflas»ın içinde. Bir yandan, tek tek her Batılı kapitalist ülkede işsizlik ya da durgunlukla (stagnation) enflasyonun birlikte bulunması («stagflasyon», hatta 1975'te «*slumpflation*») karşısında bu iflas çok açık görünüyor. Diğer yandan büyüme ve enflasyon oranları, döviz fiyatları vb. bir ülkeden diğerine değişiyor, dalgalanıyor ve uluslararası para ve ekonomi sistemini, düzenlemek bir yana, çözümlemeye yönelik tüm çabaları her seferinde başarısızlığa uğratıyor. Fransa, Porto Riko, Londra, Bonn, Tokyo, Venedik ve Ottawa'da başlıca Batılı endüstri güçlerinin liderlerini bir araya getiren periyodik «ekonomik zirve»ler uluslararası ekonomik eşgüdümün (ve hatta analizin) bu başarısızlığının açık bir kabulünden başka şey değildir —1931'de Büyük Buhran sırasında Londra'da toplanan Dünya Ekonomik Konferansının kesin başarısızlığını anımsatan bir durum.

«Kuramsal» sorun, Keynesçi ekonomik kuram (teori) ve politikanın enflasyona karşı deflasyonist, işsizliğe karşı da enflasyonist çözümler önermesinde yatıyor. İşsizlik ve enflasyonun birlikte bulunmasına karşı Keynesçilik iki çelişik çözümden, yani o halde çözümsüzlükten başka birşey önermiyor. Keynesçiliğin bu kuramsal ve politik başarısızlığının temel nedeni onun serbest rekabeti varsaymasında yatıyor, halbuki ekonominin gitgide tekelcileşen yapısı enflasyon ve işsizliği birlikte doğuruyor. Ayrıca, Keynesçi kuram ve politika ancak, devletin etkin bir düzenleyici işlev yüklenebileceği ulusal ekonomilerde ya da bir devletin (2. Dünya Savaşı sonrasında ABD gibi) hakim olduğu uluslararası bir ekono-

mide uygulanabilirler. Oysa, dünya kapitalist bunalımı uluslararasıdır ve (ABD'nin gücünün göreli gerilemesinden beri) hiçbir devlet ya da hiçbir uluslar-üstü kuruluş (ki bunlar özel bankaların spekülatif eurodöviz piyasaları ve devletlerin milliyetçi ekonomi politikaları karşısında tamamen etkisiz kalırlar) dünya ekonomisini istikrara kavuşturacak durumda değildir. Sonuç olarak, Arrighi'nin de dikkat çektiği gibi, pazarda «anarşi» yeniden egemen oluyor. İronik bir biçimde, Keynesçilik buhran sırasında resesyonla savaşmak için doğmuştu ancak evrensel olarak kabul görmesi ve «başarılı» olması sadece savaş sonrası genişleme sırasında —ve sayesinde—, ABD en büyük iken oldu. Dünya çapında bir resesyonun ilk belirtileri ortaya çıkar çıkmaz Keynesçiliğin bir tuzak ve hayal olduğu ortaya çıktı ve iflası çok çabuk oldu.

Öyle görünüyor ki bunun altında yatan sorun Keynesçi-talep kuramının, resesyonu izleyen genişleme döneminde elverişli olmasıdır; bu dönemde bu genişlemeyi beslemeye yetecek bir efektif talep gereklidir. Fakat iki savaş arasında yaşanan ya da şimdi içinde bulunduğumuz gibi büyük bir resesyonun ilk evrelerinde sermaye için en önde gelen zorunluluk efektif talebin artması değil, üretim maliyetlerinin düşmesidir; bu kârları koruyacak ve canlandıracak ve maliyette kısıntı sağlayan (cost-effective) üretim süreçlerine (ve bunlar vasıtasıyla) yeni yatırımları teşvik edecek biçimde üretim maliyetlerinin düşmesidir. Dolayısıyla artık gündemde, talebi etkileyecek bir Keynesçi politika değil, özellikle emeğin maliyeti ve verimliliğini etkileyecek bir arz politikası vardır. Keynesçiliğin ve (neo-klasik ekonomi ile) «Keynes sonrası sentez»in birlikte iflasları, 1920'lerin basitleştirmeci neo-klasik ve parasalcı ekonomik politikalarının, kelimenin tam anlamıyla «gerici» yeniden canlandırılmasının teorik nedenini açıklıyor. Eski teorinin bu diriltilişini allayıp pullamak için Nobel ekonomi bilimleri ödülleri, kuramsal çalışmasını 29 Büyük Buhranından önce tamamlamış olan Friedrich von Hayek'e ve anti-sosyal kuramları yeni ekonomik bunalım dolayısıyla çeşitli kapitalist ülkelerde bakanlar kurulu ve şirket yönetim kurulu toplantılarının gündemine getirilince-

ye kadar sesi boşlukta yankılanan Milton Friedman'a verildi. Elli yıllık teorilerden yeniden medet umulmasının gerçek nedeni, (sermayenin, bunları kullanarak, sanayide «verimli» yatırım için (silahlanma da içinde) çok gerekli olduğunu ileri sürdüğü kaynaklara kavuşmak üzere refah devletine ve «verimsiz» toplumsal hizmet harcamalarına karşı saldırılarına meşruluk kazandırmak istemesidir.

Keynesçi kuram ve bunun Batıda genişlemeci bütçe ve refah devleti politikalarıyla başarılı bir biçimde uygulanması, Batıda sosyal-demokrasinin II. Dünya Savaşından beri kaydettiği, tarihsel bakımdan eşi görülmemiş gelişiminin ekonomik temelini sağladı. Bu durumda, Keynesçiliğin iflası sosyal demokrat politikaları yaşatacak ekonomik temelin yıkılması tehlikesini doğuruyor ve politik demokrasi için ciddi bir tehdit oluşturuyor. Sosyal-demokrat, komünist ve diğer sol politik parti ve rejimler artık tutarlı ekonomik ve toplumsal programlar öneremiyorlar, inandırıcı politik-ekonomik sözler veremiyorlar.

Böylece bu etkenlerin tümü —ekonomik bunalım ve düşük ve negatif büyüme oranları, sürekli enflasyon ve yapısal işsizlik, Keynesçiliğin iflası karşısında kurtarıcı önlemler olarak 1920'lerin (hatta 1890'ların) eskimiş ekonomi kuram ve politikalarına geri dönülmesi ve anti-sosyal politikaların uygulamaya konması *(welfare farewell:* elveda refah)— Batıda ciddi bir ideolojik bunalıma yolaçtı. Ayrıca sağ ve merkezci partiler artık daha yüksek ve daha iyi bir *american way of life* (Amerikan hayat tarzı) sunma vaadleriyle başarı kazanacaklarına pek güvenemiyorlar, sol partiler ise politik ağırlık merkezinin daha sağa ya da faşizme kayabileceği korkusuyla onları ciddi bir şekilde eleştiremiyorlar bile. Böylece Batıda tüm politik yelpazedeki herkesin «ehvenişer»den daha iyi bir önerisi yok. Diğer bir anlatımla, bir «müzikal sandalyeler» oyunu oynanıyor. Bu oyunda her politik parti ve grup hemen sağındaki yeni terkedilmiş bulunan sadalyeye koşturuyor (ABD'de Carter'ın Demokrat yönetimi Cumhuriyetçi tipte ortodoks muhafazakar bir ekonomik program izledi, bu da Cumhuriyetçi Partiyi, kendisini De-

mokratlardan farklı kılacak ekonomik politikalar aramaya zorladı). Ama bazen oyunun kuralları çiğneniyor, kimi partiler bir sıçrayışta birkaç sandalye birden sağa giderek ortalığı karıştırıyor, sağa doğru daha yavaş kayanların öbürlerine göre neredeyse radikal sol bir konumda gözükmesine yol açıyor. Fakat sağdaki en yakın politik sandalyeye geçerek ehvenişeri önermek ve yeğlemek, derinleşen bunalım karşısında bir (birkaç) politik gücün (güçlerin) gerici ve gittikçe daha da gericileşen kriz politikalarını meşrulaştıracak yeni ve kulağa «olumlu» gelen bir ideolojiyi buluncaya kadar sürebilecek geçici bir önlem olabilir sadece. Gerçekte yeni-sağ ideoloji özgürlükçü gibi gözüküyor ve «serbest piyasa» çerçevesinde «parasalcı» ve arza yönelik ekonomik politikaları destekliyor. Fakat bu politikalar vadettikleri ekonomik meyveleri veremezlerse ne olacak? Bundan sonra bunalım için önerilecek çarelerin ücret, fiyat ve muhtemelen de gelirin denetimini ve devlet yatırım planlarını içerme olasılıkları artıyor. O halde 1984 sadece bir seçim yılı değil, önemli bir ideoloji ve politik model de olacak. (3)

IV. ÜÇÜNCÜ DÜNYADA BUNALIM

Zengin ve yoksul arasındaki uçurumun hızla derinleştiği ve hem yoksulların sayısının hem de yoksulluklarının derecesinin arttığı bir dünyada, Üçüncü Dünyadaki «gelişme-kalkınma» ve «modernleşme» kuramlarının tamamen yetersiz kaldığı ortaya çıktı. Bu kuram ve modellerin başarısızlıkları şimdi kamuoyu önünde en yetkili sözcüleri tarafından da kabul edildi; örnek olarak Birleşmiş Milletler çerçevesinde konuşan Leontief'i (1977), Dünya bankası başkanı McNamara'yı (1977) ve ABD Dışişleri eski bakanı Henry Kissinger'i

(3) Keynesçilik, parasalcılık ve arza yönelik ekonomi ve gelecekleri için bkz. Frank A.G., Contemporary Marxism, no. 4 (Winter 1981-82) nin özel sayısı «World Capitalist Crisis and The Rise of of the Right» içinde «Reaganomics and Thatcherism, What?»

(*The Economist*'deki SALT ve İran konusundaki röportajı, 3-10 Şubat 1979) sayabiliriz.

Dünya Bankası yönetimi karşısındaki konuşmasında başkan McNamara yalın bir saptama yapıyor:

> «Gelişme, yirmibeş yıldır harcanan tüm çabalara karşın, kişi başına gelir açısından gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu kapatmakta başarılı olamadı... Bu yadsınamaz. Ancak, bundan çıkarılacak sonuç gelişme çabalarının başarısız olduğu değil bu «uçurumu kapatma» hedefinin hiç de gerçekçi olmadığıdır. Açıkçası, bu ulaşılamayacak bir hedefti, bugün de öyledir... Sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme oranları aynı kalırken, gelişmekte olan ülkeler kişi başına gelirlerin büyüme oranlarını iki katına çıkarmayı başarsalar bile mutlak gelirlerdeki uçurumu ortadan kaldırmak için yaklaşık yüz yıl gerekecektir. En yüksek büyüme hızına sahip gelişmekte olan ülkelerden sadece yedi tanesi bu uçurumu yüz yılda ve sadece dokuz tanesi de bin yılda kapatabilecek durumdadır.»

Oysa, 1973-1975 resesyonundan bu yana gelişmiş ülkelerde büyüme hızı geriledi, Üçüncü Dünyada petrol ihraç etmeyen (az) gelişme yolundaki ülkelerdeki büyüme hızı ise yarı yarıya düştü.

Dünya yoksulları için geçmiş karanlık idi, gelecek de bundan daha iyi olacak gibi gözükmüyor. Dünya Bankasının 1978 Raporu şu saptamayla başlıyor:

> «Yüzyılımızın geçtiğimiz çeyreği gelişmekte olan ülkelerde büyük bir ilerlemeye tanık oldu... Fakat daha yapılması gereken çok iş var. Birçok ülke henüz modern ekonomi ve toplum yapısına geçişi başaramadı ve bunların gelişmesi iç ve uluslararası bir çok etken tarafından engelleniyor. Üstelik, 800 milyon kadar insan hâlâ mutlak bir yoksulluk içinde yaşıyor. Bu insanlar, barınak, eğitim, sağlık hizmetlerinden yoksun olarak, varolmanın sınırlarında yaşıyorlar... Bu insanların çoğunun yaşam düzeyinde hiçbir iyileşme olmamıştır ve ekonomik büyümenin yavaş olduğu ülkelerde yaşam koşulları daha da kötüleşmiştir.»

Dünya ekonomik bunalımının derinleşmesi Üçüncü Dünyanın en yoksul ülkeleri ile en zengin Üçüncü Dünya ülkelerinin nüfusunun en yoksul üçte bir veya daha fazlasının daha da yoksullaşmasına ve «gelişme» sürecinin ekonomik ve toplumsal nimetlerinden alacakları payın daha da küçülmesine yol açtı. 1980'lerde Üçüncü Dünyanın birçok bölgesinde, gıda maddelerinin gerçekten kıt olmasından değil, kâr yasası ve yoksulluktan kaynaklanacak yığınsal açlıkların yaşanmasına hemen kesin gözüyle bakılabilir.

Üçüncü Dünyanın «başarı» ya da «model» olarak kabul edilen birçok ülkesinde bile, İran'daki son olayların ve Brezilya ve Güney Kore «mucize»lerinin gösterdiği gibi, «ekonomik mucize» ve «kalkınma» *(take-off)*ların birbiri ardına, gerçekte daha insafsız sömürü ve vahşi baskı ve/veya halkın çoğunluğunun bu sözümona «gelişme»den yararlandırılmaması üzerine kurulmuş bir tuzak ve kuruntu haline geldiği görüldü. Bugünkü bunalımla sadece daha çarpıcı bir hale gelen bu deneyim, bir vakitler geri, yoksul veya sömürge olarak daha sonra da «gelişmemiş», «azgelişmiş», «gelişmekte olan», «yeni sanayileşmiş», «sanayileşmekte olan», ya da «daha-az gelişmiş» olarak nitelenen «Üçüncü» Dünya ülkelerinde, ilerici, bütünlüklü ve kapsayıcı bir toplumsal süreç olarak tanımlanan «gelişme» kavramı hakkında ciddi kuşkuların doğmasına yol açtı. Aynı zamanda, gelişmenin önündeki yapısal engellerin ve bağımlılığın Üçüncü Dünyada her zaman mevcut ve gerçek olmasına karşın, «yapısalcı» kuramların, «bağımlılık» kuramlarının ve «yeni bağımlılık» kuramlarının politik yolgöstericilik açısından yararlılığını, 1970'lerin dünya bunalımı, tartışılır hale getirdi. Dünyanın parçalara bölünmüşlüğü görüşünden kaynaklanan ilk günah ya da en azından bu bağımlılık anlayışının (veya bağımlı anlayışın) yumuşak karnı, Üçüncü Dünya için bir çeşit «bağımsız» alternatifin varlığına ilişkin üstü örtülü ve yaygın kabuldü. Bu kuramsal alternatif gerçekte, ne —1960'larda ve 1970'lerde Mısır, Cezayir, Gana, Mali, Tanzanya, Irak, Suriye, Somali ve en önemlisi Hindistanda hiçbir yere götürmemiş olan— «kapitalist olmayan» yolda ne de —şimdilerde açık olduğu

gibi— bildiğimiz kadarıyla «sosyalist» devrimler yoluyla hiçbir zaman varolmamıştır. Dünyanın gerçek gelişmesinin yeni bunalımı şimdi bizim kısmî gelişime ve dar görüşlü bağımlılık kuramlarımızı ve buna bağlı olarak önerilen politik çözümleri geçersiz ve değersiz kılıyor.

Yakın zamanlarda yapılan, kapitalist bir «yeni uluslararası ekonomik düzen» çerçevesinde ulusal ve/veya kollektif «kendi gücüne dayanarak (ancak otarşiye sahip olmadan) gelişme» çağrısı bu ideolojik umutsuzluğun ve ideolojiden umutsuzca medet ummanın sonucu olarak ortaya çıkıyor. Örneğin Angola ekonomisi hâlâ büyük ölçüde, ABD'li Gulf Oil petrol şirketinin Cabinda'da Kübalı askerin koruması altında ürettiği petrol için yaptığı döviz ödemeleriyle ayakta duruyor. Bu sırada Afrika'daki kendi gücüne dayalı gelişme modeli konusunda, *Business Week* şöyle bildiriyor: «Tanzanya: Çöküşün eşiğindeki bir ekonomi» (25 Aralık 1978); *International Herald Tribune* başlık atıyor: «Ekonomik güçlükler içindeki Tanzanya ABD ile ilişkilerini geliştiriyor (ve) Batı mali ve uzmanlık yardımına yeni bir gözle bakıyor.» (7 mayıs 1979). Bu arada, *Business International* tarafından yayınlanan Sahra-altı Afrikasında Yatırım Potansiyelinin Değerlendirilmesi *Raporu,* «1978-1988 döneminde en büyük yatırım potansiyellerine sahip ülkeler»in yatırım ikliminin elverişliliğine göre sıralamasında Tanzanya'ya altıncı sırayı veriyor. Dolayısıyla, sosyalist kendi gücüne dayalı gelişme ya da *ujamaa* (özgürlük) hedeflerini ilan ettiği Aruşa Deklarasyonunun onuncu yıldönümünde Başkan Nyerere'nin şu açık saptamayı yapması hiç de şaşırtıcı değil: «Tanzanya kesinlikle ne sosyalisttir ne de kendi gücüne dayanıyor (self-reliant)... Ulusumuz ekonomik bakımdan hâlâ bağımlıdır. (Sosyalizm hedefi) ufukta bile gözükmüyor.» *(International Herald Tribune,* 21 nisan 1977). Bir sosyalist devrime dayanmayan bağlantısızlık modeli (delinking, deconnexion), sosyalist ekonomilerin bile dünya sistemiyle daha fazla bütünleşmesi veya yeniden bağlanması yönündeki baskıların son yıllardaki gibi artmasından önce dahi, büyük ölçüde başarısızlığa uğ-

radı. Samir Amin'in bağlantısızlık ve kendi gücüne dayanma konusundaki iyimserliği pek gerçekçi görünmüyor. (4)

Üçüncü Dünya uzun zamandır dünya kapitalist sisteminin önemli bir parçası olmuştur ve görünen gelecekte de olmaya devam edecektir. Eğer Batı ve Güneyde (ve belki «sosyalist» Doğuda da?) işçi sınıfının direnişi sermayenin yeni bir uluslararası işbölümüne doğru gidişini durduramazsa, sermayenin derinleşen dünya ekonomik bunalımının gidişini durdurma ve ters çevirme girişiminde Üçüncü Dünya temel bir rol oynayacaktır. İlkin, Üçüncü Dünya kapitalist dünyanın ayrılmaz bir parçası olduğundan bunalım çok kısa zamanda, ödemeler dengesi açıkları yoluyla merkezden buraya aktarılmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde talep düştüğünden ya da daha yavaş büyüdüğünden, ihraç edilen hammadde fiyatları da, petrol dışında, düşmüş ya da daha yavaş yükselmiştir. Aynı zamanda, sanayileşmiş ekonomilerdeki büyük enflasyon Üçüncü Dünya tarafından ithal edilen işlenmiş malların fiyatlarını artırmıştır. Bu yüzden, bunalım sırasında ticaret hadleri (hammadde fiyatlarında 1973—1974 yıllarındaki geçici yükselişe karşın, ki bu eğilim 1974'ten sonra tamamen tersine dönmüştü) yeniden azgelişmiş ülkeler aleyhine bozulmuştur, ve petrol ihraç etmeyen azgelişmiş Üçüncü Dünya ülkeleri giderek ağırlaşan ödemeler dengesi açıklarıyla ve çok büyük dış borç artışlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Diğer yandan, 1974 ve 1978 arasında, OPEC'in elde ettiği fazlanın tutarının, Üçüncü Dünyanın ödemeler dengesi açığındaki artışa hemen hemen eşit olması bir rastlantı değildir; bu da 1973'ten beri petrol fiyatlarında meydana gelen artışı büyük ölçüde Üçüncü Dünyanın sırtlandığını gösteriyor.

OPEC fazlasının önemli bir kısmı metropol emperyalist

---

(4) Bağlantısızlık ve kendi gücüne dayanma deneyimi ve perspektifleri ile ilgili analizim için bkz. Mode of Production or dependence. Alternative Perspectives on Peripherial Social Formations, ed. Dale Johnson and Ronald Chilcote (Beverly Hills ve Londra) içinde «Crisis and Transformation of dependence in the World system».

ülkelerin bankaları aracılığıyla, ödemeler dengesi açıklarını koşulları ve maliyeti gittikçe ağırlaşan özel borçlar yoluyla kapatmak üzere, yeniden Üçüncü Dünyaya yönlendirilmiştir. Artan bu borçlar kemer-sıkma ve aşırı-kemer-sıkma (super austerity) politikalarını zorla kabul ettirmek için birer politik araç olarak kullanılmıştır. Borcun yeniden pazarlığı ve vadesinin uzatılması kullanılarak yapılan bu şantaj, Türkiye, Peru, Zaire ve Jamaika'nın durumlarında olduğu gibi, gazete manşetlerine birçok kez yansımış, aynı zamanda Üçüncü Dünyanın her yerinde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve özel bankaların alışılmış bir işlemi haline gelmiştir. Dış borçları arttıkça bu ülkeler bunu özel bankalardan ve diğer devletlerden sağladıkları yeni borçlarla finanse etmek zorundadırlar. O zaman IMF devreye girer, hükümetin ihracatı ve yabancı yatırımları daha ucuz hale getirmek üzere parasını devalüe etmesini, ücretleri düşürmesini, bütçede, özellikle toplumsal harcamalarda kısıntılar yapmasını ve diğer anti-sosyal önlemler almasını, şu bakanı görevden alıp yerine IMF destekli politikaları uygulamaya daha yatkın olan şu bakanı atamasını; bunlar olmazsa ülkenin IMF'den iyi hal kağıdı alamayacağını bunsuz ise resmi ya da özel hiçbir yerden borç bulamayacağını söyler. Bu politik-ekonomik sopa Üçüncü Dünyada hükümetleri aşırı-kemer-sıkma politikalarını kabul edecek bir kıvama getirmek için kullanılır. Ancak, İngiltere ve Portekiz'de de aynı durum meydana geldi. ABD tarafından yönlendirilen IMF, 1976'da İngiltere'ye 3,9 milyar dolar borç açtığında bu ülkeye, daha önceleri muz cumhuriyetlerine yaptığı muameleyi yaptı; bu da belki İngiltere'nin gitgide bir çeşit, Üçüncü Dünya ülkesi benzeri bir ülke durumuna gerilediğinin bir belirtisidir. Bununla birlikte, bu noktada da, nasıl ki işsizlik ve resesyon tamamen veya ağırlıkla hükümetlerin politik kararları nedeniyle ortaya çıkmıyorsa, Üçüncü Dünyada da aşırı-kemer-sıkma önlemleri sadece sanayileşmiş kapitalist ülkelerin IMF aracılığıyla uyguladıkları baskının sonucu değildir. Bu dış politik baskılar, Üçüncü Dünyada (ve sosyalist ülkelerde) daha düşük maliyetle üretim gerçekleştirerek kâr oranını koruma veya artırmaya yö-

nelik kapitalist çabada ekonomik temel bulan daha genel eğilimleri, bu baskıcı önlemlere verilen ulusal politik destekle de güçlendirirler sadece.

Üretim maliyetleri, özellikle, tekstil ve kimi-elektronik aygıtların üretimi gibi-emek-yoğun sanayilerin ve kimi —çelik, gemi yapımı, otomobil, petro kimya gibi— Batının bunalım içindeki fazla sermaye-yoğun sanayilerin Üçüncü Dünyaya kaydırılmasıyla düşürülüyor. Volkswagen'in, «kaplumbağa» üretimini Almanya'da keserek dünyanın diğer yerlerine ihraç için Meksika'da üretime geçmesi bunun tipik bir örneği. Kapitalist dünya ekonomisi açısından bu, sanayi üretiminin bir kısmının yüksek maliyetli bölgelerden düşük maliyetli bölgelere aktarılmasıdır. Üçüncü Dünya açısından ise bu değişiklik, özellikle geleneksel olmayan sanayi ürünlerinde, ihracatı artırma politikası demektir. Üçüncü Dünyanın işlenmiş ürün ihracındaki artışın görünürde iki farklı kökeni var: Bir yandan, ithal ikamesi sürecinde en ileri gitmiş olan Hindistan, Brezilya ve Meksika gibi ekonomiler, başlangıçta ithal ikamesi için ve bir kısmı çokuluslu firmaların filyalleri tarafından üretilen —tekstilden otomobile— işlenmiş ürünlerinin ihracına yöneldiler; diğer yandan, özellikle yabancı sermaye, diğer Üçüncü Dünya ülkelerinde daha baştan iç pazara değil ihracata yönelik üretim için fabrikalar kurdu. Bu hareket 1960'larda Meksika'da (bu ülke ayrı ayrı bölgelerde bu iki tip sanayie de sahiptir) ABD sınır boyunda, Güney Kore, Taiwan, Hong Kong, Singapur'da başladı. 1970'lerde Malezya'ya, Filipinler'e ve sırasıyla Hindistan, Pakistan, Sri-Lanka, Mısır, Tunus, Fas, Fildişi Kıyısı ve Karaibler'deki tüm ülkelere yayıldı. Bu ekonomiler ucuz işgücü sunuyorlar ve yabancı sermayenin dünya pazarı için üretime yönelik yatırımlarını çekmek için fabrikaların kurulması, elektrik, ulaşım, gümrük indirimi ve her türlü konuda kolaylık ve devlet yardımı sağlamada birbirleriyle yarışıyorlar. Şili'de askeri cunta yabancı sermayenin maliyetlerini düşürmek için asgari düzeyde bile geçindirmeyen ücretlerin bir kısmını ödemeyi üstlenecek kadar ileri gitti.

Uluslararası sermayeye düşük ücretli işgücü sağlamak

ve ücretleri diğer ülkelerle rekabet edebilecek biçimde düşürmek için bu ülkelerde politik baskıya, işçi sendikalarının dağıtılmasına ve/veya grev ve diğer sendikal faaliyetlerin yasaklanmasına, sistematik bir biçimde uygulanan hapis cezasına, işkenceye ve/veya işçi ve diğer politik önderlerin katledilmesine ve genel olarak «olağanüstü hale», sıkıyönetim ilânına ve askeri hükümetlere gereksinim vardır. Elbette, tüm devlet aygıtı da Üçüncü Dünyanın yeni uluslararası işbölümündeki bu işlevine uyarlanmalıdır.

Bu baskıcı hareket yetmişli yıllar sürecince sistematik olarak Asya, Afrika ve Latin Amerika'yı sardı; ve şurası kesin ki, bu hareket bir çeşit özerk politik gücün komünizme karşı verdiği mücadele değildi (böyle bir politika ABD'nin bile, bu baskıcı rejimlerle işbirliği içinde olan sosyalist Çin'le müttefik olduğu bir sırada çok daha az olasıdır). Gerçekte, bu baskıcı politik stratejinin çok açık ekonomik hedefleri ve işlevleri vardır: Ücretleri düşürerek ve yerel burjuvazinin iç pazara bağlı olan unsurlarını eleyerek bu ekonomileri dünya pazarında daha rekabetçi bir konuma getirmek. Burjuvazinin bu kesimi 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında bir kısım Üçüncü Dünya ülkesinde çokuluslu firmaların etkinliklerinin sınırlandırılması yönünde baskı yapıyordu. O zamandan beri, bu sınırlamalar yeniden kaldırıldı ve hükümetler birbiri peşisıra, uluslararası sermayeye en elverişli koşulları sunmak için onun peşinden koşturup duruyorlar.

Şimdi parola artık, iç üretim için değil dünya pazarı için çalışmaktır. Bundan böyle ulusal üretimi belirleyen, ulusal pazardaki efektif talep değil dünya pazarındaki taleptir. Bu yüzden doğrudan üreticilerin ücretlerini yükseltmek için hiçbir neden yoktur, çünkü ürettikleri mallar bunlar tarafından tüketilmek amacıyla üretilmemiştir. Tersine bu mallar uzaklarda, dünya pazarında tüketilmeye yöneliktir. Bununla birlikte bu mekanizmanın önemli bir de istisnası vardır: Yüksek gelirlilerin, giderek büyüyeceği varsayılan küçük iş pazarı. Böylece sadece, global düzeyde gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında değil azgelişmiş ülkelerin içinde ulusal düzeyde de bir gelir kutuplaşması ortaya çıkar: Yoksullar gö-

reli ve çoğunlukla da mutlak olarak daha da yoksullaşır, zenginler daha zenginleşir. Kimi durumlarda, 1974 yılına dek Brezilya'da olduğu gibi (ve bu tarihten sonra daha az olarak) yerel sanayiin bir kesimi için yüksek gelirlilerin pazarını geliştirme girişimi çok başarılı oldu. Ancak, Üçüncü Dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi, Brezilya'da da bu «gelişme modeli», gerçek ücretlerin düşüklüğü (gerçek ücretler Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili'de yaklaşık yarı yarıya düştü, Peru ve diğer yerlerde de sürekli aşağıya çekiliyor), çalışanların marjinalleştirilmesi ve işsizlik (üçüncü dünyada şimdiden büyük boyutlara ulaştı ve artmaya devam ediyor) üzerine kurulmuştur. Bu iki süreç Üçüncü Dünyada yığınların sürekli yoksullaşmasını ve toplumsal kutuplaşmayı artırıyor. Ayrıca, genel olarak iç pazar sınırlandığından ve büyümesi engellendiğinden burjuvazinin iç pazara bağımlı kesimi de Şili ve Arjantin'de olduğu gibi, baskı altına alınmalıdır. Bundan dolayı büyük sermaye sadece işçileri değil burjuvazinin bir kesimini ve küçük burjuvaziyi de baskı altına alacak bir askeri hükümet kurmalıdır. Yerel sermayenin uluslararası sermayeye bağlı kesimi ile bunların askeri ve diğer politik temsilcileri arasındaki ittifak iktidardadır. Bu düzenleme, emperyalist ülkelerde ekonomik bunalımla karşı karşıya olan sermayenin ve onun Üçüncü Dünyadaki devlet tekelci kapitalist müttefiklerinin çıkarına olarak Üçüncü Dünyanın uluslararası işbölümüne daha etkin katılabilmesi için, bu ülkelerde devletin tepeden tırnağa yeniden örgütlenmesini ve çoğu zaman da askerileştirilmesini gerektirir. Kaynakların denetimi ve bunalım sırasında değişen uluslararası işbölümü içinde daha iyi bir konum elde etmek için ortaya çıkan ekonomik rekabet ve bunun sonucu olan politik mücadeleler de Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi içlerindeki ve aralarındaki silahlı çatışmaları gittikçe artırıyor.

Yetmişli yılların sonlarından beri askeri darbe, olağanüstü hal, sıkıyönetim vb. ne olan eğilim tersine dönmüş gibi görünüyor. Hindistan ve Sri-Lanka'da seçim yapıldı, Bangladeş ve Filipinler'de göstermelik seçimler, Gana ve Nijerya'da seçimler gerçekleşti; çeşitli Latin Amerika ülkelerinde

seçim yapıldı veya yapılacağı ilân edildi, Brezilya'da askeri rejimde belli bir özgürleşme görüldü. Kimileri bu gelişmeyi başkan Carter'ın insan hakları politikasına bağlıyor, ancak, bu politikanın birçok ülkede ortaya çıkmaması ya da yüksek ulusal çıkarlar adına sınırlandırılması ortadayken Carter'in politikasının etkinliğini savunmak oldukça güç. Başkaları ise bu özgürleşmeyi Üçüncü Dünyanın birçok yerinde yığınların hareketliliğinin artmasına bağlıyor. Daha başka çözümlemeciler de görünürdeki bu değişiklikleri, yeni ihracatı artırma politikasının başarısızlığının kabul edilmesinden doğduğunu ve —birçok Brezilyalının düşündüğüne göre— ithal ikamesi politikasının yeniden canlanma ve iç pazarın büyüme olasılığının güçlü olmasına bağlıyorlar. Ancak, şu anda Üçüncü Dünya ekonomilerinin böyle yön değiştirmekte olduğunu saptamak genel olarak oldukça güç. Üçüncü Dünyada ithal ikamesinin yeniden canlanmasına nesnel olarak, kapsamlı bir korumacılığa dönüş ve/veya dünyanın diğer kısmında uluslararası ticari ve mali sistemin büyük çöküntüye uğraması yardımcı ve destek olabilir. Dünya ekonomik bunalımı derinleştiğine göre böyle bir gelişme kabul edilebilecek bir olasılıktır, ancak henüz gün ışığına çıkmış değil. Üçüncü Dünyada tüketim mallarının giderek artan biçimde ikame edilmesi (kuşkusuz bu, ihracat pazarı için üretilen yatırım malları için daha az geçerlidir) görece daha eşitlikçi bir gelir dağılımı ve daha geniş bir sınıf ittifakının veya koalisyonunun sağlanması için ya da bunun sonucu olarak, politik bakımdan daha esnek bir rejim gerektirir. Diğer bir deyişle, bu tezleri savunanlar yetmişli yılların ortalarındaki karanlık günlerin bittiğini ve Üçüncü Dünyada demokrasiye dönüşün ya da en azından sınırlı bir demokratikleşmenin gerçekleşmekte olduğunu ileri sürüyorlar. Bu göreli demokrasi bile Üçüncü Dünyanın çeşitli ülkelerinde halkın hareketlenmesine ve ulusal kurtuluş hareketlerinin ve sosyalist devrimlerin devam etmesine ya da hızlanmasına daha elverişli koşullar sunacaktır.

Diğer yandan, yakın geçmişte meydana gelen bu gelişmelerin, dünya bunalımının derinleşmesine yanıt olarak Üçüncü Dünyanın yeni uluslararası işbölümüne entegrasyonu mo-

delinden geri dönüşü ifade etmediği ve görünüşteki bu yeniden demokratikleşmenin sadece ihracatı geliştirmeye dayalı bu yeni ekonomik büyüme modelinin kurumsallaşması anlamına geldiği daha büyük bir inandırıcılıkla ileri sürülebilir. Bu yeni modelin kurulması çok sert bir politik baskıyı gerektiriyordu; ancak, model bir kez oturunca ve şöyle veya böyle işlemeye başlayınca politik baskının bir nebze gevşetilmesi olanaklıdır. Üstelik bu sadece olanaklı değil, rejime daha geniş bir toplumsal taban oluşturmak ve askeri rejimi sivilleştirerek sınırlı bir çeşit politik demokrasi kurmak için politik bakımdan gerekli ve istenir bir şeydir de. Fakat bu politik değişiklikler şimdiki ekonomik düzeni ters çevirmek ve ithal ikamesini yeniden geliştirmek amacıyla yapılmayacaktır, ne de sözde kapitalist olmayan gelişme ya da şu veya bu çeşit «sosyalizm»in gerçekleştirilmesine yöneliktir. Tersine bu sözümona demokrasiye dönüşün hedefi, dünya bunalımı sırasında Üçüncü Dünyanın uluslararası işbölümündeki düşük ücretli üretici konumunun korunması ve güçlendirilmesidir. Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da olanlar gerçekçi bir gözle incelenirse bugün Üçüncü Dünyadaki politik olayların bu açıklamasını destekleyecek pek çok ekonomik ve politik kanıt bulunabilir.

Bu ekonomik alternatifin politik tamamlayıcısı işçi sınıfının ve diğer halk güçlerinin ve partilerinin, burjuvazinin kimi kesimleriyle yeniden kuracağı halkçı ittifaktır. Bu ittifak, baskıcı politik rejimlerin esnekleştirilmesini ve bunların yerlerini tedrici olarak biçimsel ya da yüzeysel olarak daha demokratik ama aynı halk-karşıtı ekonomik politikayı sürdürmek için özellikle daha teknokratik rejimlerin alması için baskı yapacaktır. Üçüncü Dünyada bu tip uğursuz ittifakların peşinden koşulurken her türden eski politikacıyı diriltmek hatta bunların ruhlarından yardım dilemek uygun hale geliyor şimdi. Bu politikacılar iktidarda iken, fazlaca ilerici politikalar izlemediklerinde solun desteğine sahip değillerdi; fakat şimdi, eskiden uygulamış olduklarına göre çok daha sağcı politikaların uygulanması için soldan böyle bir destek buluyorlar. Yine de, bu sağcı politikalar bir önceki ve çoğunlukla

askeri hükümetlerin politikaları ile karşılaştırıldığında ehvenişer olarak ortaya çıkıyorlar. Bundan dolayı, daha iyi alternatifler bulunmadığından, solun da içinde bulunduğu muhalefet «status-quo»nun özünü koruyabilecek fakat gelişme politikalarına kesinlikle hiçbir gerçek alternatif getirmeyecek olan «ilerici» hareketleri yönlendirmek için Şili'de Frei, Bolivya'da Silez Suarez, Peru'da Belaunde, Nijerya'da Awolowo ve Azikwe, Filipinler'de Aquino, Tayland'da Uramaj, Hindistan'da İndra Gandi ve hatta Pakistan'da Butto'nun ruhu gibi eski sivil politik şahsiyetlerin arkasında toplanıyor.

Her ne olursa olsun bu politika ve politikacılar Üçüncü Dünyada gerçek bir politik alternatif olsalar bile bunlara kaynaklık edebilecek tüm kuramlar tamamen iflas etmiştir: Ortodoks gelişme kuramı ve ideolojisi, tedrici bağımlılık kuramı ve hatta (sanıldığı kadar devrimci olmayan yeni bağımlılık teorisi; Çin'in «Üç Dünya» kuramı ve Sovyetlerin, ulusal bağımsızlık, demokrasi ve çeşitli sosyalizmlere götürecek olan sözde «kapitalist olmayan» üçüncü yol teorisi. Bu koşullarda, bugün bu kuram ve ideolojilerden hiçbiri ekonomik gelişmenin ya da, bırakalım sosyalist inşayı, ulusal kurtuluşun sürdürülmesi için hiçbir gerçekçi alternatif politika ve pratik politik-ekonomik hat öneremezler. Üçüncü Dünyada bağımsız ulusal gelişmenin bir tuzak ve kuruntu olduğu görülmüştür; ve (kollektif ya da tek başına) kendi gücüne dayanma ise dünya kapitalist sisteminin bu acı gerçeğini saklamaya yönelik bir efsanedir. Sözde devrimci sosyalist ve özellikle komünist partili solun politik uzlaşmaları şimdiki dünya bunalımı karşısında solun ideolojik krizinin başka bir boyutudur.

Bu yüzden, dünya ekonomik bunalımı Üçüncü Dünyada politik gerilimlerin artmasına yol açtıkça, giderek daha fazla, milliyetçilik ve din üzerine temellenmiş hareketlerin ortaya çıkışına tanık olunuyor. Fakat bu hareketler kapitalist sistemle bağları köklü biçimde koparmaya pek yetenekli (hele sosyalizme ya da sosyalist geçişe hiç yetenekli) değiller. Aynı zamanda daha önceleri ilerici olan rejimler, gitgide artan biçimde yerlerini, aşınarak ve hükümet darbeleriyle, tutucu

hatta gerici rejimlere terketme olasılığıyla karşı karşıya bulunuyorlar. Böylece, öyle görünüyor ki, yetmişli yıllarınkine benzer son derece otoriter rejimler, kimileri kendilerini daha demokratik bir görünümle süsleseler bile, varlıklarını sürdürecekler; ve özellikle de ekonomik bunalım daha fazla baskıya yol açacağı için, seksenli yıllar boyunca daha da yayılacaklar. Devletler doğal kaynaklar ve pazarlar için çekişirken ve kimi politik rejimler diğerlerini istikrarsızlaştırmaya, çökertmeye ve yok etmeye çalışırken, hem yerel hem de global düzeyde, politik ekonomik çekişme, devletlerin sınırları dışına taşacak ve Üçüncü Dünyada daha fazla silahlı çatışmaya yol açacaktır. Bu politik güç ve hareketlerin sürekli olarak ideolojiye başvurmalarına karşın — ya da bu yüzden — ideolojik kargaşa yayılacak ve politik iktidarın yolunu, halk-karşıtı ideolojiyi savunan karizmatik ve popülist şarlatanlara açacaktır.

V. DOĞUNUN VE TOPLUMCULUĞUN BUNALIMI

Sosyalist ülkeleri gözönüne alırsak, gerçeklik, tarihsel ilerlemenin feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, komünizm evrelerinden geçmesinin kaçınılmazlığına ilişkin ve biri kapitalist biri sosyalist iki dünya pazarının geçici olarak birlikte bulunmasına ilişkin Stalin'ci kuramları; ve sosyalizme geçişte «kapitalist olmayan» bir yol öneren, Stalin sonrası dönemde Sovyetler tarafından yapılan düzeltmeleri tarihin çöplüğüne attı. Kuruşçev Batıyı «mezara gömeceğine» inanıyordu, ancak mezara gömülen onun bu inancı oldu, ve Sovyetler Birliği göreli ekonomik ve politik/ideolojik zayıflığını (ki bu, Doğu Avrupa'daki «halk demokrasileri»nde çok daha açık görünüyor) askeri gücünü daha da artırarak gidermeye çalışıyor. Bu da, sadece Batıdaki potansiyel düşmanlarını değil, Doğudaki sözümona bağlaşıklarını da tehdit ediyor. Maocu «yeni demokrasi», «iki ayağı üzerinde yürümek», «kültür devrimi» ve «üç dünya» (iki süper-güç, diğer sanayileşmiş ülkeler ve Çin'in de içinde bulunduğu Üçüncü Dünya) kuram

ve uygulamaları Çin'in içindeki ve dışındaki olaylarla ciddi biçimde yıprandı ve bir vakitler sadakatle bağlı olan Arnavutluk Emek Partisi tarafından bile reddedildi. Model olarak Küba gerilla ve halk hareketi, Kore *juche*'si (bir tür *kendi gücüne dayanma)* ve Vietnam ulusal kurtuluşu karşısında, evrensel olmasa bile, dünyayı saran sempati, bunların en ateşli destekçileri arasında bile yerini giderek daha keskinleşen eleştirilere ve derin şüphelere bıraktı. Troçkist ve yeni sol içindeki çeşitli hareketler geride umut kırıklığına uğramış ya da gayrimemnun bir militan yığını bıraktılar ve bunlar, 1968 ve sonrasındaki dönemde bütün ülkelerde temelleri sallanan bu sistemle yeniden bütünleşiyorlar. Şimdi, Fransa, İspanya ve İtalya'daki seçimlerde (ve Japonya'da yerel seçimlerde) Komünist partilerin, büyük ölçüde kendi kabahatleri olan yenilgilerinden sonra, soldan sağa hatta *Business International* (daha 1977 de olayın farkına varmıştı) ve Amerikan basınına kadar tüm gözlemciler «Avrupa komünizmi'nin Son Günleri»ni *(International Herald Tribune,* 28 nisan 1979) ve «Büyük Tehdit veya Umut veren (seçmesi sizden) Güç olarak 'Avrupa Komünizmi'nin çöküşü değilse bile Gerilemesi»ni *(Washington Post,* 12 mayıs 1979) ilân ediyordu. Böylece «Avrupa Komünizmi», ne «Avrupa»lı ne de «komünist» olan başarısız bir girişim olarak betimlendi (nitekim Fransız Komünist Partisi genel sekreteri Georges Marchais, 1979 mayısındaki parti kongresinde sosyalistlerle sol ittifakın cenazesini kaldırır ve çizgisini yeniden Moskova'ya döndürürken, Avrupa Komünizminin sonunun geldiğini «yalanlamak» zorunluluğunu bundan ötürü hissetti).

Bu arada Çin'de son onyılda olup biten en dikkat çekici gelişmeler şunlar: Çin'i 2000 yılında dünya çapında bir endüstri gücü haline getirmek için Batı teknoloji ve kredisi elde etmek üzere Deng Ziaoping 1979 ABD ziyareti sırasında cilve yapıyor, Deng'in modernleşmeci ekibine alanı boş bırakmak üzere 1980 kongresinde Deng Ziaoping ve Başkan Hua çekiliyorlardı. Kültür devriminin başarısızlığı ve Lin-Biao'nun (kuşkusuz ABD yerine Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı gözettiği için) düşürülmesinden sonra, Çu En-Lay'ın

«uzlaşmacı» çizgisine ve «pingpong diplomasisi»ne, Nixon'un Çin'e davet edilmesine, artık kendi gücüne dayalı olmaktan çok dış yardım ve ticarete (dış yardım 1970'lerde dört katına çıkmış ve bunun %85'i kapitalist ülkelerle yapılmıştı) dayalı dört önemli modernleşme planının (endüstride, tarımda, teknolojide ve savunmada modernleşme) propagandasına yollar açılmıştı; bununla birlikte Liu Şao Şi'nin saygınlığı geri verilmiş ve Kültür Devriminin kapitalizme geri dönüş yanlısı kurbanları Deng Ziaoping tarafından eski durumlarına döndürülmüşlerdi. Böylece Den Ziaoping, XXI.yüzyılda büyük güç statüsüne erişebilmek üzere daha iyi gerilebilmek için Çin'e «Büyük geri sıçrayış» yaptırıyor ve ülkeyi 1957 yılına, «Büyük İleri Atılım»ın öncesine götürüyor.

Kendi ekonomik ve bununla bağlantılı politik sorunları karşısında SSCB ve Doğu Avrupa'nın «sosyalist» ekonomileri, karşılığını Batılı firmalarla ikili ve Üçüncü Dünya devletlerini de kapsayan üçlü, binlerce üretim anlaşması çerçevesinde ucuz işgücüyle ürettikleri malların ihracıyla ödemek üzere, Batı teknolojisi ithal etmek için (Çin'le rekabet halinde) Batı ile belli bir detant yürütüyorlar. Bu durumda bile, Sovyetler ve Doğu Avrupa'nın Batı teknolojisine olan talepleri o denli hızla artıyor ki, Güneyle ödemeler dengesinin fazla vermesine ve Doğunun bunu Batıyla olan açığını kapatmak için kullanmasına karşın bu ülkelerin ödemeler dengesi açığı toplamı ve Batıya olan borçları 1972'de 8 milyar dolardan 1981'de 80 milyar doların (27 milyarı sadece Polonya'nın) üzerine çıktı. Ayrıca Brejnev'in doğru olarak saptadığı gibi, «kapitalist ülkelerle sosyalist ülkeler arasında örülmüş yoğun ekonomik bağlar yüzünden Batıda yaşanmakta olan bunalımın olumsuz etkileri sosyalist dünyaya da dokunuyor.» Bu yüzden meslektaşı Bulgar Devlet Başkanı Todor Jivkov ekliyor: «Batıdaki bunalımın bir an önce sona ermesi bizim için istenir bir şeydir.» Bununla birlikte, bunalım sürüyor ve Avrupalı sosyalist ekonomiler beş yıllık planlarındakinin yarısı kadar bir büyüme hızına ulaşabiliyorlar ancak; kimilerinde ise üretim 1979'dan beri gerilemiş durumda. Bu özellikle Polonya'da böyle; bu ülkede ekonomik bu-

nalım (üretimde 1979'da %2, 1980'de %4 ve 1981'de %14 lük bir düşüş) ve bunun üstüne yöneticiler tarafından doğru bir biçimde gidilmemesi 1980 ortalarındaki büyük grevlere, Dayanışma hareketine ve peşinden politik iktidarın değişmesine ve sıkıyönetime yol açtı.

Kapitalist Batı ülkelerindeki ekonomik bunalımın Doğunun sosyalist ülkeleri üzerindeki, ekonomik bakımdan yaygınlaşan ve politik bakımdan derinleşen etkileri, Stalin tarafından ileri sürülen ve Doğuda ve Batıda kimileri tarafından hâlâ kabul gören, iki ayrı dünya pazarının ve politik sistemin varolduğu savını geçersiz kılıyor. Sadece tek bir —kapitalist— dünya pazarının varolmasından başka, Batıdaki ekonomik bunalımın Doğuya da yansıması, Batı ekonomisinin temelinde olan aynı değer yasasının «sosyalist planlama» tarafından kısmen etkisizleştirilmesine karşın, Doğuda da işlediğini gösteriyor. Sosyalist ülkelerdeki kuramsal planların (bunlar arasındaki COMECON planları bir yana) uygulamada gitgide gerçekleştirilemeyecek oldukları ortaya çıktı. Bunun da iki nedeni var: Bir yandan, değer yasası sosyalist ekonomilerin kendi içlerinde ve aralarındaki ilişkilerde varlığını koruyor veya yeniden ortaya çıkıyor; diğer yandan, kendilerinin de giderek yeniden bir parçası durumuna geldikleri dünya pazarında işleyen değer yasası bu ekonomilere giriyor.

Yakın bir gelecek için Batıda sosyalizm olasılığı, ilkin sosyal-demokrat şimdi de komünist partilerin kapitalist sistemle sadece giderek bütünleşmiş olmalarından değil fakat üstelik kapitalist statü quo'nun devamının savunucusu durumuna gelmiş olmalarından dolayı, uzun zamandır uzaklaştırılmış bulunuyor. Batıdaki euro-komünist partilere gelince, bunlar sadece bunalımın geçiştirilmesini dilemekle kalmayıp sermayenin bunun üstesinden gelebilmesine yardım için ellerinden geleni ardlarına koymuyorlar: Ekonomik planda, İspanya ve İtalya'da olduğu gibi, işçilere kemer-sıkma önlemleri empoze ediyorlar, politik planda da devletin ve onun baskıcı iktidarının güçlendirilmesini öneriyorlar —bunu savunup yaygınlaştırma konusunda İtalyan Komünist Partisinden daha gayretkeşi yok. Yeni yapılan her durum inceleme-

si, Sovyet devriminin klasik incelemesinin yazarı E. H. Carr'ın şu saptamalarının doğruluğunu ortaya seriyor:

> «Patronlarla işçiler arasında, kâr düzeylerinin korunması gerektiği konusunda üstü kapalı fakat çok güçlü bir düşünce birliği oluştu. İki taraf da halen ganimetin paylaşılması konusunda çekişiyorlar ancak bunun en çoklaştırılması isteğinde birliktedirler... Avrupa Komünizmi kuşkusuz ölü doğmuş bir harekettir, gerçeklerden kaçmak için umutsuz bir girişim. Kautsky'ye dönmek ve dönek Lenin'i reddetmek istiyorsanız bu birşeydir. Fakat kendinize komünist etiketi takarak ortalığı bulandırmanız niye? Şimdiye dek kabul gören terminolojiye göre sizler ancak sağ sosyal-demokratsınız... Bundan, solun bugünkü durumu konusunda hangi sonuçlar çıkarılabilir? Korkarım bunlar pek olumlu sonuçlar olmayacak çünkü Batıda derin bir karşı-devrimci dönem yaşanıyor ve solun sağlam bir devrimci temeli yok.» (5)

Kendilerine komünist ve devrimci sosyalist adını takan merkezlerin, partilerin ve hareketlerin, bugün neden ve nasıl olup da böyle sözler edebildiklerini insan gerçekten merak ediyor: «Ortam harika» (Pekin), «Sosyalizm her zamankinden daha güçlü» (Moskova), en azından Güney Avrupa'da «devrimci durum kapıya dayandı» (Troçkistler). Günümüz sosyalist ülkelerinin, komünist partilerinin ve devrimci hareketlerinin iç ve dış politikaları (içerde baskı, dışarda savaş) göz önüne alındığında bu tür açıklamalar en azından şaşırtıcı oluyorlar. Bunlar, sosyalizm davasının milyonlarca yandaş yitirmesine yol açan, Marksizmin ağır bir bunalımıyla karşı karşıya bulunuyorlar şimdi.

Bugün sosyalizmin kuramsal, ideolojik ve politik çıkmazı, *Komünist Manifesto*nun ünlü araç ve amacı «Tüm ülkelerin işçileri, birleşiniz!»in kuramda ve uygulamada tümden terkedilmiş olmasından kaynaklanıyor. Komünizme ulaşmanın yolu olan proleter enternasyonalizmi kuramının ve uygulamasının yerini «tek (benim) ülke(m)de sosyalizm» parolası

(5) E.H. Carr «The Russian Revolution and the West» New Left Review 111 (September-October 1978) ss, 31-36.

almıştır. Ayrıca, toplumsal gelişimin son aşaması olan komünizmin yerini pratikte ve hatta görünen o ki kuramda da «sosyalizm» almıştır. Marks, Engels, ve hatta Lenin'e göre sosyalizm komünizme giden yolda kararsız bir geçiş süreci ya da aşamasından başka birşey değilken, «sosyalizm» giderek bir son durak, ya da kararlı bir durum olarak kabul edilmiştir. Kimi «sosyalist»ler bu aşamaya varmış olduklarını ileri sürerken, Mao gibi daha gerçekçi olan (ve ironik biçimde birinciler tarafından «idealistler» olarak adlandırılan) diğer bazıları ise, ülkelerinin sadece, bir dizi kültür devriminin başarıyla gerçekleştirilmesinin gerektiği (Çin'de ilki başarısız olmuştu) sosyalizme geçiş sürecini yaşamakta olduğunu savlıyorlar. «Ön-devrim» yaşayan Şili'de sosyalizme geçişe geçişten sözetmek olağan hale gelmişti ancak askeri darbe bu düşleri şiddetle yıktı ve «sınırlı demokrasi»yi ulaşılacak tek uzak hedef olarak gündemin başına oturttu. Benzeri bir kaderden kaçma (boş) çabasıyla euro-komünistler hedef olarak «tarihsel uzlaşma»yı önerdiler. «Sosyalizm» artık proleter enternasyonalizmi yoluyla komünizme geçişin bir evresi anlamına gelmeyip, bir ülkedeki kararlı bir durum ve bunun dışında bulunan ülkeler için ise uzak bir hedef haline gelirse, böyle bir durumun (sosyalizmin ç.n.) varsa nasıl ayırdedileceği, yoksa buna nasıl ulaşılacağı tartışması da bitmek tükenmek bilmez elbette. Böylece, sosyalistler, başka bir sokakta kaybettiği sosyalizm saatini, onu daha çabuk ve kolay bulabileceğini ileri sürerek en yakın sokak lambasının altında arayan ve komünizmin saatini karanlıkların sonsuzluğuna gömen bir insanı andırıyorlar.

Bu «sosyalist» pratiği yönlendiren ve meşrulaştıran «marksist» kurama ne kadar yakından bakarsak bu «marksizm»i, alışılmış ortodoks burjuva kapitalist «ulusal gelişme» kuram ve uygulamasından ayırdedebilmemiz o kadar güçleşiyor. Marksizmin başlıca hedefleri gözönünde bulundurulduğunda ironi şurada ki (onun çözümleme çerçevesi bakımından belki de hiç şaşırtıcı değil bu), sömürgeleştirilmemiş Japonya'nın, devlet tarafından başı çekilen kapitalist tırmanışıyla sanayileşmiş ülkelerin seçkin topluluğuna girişinden bu

yana, kapitalist dünya ekonomisine gelişmiş ülkelerle hemen eşit bir temelde katılımı, batı dışından sadece «sosyalist» ülkeler gerçekleştirebilmişlerdir ya da Çin gibi bu doğrultuda ilerlemektedirler. Üçüncü Dünyanın (az) gelişme yolundaki ülkelerinden hiçbiri bağımlı kapitalist azgelişmişlikten kurtulamamıştır ve Brezilya, Kore, İran ve Meksika gibi ülkelerdeki ekonomik mucizeler ve petrol «boom»larına karşın bu ülkelerden hiçbiri için yakın bir gelecekte bu yönde biraz olsun ilerleme olanağı yok. Şimdilerde sadece birtakım «sosyalist» ekonomiler kapitalist merkezin kapısını tıklatabilir ya da ona meydan okuyabilir, çünkü bu ülkeler kapitalist uluslararası işbölümü mekanizmasından geçici olarak, belli bir ölçüde yalıtılmışlardı ve —çifte ironiye bakın ki— bunun nedeni bu ülkelerin kendi istekleri değil fakat özel mülkiyette, üretim ilişkilerinde ve politik ilişkilerdeki sosyalist dönüşümlere (ki bunlar da bu ülkelerin «başarısı»nın diğer bir nedenidir ve Nasır'ın Mısır'ı gibi en milliyetçi bağımlı ve devlet kapitalisti Üçüncü Dünya ülkelerinde bile bunlara hiçbir zaman yanaşılmamıştır) tepki olarak, kapitalist güçlerin, soğuk savaş sırasında bu yalıtmayı zorla uygulamış olmalarıdır.

Diğer bir anlatımla, ironik olan şu ki, Sovyetler Birliği ve muhtemelen Doğu Avrupa'nın kimi bölgelerinin (kuşkusuz çok daha az olasılıkla da Çin'in) kapitalist dünya ekonomisinin merkezine erişebilmeleri, tam da bunların sosyalist devrim ve gelişmeye maruz kalmış ya da girişmiş olmaları yüzünden mümkün olabilir. Bu ekonomilerden birinin kapitalist merkezin önderinin (şimdilik ABD) de ayağını kaydırıp onun yerini alıp alamayacağı konusunda birşey söylemek için henüz çok erken; fakat şimdiki bunalım için bu olasılık çok zayıf görünse de bir dahaki devresel bunalım için dışlanmamalıdır. Doğu ve Batıyı içine alan bir Avrupa politik-ekonomik blokunun oluşumu ise bu bunalım sırasında bile gerçekçi bir olasılık olabilir. Bununla birlikte, üçlü (dörtlü, beşli...) ironi de şu ki-eğer Deng'in Çin'i, Phan'ın Vietnam'ı, Tito ve takipçilerinin Yugoslavya'sı, Kadar'ın Macaristan'ı, Gierek, Kania ve Jaruzelski'nin Polonya'sı vb. ve son olarak da (önem

bakımından sonuncu değil) Brejnev ve/veya takipçilerinin SSCB'si izlenecek örnekler ise— kendi iç ekonomik ve politik bunalımları içinde kıvranan bu ülkeler, bunalım içindeki Batıya meydan okumak ve kapitalizmi yıkmak için «sosyalizm»-den yararlanmak istemiyorlar. Kapitalist dünya sistemine mümkün olan en eşitlikçi koşullarda yarışacak milliyetçi ortaklar olarak katılmayı ve aynı zamanda kapitalistlere, dünya bunalımını aşmak için ekonomik, politik ve ideolojik alanlarda yardım eli uzatmayı yeğliyorlar.

Demokratik Alman Cumhuriyetinden biri, sosyalistlerin, aynı yönde koşmaya son verdikleri anda Batıyla olan yarışı kazanacaklarını ileri sürmüştü. Fakat buna son verebilirler mi? Bu yarışa devam ettikleri sürece sosyalist ülkeler ve onlarla birlikte dünyanın çoğu yerindeki sosyalizm davası her zaman kaybetmeye mahkum olunan bir çıkmaza sürükleneceklerdir. Bu rejimler, özellikle Doğu Avrupa'da, gelişmelerinin öyle bir aşamasında bulunuyorlar ki, bürokratik ve seçkinci yönelimlerini değiştirseler de değiştirmeseler de artık mahkum gibi görünüyorlar. Bürokratik örgüt, tüm kaynakları seferber ederek (ve mutlak artı-değer meydana getirerek?) ekstansif bir ekonomik gelişmeyi yürütmekte etkili bir araç oluyordu. Fakat bu aynı bürokratik örgüt, teknolojik ilerlemeye (nispi artı-değere?) dayalı entansif gelişmeye geçişi, bunun uygulamaya konmasını bürokratik kurallarla frenleyerek engelliyor gibi görünüyor. Bürokrasilerin bu çelişkileri bürokratik yollardan çözme girişimleri iktidarın meşruluğunu ya Polonya'daki gibi halkın gözünde aşındırarak, ya da çöküş olasılığı karşısında Sovyet müdahalesi sözkonusu olduğunda tümden ortadan kaldırarak, politik sorunlar doğuruyor.

Önemli toplumsal kesimler ve sosyalizm davası ve hatta rejimlerin kendileri, politik-ekonomik bunalımlarını, Batıyla ekonomik, politik ve kültürel bağlarını önemli ölçüde geliştirerek ve Yugoslavya'dan başka Polonya ve Macaristan'da olduğu gibi, ülke içinde ticari ilişkilerin yayılması, «kâr dürtüsü» ve piyasa düzenlemesi yoluyla durdurmak istediklerinde de kaybetmeye mahkumdurlar. Bu gelişmeler tipik ka-

pitalist hastalıklar olan tekelciliğin gelişmesine, enflasyon ve işsizliğin yeniden ortaya çıkmasına yolu açarlar, nitekim Çin'i şimdiden kasıp kavuruyorlar. Böylece, kapitalist dünya sistemi «tek ülkede sosyalizm»i kuşattıkça sosyalizmin iç bunalımı ve bunun dışardaki ideolojik yansımasının yarattığı bunalım, ucunda kara delik olan bir anafora benziyor.

Kuşkusuz, mevcut hiçbir sosyalist devlet ya da önemli sosyalist hareketin gerçek marksizmi temsil etmediği ve dolayısıyla saf marksist gerçeğin hiçbir zaman böyle bozularak kirletilmemiş olduğu ileri sürülebilir. Ancak, diğer yandan, bu «sosyalist» devlet ve hareketler dünyamızda reel güçlerdir ve eğer marksizm bunların içinde bulunmuyorsa o zaman bu marksizmin gelecekteki gücü de tartışma götürür.

VI. TOPLUMCULUĞA KARŞI ULUSÇULUK

XIX. yüzyılda sömürgeciliğin **XX.** yüzyılda da anti-sömürgeciliğin yayılması, özellikle Üçüncü Dünyada, burjuva milliyetçi ve proleter sosyalist dava ve hareketler arasında belli bir birliğin gerçekleşmesine ya da en azından bağlaşıklık kurulmasına yol açtı. Bu yüzden I. Dünya Savaşından ve daha çok da II. Dünya Savaşından bu yana, bu hareketlerin yandaşları ve muhalifleri bunları birbirlerinin davalarına yardımcı olacak doğal bağlaşıklar olarak özdeşleştirmeye ya da en azından o gözle bakmaya başladılar. Milliyetçi veya sosyalist savaşıma katılan ya da gözlemleyen birçok kimse bu bağlaşıklığın geçmişte her zaman kurulmuş olmadığını ve gelecekte de hep sürmek zorunda olmadığını unutmuş ya da yeterince göz önüne almamış gibi görünüyor. Nitekim Marks, Engels, Kautsky, Bauer, Luxemburg, Lenin ve çağdaşları burjuva milliyetçiliği ve proleter sosyalizmi arasındaki çelişki ya da uygunluk üzerine bitmek tükenmek bilmez bir tartışmaya girmişler ve birinciyi ancak ikincinin davasını ileri götürebilecekse desteklemişlerdir. Tartışılan konu, bu durumun nerede ve ne zaman sözkonusu olabileceği ve o zaman bu güçlerden ya da hareketlerden hangisinin kendi davasını

ilerletmek üzere diğerinden yararlanabileceği veya yararlanması gerektiği sorunuydu. 1914'te Alman sosyal-demokratlarının «savaş kredileri için oy» kullanması ve I. Dünya Savaşı sırasında proleterlerin kendi burjuvalarına ulusal destek vermeleri, en azından Avrupa'da bu tartışmaya bir son verdi ve burjuva milliyetçiliği ve proleter sosyalizmi arasındaki gerçek çelişkiyi ve birincinin ikinciye üstünlüğünü gözler önüne serdi. Lenin'in Brest-Litovsk'ta ayrı bir barıştan yana tutum alması ve Stalin'in «tek ülkede sosyalizm»i kurması sosyalizmin ve proleter enternasyonalizminin kurban edilmesi oldular. Regis Debray'in de doğru olarak gözlediği gibi (6), o zamandan beri, Avrupa'da, Asya'da ve Küba'da varolmuş olan sosyalizm her zaman güçlü bir milliyetçi destekle doğmuş —ve yürütülmüş— ve sosyalist kabul edilen devletler kutsal ulusal topraklarını bu (rastlantısal?) dinsel terminolojiye yaraşır bir gayretle savunmuşlardır. Halk direnişi ve zaferinde yurtseverliğin oynadığı büyük rolün anısına, Sovyetler Birliğinde II. Dünya savaşına «Büyük Anayurt Savaşı» denmektedir; ve Fidel'in tüm söylevlerini bitirdiği, Sosyalist Küba'nın parolası «Patria o Muerte, Venceremos!» tur (Ya Vatan Ya Ölüm, Zafer Bizimdir). Sorun ulusal sosyalist devleti birlikte kurduklarında bu iki güçten —sosyalist ve milliyetçi— hangisinin daha baskın olduğudur.

Her ne olursa olsun, burjuva milliyetçiliği ve proleter sosyalizmi arasındaki özdeşlik ya da bağlaşıklık, XX. yüzyılda doruğundayken bile, yandaşları ve muhaliflerinin düşündükleri ya da diledikleri kadar yaygın, kapsamlı ve derin olmamıştır. İtalya'da Mussolini'nin milli sosyalizmden faşist milliyetçiliğe geçtiğini ve Hitler'in Nasyonal Sosyalist ('Nazi') Hareketi'nin sosyalizm davasına, en azından bilinçli olarak kesinlikle yardım etmediğini hatırlamak yeter. Ancak Hitler, Stalin'in SSCB'si ile kısa süren bir ittifak yapmış ve bunu bozduktan sonra, savaş sonrasında Doğu Avrupa'da SSCB himayesinde «sosyalist» tampon devletlerin yaratılma-

(6) Regis Debray, «Marxism and the national Question» New Left Review 105 (September-october 1977)

sı için jeopolitik gerekçeyi sağlamıştır. Burada şunu saptamak gerekir ki, Doğu Avrupa'da dinci milliyetçilik ve sosyalizm, Polonya kökenli Rosa Luxemburg'un çok açık gösterdiği gibi, her zaman, çatışan alternatifler olmuşlardır ve olmaktadırlar. Bu çelişki, sosyalizmin sözde «lehine» olarak ancak Kızıl Ordunun müdahalesiyle çözülmüştür. Rosa Luxemburg'un göz önünde bulundurmadığı bir gelişmedir bu. Bunun nedeni, belki de paradoksal olarak, onun, iki dünya savaşından sonra sosyalizmin milliyetçilik üzerindeki kuşkulu zaferini olanaklı kılan Leninist ve milliyetçi akımlara şiddetle karşı çıkmasıdır. Sosyalizmin bu zaferinin su götürür ve zayıf niteliği şimdi, Polonyalı işçilerin katolik kilise ve Polonyalı Papa ile ilişki halindeki Lech Walesa önderliğinde bağımsız sendika hakkı için yaptıkları grevlerle vurgulanmış bulunuyor.

Burjuva milliyetçiliği ve sosyalizmin ya da enternasyonalizmin karşı karşıya geldiği tüm diğer durumlarda, Debray'ın da doğru saptadığı gibi, milliyetçilik tahta karşısındaki demir gibi kazanmıştır. Demir Sovyet burjuva milliyetçiliğinin tahta proleter sosyalizmi üzerindeki bu zaferi, Stalin'in II. Dünya Savaşı sırasında Fransa, İtalya, Yunanistan, İran ve Hindistan komünist partilerine, her zaman olduğu gibi, kendi ülkelerinde sosyalizm için savaştan önce Sovyet sosyalist ulusal devletinin (ve o halde sözümona sosyalizmin) savunulmasını dayatarak bu ülkelerdeki sosyalist davayı kurban etmesinin *leitmotifi*ydi (ana saik — ç.n.) Stalin Komintern ve Kominformu Sovyet diplomasisinin bir uzantısı olarak kullandı ve bu kullanma savaş sırasında ABD ve SSCB'nin müttefik olduğu ve Earl Bowder'in ABD komünist partisinin genel sekreteri olduğu sırada, «bowderizm»e —yani ABD içinde Amerikan burjuva çıkarlarına ve Latin Amerika'da ABD emperyalist çıkarlarına komünistlerin destek olması— kadar gitti. Stalin sadece Çin Komünist Partisine 1948-1949'da Kuomintang'la işbirliği politikasını (böyle bir politika 1927'de Şanghay'da komünistlerin Çan Kay Şek tarafından katledilmesine yolaçmıştı) kabul ettirmekte başarısız oldu çünkü Mao Zedung'un önderliğindeki ÇKP gitgide Çin milli-

yetçilerinden bile (ya da Sovyet Rus milliyetçilerinden bile) daha milliyetçi konuma gelmişti.

Elbette bu sosyalist milliyetçilikten güç alarak, Mao'nun Çin Komünist Partisi de, Adit'in Endonezya Komünist Partisinin izlediği ve sosyalist dünya dışındaki bu en büyük komünist partinin parçalanmasına ve 1964'te Sukharno'ya karşı askeri darbe sırasında yaklaşık bir milyon insanın ölümüne yolaçan işbirlikçi politikalarını desteklemekte ikircikli davranmadı hiç. Gerçekte, ÇKP dışarda, sosyalizmi sürekli olarak kendi ulusal dış politikası uğruna kurban etti: 1965'te Cezayir'de (Ben Bella'ya karşı darbe), Pakistan'da (Bangladeş'e karşı), 1971'de Seylan'da (JVP ayaklanmasına karşı), Şilide (1973'ten beri Pinochet'e destek), Zaire ve Angola'da (yetmişli yılların önemli bir kısmı boyunca CİA kuklalarının desteklenmesi), Portekiz'de (1974'ten sonra devrimin ilerlemesine muhalefet) ve bunların yanında, Güneydoğu Asya'da kimi kurtuluş hareketlerine geçici olarak sağlanan ve Çin çıkarlarının değişen koşullarıyla bağlantılı olarak başladığı gibi sıkça kesilen destekler. Tüm bu örneklerin hepsi (Şili hariç ama Arjantin Komünist Partisi dahil) milliyetçi sosyalist bir hareketin ya da komünist partinin (Sovyet veya Çin baskısıyla olsun olmasın), savaşkan proleter sosyalist politikaların kurban edilmesi pahasına, bir burjuva milliyetçi ya da milli burjuva hareket, parti ya da devletle işbirliğini bilinçli olarak yeğlediğini sergiliyorlar.

Proleter (enternasyonalizmi bir yana) sosyalizminin milliyetçiliğin sunağında kurban edilişi, devletler kendi kendilerini sosyalist ilan ettiklerinde ya da sosyalist olmayı arzuladıklarında daha açık ve daha dramatik oldu. Bunun en açık örneklerinden bazıları şöyle sıralanabilir: Şu anda dünyadaki en büyük savaş tehdidini oluşturan Çin - Sovyet bölünmesi; «sosyalist» devletler arasındaki ilk savaşlar olan, Çin'in Vietnam saldırısı ve Vietnam'ın Kamboçya saldırısı; Kızıl Khmer'in sözde sosyalizmden, Kamboçya'daki tüm emperyalist ve gerici güçlerle ittifak halinde, anti-Vietnam Khmer milliyetçiliğine hızla geçişi ve komünizmin iflas etti-

ğini ve sosyalizmin bu yüzyılda artık gündemde olmadığını açıklaması; askeri ve sosyalist DERG vasıtasıyla Eritre'deki sosyalist ulusal hareket üzerindeki Etyopya emperyal baskısının tırmanışı; eskiden sosyalist eğilimli olan Siad Barre rejiminin, emperyalizm ve Arap milliyetçiliği ile ittifak kurup Büyük Somali emelinin peşine düşmesi; Mozambikli devrimci sosyalist Samora Machel'in Zimbabweli devrimci sosyalist Robert Mugabe'yi İngilizler ve Rodezyalı beyaz devlet aygıtıyla işbirliğine zorlayan ve aksi takdirde Mozambik'in sosyalist gelişiminde çok önemli bir rol oynayan desteğin çekileceğini ilan eden ültimatomu; Zimbabwe'deki tarım reformunun ve Güney Afrika'daki halk savaşına verilecek desteğin kurban edilerek, Güney Afrika rejimi ve beyaz iktidarıyla daha fazla işbirliği sayesinde Zimbabwe'deki Mugabe hükümetini korumak için harcanan çaba. Tüm bunlar ve daha birçok örnek, sosyalist çıkarların milli ve milliyetçi isteklere ve eninde sonunda burjuva çıkarlarına kurban edilmesi gerçeğini ortaya koyuyor. Milliyetçi ya da burjuva demir politikanın tahta sosyalist retorik (konuşma sanatı — ç.n.) üzerindeki bu zaferinin devam etmesi ve gelecek yıllarda, hatta onyıllarda daha da güçlenmesi olasılığını kabul etmek sadece gerçekçilik olur. (7)

Burjuva milliyetçiliği ve proleter sosyalizmi arasındaki bu çatışmalar ve birincinin ikinci üzerindeki zaferi şimdilere dek olağandışı olarak görülebilmiş veya bunların önemi küçümsenmişse bunun nedeni, II. Dünya Savaşından beri ulusal kurtuluş hareketlerinin, yerel sosyalist hareketlerin ve sosyalist devletlerin ortak sömürgeci ve emperyalist düşmana karşı savaşmış olmalarıdır. Milliyetçilik, yerli sosyalizm ya da sosyalist milliyetçilik («milliyetçi sosyalizm» nitelemesini naziler tarafından kullanıldığı için kullanmak is-

(7) Sosyalist Asya'daki son gelişmelerin politik yorumları için bkz. «Kampuchea, Vietnam, China: Observations and Reflections», AMPO Japan-Asia Quarterly Review (Tokyo) 13, no. 1 (winter 1981) ve bunun ön versiyonu, Social Praxis (Amsterdam) 7, no. 3/4 (1980) içinde.

temiyorum) ve sosyalist ulusal devletlerin ortak emperyalist düşmana —ve özellike, ABD dışişleri bakanı John Foster Dulles tarafından «bizimle olmayan bize karşıdır» şeklinde özetlenen gerici emperyalist politika ve propagandaya— karşı birlikte savaşmaları, bu üç farklı politik güç arasında görünürde bir çıkar özdeşliği ya da en azından aynı davanın savunulması için bir bağlaşıklık ortaya çıkardı. Bu yüzden, birçok ilerici —bu satırların yazarı da içinde— bu üç davaya aynı anda katılmakta ve/veya desteklemekte ve çoğu zaman da bunları tek bir ya da en azından ortak bir dava olarak kabul etmekte ideolojik bulanıklık veya politik bir tutarsızlık görmediler.

Öte yandan Dulles'ın sözlerinde belli bir gerçekçilik de vardı, şöyle ki, bu üç güçten herhangi birinin güçlenmesi emperyalizmi zayıflatıyor ve o halde diğer iki muhalifin gücünü de artırıyor gibi görünüyordu. Birçok durumda, bu politik güçlerden ikisi ya da üçü birden, doğrudan işbirliği yaparak ya da hatta güçlerini birleştirerek birbirlerini güçlendirdiler. Bu koşullarda bile bu karşılıklı yardımlaşma, genellikle, —temelde yatan çıkar çatışmalarının bir yansıması olarak— kısa ömürlü oldu ve çözülmeye, teslimiyete, «ihanete» ve birbirlerinin davalarını kurban etmeye yol açtı (yukarda belirtilen ve daha birçoğu sayılabilecek örneklerde olduğu gibi). Ayrıca, milliyetçilik ve sosyalizm arasındaki, görünürde uyumlu olan balayı döneminin kendisi de kısa ömürlü oldu ve bugün artık kapanmış gibi görünüyor. Aşağıda tartışılan yeni nesnel gelişmeler göz önüne alındığında, beklentilerini ayrı ayrı ya da birlikte, milliyetçilik ve sosyalizmin sistem karşıtı birikimlerinin sonuçları üzerine temellendiren Wallerstein ve Amin'in iyimserliğinin gerçekçiliği kuşku götürür.

Yakın gelecekte, büyük olasılıkla, burjuva kapitalist milliyetçilik ve proleter anti-kapitalist sosyalizm, herbiri sözkonusu üç güce (ulusal kurtuluş, yerli sosyalizm ya da sosyalist milliyetçilik, sosyalist ulusal devlet) tekabül eden üç nesnel nedenden ötürü, yeniden birbirleriyle çatışan alterna-

tifler durumuna gelecekler. Bu nedenler Eric Hobsbawm (8) tarafından saptanan, zamanımızdaki değişikliklerin bir kısmıyla benzeşiyorlar. Bu üç neden ve bu değişiklikler kronolojik bir sıralamayla şunlardır.

Birincisi, Çin-Sovyet çatışması ve diğer sosyalist ulusal devletler arasında giderek artan çekişmeler, bu üç güç arasındaki çıkar ortaklığını kesintiye uğrattı. Şimdi her sosyalist ulusal devlet, düşmanının düşmanını dost ve düşmanının dostunu da düşman olarak görüyor ve bu ayrımı her yerde ulusal kurtuluş ve sosyalizm güçlerine uyguluyor. Bundan dolayı bu üç güç arasındaki bağlaşıklıklar, artık ideolojik bakımdan bulanıklıktan arınmış ve politik bakımdan güçlendirici olamıyor. Tersine, sosyalist kamplardan ya da ülkelerden biri, bazı ulusal kurtuluş ve yerli sosyalist hareketleri düşman sosyalist kampın kuklaları olarak kabul ettiği diğerlerine karşı destekliyor. Ayrıca, Afrika'da olduğu gibi, global ittifaklar sistemindeki konumlar ulusal çıkarlara bağlı olarak ileri-geri değiştikçe, her desteklemenin peşinden hemen bir ihanet gelebilir ve bazen gelmektedir de. Bundan başka, son yirmi yıl içinde Üçüncü Dünyada sosyalist ulusal devletlerle kurulan ittifaklar, yerli sosyalizmlerin ve hatta ulusal kurtuluş hareketlerinin kaydettiği ilerlemeler, birbirlerini güçlendirmekten ve birikim yaratmaktan uzak kaldılar. Tam tersine, özellikle bunların ilk ikisi gerek devlet düzeyinde —Endonezya, Gana, Mali, Gine, Mısır, Somali, Şili ve diğer yerlerde (Çin ve Vietnam arasındaki de dahil) — ve gerekse de daha sıkça olarak yerel politik hareket ve partiler düzeyinde çok daha fazla kez tersine döndüler. Bu sık rastlanan ters dönüşler Sovyet ve/veya Çin sosyalizmlerinin etkisinin Üçüncü Dünyada sürekli olarak arttığını ileri süren ve şaşırtıcı bir biçimde emperyalist, gerici ve sosyalist ağız tarafından desteklenen tezi de yalanlıyor. Oysa, Paul Sweezy'nin işaret ettiği gibi, «genel eğilim düşme yönündedir... Sov-

(8) Eric Hobsbawm, «Some reflections on 'The Break-up of Britain'», New Left Review 105 (September-October 1977)

yetler Birliği son yirmi yılda etkisinden *yitirmiştir.*» (9) Afrika, Orta Amerika ve Karaiblerde kaydedilen başarılara karşın dünya ekonomik bunalımı (sosyalist ülkelerdeki bunalım da dahil) bu başarıların önemli ölçüde artması ve yeni başarı olasılıkları için pek umut vermiyor.

İkinci olarak, Hobsbawm'ın vurguladığı gibi, yüz yıl önce ulusal devletleri birleştirmeye çalışan Avrupa milliyetçiliğinin tersine milliyetçilik son zamanlarda gitgide ayrılıkçı ve bölücü bir hale geldi. Elbette her milliyetçi hareket, milliyetçiliğin doğası gereği, diğerlerinden farklıdır. O halde, belli durumlarda, bir ulusal hareketle ya da bir tür milliyetçilikle bir diğerini birbirinden ayırdetmek gerektiği her zaman ileri sürülecektir. Bununla birlikte, bizim analizimiz için, bugünün ve yarının milliyetçiliklerinin maruz kaldıkları ortak çağdaş etkileri ve bunların muhtemel ortak özelliklerini ya da sonuçlarını meydana çıkarmaya çalışmak da önemlidir. Bunların maruz kaldığı en önemli ortak etkilerden birincisi, ulusal ekonomi ve devletlerin çoğunun halkın gittikçe büyüyen bir kesiminin ekonomik gereksinimlerini ve arzularını tatmin etme yeteneğinin dünya ekonomik bunalımı tarafından kısıtlanmasıdır. Bu yüzden, bu insanlardan çoğu, hoşnutsuzluğunu dışavurmak ve bir çare bulabilmek için milliyetçiliğin şu veya bu biçimine yöneliyorlar. En güçlü ulusal devletlerde ekonomik milliyetçilik ve korumacılık yeniden güçleniyor ve yabancı düşmanı şovenizm yeniden ciddi bir tehdit oluşturuyor. Batı, Doğu ve Güneydeki en büyük ulusal devletlerde ulusal azınlıkların kurtuluş hareketleri etnik ve bölgesel özerlik hatta bağımsızlık istiyorlar. Küçük dev-

(9) Paul M. Sweezy «U.S. Foreign Policy in the 1980's» Monthly Review 31, no. 11 (April 1980). Sweezy burada Washington'daki 'Savunma Enformasyon Merkezi' tarafından yapılan çok dikkatli bir çalışmayı naklediyor: «Soviet Geopolitical Momentum: Myth or Menace-Trends of Soviet Influence Around the World from 1945 to 1980», The Defence Monitor (january 1980). Benzer bir sonuç için bkz. Washington Politika İncelemeleri Enstitüsü yayını 'The Rise and Fall of the «Soviet Threat»' — Alan Wolfe.

letlerin sayısının artması, çoğunlukla komşularıyla çatışma içinde bulunan yeni ulusal güçlerin bolluğunun ortaya çıkmasına yol açıyor. Gittikçe küçülen veya daha yavaş büyüyen ulusal ekonomik pastaların bölüşümü mücadelesinde ulusal devletçi ya da anti-devletçi ulusal hareket ve güçler, ulusal kurtuluşun ve sosyalizmin parlak günlerindeki, ekonomik pastayı büyütme olanaklarının daha fazla olduğu günlerdeki gibi anti-kapitalist sosyalist ve hatta anti-emperyalist halk güç ve hareketleriyle birleşmek ve kaynaşmak yerine, bunları bölüyorlar. Ayrıca, ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin sayılarındaki ve bölünmesindeki artış ve bunların sosyalist hareketlerle olan çatışmaları bu hareketlerin emperyalist ve sosyalist ulusal devletler arasındaki (sadece iki taraflı değil çok taraflı) uluslararası güç oyununda piyon olarak kullanılma olanak ve olasılıklarını artırıyor. O halde bunların çıkarlarının çakışması gerçek olmaktan çok görünüştedir ve ittifaklar değişince ortadan kalkar.

Ulusal kurtuluş, yerli sosyalizm ve sosyalist ulusal devletler arasında giderek artan çıkar çatışmasının kökeninde yatan üçüncü neden, son zamanlarda ulusal kurtuluşun anlamında meydana gelen değişikliktir. Açık sömürgeciliğin yerini yeni-sömürgeciliğin alması, ki bu da kendi içinde değişiklikler geçirmektedir, ulusal kurtuluşun görevlerinde ve politikalarında zorunlu olarak değişikliklere yol açtı. Bu hareketler artık anti-sömürgeci olamazlar çünkü hemen hepsi bu savaşı kazanmış durumdadırlar. Bununla birlikte Kwame N'Krumah'ın söylediği ve Amin'in vurguladığı gibi, ulusal bağımsızlık (Latin Amerika ülkelerinin çoğu yüzelli yıldan daha uzun bir zamandır buna sahipler), ulusal kurtuluşa sürekli olarak duyulan gereksinimi, üstelik yeni-sömürgeciliğin çok daha güç ve kuşkusuz daha uzun sürecek koşulları altında, ortadan kaldırmıyor. Ayrıca, ulusal kurtuluş hareketlerinin sömürgeciliğe karşı son zamanlarda kazandıkları başarılardan en azından bazılarının, ABD'nin (ve sözde sosyalizm adına SSCB'nin) geleneksel sömürgeciliğe karşı oluşundan ve sömürgeci güçlerin kendilerini rekabete ve yeni-sömürgeciliğin gelişmesine uydurma gereksinimlerinden ileri

geldiği düşünülebilir. Hobsbawm, çokuluslu firmaların hakim olduğu bir dünyada «bağımsız» ulusal devletlerin bağımlılığının emperyalizm için bir avantaj olduğuna dikkat çekiyor. Bu avantaj dünya pazarındaki rekabetlerinde sosyalist ulusal devletler için de geçerlidir.

Karşılıklı bağımlılıklar içindeki yeni-sömürgeci bir dünya ekonomisinde bağımlılığa karşı ulusal kurtuluş mücadelesinin bir sosyalist devrimi gerektireceği (ben her zaman böyle düşünmüştüm) ve bu meyanda sosyalist devletlerin desteğini bulması gerektiği düşünülebilir. Bu durumda, bu üç güç arasında bir çıkar birliği ve politik eylem için ortak bir temel olacaktır. Ancak, sosyalist devletlerin kendilerinin kapitalist uluslararası işbölümüne hızla yeniden katılmaları —bunlar Üçüncü Dünyadaki emeği kendileri sömürmezlerse bu katılımdan en ufak bir kazançları olmayacaktır— ve bu uluslararası işbölümü içinde Üçüncü Dünyanın ihracatçı rolünde meydana gelen ve daha önce gördüğümüz gibi, bunalımın neden olduğu değişiklik, ulusal kurtuluş, yerli sosyalizm güçleri ve sosyalist devletler arasında çıkar ortaklığı bir yana, çıkarlarının çakışmasının bile olasılığını ortadan kaldırmıştır; ve bunların herbiri doğasını değilse bile politikasını bu değişikliklere uydurmuştur. Ulusal kurtuluş, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen isteği örtüsü altında Üçüncü Dünyadaki işgücünün artan sömürüsünden alınacak paylar üzerine akdedilmiş bir anlaşma arayışına dönüştü. Yerli sosyalist güçler, en iyi halde, işçilerin, köylülerin ve küçük burjuvazinin sosyal ve ekonomik haklarının bir kısmını erozyondan korumak için, ve en kötü halde de, (Arjantin Komünist Partisinin yaptığı gibi) yerini daha kötüsünün alabileceği korkusuyla ehvenişer olarak kabul ettikleri, içerde baskıcı uluslararası planda ise saldırgan davranan mevcut rejimleri ayakta tutmak için, gerçekte, daha baştan kaybedilmiş bir savaşı yürütmekle meşguller. Sosyalist devletlere gelince, bunlar tam bir ideolojik kargaşanın tohumlarını saçtılar ve kendileri de sosyalizm ve milliyetçilik arasında artan çatışmaların ortasında, bulanık suların anaforunda balık avlıyorlar. Tüm bu nedenlerden dolayı ve bu durumların herbirin-

de sosyalizm kaybeden taraftır ve yakın bir gelecekte sosyalizmin yayılması için nesnel bir temelin bulunduğu ileri sürülemez.

Buna karşılık, tüm dünyada yeni bir din gibi ortaya çıkan şiddetli milliyetçilik ve geleneksel din ya da dinci gelenekçilik etkili yeni ideolojik güçlerdir. Bunlar, yeri doldurulamayacak politik umut olmak bir yana, ufak sosyo-ekonomik sorunlara bile çözüm getirmekte başarısızlığa uğrayan sosyalist ideolojinin yerini almaya yöneliyorlar. Bu ideolojileri önerenler bunları bunalımdan çıkış ve bir kurtuluş yolu olarak kabul etseler de bunlar bunalımın —elbette sadece sosyalizmin bunalımının değil-ürünleri olarak ortaya çıkıyorlar. O halde sorun, bu yeni milliyetçiliğin, geleneksel dinin ve bu türden diğer ideolojilerin kimin ve neyin kurtarıcısı sayıldığıdır. Kendilerinden önceki sosyalizm gibi «anti-status quo» güçler olarak gösteriyorlar kendilerini. Yandaşları bunların doğasını sistem-karşıtı olarak değerlendiriyorlar. Wallerstein, Amin ve birçok sosyalist, böyle oldukları ölçüde bunların son tahlilde pro-sosyalist olduklarını ve o halde sosyalist desteği arkalarında bulmaları gerektiğini düşünüyorlar. Ancak, sosyalist devletler için olduğu gibi, bu milliyetçi ve dinci güçlerin de —Wallerstein ve Amin'in bu kitapta savundukları gibi— mutlaka sistem-karşıtı olmaları zorunluluğu tanıtlanmış değildir. Bunalımdan bir çıkış yolu ve elbette kurtuluşa —fakat, yüzmilyonlarca insanın yaşamı ve daha başka felaketler pahasına bile olsa, kapitalizmin kurtuluşuna— götürecek bir yol önerdiklerine göre, bu güçlerin başını çekenlerin en azından yarı-sağcı olduklarını söylemek mümkündür.

Böylece, bunalımın (ya da bunalımların) olası gelişimi ve çözülmesine, bunların yorumlanmasını sağlayacak kurama ve uygulamayı yönlendirecek ideolojiye ilişkin birçok soru ortaya çıkıyor. Bu yapıt çerçevesinde bu sorulardan ancak bir kısmı sorulabilir ve yakın gelecek için daha derinleştirilmiş düşüncelere ve daha uzak gelecekte de çözüme veya yeniden şekillenmelere yönelik bazı yanıt taslakları önerilebilir.

Bu bunalım(lar)ın gelişimi, politika kararlaştırıcıların ve genel olarak kamuoyunun önüne teknik bakımdan şu soruları koyuyor: Sözkonusu olan, çeşitli toplumlarda, hayatın çeşitli alanlarına ilişkin birçok bunalım mıdır yoksa, Wallerstein'ın savunduğu gibi, tek bir dünya sistemi içindeki (yazımızın giriş kısmında andığımız tanımdaki anlamıyla) tek bir genel bunalım mıdır? Bunalım(lar) periyodik, rastlantısal ya da devresel midir ve çözülmesi olanaklı mıdır yoksa bunun (bunların) gelişimi dünya kapitalist sisteminin sonunu belirleyecek genel bir bunalımın bir aşamasını —hatta bunlardan sonuncusunu— mı temsil etmektedir? Yukarıdaki gözlem ve formülleştirmelerimiz, Wallerstein'ın kabul ettiği gibi, tek bir kapitalist dünya sisteminin varolduğunu ve bunun, kapsamlı ve derin ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel düzeltmelerle üstesinden gelecek güçte olduğu bir dizi uzun devresel bunalımdan geçmekte olduğunu; fakat diğer yandan, bu bunalımın ve çözülmesinin, dünya kapitalizminin dejenerasyonuna katkıda bulunduğunu ve gelecekteki uzun devresel bunalımlardan sonra, henüz görünmeyen bir gelecekte, nihai parçalanmasına yol açacağını esinliyor (bunu Wallerstein ileri sürüyor ancak ben henüz açık olarak öngöremiyorum).

Şimdiki bunalım, bir yanda, kârı büyütmek için pazardaki talebi artırma (marksist ifadeyle, değerin gerçekleşmesi) ve diğer yanda kâr oranını artırmak için sömürü artışına (artı-değer artışına) bağlı olarak üretim maliyetlerini düşürme seçenekleri arasında bir tercihi dayatıyor mu? Evetse neden? Arrighi'ye göre dayatmıyor; fakat bana öyle geliyor ki bunalım bu tercihi dayatıyor ve sermayeyi, emeği ve devleti (ya da devletleri), sömürü artışına ve istihdamda ve talepte düşüşe tekabül eden ikinci alternatifi seçmeye zorluyor; ve birinci alternatif tam da kendisinden önce gerçekleştirilecek rasyonalizasyon ve sömürünün sonucu olarak yeniden gerçekçi bir olasılık durumuna gelebilir. Dünya kapitalist canlanması yönündeki —daha doğrusu bu yönde dayatılan— bu tercih, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde sermayenin ve tekelleşmenin lehine olarak, işgücünün kısılması, hâlâ istihdam edilen işçilerin gerçek ücretlerinin düşürülmesi ve

beraberinde iş-sürecinin yeniden örgütlenmesi ve hızlandırılması ve son olarak, halk için toplumsal politikaların sınırlanması yoluyla kapitalist sömürünün ya da artı-değer üretiminin en azından geçici olarak artırılmasını gerektirir. Kapitalist bunalımın bu çözümü, aynı zamanda, aşırı-sömürüye dayalı kimi sanayi üretimlerinin Üçüncü Dünyaya kaydırılmasını da kapsar. Yine bu çözüm, «sosyalist» ekonomilerin, «feodal» OPEC ekonomilerinin ve şimdiye dek bakir kalmış alanların, dünya ekonomisinin gelişmiş ve «gelişmekte olan» sektörlerindeki talep kısılmalarını kısmen karşılayacak talep kaynakları ve yeni artı-değer kaynakları olarak, kapitalist dünya ekonomisiyle (yeniden?) bütünleşmelerinin hızlandırılmasını da gerektirir mi? Bu süreç, Arrighi'nin vurguladığı gibi, dünya pazar güçlerinin (ve değer yasasının) işleyişinin, kapitalist dünya ekonomisinin merkezinden sosyalist ekonomilere ve daha önceleri kapitalist dünya ekonomisinin sınırları ötesinde kalmış topluluklara ve yerlere (Orta-Doğu'ya, Amazon bölgesine, Sibirya'ya, kutup bölgelerine, deniz diplerine ve hatta uzaya) doğru yayılmasını ya da yoğunlaşmasını gerektirecektir. Bu süreç daha önceki her büyük dünya sermaye birikimi krizine yanıt olarak «dış sınırların» genişlemesine benzer şekilde, sermayenin «iç sınırlarının genişlemesi»ni mi ifade etmektedir? Yayılan (ekstansif) sermayeden yoğunlaşan (entansif) sermayeye bu tedrici evrim kapitalizmin daha gelişmesini mi ve/veya sonunun başlangıcını mı işaret etmektedir?

Arrighi şimdiki bunalımın, Kondratieff devresinin 'B' evresindeki, sermayenin aşırı birikimine tekabül edip etmediğinden kuşku duyuyor. Buna karşılık Wallerstein ve ben bunun doğru olduğunu düşünüyoruz ve bunalımın *bu* evresinin başarıyla aşılabileceği ve yüzyılımızın sonuna varmadan sermayenin yeni bir genişlemesine yol açabileceği kanısındayız. Bu yüzden *bu* bunalımı kapitalizmin sonu olarak görmüyoruz ve hatta dünya kapitalist gelişiminin, kısmen bu bunalımın boyutlarından kaynaklanan yeni bir atılımını öngörüyoruz. Bu anlamda, yakın bir gelecek için, kapitalizmin gelişiminin ekonomik ve politik bakımlardan Üçüncü Dünya

ve «sosyalist» ülkelerin katılımı ve işbirliğiyle desteklenerek süreceği tahmin edilebilir. Fakat bu kapitalist gelişme, Wallerstein'ın savunduğu gibi kapitalizmin tarihsel dejenerasyonunun ve uzun bir geçiş bunalımı sonunda kapitalizmin ötesine geçişin bir unsurunu, hatta temelini ne ölçüde oluşturuyor? Bu toplumsal dönüşüm hâlâ, 130 yıldır sözü edilen geçişle benzerlik kurularak, «sosyalizme» geçiş olarak adlandırılıyor. Oysa kapitalist gelişimin bu evriminin, dejenerasyonunun ve geçişin tarihini söylemek için bugün henüz çok erken.

Yukarıda Wallerstein tarafından zamanlama ile ilgili sorulan soruyu yanıtlamak için de henüz çok erken olmalı, çünkü kapitalizmin yükseliş ve çöküşü, kısmen onun gelişimi karşısındaki toplumsal dirence ve karşıt veya alternatif politik güç ve gelişmelerin ortaya çıkmasına da bağlıdır. Şimdiki bunalım(lar) sırasında gelişen politik süreç henüz seyrini tamamlamadı; o halde daha sonraki gelişme ve dejenerasyon evrelerinden ve onun alternatiflerinden sözetmek olanaksızdır. Bununla birlikte, bu politik süreç şimdiden, çok yakın gelecekteki olasılıklar ve politika konusunda ortaya birçok soru çıkarıyor.

Kapitalist dünya ekonomisinin, maliyetlerin emek-sermaye ilişkisi, sanayi sektörleri ve politik-ekonomik bölgeler düzeyinde düşürülmesi üzerine kurulmuş yeniden örgütlenmesi, zorunlu olarak, kapitalistler arasındaki ve aynı zamanda bunları temsil eden devletler arasındaki rekabeti ve politik çatışmaları keskinleştiriyor. Bu artan rekabet ve çatışmanın birkaç örneğini yukarıda, ABD/Avrupa/Japonya, Doğu/Batı, Kuzey/Güney ilişkilerini tartışırken gördük. Bu çatışmalar Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenleri üzerinde yeni ekonomik ve politik saflaşmaların daha katılaşmasına da, savaşa da yol açabilirler. Bu yüzden, bu politik-ekonomik kapitalist bunalım sürecinin, dünya kapitalizmi için ciddi bir tehlike, halklar için de ıstırap dönemleri doğurması beklenebilir; diğer yandan, politik halk güçlerine kapitalizmin yeniden örgütlenmesini engellemek ve onun dejenerasyonunu ve çöküşünü hızlandırmak için şimdiden kestirilemeyecek olanaklar da sağlayabilir. Fakat bu son olasılık şimdiye dek tanı-

dığımızdan ya da şimdiden öngörülebilecek olandan nicelik bakımından çok daha güçlü ve nitelik bakımından çok farklı bir sosyalist politik örgütlenmeyi gerektirecektir.

Buna karşılık, Batı, Doğu ve Güneydeki ve bunların karşılıklı ilişkilerindeki proleter sosyalist ideoloji ve örgütlenme yakın bir gelecek için dünyada sosyalizm umutları konusunda sadece ciddi kuşkular doğurabiliyor.

Batıda ve Güneyde (ve belki Doğuda da) gerici, muhafazakar ve sosyal-demokrat politik güçlerin ekonomik kuram, politik ideoloji ve toplumsal politika bunalımlarına sürüklendiklerini ve bunlara henüz hiçbir çözüm bulamadıklarını daha önce söylemiştik. Aralarındaki çelişkilere karşın, Keynesçi Amerikan modelinin artan gerçekdışılığına karşı geçerli bir alternatif yokluğunda, Keynes-öncesi neo-klasik ve parasalcı ekonomi kuramı, faşist politik ideolojik, fondamentalist ve evangelist din kültürü hatta tarikatlar, ve XIX. yüzyılın liberal sosyal-politikası, aralarındaki çelişkilere rağmen, yeniden başvurulacak çerçeveler ve çekim merkezleri haline geldiler. Bununla birlikte yeni ortamlar yeni kuramsal, ideolojik ve politik öneriler gerektireceklerdir ve liberal, teknokrat ve korporatist doktrinlerin hangi bileşiminin ya da hangi yeni ve henüz adı duyulmamış ideolojinin baskın çıkacağını kim bilebilir? Kapitalist rasyonalizasyon ve reorganizasyona işçilerden, sosyalist, çevreci, feminist, etnik, milliyetçi, dinci, ve redci güçlerden gelen direniş çok büyük fakat bölünmüş ve şaşkın. Bunlar, bireysel ya da kollektif, yeterince çekici ideolojik alternatifler öneremediler. Kapitalist yeniden örgütlenmeye sosyalistlerden ve işçilerden gelen direniş artacak yerde azalıyor gibi. Kuşkusuz, sosyal-demokrat ve marksist kuram ve ideolojiler ve tüm dünyadaki işçi, sosyalist ve komünist partilerin politikaları ciddi yönetim ve meşruluk krizleriyle karşı karşıya bulunuyorlar. Alternatif olan çevreci ve feminist güçler büyüyorlar, fakat görünen o ki, büyüdükçe de talepleri sermayenin istekleriyle daha uyuşuyor ve yöneticileri politik «kurulu düzen» tarafından kendi içine alınıyor.

Batıda, Güneyde ve Doğuda en güçlü ve en yığınsal top-

lumsal hareket etnik, milliyetçi ve dinci bayraklar altında gerçekleşti. Bu hareketlerin çoğu mevcut kapitalist ve sosyalist düzenlere ve bunların rasyonelleştirilmesi girişimlerine bir direnişin ifadesidirler. Batı, Doğu ve Güneyde etnik, bölgeci ve milliyetçi hareketler, «statu quo»ya karşı girişilecek «ekonomik» veya «politik» dolaysız herhangi bir meydan okumadan çok daha büyük bir kitle seferberliği ve ekonomik durumdan hoşnutsuzluk ortaya koydular. Özerklik ya da bağımsızlık istekleri, şu veya bu ülkenin bir diğerine ya da tüm ülkelere karşı ekonomik, politik ve askeri direnişini ya da meydan okumasını desteklemeye yönelik milliyetçi şoven çağrılar, artan bir kitle desteği buldular. Oysa, bu hareketlerin çoğu kapitalist sağ tarafından yönetiliyorlar ve emekçi solu bölüyorlar; pek azı devlet iktidarının doğrudan kendisine meydan okuyor ve hiçbiri kapitalist dünya ekonomik sisteminin uluslararası işbölümüne katılmayı reddetmiyor.

Asya ve Afrika'nın bazı bölgeleri ve Karaibler sosyalist bayraklar altında ilerici hareketlere sahne olmakta iseler de, dinsel inanç ve milliyetçi duygunun bileşimi, Polonya'da, İran'da ve Afganistan'da olduğu gibi Katolik Papa II. Jean Paul'e ve Müslüman Ayetullah Humeyni'ye tüm diğer ideoloji ve liderlerden çok daha etkili bir biçimde, milyonlarca insanı harekete geçirme olanağı verdiler. Gelecek yıllarda da yayılma ve güçlenme olasılığı olan tüm bu hareketler, dünya sisteminin gelişmiş, azgelişmiş ve sosyalist bölgelerinde bunalım(lar)a ve bunun toplumsal sonuçlarına yanıt olarak uygulamaya konulan ekonomik politikalar karşısında halkın uğradığı hayal kırıklığının dışavurumudur. Bu anlamda bu hareketler dünya sisteminin sermaye tarafından ve sermaye birikimi için yeniden örgütlenmesine karşı sistem-karşıtı direnişi ifade ediyorlar. Tüm bu hareketlerin içinde baskın olan güç, anti-kapitalizme dayalı ortodoks sosyalist politikalardan, bütünlükçü dinsel inançlardan ya da rekabet eden ideolojilerin reddinden çok, yabancı çıkar ve etkisine karşı olarak milliyetçi kimlik duygularına dayanıyor gibi görünüyor. Cevap bekleyen soru, kapitalist dünya sistemine muhalif bu güçlerin gerçekte ne ölçüde merkezkaç özellik taşıdık-

ları, diğer yandan da bu sistemin, kendisini parçalamaya ve kapitalizme ve onun dünya sistemine alternatif çözümler önermeye yönelik çabalar karşısında ne ölçüde merkezcil olduğudur.

BUNALIM, ULUSÇULUK VE TOPLUMCULUK

Samir AMİN

1. Bugünkü dünya ekonomik bunalımını kapitalizmin gelişim tarihi bağlamında ele almak için, bu gelişime ilişkin bir kurama başvurmak gerekli.

Dünya ölçeğinde birikime ilişkin böyle bir kuram, çoğu zaman kuramlara verdiğimiz anlamıyla —gerçeği «eksiksiz» biçimde açıklayan bitmiş yapılar anlamında— mevcut değil. Bu tip bir kuram tamamen saydamlaşacak olan bir geleceği kestirebilmemizi sağlayabilirdi. Bu olanak toplumsal bilimlerde yok ve onu doğa bilimlerinden ayıran da bu. Fakat bence, dünya ölçeğinde birikimin tutarlı bir tarihini oluşturmaya olanak verecek bir grup temel kavram ve bu gelişimin çeşitli yönlerine ilişkin bir dizi kısmi çözümleme mevcut. Elbette, bu temel kavramların tamamlanmış olduğunu, herhangi bir «yeni» sorunun asla bulunmadığını ileri süren her türlü dogmatizmden kaçınmak gerek. Bana öyle geliyor ki, karışıklık, esas olarak, bir dizi kavramın sınırlarının kesin olarak belirtilmeden kullanılmasından ve karmaşık fenomenlerin tek yanlı olarak indirgenmesinden ileri gelmektedir. İşte bu yüzden, bu soruları ortaya koymak için kullanılan kavramların anlamlarını belirleyerek ve bunların herbiri hakkındaki görüşlerime kısaca değinerek başlayacağım.

1.1. Kapitalizmin genişlemesi, yani onun coğrafi olarak yayılmaya ve ekonomik ve toplumsal yaşamın çeşitli yönlerini birbiri peşisıra egemenliği altına alarak derinleşmeye olan amansız eğilimi, kapitalist üretim tarzının (KÜT) özünde mevcuttur. Bu genişlemeyi kabul etmek sorun değil, sorun bunun değişmez bir ekonomik yasanın mı (kâr arayışı) yok-

sa sınıf savaşının mı sonucu olduğu. Ben bu soruyu şöyle yanıtlıyorum: Ekonomik yasalar genişlemenin alacağı somut biçimi açıklamazlar. Bu, sınıflar arasındaki savaşların —sadece iki temel sınıf (burjuvazi ve proletarya) arasındaki mücadelenin değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası ittifaklar düzeyinde hegemonik bloklar içindeki müttefikler (toprak sahipleri, köylüler, küçük burjuvazi) arasındaki mücadelelerin— sonuçlarının birleşiminin sonucu olarak ortaya çıkar. Genişlemeciliğin somut biçimleri tüm tarih boyunca aynı bir ekonomik yasa tarafından değil de sınıf mücadeleleri tarafından belirlendiği için dünya düzeyinde sermayenin gelişimi esas olarak eşitsiz kalır. Birikim, dünya topluluğunu türdeşleştirmiyor; ayrışıklığı (heterojenliği) yeni biçimler altında sürdürüyor ve yeniden üretiyor.

1.2. Bu genişlemenin tarihinde üç büyük aşama ayırdedilebilir: 1) merkantilizm (XVI. ve XVII. yüzyıllar); 2) rekabetçi kapitalizm (XIX. yüzyıl) 3) emperyalizm, ya da sanayi oligopolcülüğü (1880'den itibaren).

Dolayısıyla bu aşamaların herbiri için, bu genişleme biçimlerinin: a) her aşamanın içinde belli sayıda baskın ortak özellik gösterdiğini, b) ve bunların bir aşamadan diğerine değiştiğini tanıtlamak gerekli. Özellikle, 1880'deki kopmanın niteliksel bir değişiklik anlamına geldiğini ve aynı baskın özelliklerin içinde yaşadığımız dönem (ve dolayısıyla içinde yaşadığımız bunalımı) belirlediğini tanıtlamak gerekli. Fakat, aşamaların tarihlerinin önemli olmasına karşın bunların «adları» önemli değil. Emperyalizm hakkındaki karışıklığın, yanlış anlamanın, sonuçsuz tartışmaların nedeni belki de «Emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması» üzerine Leninist tezlerin seçtikleri terimler ve bu tezlerin dogmatikleştirilmesi.

1.3. Tüm bu aşamalarda bir merkez ve bir periferi (merkezler ve periferiler) ayırdedilebiliyor. Bu sadece —«yarı-çevre»lerin varlığının bizzat göstergesi olduğu— bir nicelik sorunu mu? Bence, bunlar arasındaki fark niteliksel ve bunun XIX. yüzyılın sonundan beri üstesinden gelinemedi. O zamana dek, merkantilist ve rekabetçi kapitalist aşamalar-

da, merkez sıralarına yükselebilecek birçok yarı-çevre konumu (bu terimi Wallerstein'ın kullandığı anlamda kullanıyorum) vardı. Fakat XIX. yüzyılın sonunda merkez sermayenin dünya hakimiyeti o dereceye ulaştı ki o andan itibaren böyle bir yükselme olanaksız hale geldi. Diğer bir deyişle, Japonya'dan sonra başka bir «yeni Japonya» olmadı ve hiç olmayacak. İşte bu yüzden, XIX. yüzyıl sonundan şimdiye, çağdaş dönemin tümünü emperyalist olarak nitelemekte ısrar ediyorum. Sadeleştirirsek, merkezin devingenliğinin özerk (otonom) ve periferinin buna uydurulmuş olduğunu, fakat periferinin işlevlerinin bir aşamadan diğerine değiştiğini savunuyorum.

1.4. Tüm aşamalarda, sistemin büyüme evresi olan A evresi ile bunalım evresi ya da bir A evresinden diğerine geçiş evresi olan B evresi ayırdediliyor. O halde A evrelerinin belirgin özelliğinin (ögeleri belirlenmesi gereken) bir türdeşlik olduğu ve birikim sürecindeki kimi baskın niteliklerin bir A evresinden diğerine değiştiğini tanıtlamak gerekli. Aynı şekilde, B evrelerinde tam da bu değişikliklerin söz konusu olduğunu göstermek gerek. Elbette, bir B krizi, önceki paragrafta belirttiğimiz anlamda bir aşamadan diğerine geçişe tekabül edebilir. «Emperyalizm»in doğmasına yol açan bunalım aşaması bir B evresiydi. Soru şu : Yeni bitmiş olan A evresinin (1945-1970) ve aynı zamanda da emperyalist aşamanın niteliklerinin değişmekte olduğu böyle bir evreyi mi yaşıyoruz?

1.5. A ve B evrelerinin birbirlerini izlemesi sorunsalı, devre (cycle) ve konjonktür ekonomisinin birbirlerini izlemesi sorunsalından farklıdır. A ve B evrelerinin birbirlerini izlemeleri tarihsel materyalizmle ilgili, yani tüm boyutları ve karmaşıklığı ile sınıf mücadelelerini kapsar. Devre ve konjonktür ekonomisi ise belli ekonomik büyüklükleri karşılıklı ilişkileri içinde sözkonusu etmesi anlamında mekanisttir. Sınıf mücadelesi bu «model»de geri plandadır ve onun basit ekonomik terimlerine indirgenmiştir.

Devre ve konjonktür ekonomisinin ilgi alanı ne denli

sınırlı olursa olsun yine de yadsınamaz. Devre, bu dalgalanmanın XIX. yüzyılda aldığı biçimdir ve bunun kesinliği «rekabetçi kapitalist» dönemde ekonomik yasaların hareketinin mekanist karakterinin açık bir göstergesidir. Konjonktür ise aynı güçlerin «emperyalist» aşamadaki işleyişinin sonucu olarak (bunun) çok daha düzensiz bir biçimdir.

Kuşkusuz, devre/konjonktür/ A ya da B evreleri/ 1., 2., veya 3. aşamalar kavramlarının birbirlerine geçmeleri tarihe tüm o somut karmaşıklığını kazandırıyor.

1.6. A evresi bir hegemonyaya ve B evresi de hegemonya için aday olanlar arasındaki çatışmalara mı tekabül eder? Hegemonyanın anlamını açıklığa kavuşturmak koşuluyla, evet.

Örneğin, 1815-1880 arasında, rekabetçi kapitalizm aşamasında İngiltere hegemonyayı kimseyle paylaşmıyordu. Gelecekteki rakipler sıraya giriyorlardı, fakat bunlar Büyük Britanya'nın hakim konumunu tehdit etmiyorlardı. Tersine, emperyalist aşamada şu evreleri ayırdedebiliyoruz: 1) bazıları hegemonya peşinde ve birbirleriyle şiddetli bir rekabet içinde olan birçok merkez arasındaki denge ile belirginleşen bir A evresi (1880-1914) 2) bu merkez arasındaki çatışmayla tanımlanan bir B evresi (1914-1945) ve 3) yeni bir hegemonya, ABD hegemonyası ile belirginleşen bir A evresi (1945 - 1970).

2. Çeşitli sorunsallara bağlı sorunlar — genişlemeciliğin evreleri; merkez-çevre karşıtlığı/tamamlayıcılığı; A büyüme ve B bunalım evreleri (sistemli, devresel, konjonktürel); hegemonyalar ve hegemonya çatışmaları — tarihin somut akışında birbirlerine karışıyorlar.

O halde bu birbirleriyle karışmış etkenlerin somut analizinin üzerinde ve ötesinde, kapitalist gelişimin bir veya birkaç temel «yasa»sını, ya da kapitalist üretim tarzı yasasını da aşacak tarih yasaları keşfetmeyi düşünebilir miyiz? Boş bir genel yasa arama uğraşı yerine, çağımızın tarihsel materyalist analizini ilerletmek için yanıtlanması gereken soruları sıralamayı yeğliyorum. Göreceğiz ki bu soruların herbiri çatışan tezlere konu olmuştur; ve buradan şimdiki buna-

lım, bunalımdan olası çıkış yollarına ilişkin değişik görüşler kaynaklanıyor.

Birinci soru: «Ulusal» sorunun rolü nedir? Tarihsel materyalizm sadece üretim tarzlarının ve sosyal sınıfların tanınmasına indirgenemez. Bir diğer «sosyal olgu»nun, yani ulusların, tanınmasının önemi nedir? Sınıfların varlığıyla nasıl eklemlenmiştir? Eğer bir hiyerarşide karar kılınırsa ve örneğin sınıfların uluslardan daha temel olduğuna karar verilirse, bu kararın anlamı nedir?

İkinci soru: Devlet ve devletler sistemi (devletler arasındaki ittifak ve çatışmalar). Eğer devlet sadece, hakim sınıfın (hatta hegemonik blokun) ya da ulusun iradesini uygulama aygıtı değilse, ekonomideki değişiklikler nasıl olup da devlet/ekonomi (ya da devlet/sivil toplum) ilişkilerindeki değişiklikleri ifade eder? Örneğin bu konuda bir tez, sermayenin, sınıfların ve sosyal grupların örgütlenmesinin sürekli merkezileşmesi yönündeki hareketin «devletçiliğe» götürdüğü tezidir (1984). Bu tartışılmalıdır.

Üçüncü, soru: Sovyetler Birliğinin niteliği ve perspektifleri nelerdir? Yukarıda sözü edilen «devletçiliğe» yönelme çerçevesinde mi yoksa eşitsiz gelişme sorunsalı çerçevesinde mi ele alınmalı? Diğer bir anlatımla Sovyetler Birliği kapitalizmin gelecekteki görünümü müdür? Kapitalist sistemle «ikinci sınıf emperyalizm» (hatta tahakküm altında bir «yeni endüstrileşmiş ülke») olarak bütünleşme yolunda mıdır? Yoksa sosyalizme geçiş sürecinde mi?

Dördüncü soru: Periferi ülkelerinin niteliği ve perspektifleri neler? Bunlar (en azından bazıları: Yarı endüstrileşmiş ülkeler, yeni endüstrileşmiş ülkeler) kapitalist sistemin «tam haklı üye»leri olma yolunda mıdırlar? Diğer bazıları «marjinalize edilme» yani sistem dışına atılma yolunda mıdırlar? O halde «Üçüncü Dünya» bir gerçeklik mi yoksa dağılmakta olan bir yığın mı? Diğer bir anlatımla, «bağlanmama» (delinking) ve kendi gücüne dayalı (self-reliant) ekonomilerin oluşturulması stratejisi hâlâ olanaklı mıdır, yoksa içinde bulunduğumuz «dünya çapında karşılıklı bağımlılık» aşamasında, bunun modası geçmiş midir?

Beşinci soru: Dünya politikası nasıl işlemektedir? Gerçek çatışmalar neler? ABD'nin gerilemesinin (eğer böyle bir gerileme varsa) Avrupa ve Japonya'ya açtığı perspektifler neler? Bu alandaki olasılık giderek artan ve şiddetli çatışma mı? Sovyetler Birliğinin stratejik hedefleri neler? Saldırıda mı? Araçları neler? Hegemonyacılık, «üç dünya teorisi» vb. gibi konuları içeren çeşitli «jeopolitik» analizlerin geçerliği ne?

I. GÜNÜMÜZDEKİ BUNALIMIN İZLEDİĞİ YOL

1974, 1975, 1977 ve 1978'de yaptığım bunalım analizleri o günlerdeki durum üzerinde yoğunlaşsalar bile, yukarıda belirttiğim genel yöntem çerçevesine giriyorlar. Elde edilebilecek durumda olduklarında bunlara tekrar dönmek gereksiz (1). Bu yazılarda önerilen, kapitalist genişlemenin tarihinin 1880'den itibare bölümlere ayrılması esas olarak iç sınıf ittifaklarının niteliği ve bunların dışarda yol açtıkları sonuçlar (dolayısıyla periferinin işlevleri) üzerine temelleniyor. Emperyalizmin tarihlenmesi temel olarak kabul edilmiştir ve halen de geçerli. Bu durumda, bu analizlerin başlıca sonuçlarını bir yandan bize hâlâ geçerli görünenleri, diğer yandan geçersiz kılınmış ve gözden geçirilmesi gerekenleri işaret etmek için inceleyeceğiz.

(1) Sözkonusu yazılar şunlar

a) «**Vers une nouvelle crise structurelle du capitalisme**», Editions de Minuit, 1974.

b) «C'est une crise de l'impérialisme», **L'imperialisme et le developpement inegal** içinde 5, bölüm., Minuit, 1976.

c) «Developpement autocentré, Autonomie collective et NOEI», **L'Occident en désarroi,** Dunod, 1978.

d) «A propos du NOEI et de l'avenir des relations economiques internationales», 1978, «le NOEI. Quel avenir» adı altında yayınlandı, **Tiers monde** no. 81., 1980.

e) «Du rapport Pearson (1970) au rapport Brandt (1980) ou la crise de l'idéologie du developpement», **Africa Development,** 1980.

1. 1815'ten 1973'e süren, uzun rekabetçi kapitalizm aşaması kapitalizmin ikili bir genişlemesi ile belirlenir: a) bir iç (örneğin köylülük veya toprak sahipleriyle) ya da dış (örneğin İngiliz toprak sahiplerine karşı İngiliz endüstrisi ve Amerikalı çiftlik sahipleri arasında) sınıf ittifakları sistemi çerçevesinde zanaatçılığın yerini alan yeni endüstrinin (henüz büyük ölçüde aile firmaları düzeyinde) gelişmesiyle belirlenen iç genişleme. Bu aşama çeşitli merkez kapitalist oluşumları karakterize eder. b) Özellikle Amerika ve Asya (özellikle Hindistan) periferilerine doğru dış genişleme. Burada İngiliz ticareti büyük ölçüde hakimdir: Kâr oranında artış sağlayacak şekilde hammaddeleri (pamuk, gıda maddeleri) görece ucuza temin etmektedir. Bu dış genişleme uluslararası bir sınıf ittifakı (periferinin büyük toprak sahipleri —latifundist— ve kompradorları ile) vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu ikili genişleme, onsuz birikimin teorik bakımdan olanaksız olacağı bir «dış pazar gereksinimi»nin bir sonucu değil; hegemonik sınıf ittifaklarının olanaklı kıldığı, kârın maksimizasyonu çabasından kaynaklanıyor.

İngiliz hegemonyası yadsınmamıştır ve tekleşmiş bir dünya para sisteminin varlığında ifadesini bulur —bu aşamanın sonundan öteye, 1914'e dek varlığını sürdürecek olan altın - sterlin standartı. Bu hegemonya bir yandan Avrupa «güç dengesi»ni hesaba katar, bir yandan da ABD'nin bağımsızlığına (ve Monroe doktrinine) saygılıdır. Bu jeopolitik, yeni merkezlerin yavaş yavaş ortaya çıkmasına olanak verir, fakat bunlar ancak yüzyılın sonunda İngiliz hegemonyasına karşı çıkacak duruma geleceklerdir. Bu aşamada yeni merkezlerin oluşmasında periferinin rolü ikincildir; o çağın temel hammaddeleri (kömür ve demir) Avrupa'daki ulusal topraklardan elde edilmektedir.

2. 1873'ten 1895'e dek süren B yapısal bunalım evresi emperyalist aşamaya geçişi sağlar. Bir önceki sistem çerçevesindeki ekonomik verimlilik düşüşü birikim sürecinin kendisinden ileri gelmektedir: a) işçi sınıfının örgütlenmesi ve bunun yolaçtığı tehdit (örneği 1871 Paris Komünü) ücretleri düşürmeye yönelik baskının etkinliğini azaltır; bu, en-

düstri girişimleri arasındaki (artık bunlarla zanaatçılar arasında değil) rekabet ve bunun neden olduğu verimlilik artışı sonucunda fiyatların düşmesi yönündeki baskı arttıkça daha da azalır. b) bu tehdite karşı koymak için gerekli iç sınıf ittifakları (toprak sahipleri ve köylülükle) sermayenin kâr marjını düşürür, c) yeni merkezler İngiltere'nin teknoloji tekelini elinden alırlar, d) yerli hammadde kaynakları daha pahalı hale gelir.

Bu elverişsiz konjponktüre sermayenin yanıtı, merkezileşmek ve daha önce görülmemiş ölçekte sermaye ihracı olur. O zamana dek sermaye ihracı bankalar aracılığıyla altyapıların finansmanına (özellikle demiryolları) ve devlet yardımlarına yönelik bir para akışı ile sınırlı idi. Bu, uzaktan denetlenen kapitalist üretim birimlerinin o ülkelerde kurulmasına olanak vermiyordu. Sistemin «Dünya çapında» kılınması sadece kapitalist Avrupa ile, ürünleri ticaret için fakat kapitalist olmayan yollardan üretilmiş periferi arasındaki ticaretle gerçekleşiyordu. Mal pazarının tamamlayıcısı olan sermaye pazarının dünya çapında kılınmasına (globalizasyon) geçişi sağlayan merkezileşme, yeni tekellere periferinin işgücünü sömürme, olası maden ve toprak rantlarını emme olanağı verir ve o halde kâr oranını yükseltir.

Bu yapısal değişiklik, sistemin yeni bir aşamasını belirler. O halde, sınıf ittifaklarında da derin değişiklikleri içerir: a) tekellere ve bundan böyle yeniden üretimde temel işlevler üstlenecek olan periferideki hakim sınıflar (bu aşamada «latifundistler» ve «komprador»lar) arasında dünya çapındaki emperyalist ittifakın kurulması, b) merkezlerdeki işçi sınıfı hareketinin etkisizleştirilmesi; mücadeleleri bundan böyle sistemin perspektifi içindedir ve Marks'ın alternatif sosyalizm tasarısı reddedilir. Dünya çapına ulaşmanın bu yeni düzeyinden itibaren yeni merkezlerin ortaya çıkması olasılığı artık yoktur.

Bu temel özellikler günümüze kadar geçerli kalmışlardır ve işte bu yüzden «emperyalist» aşamanın tanınmasının temel olduğunu düşünüyorum. Kuşkusuz bu emperyalizmin biçimleri ve buna bağlı olarak periferideki ittifakların niteliği

de değişecektir. Ayrıca, emperyalist gelişimin burada önerilen aşamaları esas olarak, ikincil durumdaki bağımlı müttefik sınıfların niteliği («feodaller», sonra da «burjuvazi») üzerine temellendirilmiştir. Kuşkusuz, Leninist analizin bu gelişmeleri reddeden dogmatik karakteri bu konudaki tartışmaların bulanıklıklarının nedenidir.

Bu aşamaya ilişkin iki gözlem daha: a) artık İngiliz hegemonyasıyla değil fakat güçler arasındaki kararsız bir denge ile belirginleşir (1914 bunu kanıtlıyor); b) tekel, emperyalist devletle çakışır. İşte Lenin'in analizinin anlamı, Arrighi'nin de gösterdiği gibi, bu: Ekonomik rekabet devletler arasındaki çatışma haline gelir ve savaşa yol açar (2).

3. İzleyen B evresi (1914-1945) —Arrighi'nin başarılı adlandırmasıyla, «İngiltere'nin veraseti için otuz yıl savaşı»— bir önceki evrenin mantıksal devamıdır. İngiltere hegemonyası tamamen sona erer; sterlin üzerine kurulmuş olan dünya para sistemi ortadan kalkar; peşinden gelen kaos, dalgalanmalar ve enflasyon «taht»a talip olanlar arasındaki çatışmaların keskinliğini yansıtır. ABD'nin Almanya üzerindeki zaferini iki Dünya Savaşı kutsar. Bu savaşlar, 1930 büyük bunalımı gibi, hem faşizm biçiminde sağın çözümlerinde, hem de *new-deal,* sosyal-demokrasi ve halk cephesi biçiminde solun çözümlerinde, sistemin devletçi tepkilerine yol açarlar.

Emperyalizmin Leninist analizi bu konjonktüre oturuyor. Arrighi bunun altını çizmekte ve şunu hatırlatmakta haklı: Lenin bunu «kapitalizmin en yüksek aşaması» olarak adlandırıyor çünkü tekeller arasındaki çatışmanın devletlere aktarılınca sürekli savaşa ve dünya devrimine yol açacağını düşünüyor. Ayrıca Rus devrimi de bu analizin temelsiz olmadığını tanıtlıyor. Fakat bunun Avrupa'nın ilerlemiş bölgelerine yayılmakta başarısız olması, Lenin değilse bile en azından III. Enternasyonal'in, sosyal-demokrat işçi sınıfının emperyalist ittifakla bütünleşmesinin etkilerini küçümsediğini gösteriyor. O zamanlar emperyalizm ve «çöküş» *(zusammen-*

(2) Giovanni Arrighi, **La Geometria dell imperialismo,** 1972.

bruch) üzerine olan tartışmalar bu konuda aydınlatıcı. Bu dönem aynı zamanda periferideki ilk ulusal kurtuluş hareketlerinin ortaya çıkmasına da tanık olur. Lenin Batı proletaryasından olan beklentilerini Doğunun köylülerine kaydırır. «Lüksemburgcular» Doğuda gerçekleşebilecek kurtuluşun Batıda devrimi empoze edeceğini, çünkü birikimin dış pazarsız devam edemeyeceğini ileri sürerler. «Keynesciler», bunalıma reformcu bir çözümün mevcut olduğunu, aşırı-sömürünün tahakküm altındaki periferilere aktarılabildiği andan itibaren, gelirin yeniden dağıtımının buna olanak verdiğini gösterirler.

Tüm bu tezler kısmen doğru kısmen de yanlış: İşçi sınıfının sistemle sosyal demokrat bütünleşmesi emperyalizm üzerinde temellenir ve sömürgelerinden yoksun kalan Almanya'ya kalan tek kapitalist çözüm nazizmin saldırganca yayılmasıdır; Doğunun ulusal kurtuluşu genel olarak burjuvazinin denetiminde kalır ve burjuvazi sistemden «kopmak» yerine, periferinin dünya ölçeğinde birikimi hızlandıracak biçimlerde bütünleşmesinin daha da derinleştirilmesiyle meşguldür; kapitalist üretim tarzı, teorik olarak «dış pazar»sız yapabilse de gerçekte bunu yapamaz: Gücünü kaybetmemesi hegemonik sınıf ittifaklarının devamına bağlıdır.

4. Şurası doğru: Bu koşullarda, II. Dünya Savaşını izleyen ABD hegemonyası, Arrighi'nin deyimiyle, ekonominin devlet üzerindeki üstünlüğünü yeniden kurar. Globalleşme «serbest girişim» şeklini alır, İngiliz hegemonyasının «serbest ticaret» üzerine kurulmuş olduğu gibi. Dolar standartı (1945-1971) bu hegemonyanın kanıtıdır.

Bu hegemonya ikili bir uluslararası ittifak üzerine oturur: a) Avrupa'nın yeniden inşasına yardım ederken, rekabet ve ABD sermayesi tarafından gerçekleştirilen modernizasyon yoluyla emeğin sömürüsünü yoğunlaştırma olanakları açan Marshall Planı temelinde, politik bakımından bağımlı (ABD nükleer koruması altında) Avrupa ve Japon burjuvazileri ile ittifak; b) ABD emperyalizminin eski sömürgeci güçlere karşı desteklediği, periferi burjuvazileri ile ittifak: Bunlar hammadde ihracatlarını hızlandırarak yani tarım, ma-

den ve petrol rantlarının tekelci sermaye tarafından sahiplenilmesine olanak vererek (bu ucuz enerji dönemidir) kendi birikimlerini finanse ederler (ithal ikamesi ile endüstrileşme).

5. Bunalım altmışlı yılların ikinci yarısında dolar kriziyle, Amerika'nın Vietnam'a askeri müdahalesi ve başarısızlığı, 1968 politik-ideolojik krizi ile başlar. 1973'te petrol krizi ve ABD'nin 1975'te Vietnam'da başarısızlığa uğraması ile Kuzey/Güney ilişkilerinde bir kriz, yani emperyalizmin bir bunalımı olarak kendini gösterir.

Daha önce petrol krizini hem Kuzey-Güney ittifakındaki bir kriz hem de emperyalistlerarası bir kriz (Avrupa ve Japonya'nın yükselişine karşı ABD'nin saldırısı) olarak çözümlemiştim (3). O zamanlar —1974'te— Avrupa ve Japonya'nın bu meydan okumaya karşı koyabilecekleri henüz açık değildi. Bu yüzden Güney Avrupa emperyalist zincirin zayıf bir halkası olarak görünüyordu. Bilindiği gibi, bu bölgede (İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz, Yunanistan) solun şansı hiçbir zaman yetmişli yılların ortalarındaki kadar iyi olmadı. Sağda istikrar başarıyla sağlanınca (İtalya hariç) bu yargı biraz değişti (4). Ancak, bu istikrar «ABD saflarında yer tutma» (1977 tarihli makale) mıydı yoksa özerk bir Avrupa gelişiminin ilk belirtisi mi? (bu yazının bakış açısı).

Daha önceki yazılarımda, kronik sorunları bunalım tarafından ağırlaştırılan Doğunun zayıflaması tek yanlı biçimde ele alınmıştı: Doğunun dünya sistemiyle bütünleşme olasılığı —bunalıma teorik bir çözüm— abartılmış, Sovyetler'in emelleri küçümsenmişti. SSCB ve Çin'in uluslararası işbölümüyle yeniden bütünleşmeleri yetersiz bir biçimde anlatılmıştı: Bu iki ülke arasında açık bir ayrım yapılmamıştı; SSCB'nin özgüllükleri ve amaçlarının çözümlemesi yoktu (5).

Üçüncü Dünya bir kez daha uluslararası düzeni tehlikeye sokan bir istikrarsızlık dönemine giriyor olarak kabul

(3) Samir Amin, a.g.e. (bkz 1. not, a ve b)

(4) bkz. 1. not, c.

(5) bkz. 1. not a ve b.

edilmiş ve «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» (YUED), tekeller - bağımlı burjuvaziler ittifakındaki krizin bir belirtisi olarak çözümlenmişti (6). İki burjuva stratejisi (tekellerin yeniden-yayılması ve Üçüncü Dünya burjuvazilerinin YUED'i) çatışma halindedir. Yarı-endüstrileşmiş ülkelerin uluslararası işbölümü sistemiyle bütünleşme stratejilerinin, tekeller tarafından yönetilen bu sürecin başarılı olacağı kesin değil. Üçüncü Dünya burjuvazilerinin bu özlemi, Kuzey - Güney görüşmelerinin başarısızlığının gösterdiği gibi, gerçekten olanaksız ve bu sınıfın tarihsel güçsüzlüğünü yansıtıyor. O halde Üçüncü Dünyanın dayanıksızlığı, halkçı bir parçalanma döneminin başlangıcıdır ve olanaklı tek çıkış yolu ulusal-halkçı yoldur (yeni «ulusal demokratik devrim», alt aşamalara bölünemez olan devrimin bir aşaması). Keskin ekonomik çatışmalar döneminde «karşılıklı bağımlılık»tan kurtulunabilir mi? Mali çöküş tehlikesi gerçek midir? Bu sorular adı geçen son makalede ortaya konmuştur (7).

6. Bugünkü bunalımı emperyalizmin bunalımı olarak incelemek, 1880 tarihine halen geçerli olan anlamını kazandırıyor.

6.1. Arrighi'nin savunduğu bir teze göre, 1880-1945 arasındaki tekeller/ulusal topraklar çakışması: a) tekeller arası rekabetin devletler arası rekabete dönüşmesini, b) o dönemin, «ulusal birlik»in ulusal tekeller etrafında güçlendirilmesine yönelik gerici hegemonik ittifaklarının (faşizm ya da halk cephesi) niteliğini açıklıyor. Bu dönem Lenin'in tezine —emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması— uyuyor: Tekeller emperyalistler-arası savaşlara, savaş da devrime yol açar.

Savaş oldu, ya devrim? 1945'ten itibaren karşılaştığımız her durumda serbest girişimin (ABD uluslaraşırı firmalarının) hegemonyası çerçevesinde XIX. yüzyılın karakteristiği olan «barışçıl rekabet»e dönüyoruz. Bu, büyümenin düzenleyicisi olarak piyasaya («ekonomi»ye) bir dönüş ve devletin

(6) bkz. 1. not c ve d.

(7) bkz. 1. not, e.

gerilemesidir. Aynı sırada sermaye, ittifaklarını yenileyerek işçi sınıfına verdiği ödünleri dengeler (gerici ittifakların yerini sosyal-demokrat ve teknokrat ittifak alır).

Dünya «barışı» (XIX. yüzyılda *pax britanica* ve 1945'ten sonra *pax americana)* yerel savaşları dışlamaz; örneğin: XIX. yüzyıldaki yeni ulusal devletlerin (Almanya, İtalya) oluşumu yolundaki ulusal savaşlar; XX. yüzyılda periferide yeni devletlerin oluşumu yolundaki savaşlar.

Bugünün çokuluslu firmaları bir önceki evredeki tekellerden farklılık gösteriyorlar, şu anlamda ki, «merkantil, daha sonra da mali büyümeler uluslararası işbölümü üzerinde dolaylı olarak etkide bulunuyorlar; oysa çokuluslu firmaların genişlemesi bunu doğrudan yönetiyor (8). «Tekellerin büyümesi ekstansiftir (aynı nitelikte şubelerin kurulması), oysa çokuluslu firmalarınki entansif (firmanın kendi içinde işbölümü) ve genişliği uluslaraşırıdır.» (9). Bugün dünya ticaretinin %40 ını oluşturan, firmaiçi ticarette transfer fiyatlarının rolü bu anlamda temel bir sorun ortaya çıkarıyor: Bence bu yeni olgu —Batı marksizmindeki başlıca eğilimler tarafından yadsınsa da— değer yasasının globalleşmesini kuşku götürmez biçimde ortaya koyuyor (10).

Arrighi'ye göre, 1880 ve 1945 arasında olduğu gibi dünya çapında çatışmalar tarafından belirlenen yeni bir emperyalist evreye girmiyoruz; şu üç nedenden ötürü: a) uluslararası firmaların gerçekleştirdiği derin globalleşme süreci geri çevrilemez ve işte bundan dolayı bunalım gelişmiş ülkelerde korumacı tepkilere yol açmıyor; b) Doğu ve periferi, politik bakımdan güçlenmiş olarak, gelişmiş taraflardan birinin veya diğerinin kesin hakimiyetini sağlayacak şiddetli mücadelelere alan olamazlar; c) buna karşılık SSCB, Batının gelişme düzeyine erişmediği için sadece politik ve askersel yollarla genişlemeyi düşünebilir.

---

(8) G. Arrighi, **The Geometry of Imperialism**, New Left Books, s. 143.

(9) ibid., s. 134.

(10) bkz. Samir Amin, **Classe et Nation**, VIII. bölüm.

6.2. Eğer bunlar Arrighi'nin konumunu doğru olarak ortaya koyuyorsa, bana öyle geliyor ki, «devletçilik»in yeniden ortaya çıkmasına yol açabilecek olan, ABD/Avrupa/Japonya rekabetinin keskinliğini yeterince hesaba katmıyor. Önerilen pazar-devlet karşıtlığı fazla soyut. Artığın emilmesinde devletin rolünü (III. departman) (11) küçümsüyor, ki bu uygulama 1930'dan bu yana sürekli olarak artmıştır ve şu anda yaygın olan «neo-liberalizm»e karşın bunalım bunu daha da artırabilir. Yine bu tez, hegemonya sağlamlaştırmak için gerekli olan ve askersel güç kullanımı dahil, devlet müdahalesinin de önemini azımsıyor. Avrupa'nın askersel özerklik kazanması olasılığını neden dışlayalım? Brejnev Avrupa'nın nötron bombası tehdidini ciddiye alırken haksız mıydı? Son olarak bu tez yeni endüstrilerin geliştirilmesinde devletin müdahalesinin boyutlarını küçümsüyor (elektronikte söz konusu olmasa bile, atom alanındaki araştırma ve geliştirme çalışmaları büyük ölçüde devlet tarafından yapılmaktadır). Uluslaraşırı boyutun varlığına karşın, ulusal temel önemli ölçüde devlete bağımlıdır. Bir anlaşma (münavebe) sözkonunu: İngiltere deniz üstünlüğünü kaybedince yitirilen İngiliz hegemonyası (erken gelişmiş sözde —«süper-emperyalizm»); hegemonya için çatışmaları (Leninist anti-Kautskici tez: Süper-emperyalizm olanaksızdır); ABD hegemonyası (yeniden süper-emperyalizm). Potansiyel hegemonik güçler arasındaki çatışma olasılığını neden reddedelim? Neden dünya ekonomisinin parçalanmasına değil de yeniden-inşasına gidilecek zorunlu olarak?

Kuşkusuz, saldırgan bir Sovyetler Birliği emperyalistlerarası çatışmaların boyutunu ufaltacaktır; fakat eğer Sovyetler Birliği «gerilemekte» ve savunmada ise bu çelişkiler neden serbestçe şiddetlenmesinler?

O halde, Arrighi'nin tezi sadece Batıyı (ya da üç batıyı: ABD, Birleşik ya da parçalanmış Avrupa, Japonya) değil SSCB ve Çin'i de içine alan çok-kutuplu işleyişi fazlaca küçümsüyor. SSCB düşmanlığı Batıyı saflarını sıklaştırmaya

(11) bkz. Samir Amin, **L'Echange inegal et la loi de la valeur.**

zorluyor mu? Bu kuşku götürür çünkü Pekin-Washington eksenine karşı Avrupa, detant yanlısı Moskova-Bonn-Paris eksenini yeğliyor gibi.

Fakat en önemlisi, bu tez Güneyi çok edilgen olarak hesaba katıyor. Lenin'in eşitsiz gelişme tezi, emperyalist ülkeler arasındaki eşitsiz gelişmeden (bu kabul edilmiştir) ziyade Kuzey-Güney arasındaki uçurumun büyümesini içerir. Bence Leninist tezin özü şurada: Kapitalist gelişme yolu (periferilerin merkez konumuna ulaşmaları anlamında) periferi ülkeleri için kapalıdır; dünya düzeyinde sosyalist geçiş bu yüzden Güneydeki kopmalarla başlamıştır (bu tezden doğal olarak çıkan sonuç, Kuzeydeki işçi sınıflarının «revizyonist» bütünleşmeleri tezidir). Lenin'in tezinin özü çağının özgül konumunda (Avrupa savaşı ve gündemdeki devrim) aranmamalıdır. Ancak, bilindiği gibi, bu yorumumuz Batıdaki belli başlı akımlar tarafından reddedilmiştir (12).

Elbette, Arrighi'nin, emperyalizmi devletlerin çatışmasına indirgeyen tezi kabul edilirse, sözkonusu emperyalizm «yeni bir aşama» olmayacak hele (dünyanın sosyalizme geçiş evresini açan) «en yüksek aşama» hiç olmayacak, fakat, uzun barış ve çatışma dönemlerinin birbirini izlediği, kapitalizmin tarihinde devresel olarak ortaya çıkan bir uğrak olacaktır.

Yine, bence, şu andaki barış ekonomisinin gelişiminin sürekli olması zorunlu değil, ki bu durumda Leninist tez modası geçmiş tarihi bir yadigâr olmaktan çıkacaktır. Bununla birlikte, bu soruya verilecek, üstünkörü bile olsa bir yanıt, üç yeni sorunun daha gözönüne alınmasını gerektirir: a) ABD'nin gerilemesinin niteliği nedir? b) şimdiki bunalımda periferinin perspektifleri nelerdir? c) SSCB'nin stratejik hedefleri nelerdir?

II. ABD'NİN GERİLEMESİ

1. ABD'nin ekonomik ve politik hegemonyası bir dizi koşulun idamesine dayanıyordu: a) periferi ülkelerindeki

(12) bkz. Samir Amin, **Classe et Nation**, VIII. bölüm.

ulusal kurtuluşun burjuva aşamada «kararlılaşması», ve daha ileri gitmesini önlemek için gerekirse ABD askeri müdahalesi gerekliydi. Bu amaçla ABD, Kore ve Vietnam'a müdahale etti ve ellili ve altmışlı yıllarda Çin'i yeniden fethetmeye çalıştı. Yine, siyonizmi jandarma olarak kullanıp Orta-doğunun «radikalleşmesini» engellemeye çalıştı. b) Avrupa, hem ABD'nin askeri korumasına bağımlı hem de ekonomik bakımdan dayanıksız idi. c) Sovyetler Birliği, gerçek bir genişleme olasılığı olmadan, kendi toprağı ve Avrupa'da hakim olduğu toprak içine hapsolunmuş idi.

Oysa bu koşullar, en azından kısmen, artık geçerliğini yitirmiş durumda.

a) Periferide burjuvazinin iktidarı artık istikrarlı kılınamıyor. Uzak Doğuda ABD müdahalesi kurtuluş hareketlerini durdurmayı başaramadı ve ABD 1971'de Çin'i tanımak ve 1975'te Çinhindini boşaltmak zorunda kaldı. Diğer yerlerde emperyalizmin müttefiki burjuva iktidar, devrimci güçler tarafından doğrudan tehdit edilmiyor. ABD Ortadoğuda Arap milliyetçiliğini bile geriletmeyi başardı. Mısır'ı tam elde etmişti ki 1979'da İran'da başlayan halk patlaması ufukta belirdi. Orta Amerikada, Küba'nın tecrit edilmesine karşın Nikaragua'da bir halk devrimini engellemek mümkün olmadı. Güneybatı Afrika (Namibya) ve Doğu Afrika'da da halk hareketlerinin Sovyet yardımına başvurmaları engellenemedi ve son olarak da ABD Afganistan'da bir emrivakiyi kabul etmek —belki de sadece geçici olarak olsa bile— zorunda kaldı.

ABD'nin Uzakdoğu bozgunu zamanımızın en önemli olaylarındandır. Bu bozgun, bu gücün «serbest girişim» düzenini güç kullanarak empoze etme yeteneğini artık kaybettiğini kanıtlıyor; buna karşılık Üçüncü Dünya devletlerinin egemenliğini güçlendiriyor ve manevra alanlarını büyütüyor. Bu olmadan OPEC ülkelerinin başarılı olma olasılıkları çok zayıftı. Yine, Üçüncü Dünya ülkelerinin, kendilerine daha uygun yeni bir uluslararası işbölümü empoze etmek durumunda olmasalar da, «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» mücadelesine girişmeleri de pek olanaklı değildi.

Üçüncü Dünyanın büyümesini belirleyen, dünya pazarına yönelik gelişme bu zayıflığın kökeninde bulunuyor. Bu tip gelişme hem yeni endüstrileşmiş ülkeleri hem de daha az gelişmiş ülkeleri karakterize ediyor. Fakat aynı zamanda ve tam da bu yüzden bu gelişme dayanıksız ve onu destekleyen burjuvazi zayıf bir konumda. İşte bu yüzden Güney, bunalım ve bunun neden olacağı halk patlamalarıyla yeniden bir «fırtına bölgesi» durumuna doğru giden, dünya sisteminin zayıf halkası olarak kalıyor.

b) Avrupa ve Japonya'nın yeniden inşası kendi içinde bu değişikliğin tohumlarını taşıyordu. Japonya ve daha az ölçüde de Almanya ve Avrupa'nın diğer kesimi dünya pazarında ABD ile rekabet edebilecek, hatta bazen daha da iyi bir konuma geldi. Bu ülkelerin gelişmeleri ödemeler dengesinin yapısal eğilimlerinin tersine dönmesine yol açtı: Artık ABD'nin, savaş sonrasındaki gibi kronik bir fazlası yoktu. İşte bundan dolayı şimdiki bunalım ilkin uluslararası para ilişkileri alanında ortaya çıktı. 1971'de Bretton Woods sisteminin çöküşü Amerikan çağının sonudur. A ve B evreleriyle çok fazla kafa karıştırmaya gerek yok, çünkü bunlar örneğin doların iniş-çıkışları ile kendilerini açığa vuruyorlar. Kararsız bir politik konjonktüre bağlı olarak, dolar devalüasyonu ve açık dönemleri ile daha iyi denge dönemleri (ve şimdi olduğu gibi doların yükselmesi) birbirini izliyor. Aynı şekilde, Diğer ülkelerin fazlaları da Almanya'nın açık vermeye başlamasının gösterdiği gibi, sürekli değil. Ayrıca, ABD, Japonya ve Avrupa'nın göreli rekabetçiliklerini de ayırdetmek gerekli. Fakat en önemlisi, Avrupa ve Japonya askersel bakımdan SSCB'nin nükleer ve konvansiyonel silahları karşısına tek başına çıkacak güçte değiller, bu unutulmamalı.

c) Bu son saptama, yine, SSCB'nin stratejik hedefleri ve vasıtaları sorusuyla ilgili. SSCB 1960'tan beri, ABD ile yarışabilmesine yetecek derecede bir askeri tırmanışla belirlenen bir gelişme dönemine girmiş gibi görünüyor.

2. Avrupa «ekonomik mucize»si uzunca bir zaman, ABD hegemonyasının belirleyici özelliği olan «serbest girişim» sisteminin dünya çapında büyümesinin bir yan ürünü olarak

belirdi. 1973'e dek durum gerçekten buydu. Çeşitli ülkelerin hemen tam istihdam ve sınırlı bir enflasyonla (yılda ortalama %3) birlikte ulaştıkları yüksek büyüme hızları (yılda ortalama %5), sadece AET'nin altınları arasında değil sınır bölgelerle de, özellikle İspanya ve Yunanistan ile (ve gerilemesini aşamayan İngiltere'nin haricinde) nihai talep ve üretim yapılarının yakınlaşmasını kolaylaştırdı.

Bu eşitsiz gelişmenin sonuçları, kısmen Amerikan çokuluslu firmalarının kurulmasından kaynaklanmakta, fakat şu da gerçek ki De Gaulle zamanındaki milliyetçi tepki tehlikesi ABD'yi rahatsız etti. Dahası, bu eşitsiz gelişme 1960'ların ortalarından itibaren dış ödemeler dengesinin eğilimini tersine çevirdi. Bu yüzden, 1973'te ABD'nin OPEC karşısındaki mülayim yansızlığını, Japonya ve Avrupa'ya büyümelerinin dayanıksızlığını hatırlatmaya yönelik bir «Amerikan karşı-saldırısı» olarak değerlendirmek haklı ve yerindedir.

ABD'nin bu karşı saldırısı beklenen sonuçları verdi mi? Japonya ve Almanya endüstri ihracatlarına yeni bir yön vermeyi becerdiler (özellikle yarı-endüstrileşmiş ülkelere ve Doğuya.) Fakat diğer Avrupa ülkeleri sadece son derece başarılı ve Alman ve Japon rekabetiyle değil periferinin yarı - endüstrileşmiş ülkelerinin ve Doğunun rekabetiyle de karşı karşıya kaldılar.

Bu bağlamda AET'nin, kronik hasta İngiltere'yi ve peşinden de hâlâ zayıf olan İspanya, Yunanistan ve Portekiz'i de içine alarak genişlemesinin haklılığı henüz sınanmış değil. Avrupa'daki çeşitli oluşumları karakterize eden sınıf ittifaklarının farklı tarihsel kökenleri var, bu da ortak bir ekonomik politikanın olanaklılığını sınırlıyor. Bu konuda AET'nin tarım sektörü karşısındaki ikili tavrı karakteristiktir: Kuzey Avrupadaki çiftçiler tahıl, et ve süt ürünlerini destekleyen ortak politikadan yararlanırken güney Avrupalı çiftçilere, Avrupa ölçeğinde hegemonik ittifakın dışında kaldıklarından, kendi ürünleri için (şarap, meyve, sebze) hiçbir destek yok. Bu da zayıf bir «teknik» bahaneye dayanıyor: Bu ürünler stoklanamaz olarak kabul ediliyor. Ortak Pazarda Güney Avrupa ülkelerinin daha güçlü bir varlığı Almanya'yı,

politik nedenlerden dolayı, bir bütün olarak Avrupa'yı (sadece Batı Almanya'yı değil) dünya ölçeğinde rekabetçi bir duruma getirecek ortak bir tarım politikasını «finanse etmeye» zorlayacak mı? Avrupa para sistemi ve bir sürü ortak Fon kabul edilir ve yararlı olacak mı? (13)

3. O halde Avrupa için iki farklı yönde gelişme olasılığı ortaya çıkıyor.

Birinci teze göre Avrupa, Almanya/diğer Avrupa ülkeleri karşıtlığı sonucunda *de facto* «parçalanacaktır». Almanya dışındaki Avrupa ülkeleri yarı-endüstrileşmiş ülkeler ve doğunun rekabetinden giderek daha fazla etkilenirken yeni ve genişleyen pazarların fethi için üç büyükler (ABD, Japonya, Almanya) arasındaki rekabet keskinleşecektir (14). Bu rekabetin belirtisi olan birçok örnek mevcut: Brezilya'da, ABD'nin zararına olarak Alman yatırımlarının artması (nükleer endüstri konusunda çatışma açık oldu); ABD'nin kendi elektronik endüstrisini, Japon elektronik aletlerinin rekabetine dayanabilmek için, Taiwan ve Kore'ye kaydırma girişimi ve Japonya'nın da aynı ülkelere kaydırma yaparak bu girişimi kırması.

Bu perspektif içinde, «yalnız kavalye»yi oynayan bir Almanya olasılığı çoğunlukla zannedildiğinden daha zayıf. Almanya'nın uç endüstrilerdeki üstünlüğü henüz çok yeni ve dayanıksız. 1958'den 1973'e, Alman endüstriyel üretiminin dünya üretimi içindeki payı düştü (%1,3 oranında), aynı ABD'ninki (%6,9), İngiltere'ninki (%2,5) ve Fransa'nınki (%0,7) gibi; buna karşılık sosyalist ülkelerin payı (%6,3) ve Japonya'nın payı (%5) arttı. Almanya'nın ilerlemesi sadece 1973'ten sonra başlamışken Japonya'nınki daha kesin. Ayrıca ABD/Japonya/Batı Almanya arasındaki rekabetin galibi henüz belli değil ise de Avrupa'nın eski endüstrileşmiş ülkelerinin, periferinin yarı-endüstrileşmiş ülkeleri konumuna in-

(13) bkz. Robert Bistolfi, **La Division européenne de l'économie**, Perpignan, 1979.

(14) Bu Isaac Minian'ın tezi, **Intercapitalist Rivalry and Industrialsation in Underdeveloped Countries**, 1979.

dirgenmeleri de kaçınılmaz bir son değil. (Merkez ve periferi arasında niteliksel bir fark olduğunu savunuyorum).

Bu koşullarda Avrupa ikinci bir stratejiyi yeğleyebilir: Almanya'nın «ilerleme»sinden bir bütün olarak yararlanabilmek üzere birliğini güçlendirmek. Bunun sağlayacağı avantajlar elbette politik ve askersel alanlarda da olmak üzere, açık. Ayrıca, böyle bir birlik ne gelecekteki bir liderliği ne de genişlemiş ve yayılmış bir Ortak Pazar içindeki eşitsiz gelişmeyi dışlar.

Bu şekilde Avrupa ABD'ye gerçekten rakip bir duruma gelebilecek mi? Avrupa'nın ABD ile rekabetinde sahip olduğu (ve belki de Japonya'nınkilerden büyük) avantajları küçümsenmemeli.

Birincisi, salt ekonomik düzeyde, ABD'nin yitirdiğini gidermesi pek kolay olacakmış gibi gözükmüyor. Teorik olarak, ABD firmalarının eğer araştırma geliştirme çabalarını Avrupa ve Japon endüstrilerinin son zamanlarda kazandıkları üstünlükleri geçersiz kılmaya yöneltmek «isterlerse» bunu başarabileceklerini kabul etmek mantıklı olur. Fakat bu düşünce tarzı soyut, şöyle ki, ABD hegemonyasının gerilemesinin zor ölçülebilecek yapısal etkilerini ve bir gerileme durumunun parçası olan uyuşukluğu hesaba katmıyor. Diğer yandan, Wallerstein'ın işaret ettiği gibi, hegemonik bir gücün «gerilemesi» kendisinden ileri gelmez fakat rakiplerinin daha hızlı ilerlemesinin bir sonucudur.

Şimdi ABD, bir vakitler tarihsel avantajı olan, fakat şimdi zıddına dönen, boyutunun devliğinden zarar görüyor. ABD tekelleri Avrupalı ve Japon firmalara göre daha az esnek. İdari hiyerarşilerinin asalaklığıyla başetmekte güçlük çekiyorlar. İşte bu yüzden şimdiki bunalım evresinin belirgin özelliği olan şiddetli rekabette onca savaşı kaybediyorlar. Bunlar elverişli bir konjonktüre özgü oligopol-tipi bir rekabette yeni ürünler ortaya atarak rekabet edecek şekilde donatılmışlar; Japonya ve daha iyi biçimde Almanyanın gerçekleştirdiği, maliyetleri hızla düşürmeyi başarabilmeye gelince, ki bunalım bunu gerektirir, konumları pek zayıf.

İkincisi, ABD'nin kendi zenginliği —kullandığı doğal kay-

nakların büyük kısmı kendi topraklarında var ve eksiksiz bir tarım ve endüstri üretimi yelpazesine sahip— her zamankinden daha globalleşmiş ekonomi içinde onun rekabet yeteneğini kısıtlayan bir handikap haline geldi. Avrupa ülkeleri ekonomilerindeki, ekonomik bakımdan daha az yaşayabilirliği olan sektörleri terkedebilirler; ABD'de de ise bunlar güçlü çıkar grupları tarafından korunuyorlar. Güzel bir örnek: Avrupa ve Japonya neredeyse bedavaya enerji alırlarken, ABD kendi petrol tekellerine haraç ödüyordu. Kuşkusuz kendi topraklarında doğal kaynaklara sahip olmak stratejik ve politik bir avantaj, fakat bunun aynı zamanda ek bir ekonomik maliyeti de olabilir.

Üçüncüsü, politik düzeyde Avrupanın devletlere bölünmüş olması da kendisi için avantajdır. Bu bölünme sermayenin birleşik cephesinin dağınık «ulusal» politik güçlerle karşı karşıya kalmasını sağlar. Bu yüzden Avrupa solu yetmişli yıllar boyunca sürekli olarak yenildi durdu. Bu koşullarda Avrupa olsa olsa tekellerin Avrupası olur, «işçilerin» Avrupası ise açıkça bir kuruntudur. Bundan dolayı, sağ sol tüm politik güçlerin Avrupa düşüncesine bağlanmaları, gençleşmekte olan bu yaşlı kıtanın en azından ekonomik planda hegemonik bir konuma yükselme çabasındaki avantajının bir kanıtıdır. Avrupa düşüncesi üzerinde odaklaşma biraz, 1914'teki II. Enternasyonali, işçi sınıfının «kendi» tekelleriyle —o zamanlar ulusal tekeldi bunlar— dava birliği yapmasını anımsatıyor; yine bu, geçen onyılın ortalarında güney Avrupayı merkez emperyalist zincirin bir dizi görece zayıf halkası haline getiren yerel «ulusal» çelişkilerin bir kısmının ortadan kaldırılacağını haber veriyor.

Son olarak şunu da ekleyelim, Avrupa işçi sınıflarının gücü de büyük bir sakınca değil, çünkü Avrupa toplumlarını aşağı-yukarı eşit iki parçaya bölen bir politik kutuplaşma çerçevesinde yer alıyorlar: Liberal sağ ve sosyal-demokrat sol. Bu sonuncu, sadece politik oyunun kurallarını kabul etmekle kalmayıp «ulusal çıkar» dedikleri ve Üçüncü Dünyanın kaynaklarının elde edilmesi ve buradaki işgücünün aşırı-sömürülmesinin bir sonucu olarak gelişen sınıflararası bir

dayanışmayı benimsiyorlar. Bu nedenle Avrupa'dakî sol/sağ kutuplaşması, emniyet süpabı olarak iş gören sol alternatifleriyle birlikte genellikle sağ (özellikle yeniden yapılanma dönemlerinde), uyumlu politikalar empoze ederek yararlı bir işlev üstleniyor. Tersine, ABD politik yaşamı uyumlu bir politik planın gerçekleştirilmesi için bir engel durumuna geldi. Özerk bir işçi sınıfı partisinin hatta sosyal-demokrat bir partinin yokluğunda, küçücük çelişkilerin abartılması yüzünden («bir kaşık suda fırtına» koparanlar, lobiler vb.) gelişmemiş ve bölünmüştür. Bu politikanın «usdışılığı» ve başkanlık kampanyalarının sefaleti ABD'nin bu ek güçlüğünün bir kanıtı değil mi? Bununla birlikte, sağ/sol politik anlaşması (münavebesi) Avrupa'da bunalımın çelişkilerini kontrol altında tutmayı işçi sınıfına belli bir işsizlik düzeyini ve küçük burjuvaziye sürekli enflasyonu —bu ikisi de yapı değişikliği için kaçınılmazdır— kabul ettirmeyi becerebilecek mi?

Japonya ve Avrupa'nın yükselişi ve bunun sonucu olarak ABD'nin gerilemesine ilişkin analizimiz, görüldüğü gibi, bunların öncü teknolojiler alanında birbirlerine sağladıkları üstünlüklerin karşılaştırılması üzerine kurulmamıştır. Bu alanda ABD'nin gerilemesinden sözetmek abartma olurdu. Kuşkusuz, mikroişlemci ve robotlaştırma konularında Japonya, çabalarını üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşürmeye olanak verecek olan basit ve güçlü robotların seri üretimine ve yerleştirilmesine yönlendirerek rakipleri karşısında nitelik ve nicelik yönünden kesin bir üstünlük sağlamıştır. Fakat, bu alanda edebiyata hakim olan romantizm («işçisiz fabrika») Japonya'daki gelişmelerle yalanlanmış ve sadece kısmi robotlaştırmanın (özellikle yükleme boşaltma işleri için) ekonomik bakımdan uygun olduğu ortaya çıkmıştır. Dahası, bu robotlaştırma alanında büyük sırlar yoktur ve ABD'deki bilimsel çaba bu yöne kaydırıldığında ABD firmaları kısa zamanda aradaki farkı kapatabilirler. Diğer alanlarda —atom, uzay araştırmaları, deniz diplerinin işletilmesi vb.— ABD'nin bilimsel ve teknik üstünlüğü hâlâ çok büyük.

Ekonomik yükselme ve düşüşün teknolojik ilerlemeler üzerine kurulmuş analizi soruyu büyük ölçüde yanıtsız bıra-

kıyor. Çünkü bu analiz «teknolojist»tir. İlerleme ve gerileme tekniğin değil bunu uygulayacak sosyal kapasitenin sonucudur. Oysa, burada da, Japonya'daki robot kullanımı örneği yeni teknolojinin işlevinin, Taylorizminki gibi, işgücünü sermayenin mantığına daha fazla tâbi kılmak olduğunu gösteriyor. O halde yeni teknoloji başka yerde o denli kolaylıkla bir arada bulunamayacak sosyal koşulları gerektirir. Gelişmeleri ABD'yi tehdit eden iki ülkenin Japonya ve Almanya olması bir rastlantı değil: Bunlar geçen savaşın iki mağlubudurlar ve endüstriyel altyapılarının ultra-modern temeller üzerine yeniden kurulabilmiş olmanın yanında, bunların yenik işçi sınıfları da sermayenin yeniden-inşa planlarına karşı koyamamıştır. Tersine, İngiltere'nin gerilemesi ve Fransa'nın karşılaştığı güçlükler ise bu etkili işçi direnişinin sonucu. Bugün ABD'de iktidardaki sağ çevrelerde ülkenin «yeniden endüstrileşmesi»nden çokça söz ediliyor. Üstelik, Avrupa ve Japon sermayelerinin akışı da, ABD'nin güney ve batısından başlayan ve yaşlı kuzeydoğuyu ve oradaki AFL - CIO Sendikaları hedef alan bu yenilenmeyi kolaylaştırıyor. Fakat bu yeniden yapılanma çabuk ve başarılı olabilecek mi? Sorun bu.

Kuşkusuz, ABD'nin gerilemesi göreli, Avrupa ve Japonya'nın ilerlemesi ise daha yeni başlamış ve henüz nazik. ABD çokuluslu firmalarının üstünlüğü hâlâ ezici. Fakat bunların ABD *dışında* kontrol ettikleri yatırımların büyümesinin kuzey-Amerika kapitalizminin canlılığının göstergesi olmak bir yana, tersine gerilemesinin bir işareti olmasından kuşkulanılabilir: Amerikan tekelleri kendi ulusal temellerini yeniden-yapılandırma çabasından kaçıyorlar ve bunun yerine dışarıda kolay kazançlar peşinde koşuyorlar. İngiltere de bu tercihi geçen yüzyılın sonunda yapmıştı ve onun belirgin gerilemesinin nedeni bu. Elbette ABD'nin gerilemesinin çoktan başlamış olması henüz sadece bir hipotez. Fakat, İngiltere'nin gerilemesi de 1880'den itibaren başlamıştı ve o zaman hiç de görülemiyordu. ABD'nin bu gidişi tersine çevirmeyi becerip beceremeyeceğini ya da belki gerilemesini zaman za-

man önleyerek fakat tamamen durduramadan, yavaş yavaş ve düzensiz bir tepki mi göstereceğini tarih söyleyecek.

Hiç kuşku yok ki, ABD'nin en etkili biçimde tepki göstereceği alan askersel alandır. ABD'nin Vietnam bozgunundan sonraki silikliği hemen kesinlikle geçici idi. Fakat askersel bakımdan yeniden-doğrulmanın SSCB ile ilişkiler sorununu yeniden ortaya atabilecekse de, Avrupa ile ekonomik rekabet üzerinde doğrudan bir etkisi yok. Dahası, kendi ekonomik hedefleri üzerinde yoğunlaşan Avrupa, örneğin Afganistan emrivakisine hoşgörü göstererek, Moskova'ya karşı son derece «detantçı» bir tavır benimsedi. Sovyetler, Pekin - Tokyo - Washington ekseninin karşısına detantçı Moskova - Bonn - Paris eksenini çıkarmayı becerdiler ve ABD'nin Avrupa'ya nükleer şemsiye gerekliliğini savunarak şantaj yapma girişimini boşa çıkardılar. Avrupa'nın bu tercihi Avrupa yapısının, ABD'nin hegemonyayı tekrar eline geçirmek için izlediği stratejiye («germano-amerikan Avrupa» ile ilgili analizler hatırlanacaktır) tepki göstermekten uzak, tersine ABD ile ekonomik rekabet üzerine kurulduğunu *a posteriori* kanıtlıyor. Doğal olarak, gelecek, son tahlilde ABD-SSCB ilişkilerine bağlıdır. Fakat bu da başka bir sorun.

4. Doğuda Japonya, batıdaki Avrupanın simetriği olan bir konumda değil. Ekonomik rekabet planında Japonya Avrupa'dan kuşkusuz daha iyi konumlanmıştır. Fakat kaderini Çin-ABD ittifakıyla, yani bir yanında özerkliğini bir yana bırakmayı göze alamayan sosyalist bir ülke, diğer yanında doğrudan ekonomik rakibi olan bir ülke ile birleştirmek zorunda kalmıştır —önemli olan jeopolitik! İşte bu yüzden Batının iradesini elinden alacak olan «konfiçyus bölgesi»nin (Çin, Japonya, Kore, Vietnam ve Güneydoğu Asya'daki olası eklentiler) «kapitalist ve parlak» geleceğini vurgulayan analizler, sadece Çin sistemi hakkındaki gerçek-dışı bir görüş üzerine temellenmelerinin ötesinde gelecek birkaç onyılın sorunlarının ve çelişkilerinin üzerinden neşeli neşeli atlıyorlar.

5. Emperyalistlerarası ekonomik rekabet kapitalizm ve emperyalizm sorunsalının «geleneksel» çerçevesi dışında yeni sorunların ortaya çıkmasıyla değişikliğe uğramış mıdır?

Kuşkusuz, çağımızda üretim güçlerinin gelişiminin yeni görünümleri üzerine dikkat çekmek gerekli, özellikle şunlar: a) gezegenimizin, ucuz doğal kaynaklarının, enerji ve diğer alanlarda reel kıtlığı, b) ekolojik dengenin korunması kaygılarının ekonomik etkinliklere empoze edeceği ek maliyetler, c) teknolojik ilerleme dinamiğinin göreli özerkleşmesi ve mikroişlemcilerin yayılmasına dayalı olarak, robot kullanımı perspektifi ve bunların doğurduğu tazelenen çelişkiler (istihdam, yeniden yapılanma vb.).

Fakat bana öyle geliyor ki, bu yeni ögeler emperyalistlerarası rekabeti engellemez, sadece çerçevesini belirlerler. Elbette, diğer yandan «devletçilik» yönünde artan bir talebi kamçılayacak bir etki yapabilirler. Fakat devlet tarafından ya da devletin yanındaki kurumlar tarafından (eğer özel yasal biçimlere uyuluyorsa) «güdülen ekonomi»ye emperyalistlerarası çatışmaları ortadan kaldırma erdemi atfedilemez.

III. PERİFERİDE KAPİTALİZMİN BUNALIMI

1. Benim kesin düşüncem o ki, şimdiki bunalımın temel yönü onun uluslararası işbölümünün bunalımı, yani Kuzey - Güney ilişkilerindeki bir bunalım, emperyalist sistemin bir bunalımı olması. Çünkü, emperyalist ilişkilerin gelişimini koşullandıran, Kuzey Güney arasındaki uluslararası işbölümüdür ve Doğu-Batı ilişkileri büyük ölçüde Kuzey-Güney ilişkilerinden bağımsız kalır. Bunalımın emperyalizmin bunalımı olduğu görüşü, bunalımın kökenini ve temel yönünü ileri kapitalist ülkelere özgü iç ilişkilerde, sermaye/emek ilişkilerinde gören görüşle karşıt. Bu iki tez arasındaki fark bir dogma sorunu değil, çatışmanın gerçekliğini saptama sorunu. Çağdaş dünyanın gelişimine yön veren, ittifakların ve kampların üzerinde kurulduğu ve diğer çatışmaların ortaya çıkmasını koşullandıran çatışmalar hangileridir? Ben XIX. yüzyıl sonunda kapitalist sistemin emperyalist sisteme dönüşmesinin ve bunun başlıca sonuçlarının (Batıda sosyal-demokrasi periferide ulusal kurtuluş mücadelesi) çelişkilerin

temel alanını sermaye/emek çelişkisi planından emperyalizm/periferinin halk güçleri planına kaydığını savunuyorum.

2. Birinci bir tez, bir yandan periferinin kapitalist birikimin gelişiminde, bu gelişimin tüm evrelerindeki önemli rolünü kabul ederken, bunun sermayenin genişlemesinin gereksinimlerine uyarlanması sürecini vurguluyor.

2.1. İlkesel olarak bu tez tartışmaya değer. Gerçekte periferinin tanımlayıcı karakteristiği sermayenin hakimiyetine «dolaylı» olarak bağlı bulunduğu yoldur. Bu bağlılık prekapitalist (ya da kapitalist olmayan) üretim tarzlarının muhafazası ve/veya yeniden üretilmesinden ve öyleyse emeğin sermayeye «biçimsel bağlılık» —«gerçek bağlılık» karşıtı olarak— biçimlerinden geçer. Bu biçimler hakim kapitalizmin yararına bir değer aktırımına ve bu yolla, bu hakimiyetin üzerine oturduğu sınıf ittifaklarının güçlenmesine olanak veren, periferideki emeğin aşırı-sömürüsü üzerine kurulmuştur. «Ulusal çıkar» olarak bilinen «sınıflararası» dayanışmanın başka bir temeli yok. «Eşitsiz değişim» —sömürünün dünya çapında örgütlenmesinin kendini gösterdiği biçim— konusundaki tüm tezlerimizin temelleri burada. Bundan dolayı, «dolaşımcılık» (circulationnisme) suçlaması saf ve basit doğmatizm, çünkü emperyalizmin reel sorunlarını bulandırıyor.

Sermaye prekapitalist ilişkilerden, onları egemenliği altına alarak sadece «kâr etmeyi» becermekle kalmamış, kendi kazancı için hiç yoktan kapitalist olmayan ilişkiler bile yaratabilmiştir: Amerika'da esirlik, Doğu Avrupa'da ikinci serflik, Afrika'da esir ticareti, Güney Afrika'da rezerv ekonomisi vb. Gerçekte, işte bu gözlem temelinde, özellikle Güney Afrika ile ilgili olarak, 1960'ların başlarında, içinde yaşadığımız emperyalist aşamada sermayenin hakimiyet biçimleri ile ilgili daha genel sorular sormaya başladım.

Bu uslamlamayı daha ileri götürüp Doğu ülkelerinin uluslararası işbölümüyle olası bütünleşmelerini gelecekteki büyümenin bir biçimi olarak görebilir miyiz? Bu anlamda,

devletçi üretim tarzı dünya sistemine hakim olan sermayeye bağımlı olacaktır. Bu noktaya ileride döneceğiz.

2.2. Bu eklemlenme ve/veya bağımlılığın politik biçimleri elbette, temelde bulunan uluslararası işbölümünün içeriğine ve daha birçok koşula bağlı. Çok değişik tarihsel biçimlerin ötesinde, bir yandan «sömürgeci» (hakim politik gücün doğrudan müdahalesiyle belirlenen) biçimlerle hegemonyayı ele geçirmek isteyen birçok merkez arasındaki çatışma dönemleri arasında, diğer yandan «yeni sömürgeci» (periferinin politik bağımsızlığıyla belirlenen) biçimlerle de sadece ekonomik yollarla hakim olabilen tek merkezin hegemonyası dönemleri arasında bir bağımlılık görmek mümkün. O halde şöyle bir sıralanma gözleniyor: 1) İspanya, Fransa, Hollanda, İngiltere'nin Amerika imparatorlukları için kavga ettiği merkantilist dönem, 2) 1800 - 1880 arasında İngiliz hegemonyası dönemi ve Amerikalıların bağımsızlığı, 3) 1880'den 1945'e, İngiltere-Almanya-ABD-Fransa arasında çatışmalar ve sömürgeci emperyalizm, 4) 1945'ten 1970'e, Amerikan hegemonyası ve Afrika ve Asya'nın yeni - sömürgeci bağımsızlıkları. İki süpergüç arasındaki açık bir çatışma dönemi de doğrudan politik ve askersel müdahalelerin yeniden ortaya çıkmasına yol açacak mı? (15).

2.3. Hegemonya için çatışma dönemlerinde periferiyi denetleme savaşımı son derece kızışır. Ekonomik planda, rekabet halinde olan merkezler, maliyetleri düşürmek için bazı etkinlikleri denetimlerinde bulunan periferi ülkelerine kaydırmaya çalışırlar. Aynı zamanda, Wallerstein'ın doğru olarak işaret ettiği gibi, metropol sermayesi devletin koruması ve desteğine daha fazla başvuruyor ve onun metropoldeki düşmanları da (örneğin işçi sınıfı ya da küçük üretim sektörleri) aynı yardım isteğiyle devlete koşuyorlar (16).

Bu eğilimler bugün açık. Güneyin ve Doğunun yeni yarı-endüstrileşmiş ülkelerinin ve gerileyen merkezlerin (İngil-

(15) bkz. Albert Bergessen ve Ronald Schoenberg, **Long Waves of Colonial Expansion and Contraction**, 1415-1969, 1979.

(16) I. Wallerstein, **The Future of the World Economy**, 1979.

tere, Fransa vb.) pazarlarına ulaşmak için üç büyükler (ABD, Japonya, Almanya) arasındaki rekabet bunun kanıtı. Üçüncü Dünya ülkelerinin Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'e olan özlemlerinin pek gerçekçi olmadığı kabul edilse bile, bundan Kuzeyin Güneyi bölmeyi, yarı-endüstrileşmiş ülkeleri sistemle bütünleştirmeyi ve «dördüncü dünya»yı etkisizleştirmeyi başaracağı sonucu çıkarılabilir mi? Bu, olası senaryolardan sadece biri, fakat Güneyin iç çelişkilerinin üstesinden gelinmesi gerekiyor, bunun gerçekleşeceği de pek kesin değil.

2.4. Yarı-endüstrileşmiş Güneyin «telafi»sinin kaçınılmaz olduğu tezi periferide uygulanmakta olan çeşitli gelişme modellerinin kesin analizleri üzerine oturuyor kuşkusuz. Fakat, teorik olarak bile, daha başka tarihsel olasılık olmadığını kabulleniyor ve böylece gelişmenin bir zorunlu aşamalar dizisi olduğunu savunan görüşler arasında yerini alıyor.

Şu anda yarı-endüstrileşmiş durumda bulunan ülkeler, çeşitliliklerinin (ithal ikamesi, fason üretime dayalı ihracat vb.) ötesinde, hepsi de orta sınıfların tüketim yapısına öncelik verilmesi üzerine kurulmuş olan gelişme modellerini seçmişlerdir (17). Bu yüzden bunların seçtikleri yol, sonucunda kendilerini merkezin gelişmiş kapitalist ülkelerinin konumunda bulacakları gerçek bir gelişmenin bir aşaması olmaktan çok bir çıkmazdır. Üretim sisteminin yapısı ve bunun gelir dağılımı ve tüketim yapısı ile ilişkisi düzeyinde olsun, dış dünya karşısındaki özerklik düzeyinde olsun bu modeller sadece periferideki şimdiki gelişmenin, sermayenin alanını türdeşleştirilmesi yoluyla, genel bir genişleme modelinin, bir aşaması olduğunu gösteriyor.

Bence burada, niteliğini belirtmeden «kapitalist gelişme»den sözedenlerin her zaman yadsıdıkları temel bir nite-

(17) Pierre Jacquemot, «Modèle théorique d'accumulation en économie semi-industrialisée à base exportatrice», **Cahier no 76**, UER sciences des organisations, Paris Universitesi, Dauphine, 1979; P. Jacquemot ve M. Raffinot, «Politiques industrielles et Développement péripherique», **Cahier Economie du développement, no 3**, 1978, Université de Paris Dauphine.

liksel fark bulunuyor. Bu fark burjuva modeller olsun, Sovyet modelinin azgelişmiş ülkelerin kullanımına uyarlanmasından öte bir şey olmayan, «endüstrileştiren endüstri» modelleri gibi marksist olduğunu iddia eden modeller olsun, gelişme stratejisi modellerinin köklü bir eleştirisini gerektiriyor (18).

Kapitalist Üçüncü Dünyada en radikal girişimleri esinlendiren (Nehru'nun Hindistan'ında, Nasır'ın Mısır'ında) bu yönelimin, diğerlerinden pek farklı olmayan bağımlı bir stratejiye vardığı tanıtlandı. Bu strateji, «On Büyük İlişki»ye dayalı, önceliğin tarımdaki gelişmeye verilmesi ve endüstrinin bunu desteklemesine dayalı («iki ayağı üzerinde yürümek», «tarımı temel almak») Çin modeline tamamen terstir. Özerk bir gelişme («kendi gücüne dayanma» —self— reliance) olanağı sağlayan tek yol olan bu Çin modeli, sektör verimliliklerinden bağımsız olarak gelirlerin eşitlenmesini (özellikle, köy-şehir eşitliği, şehirde büyük ücret farklılıklarının azaltılması) ve böylece modernizasyonun ve tüm toplumun yaşam standartının paralel ilerlemesinin sağlanmasını kapsar. O halde bu yol aynı anda hem gerçek bir sosyalist geçiş hem de ulusal kurtuluştur (emperyalist sistemden kopma). Bu elbette, kapitalist periferi ülkelerinden, radikal burjuva bile olsalar, farklı bir sınıf içeriğine sahip bir erki içerir. Otuz yıllık Çin deneyimi, alternatif bir seçeneğin varolduğunu ve dünya sisteminin birikim talebinden bağlantısız bir gelişmenin olanaklı olduğunu gösteriyor.

Bu olasılığın varolmadığını ileri süren tez iki dizi uslamlamaya dayanıyor: a) globalizasyonun geri döndürülemez bir gerçek olduğu, b) Doğu ülkelerinin (Çin de dahil), otarşik bir geçişten sonra, uluslararası işbölümü ile yeniden bütünleşmek zorunda oldukları.

Birinci dizi uslamlama, «teknikçi» bir tarihsel gelişme görüşüne dayanır. Teknolojik mesafe öyledir ki, bir ülke ile-

(18) P. Jacquemot tarafından eleştirilen burjuva modeller: Arthur Lewis, Frei ve Ranis, vb. ve F. Perrous, G. de Bernis ve A. Hirschman.

ri teknolojilere derhal ve kütlesel olarak sahibolmak isterse, elbette bunu ithal etmesi gerekecektir. O zaman da bunu çeşitli ürünlerin ihracıyla ödeyecektir, şöyle ki: a) tarım ürünü ihracıyla; ancak o zaman Batının çok büyük üretim kapasitesi ve besin maddelerini «silah» olarak kullanması yüzünden, özerklik güvenceye alınamadan yerel besin kıtlığı daha da artacaktır; b) maden ihracıyla; ancak, maden kaynakları bakımından zengin ülkelerin bunun rantı ile yaşama istekleri güçlüdür; c) endüstri ürünü ihracıyla; ancak bu, sermayenin egemen olduğu, endüstri birimlerinin yer değişikliği (delocalisation) sürecine dahil olmak ve bunun gerektirdiği, gizliden ucuz işgücü satışı demektir. Diğer yandan, daha başka sınıf çıkarlarına tekabül eden, teknolojik mesafenin derece derece kapatılması göze alınırsa, bağımlı gelişme stratejisini kabul ederek sermayenin tahakkümüne girme yazgısı kaçınılmaz değildir.

2.5. Burada son bir noktayı daha aydınlatmak gerekli. Gelişmenin dünya sisteminin içinde olmasının kaçınılmazlığı tezi, «periferi» ve «bağımlılık»ın karıştırılmasına dayanıyor. Bunu açıklığa kavuşturmak için periferi örnekleriyle (örneğin Brezilya, Güney Kore) «geri-kalmış merkez güçleri» (İspanya, Portekiz, Yunanistan) ya da «periferik nitelikli olmayan bağımlılık» örneklerini (Kanada) karşılaştırmak gerekir.

«Periferi/bağımlılık» karşılaştırması, analizin özünün gitgide karanlıkta kalmasına yol açtı: Gelişmenin periferideki niteliğini belirleyen iç sınıf ilişkileri. Burada İspanya ve Üçüncü Dünyanın karşılaştırılması aydınlatıcı olacak (19). Ellili ve altmışlı yıllarda İspanya olağanüstü hızlı fakat büyük ölcüde «bağımlı» bir gelişme gösterdi : Bu gelişme, ülkenin uluslararası —özellikle de Avrupa— işbölümüyle bütünleşme sürecini derinleştiren ve özellikle yabancı sermaye ile finanse edilen, dış dünyaya açılma çerçevesinde oldu. Fakat gözlemlerin ortaya koyduğuna göre bu büyüme beraberinde iş-

(19) A. Broder, «Un cas atypique: l'internationalisme espagnol et la crise de 1974», 1979.

çi ve memurların gerçek ücretlerinde ve küçük köylülerin gerçek gelirlerinde (yine de bölgeler ve sektörler arasında büyük farklar göstererek) hemen hemen koşut bir artış getirdi. Bu koşutluk Üçüncü Dünyadaki hiçbir hızlı büyüme örneğinde yok, ne Brezilya'da (ki burada ücretlerin kısılması ve kırsal kesimde yoksullaşmayla birlikte geldi), ne Güney Kore'de (ki en iyi durumda, gelirler olduğu yerde kaldı İran da benzer bir örnektir), ne de Mısır gibi radikal burjuva örneklerde. O halde bu karşıtlık geri kalmış merkezlerle periferi ülkelerin sosyal dinamiklerini ayırdetmeyi zorunlu kılıyor.

Ekonomik açıdan tamamen «bağımlı» olmasına karşın (büyümesi hemen sadece ABD tekelci sistemi içindeki birikime bağlı olan bir ABD eyaletinden farkı olmayan) Kanada'nın «periferi» ülkesi olmadığını gösteren de aynı ayrımdır: Kanada'daki işçi gelirleri ABD'dekilerle aynı artışı göstermektedir (20).

3. Gelişmenin dünya sisteminin içinde «kaçınılmazlığı» tezine, eşitsiz gelişmenin çelişkilerini vurgulayan tezimizle karşı çıkılabilir.

3.1. Şimdiki bunalımın, tüm bunalımlar gibi, kendi içinde taşıdığı bir çıkış yolu, yani emperyalist bir çözümü var. Emperyalizmin bu bunalımı güç dengesinde aşağıdaki değişiklikleri ortaya koydu: a) Batı-içi değişiklikler (uluslararası para sistemindeki değişiklik bunun bir ifadesidir) b) Batı / SSCB arasında değişiklikler (1960'tan beri özellikle askersel plandaki değişiklik), c) Batı/SSCB/Çin arasında değişiklikler (Çin'in yetmişli yıllarda bağımsız bir güç olarak kendini kabul ettirmesiyle ortaya çıkan değişiklikler), ve d) sadece ikinci olarak, Kuzey/Güney arasında değişiklikler (OPEC'in kazandığı başarıyla fazlaca abartılmış olan fakat aslında YUED konusundaki Kuzey/Güney görüşmelerinin başarısızlığının gösterdiği gibi, Üçüncü Dünyanın sadece petrol üreticisi olan ülkeleriyle sınırlı kalan değişiklik). Fakat bu

---

(20) Jean-Guy Loranger, **Tendances du capital financier au Canada**, Universite de Montreal, 1980.

asla global sistemdeki en keskin çelişkilerin tam da Kuzey/Güney ilişkileri alanında ortaya çıkmaması anlamına gelmez. Tersine: Güneydeki devletlerin —ya da buralardaki hakim sınıfların— zayıflığı, sistemin çelişkilerinin onlar üzerindeki etkilerinin sonucudur.

Güneyin, yani Güneyin hakim sınıflarının bu zayıflığı, sistemin globalizasyonunun yeni bir aşamasını başlatacak olan bir «kapitalist çözüm» olanağına yol açar. XIX. yüzyılda ticaretin, 1880—1945 arasında sermayenin uluslararasılaşmasından sonra, 1945'ten itibaren çok uluslu firmaların yayılması ve yığınsal göçlerle emek pazarının globalizasyon süreci başladı. Bu süreç gelecek onyıllarda daha da derinleşebilir.

Fakat bu olanaklı tek çıkış yolu değil, hatta bize göre en olası olan da değil. Kuşkusuz, ne radikal burjuvazinin «kapitalist olmayan yol»u ve ne de Üçüncü Dünya devletlerinin YUED'i, hiçbiri tutarlı ve gerçekçi bir seçenek değiller.

3.2. «Kapitalist olmayan yol»un, onun daha klasik bağımlı gelişme stratejilerinin kökten karşısına konulabilmesini engelleyen bir sınıf içeriğine sahip olduğunu söylemiştik. Bu yolun SSCB tarafından öğütlenmesi bizce sözkonusu Üçüncü Dünya Ülkelerinden çok SSCB'nin stratejik ihtirasları konusunda fikir veriyor. Çünkü periferideki burjuvazilerin («radikal»lerinin bile) zayıflığı, süpergüçlerin müdahalesini gerektirecek bir boşluk yaratır. O halde bu sorun, SSCB ve ihtiraslarının niteliğinin çözümlenmesini gerektirir. Bu konuda bir dizi soru ortaya atalım:

a) SSCB, periferide Batılı tekellerin sermayesinin hedeflerine benzer hedefler peşinde koşacağı anlamında «emperyalist» mi? Yoksa devletçi üretim tarzını (state mode of production) harekete geçiren yasalar değişik olduğu için farklı hedefleri mi var? Bu yasa hangi yasadır ve hangi özgül çelişkiler sistemine cevap verir?

b) SSCB'nin hedefi belirli periferi ülkelerine hakim olmak mı, yoksa SSCB/Batı ilişkilerini değişikliğe uğratmak mı? Eğer COMECON azgelişmiş ülkeler için uluslararası kapitalist işbölümüne katılmaya karşı bir alternatif değilse,

SSCB üçlü Doğu-Kuzey-Güney ilişkileri yoluyla Batı ile olan ilişkilerini kendi lehine değiştirmeyi mi amaçlamakta?

YUED stratejisinin çelişkilerini ve sınırlarını daha önce incelemiştik. Bu yüzden bunun iki yorumuna, tekeller açısından (yeniden-yayılma) ve Üçüncü Dünya devletleri açısından yorumlarına (21) değinmiyoruz.

Kuşkusuz, Üçüncü Dünya devletleri YUED düşüncelerini empoze etmekte başarılı olamasalar da kıyamet gününü en azından belli bir süre geciktirebilecek uzlaşma çözümleri önerebilecek durumdalar. Bu alanda da çok ihtiyatlı olmak gerek.

Güney Kore gibi yeni-endüstrileşmiş fasoncu (subcontracting) ülkelerin durumlarının seksenli yıllarda bozulması olasılığı güçlü. İç pazarının yetersizliği (çünkü uluslararası fason üretim düşük ücretler üzerine kurulmuştur ve —Dünya Bankasının övgülerine karşın— «yeniden dağılımla büyüme» yoktur), Kuzey Kore'nin (ulus ve halkının) gelişmede gösterdiği başarının çekiciliği ve ABD ve Japon tekellerinin baskıları arasına sıkışmış olan Güney Kore'nin içinde bulunduğu bunalım bu stratejinin dayanıksızlığını ve bunu daha kendi gücüne dayalı bir stratejiye dönüştürmenin güçlüğünü kanıtlıyor.

Maden kaynaklarına sahip ülkelerin görünümleri daha mı iyi? Kuşkusuz, hammaddelerin yerel olarak daha büyük ölçüde değerlendirilmesi çabası, kısmî başarılara ve gelirlerin yerel olarak belli bir yeniden dağılımına yol açabilir. Fakat bu değerlendirme bu ülkeleri daha da bağımlı hale getirir, çünkü sonuçta merkez ülkelerine kazanç sağlayacak büyük yatırımları emerek bu ülkelerin ekonomilerini uzmanlaşmaya zorlar ve çünkü yerel ekonomileri, son tahlilde tekeller tarafından denetlenen ürün pazarlarıyla daha da bütünleştirir.

(21) Mc Cormack ve Selden ed., **Korea, North and South**, Monthly Review Press, New York 1978; Eddy Lee, «Egalitarian Peasant Farming and rural Development, The case of South Corea», **Agrarian Systems and Rural Development**, D. Ghaid ed., ILO, 1979, içinde.

Uluslararası işbölümüne katılmayı sürdürürken, ithal ikamesine dayalı endüstrileşmeyi içeren «yarı-çözüm»lere gelince, bunlar bu tip endüstrileşmenin neyi amaçladığı temel sorununu çözmüyorlar. Şunu da kaydetmeğe değer, kimi tarım reformları (örneğin Arap dünyasında) nüfusun yarısının ya da daha az yoksul çeyreğinin içindeki gelir bölüşümünü değişikliğe uğratırken en yoksul kesimlerin payını değiştirmedi. Son tahlilde bu tip reformlar ilerici olmalarına karşın, sadece periferideki pazarın genişlemesine katkıda bulundular (dayanıklı tüketim malları vb.) Böylece bunların etkileri, işçi ücretlerini orta sınıfların yararına kısarak endüstrisini dayanıklı tüketim malları talebi üzerine dayandıran Brezilya'nın gerici politikasının etkilerinden daha farklı nitelikte olmadı. Bu politikalar hiçbir şekilde, periferideki gelişmeye özgü patlamaya hazır toplumsal çelişkilerin keskinliğini azaltmıyorlar.

Güney ülkeleri arasında daha büyük bir işbirliğine gidilmesi de güçlükleri hafifletebilecek bir yol olabilir. Güneyin «kollektif özerkliği» teorik olarak olanaklıdır: Azgelişmiş ülkelerin ithalatlarının dörtte üçünü periferideki yarı-endüstrileşmiş ülkelerin sağlayabileceği, basit teknolojiye dayalı ürünler oluşturuyor. Fakat böyle bir çözümün, en azından anlamlı bir ölçekte politik uygulanabilirliği kuşku götürür.

Periferideki birçok ülke, zayıfları daha da yoksullaştıran daha kolay —çünkü dışardan şu veya bu ülke tarafından desteklenmektedir— oyunu oynamayı yeğleyecektir. Latin Amerika, Orta-doğu, Afrika, Günedoğu Asya'daki yerel «alt-emperyalizm» (talihsiz bir terim), «yayılmacılık» ya da «mini-hegemonyacılık»lar bu kolay tercihin yerel hakim/bağımlı sınıflar üzerindeki çekiciliğini kanıtlamıyor mu? Belki, umulabilecek tek şey, ortak bir çıkarın bulunduğu ve Kuzeyin stratejileri tarafından tehdit edilen alanlarda, ortak politikalarda belli bir ilerleme kaydedilmesi. Örneğin, işlevi hakim tekellerin stratejilerini Güneye empoze etmek olan Dünya Bankası-IMF ikilisi karşısında OPEC grubu, daha belirgin bir özerklik hedefi gözeten girişimleri desteklemeye yönelik bir mali strateji ortaya koyabilir mi? Güney ülkeleri için

yeni enerji kaynakları araştırması ve bunların finansmanı (örneğin güneş enerjisi), metalürji endüstrisinin üç taraflı örgütlenmesi (birinci ülke tarafından finanse edilen, ikinci ülkenin hammaddesine dayalı ve üçüncü ülkenin pazarları için üretim), IMF'nin özerkleşme çabalarını terketmeye zorladığı ülkelere (örneğin Tanzanya ve Jamaika) kısa vadeli mali destekler — tüm bunlar «kollektif olarak kendi gücüne dayanma» politikalarının hedefleri olabilir. Fakat şurası çok açık, sadece, özellikle petrolcü ülkelerin, Batıdaki mali yatırımlarını tehdit eden (İran'ın hesaplarının bloke edilmesinin de gösterdiği gibi) «riskleri kollektifleştirmek»ten daha fazlasını yapmak gerekiyor.

Son olarak, bu pragmatik «yarı-çözüm» perspektifi içinde, Üçüncü Dünya ülkeleri ile bu kez «ikinci dünya» ülkeleri arasında kurulacak ayrıcalıklı ilişkilerin Üçüncü Dünya ülkelerine daha büyük bir pazarlık gücü sağlaması umulabilir mi? Ben öyle düşünüyordum (22). Fakat şimdiye kadar olan sonuçlar pek anlamlı değil: Ne II. Lomé, ne Magreb/AET ortaklığı sorunların üstesinden gelebilecek yetenekte olamadılar. Başka türlü olabilir mi? Eğer Avrupa ABD ile olan ekonomik rekabetinden başka birşeyi gözönüne almayı reddederse, Üçüncü Dünyaya da pek elverişli olmayan koşullar empoze etmeye çalışma olasılığı yüksektir. İşte bu, ekonomik perspektif ile koşulları unutacak kadar gözleri bağlanmış olan Avrupa'nın sınırlı görüşünün bir ifadesi olacaktır. SSCB karşısında aşırı detantçı, üçüncü dünya hakkında da kısa görüşlülüğün esiri olan Avrupa'nın, tam da iki süper güç arasındaki özerk bölgeyi genişletmeye yönelik dünya çapındaki tartışmaya katılmaktaki yeteneksizliği yüzünden, ekonomik projesinde başarısız olma olasılığı vardır.

3.3. O halde, sorunların nasıl formülleştirildiği önemli değil. Periferi toplumlarını karakterize eden büyüyen çelişkilerin tek gerçek çözümü, ulusal ve halka dayalı olandır.

Bu çözüm, periferi toplumlarında şimdiden başlamış olan

---

(22) S. Amin, **La Délocalisation industrielle, un point de vue arabo-africain**, GRESI, Paris, 1978.

parçalanmayı engellemenin tek yoludur. Bu parçalanma hem yerel hakim sınıfların dünya artı-değerinin yeniden paylaşımını empoze etmedeki yeteneksizliklerini hem de doğrudan bir devrimci meydan okumanın yokluğunu ortaya koyuyor. Bu da ulusal kurtuluş hareketinin neredeyse otuz yıldır «kapitalist olmayan yol» stratejisini benimseyen sol kanadının oportünizminin sonucu. Parçalanma, burjuvazinin bir burjuva devrimini gerçekleştiremeyeceği çağımız koşullarında burjuva erkinin kaçınılmaz sonucudur. Bu, «aşamalı kesintisiz devrim»in gerekli bir aşaması olarak görülen ulusal demokratik devrimin görevinin hâlâ nesnel bir gereklilik olarak kaldığını ifade ediyor.

Kimilerine göre bağımsızlık kazanıldıktan sonra artık ihtiyaç kalmayan ulusal demokratik devrimin gerçekte sadece şekli değişir: Artık, 1930'larda olduğu gibi esas olarak «feodallere» ve «komprador»lara karşı yönelik olamaz fakat emperyalist sömürünün aktarma kayışı haline gelmiş olan burjuvaziye (devlet burjuvazisi de olsa) karşı yönelik olmalıdır. İşte bu yüzden dünya sisteminin hâlâ emperyalist aşamasında bulunduğumuzu düşünüyorum.

Parçalanma belki de gerekli bir tarihsel olgu, çünkü köklü sosyal altüstlükler «durgun» bir ortamda ortaya çıkamazlar. Ne seçim, ne terorist taktikler ne de «fokoculuk» (iradi bir kararla iç savaşı başlatmak), bir dağılma süreci sırasındaki devrimci bir ittifakın billurlaşmasının yerini tutamazlar. Rusya'nın I. Dünya Savaşı sırasındaki parçalanması olmadan, Çin'de 1911 burjuva devriminin ülkeyi savaş senyörlerine (warlords) teslim eden başarısızlığını izleyen parçalanma olmadan Rus ve Çin devrimleri mümkün olabilirler miydi?

Parçalanma ilk evresinde, «halkçı başkaldırı» yani hedefleri farklı olmayan geniş bir halk güçleri grubunun başkaldırısı görünümünü alır. Bu noktada başkaldırı yeni bir toplum kurmanın pozitif stratejisinin ifadesi olmaktan çok, mevcut olanın reddedilmesidir. İşte bu yüzden bu başkaldırının çimentosu olan ideolojiler halkların geçmişleri üzerine kurulmuştur: Etnik gruplar, dinler ve mezhepler toplumsal

halk güçlerinin birleşmesi için çerçeve oluştururlar. Fakat bu ideolojilerin, komünizminki gibi billurlaştırıcı yetenekleri yoktur ve bu yüzden sonunda ya kapitalist yeniden-yapılanmalara ya da devrimci bir ittifakın billurlaşmasına yol açması gereken bir karışıklık yaratırlar.

Seksenli yıllarla birlikte Üçüncü Dünya bu parçalanma dönemine girdi: İran'ın periferi tipi modernleşmenin hızlandığı bir sırada şahın düşmesi, Güney Kore modelinin çökmesi, Müslüman yekvücutçuluğun yeniden doğuşu, Hint Ulusal Kongre Partisinin yarım yüzyıldır oluşturduğu sınıflararası etnik gruplararası - Kastlararası yapının çöküşü, Afrika'da Çad'dan Uganda'ya ulusal-olmayan devletlerin çöküşü bu parçalanmanın gözle görülebilir başlangıcı değil mi?

Elbette, halkçı parçalanmanın biçimleri periferideki her toplumun ekonomik ve toplumsal altyapısına bağlıdır. Burada tiplendirme yapmak ve burjuvazisiz, ulusal-olmayan (Çad vb.) topluluklara özgü biçimlerle, bağımlı, anayasal burjuvazilerin hakim olduğu yarı-endüstrileşmiş ülkelere (Mısır, Hindistan vb.) özgü biçimleri ve tamamen bağımlı yarı - endüstrileşmiş (Güney Kore vb.) ekonomilere özgü biçimleri ayırdetmek yararlı olacaktır.

Kısa vadede, halkçı parçalanma dış güçleri özellikle süper güçleri cezbeden bir boşluk yaratır. Ayrıca, güçsüzlüklerini örtbas etmek için bu müdahaleleri ilk davet edenler de çatışmadaki taraflardır. Fakat süper güçler global düzeydeki çatışmalarıyla güdülenmiş olan, kendi hedeflerinin peşindedirler. Doğrudan ya da teşvik ettikleri yerel hegemonyacı emeller aracılığıyla (İran/Irak, Çinhindi...) harekete geçsinler, bunların yerel toplumların çelişkilerine önerecek bir çözümleri yoktur. Üstelik, bir önceki dönemde kendilerini karakterize eden ideolojik güç olmanın getirdiği saygınlığı kaybetmiş bulunuyorlar.

Üçüncü Dünyayı yeniden dünya sisteminin «fırtına bölgesi» haline getiren halkçı başkaldırı iki temel soru çıkarıyor ortaya: a) dünya ölçeğinde sosyalizme geçiş ne şekil alacaktır? b) sistemle bağları koparma, bugün bağlantısızlık stratejisine bir anlam veren —«Şili mi Afganistan mı» tercihini

engelleme çabasıyla global hegemonyalar karşısında halkların özerk alanlarının yaratılması— zorunlu bir aşama mıdır?

IV. SOVYET SİSTEMİNİN BUNALIMI

1. Son yılların politik düş kırıklıkları toplumların dinamiklerinin ve bunların dünya çapındaki etkileşimlerinin analizlerinde belli bir azalmaya neden oldular. Bu analiz kıtlığı sonucunda ortaya sıkça rastlanan bir tez çıkıyor: «Doğu» ülkeleri (SSCB, Doğu Avrupa —Yugoslavya ve Arnavutluk dahil— Çin, Kore, Vietnam, Küba) a) «sosyalist» değil «devletçi»dirler —kapitalizmin genişlemesinin günümüzde aldığı biçimi niteleyen bir terim; b) dünya sistemiyle (elbette kapitalist) yeniden bütünleşme yolundadırlar; c) diğer ülkeler —özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri— gibi, esas olarak «milliyetçilik»le harekete geçerler, ki bu da hegemonik bir etki uygulamaya (henüz?) yetenekli olmayan toplumların dünya sistemiyle bütünleşmelerindeki bir aşamaya tekabül eder.

Bu tez bence hem sözkonusu devletçi üretim tarzının niteliği sorununu yanlış koyuyor (geçiş mi yoksa tamamlanmış bir biçim mi, neden?) hem de SSCB'yi, Sovyet uydusu ülkeleri, Yugoslavya'yı, Arnavutlu'ğu, Çin'i, Kore'yi aynı kategoriye sokmakta acelecilik ediyor.

Bu konuda benim savunduğum tez şöyle : (23)

Sovyet deneyimi bana, «geçiş»in zorunlu olarak sınıfların ortadan kalkmasına yolaçmadığını öğretti. Sovyet toplumunun niteliği hakkındaki tartışma, **«dejenere olmuş bir işçi sınıfı iktidarı»** ya da «kapitalizmin restorasyonu»nun değil fakat yeni bir sınıflı toplumun sözkonusu olduğunu, çünkü devletçi sermaye merkezileşmesinin niteliksel bir sıçrama olduğunu düşündürdü. Fakat tartışma konusu olan sadece Sovyet deneyimi değil. Batı işçi sınıfları içinde baskın olan akımların (sosyal-demokrat ve komünistler) dile getirdikleri istekler de devletçi tarza doğru aynı tedrici kaymayı arzulu-

(23) bkz. S. Amin, **Classe et Nation**, s. 201-211.

yorlar. Bu ortak yönelimi açıklayan, işbaşında nesnel güçler vardır. Yükselen bir sınıf olarak «teknokrasi» ve «işçi aristokrasisi» (dünya ölçeğinde) ile ilgili çözümlemem çağdaş kapitalizmin çelişkilerinin, sistemin sosyalist olmayan bir gelişmesi ile aşılabileceğini gösteriyor.

SSCB'nin niteliğine ilişkin çözümlememde geçiş esas olarak, sınıf sömürüsünü yeniden üreten güçlerle onu ortadan kaldırmaya çalışanlar arasındaki mücadelenin bir yansıması olan, keskin bir sınıf mücadeleleri evresi olarak görülmektedir. O halde kapitalist tarz devrim yoluyla ne sınıfların ortadan kaldırılmasına ne de devletçi tarza «doğal» olarak götürmez. Bu sonuncusu olanaklı fakat zorunlu değil. Devletçi tarz («sosyalist» ya da «reel sosyalizm») donmuş ve «ekonomik kanunlar»a tâbi olarak artık sınıfların ortadan kaldırılmasına doğru kendi kendisine ilerleyemez. Bunu ileri sürmek için, nesnel güçlerin etkisi altında ilerleyeceğini varsaymak gerekir: Üretici güçlerin gelişmesi («bilimsel teknik devrim»)...

SSCB'de devletçi tarzın billurlaşmasını açıklayan tarihsel koşullar iki bütünleyici alanda aranmalıdır: a) sosyal olgular düzeyinde, 1930'lardaki kollektifleştirmenin sonucu olarak işçi-köylü ittifakının bozulmasında. Bu, «ilk sosyalist birikim»in finanse edilmesinin bir yolu olarak görülmüş ve despotik devletin temeli olmuştur. İlk sosyalist birikim de yeni sömürücü sınıfın oluşumuna temel teşkil etmiştir; b) ideoloji düzeyinde, Leninizmin zayıflıklarında. Leninizm İkinci Enternasyonalin ve Batı işçi hareketinin pozitivist ekonomist kavramlarıyla ilişkisini köklü bir biçimde kesememiştir (teknolojilerin yansızlığı, partinin merkezileştirilmesi vb. tezlerine bkz.)

«Revizyonizm» olarak adlandırılabilecek olan, bu gelişmelerin bir bütün halinde algılanmasından başka birşey değil. Bunlar sınıfsız topluma geçişin izlenmesi yerine bir sınıflı toplumun yeniden inşasına yolaçtılar. Kuşkusuz, «revizyonizm» teriminin kendisi tartışma götürür, çünkü bu gelişmelerin analizi henüz yetersizdir. Gerçekte bu terim, bu olumsuz gelişmenin nedeni olarak Marks'ın tezlerinin gözden ge-

çirilmiş olması gerektiği olgusuna dayanıyor. 1914'te enternasyonalizmi terkederek Marks'ı (Bernstein'ın esinlediği akım tarafından da açıkça kabul edildiği gibi) «revize» eden, II. Enternasyonal'deki işçi sınıfı partilerini nitelemek için daha önce Lenin tarafından kullanılmıştı bu terim. Daha sonra yeniden, Sovyet sistemini ve politikasını ve onu destekleyen partilerin politikasını nitelemek için Mao Zedung tarafından kullanıldı. Fakat burada da Çinli Maocular bu Sovyet «revizyonizmi»ni otuzlu yıllara dek götürmediler. Benzer şekilde Lenin de, 1914'e dek Kautsky'yi revizyonist kabul etmediğine göre, «ilk revizyonizm»in köklerine inmemişti!

Despotik tipte sömürücü ve baskıcı devletin niteliğinde kendini gösteren bu revizyonizm kapitalist-vari ekonomik gelişme (hem piyasa işleyişine başvuru hem de dış dünyaya açılma) üzerine kurulmamıştı. Tersine dışarıya görece kapalı bir gelişmeye ve ekonominin hükümet tarafından yönetilmesine dayanıyordu. Meşruluğunu pek bilinen demokrasi ve parti teorisinde arayan bu tip despotik revizyonizm Doğu Avrupa'ya ve başka yerlere de ihraç edildi.

Diğer yandan Çin, a) işçi-köylü ittifakını (henüz?) tartışma konusu etmedi (köylülüğün, endüstrileşmenin finansmanında zorunlu bir katkısı yok), b) endüstrisini maksimum eşitlikçilik (sınırlı bir ücret silsilesi ve bunlarla köylülerin gelirleri arasında eşitlik) üzerine temellendirme amacının merkezi yerine (henüz?) henüz tartışma konusu etmedi, ve c) dış dünyaya büyük ölçüde açılma kararı (henüz?) almadı.

İşletmelerin özerkliğine dayanan, şu anda öngörülen reformlar kuşkusuz ekonomi yönetiminde değerin tuttuğu yeri güçlendirecektir. Fakat bu, hedefi şehir/kır ve şehirler-arası eşitlikleri korumak olan bir planın uygulanmasını engelemez. Elbette, Çin revizyonist bir yönde de ilerleyebilir ama bu teknik ve ekonomik gerekirciliklere değil toplumsal dinamiklere bağlı olacaktır.

Sovyet revizyonizminin karşısına, pazarın önemli ölçüde kullanımına (fakat sermayenin özel değil kollektif mülkiyeti temelinde) ve dış dünyaya çok büyük ölçüde açılmaya dayalı başka bir revizyonizm daha konabilir. Bu koşullar Yu-

goslavya'da, yine devletçilik yanlısı ancak devletin zorba olmayan karakteri yüzünden daha esnek bir sosyal iklimde çalışan yeni bir sınıfın billurlaşmasına yardım etti. Çin de bu tip bir gelişmeye tanık olabilir (24).

2. «Revizyonizm» kavramını reddetmek, Sovyetler Birliği ve Doğu ülkeleri tarafından ilk kez uygulanan ve «her şeye karşın sosyalist» («genel olarak olumlu») olarak nitelenen yoldan başka bir gelişme yolu olmadığını kabul etmek demek. Bu görüşe göre, «hatalar» tarihsel koşullara özgüdür ve sermayenin özel mülkiyetinin ortadan kaldırıldığı toplumların temelde sosyalist olan karakterini değiştirmezler. O halde sosyalizm ve devletçilik, istense de istenmese de karıştırılıyor demektir, çünkü üretici güçlerin gelişiminin zorunlu olarak ekonominin devlet tarafından yönetilmesine yol açtığı düşünülmektedir. Bu perspektiften hoşlanmayanlar için ise «*1984'ün gelişi*» sözkonusu (George Orwell'in romanına atfen). Bu geliş kaçınılmaz mı? Bu konudaki «Amin - Frank» tezi bu noktada kısa bir sergilemeye değer (25).

Bu tezde «*1984*», devletçi üretim tarzını belirtmek için kullanılan bir polemik terimidir. *1984*, bir süper hegemonya çerçevesinde olsun, dünyanın birçok süper güç arasında bölüşülmesi çerçevesinde olsun kapitalist çelişkilere çözüm yolu olarak bu üretim tarzının zaferini düşünüyor. Fakat sorun bu olasılığın güçlü olup olmadığı değil sadece olanaklı olup olmadığı. Ve burada, Batının işçi sınıflarının ve teknokrasilerinin devletçi tarzı istemeleri bize, göstermelik ekonomik ve teknik eğilimlerin —örneğin üretici güçlerin giderek artan toplumsallaşması— projeksiyonundan daha önemli. Dü-

---

(24) S. Amin, **L'avenir du Maoisme**, Editions du Minuit, 1981. Ayrıca, ilgilenen okurlar için, değerin yapısı ve sosyal veya devletçi üretim ilişkileri içindeki işleyişini incelediğim: **The Law Value and Historical materialism** (New York Monthly Review Press, 1978)'i öneririm.

(25) André Gunder Frank ve Samir Amin, **N'attendons pas 1984**: A. G. Frank, **Reflexion sur la Nouvelle crise economique mondiale** adlı kitap içinde, Maspero, 1978.

şünülen devletçiliğin Sovyetler Birliği'ndekinin ilkel karakterini temsil etmemesi sadece, devletçi tarzın kapitalist tarzın bir üst biçimi, o halde kapitalizmin çelişkilerinin olanaklı bir çözüm yolu olduğu tezinin lehinde ek bir kanıt. Bu konuda, ideolojilerin analizi, eksik ve sezgisel bile olsa, önemlidir: İlk akla gelenler, örgütlenmeye (Frankfurt okulu), burjuva hayat tarzının gerilemesine (burjuvazinin yeniden-üretilmesindeki kriz: Miras ve aile, okul vs.), sermaye-emek ittifakına (bu, «sosyalist» bir devrim olmadığında engellenemez olarak gözükebilecektir) ve ileri endüstrileşmiş ülkelerdeki sosyalist deneyimin eleştirisine vb. ilişkin ideolojilerin analizleri.

Bu açıdan bakıldığında devletçilikle pazar arasındaki ilişkiler çoğunlukla sanıldığından daha karmaşık. «Güdümlü fiyatlar» sistemi bu iki teorik sistemin arasında bir yerde bulunmuyor mu? Soruyu salt pazar (yani kapitalizm) veya güdümlü ekonomi yönetimi (yani devletçilik) açısından sormak fazlaca tek-yanlı değil mi? Tekeller tarafından güdülen fiyat sistemiyle Sovyetler Birliği'ndeki devletçi olduğu söylenen fakat belki de gitgide tekel gruplarının ilişkilerinin yansıması olan sistem arasındaki gerçek farklılık nedir? Güdümlü fiyatlar ekonomik saydamlığın mı yoksa pazarın saydam olmamasının mı bir ifadesi?

Engellenmesi gereken diğer bir karışıklık da devletçilik eğilimi ile uluslararası işbölümünün perspektiflerinin tek taraflı bir biçimde bağlanmasıdır. *1984 A* (tüm klasik endüstrilerin periferiye aktarılması ve dördüncü sektörün merkezde yığışması) ile *1984 B* (yokolmaya mahkum olan periferiye aktarma yok) senaryoları arasında yaptığım ayrım (26) bu iki sorunu ayırmayı amaçlıyordu. A yönündeki eğilim güçlü kendiliğinden güçlerin bir sonucu : Özellikle kâr arayışı. Bunun varacağı yer («Güney Afrika modeli») «pazarlı» ya da «pazarsız» olsun pek de hoş değil. Fakat bu eğilim açık güçlüklerle karşılaşıyor: Eğer uluslaraşırı firmalar hammadde fiyatlarını, petrol örneğinde olduğu gibi, artırmaya karar ver-

(26) bkz. 1. not. 1, a.

memişlerse bu tam da bu artış sonucunda doğacak olan kârı kendileri kapabileceklerinden emin olmadıkları içindir (petrol örneğinde bunu petrolcü devletler alır). O halde, A'nın başarı ya da başarısızlığı zamanımızın tüm çatışmalarının birlikte sonucudur. Aynı zamanda, bir A (artı) B birleşimine doğru ilerliyoruz: Bir kutupta yeni-endüstrileşmiş ülkelerin ortaya çıkışı, diğer kutupta dördüncü dünya. Üçüncü Dünyanın (yeni endüstrileşmiş ülkeler, (artı) dördüncü dünya) halkçı başkaldırısı A ya da B seçeneğini veya bunların birleşimini başarısızlığa uğratabilecek temel güçtür. Bu bizi diğer sorun konusunda pek aydınlatmıyor: Devletçilik mi sosyalizm mi?

3. «Kapitalist dejenerasyonun» önlenemezliği tezi, bildiğimiz gibi, «üretici güçlerin azgelişmişliğinin» kaçınılmaz sonuçları üzerine kurulmuştur. Bu, devlet gücünün (Troçkist teze göre hâlâ işçi sınıfı tarafından denetlenmektedir) çürümesine yol açacak ve dünya sistemiyle yeniden bütünleşme girişimlerine neden olacaktır. Neden?

Bu teze göre devletçi üretim tarzı gerçekte sürekli yüksek bir büyüme hızını sağlamakta yeteneksizdir. İşgücü fazlasının emilmesi üzerine kurulu ekstansif birikimden verimlilik artışına dayalı entansif birikime geçildiği anda bunalım başgösterecektir. Bu noktada, yerel olarak üretilmeyen teknolojiyi büyük ölçeklerde ithal etmek üzere dış dünyaya dönüşü engellemek artık mümkün değildir. Bunu ödemek için ülke devletin despotik karakteriyle güvence altına alınmış olan ucuz işgücü avantajını değerlendirerek ihracata zorlanacaktır. Böylece Sovyetler Birliği derece derece değer yasasının dünya ölçeğinde diktasını kabul etmeye ve dünya sistemiyle, endüstrileşmiş bir semi-periferi ülkesi ya da ikinci sınıf bir emperyalist güç olarak bütünleşmeye zorlanacaktır. Gerçekte, dünya sistemi içinde gerçek merkezler ücretli emeğin ileri biçimi ile, periferiler de devletin doğrudan müdahalesini içeren yarı-zorlama biçimlerle (XIX. yüzyılda ABD'de kölelik, Doğu Avrupa'da ikinci serflik, Sovyet yönetiminin baskıları, sömürgecilik altında zorla çalıştırma vb.) belirlenirler. Bu koşullarda yarı-endüstrileşmiş kapita-

list periferilerle ve gerileyen merkezlerle (örneğin İngiltere) rekabetinde Sovyetlerin «avantajı» eşitsiz gelişmeyi, sonuçta onun zararına olarak, yeniden-üretecekler (27).

4. Ne üretici güçlerin gelişmesinin sonucu olarak tüm dünyanın yazgısı olan bir «*1984*» tezi ne de üretici güçlerinin yetersiz gelişmesi sonucu kapitalist dünya sistemiyle semi-periferi ülkeleri olarak yeniden bütünleşmeye zorlanacak olan ülkelerin kaçınılmaz dejenerasyonu bize inandırıcı gelmiyor.

Doğunun bunalımı yine de gerçek ve yapısal. Çünkü 1930-35 kopması SSCB'de despotik bir devlet-sınıfın billurlaşmasıyla belirlenen geri çevrilemez bir durum ortaya çıkardı. Sonuç o ki, sistem en sonunda, devlet-sınıfın gelirlerinin maksimizasyonu tarafından ve büyümesi de orta sınıfların entegrasyonu yoluyla yönetilecektir. Bu hipotez, sistemin yasasının, ulusal ürünün değil devlet kontrolundaki ürünün maksimizasyonuna yol açacağı düşüncesini ileri süren Macar sosyologlarının (28) hipoteziyle bağlanmalıdır. Devlet tarafından denetlenen gelirin devlet-sınıfın gelirinin temelini oluşturduğunu ve bu denetlenen gelirin maksimizasyonunun ulusal ürünün maksimizasyonuyla çatışabileceğini anlamak kolay. O zaman anlaşılıyor ki Sovyet sisteminin bunalımının, bunun ekstansif birikimden entansif birikime geçişini zorlaştıran, derin kökleri vardır. Fakat SSCB bu bunalıma ne tepki gösterecektir? Emperyalist sisteme «teslim» olarak mı? Elindeki askersel araçları kullanarak yayılmacı bir sıçramayla mı?

Teslim olma ve kapitalist sistemle tedrici barışçıl bütünleşme olasılığını reddediyorum. Gerçekte, Sovyet askersel gücünün kaynağı, niteliği ve perspektifleri konusundaki görüşümüz ne olursa olsun bu güç bir gerçekliktir. Dahası, bu gerçeklik ve ekonomik yapısının —sosyalist devrimle baş-

---

(27) Karşılaştırınız A.G. Frank ve C. Chase-Dunn **(The Limitations of State Economic Planning**, 1979).

(28) G. Konrad ve I. Szelenyi, **La Marche au pouvoir des intellectuels**, Seuil, 1979.

layan tarihinin sonucu— özmerkezli (autocentréé) niteliği bence SSCB'nin, en azından gelecek birkaç on yıl için, dünya sermayesi tarafından tahakküm altında tutulan bir semi-periferi ülkesi durumuna indirgenmesi olasılığını dıştalıyor.

SSCB'nin uluslararası işbölümüne katılması Sovyet sisteminin bu özerk karakterini hiçbir şekilde silemeyecektir. Hiç kuşkusuz, orta sınıfların daha iyi bir tüketim düzeyi istemeleri eşitsiz ve bağımlı bir bütünleşme yönünde etki yapabilir. Fakat bu sınıflar, devletin politik yönetim tekelini elinde bulunduran devlet-sınıfının sadece ikincil müttefikidirler.

Çin'e gelince, bu ülke için gelişmesini sermayenin dünya ölçeğindeki birikiminin gereklerine bağımlı kılma sorunu yok. Çin kendi gücüne dayanan bir ülke olarak kalmaya devam ediyor ve bu perspektif içinde dış ilişkilerini iç gelişmenin mantığına bağımlı kılıyor. Büyük bir dışa açılma ile çakışacak, iç toplumsal ilişkilerde orta sınıflar lehine elverişsiz bir gelişmenin sonucu olarak, sapma tehlikesi elbette var. Fakat bu, Yugoslavya tipi bir konuma, böylesine geniş bir ülkede anlaşılabilir bile olsa, henüz çok uzaktır.

5. İçinde bulunduğumuz on yılda, Doğu Avrupa'daki devletçi sistemin yapısal bunalımı nasıl bir gelişme gösterecek? Bu konuda sınırsız sayıda olasılık var. Reddedilemeyecek olarak görünen o ki, bunalım derinleşecektir ve belki de bu sistemin parçalanmasıyla son bulacaktır. Polonya'daki başkaldırı bunu sürekli olarak hatırlatıyor.

Kimileri, bu parçalanmanın kapitalizmle salt ve basit bir yeniden bütünleşmeye ve klasik kapitalist üretim ilişkilerinin restorasyonuna yol açacağını düşünüyor —hatta umuyor. Bu bence kuşku götürür: Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması bana geri dönülemez bir süreç olarak görünüyor. Bu yüzden, Doğudaki işçilerin başkaldırıları bir geriye dönüş olarak değil devletçi sistemin çelişkilerini aşmak için sosyalist girişim olarak görülmeli. Ayrıca bu başkaldırının hedefi devlet despotizmi tarafından işçi sınıfından alıkonmuş temel hakların (örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, grev hakkı vb.) geri alınması. Fakat bunları

gerçekleştirmek güç olacak çünkü Sovyet despotizmi ile sosyalizm arasındaki bağ işçilerin başkaldırısını kuşku götürür bayraklar altına yerleştirdi. Bu anlamda, Doğunun parçalanması, Güneyi karakterize eden tipte bir halkçı karaktere bürünüyor.

Bu parçalanmanın izleyeceği yol tahmin edilemez. Düzen, 1956'da Macaristan'da ve 1968'de Çekoslovakya'da olduğu gibi şiddet kullanarak restore edilebilir. Diğer yandan Batı, Yalta sisteminin ve Varşova paktının çökmesinden politik ve ideolojik olarak yararlanabilir. SSCB ve Avrupa'nın detantçılığının gerisinde bir hesap belirsizliğinin izleri görülüyor: Kuşkusuz SSCB detantı, Yalta bölüşümünün titizlikle hayata geçirilmesi olarak görüyor; oysa Avrupa bunu, Doğuyu kendi büyümesine «katma»nın barışçıl bir yolu olarak görebilir. Ancak şu anda Avrupa'nın görüşü bu değil ve şimdilik Sovyet görüşünü kabullenmiş durumda. Başkaldırı Doğu Avrupa'dan SSCB'ye de yayılacak mı? Burada sistem daha kararlı. Başkaldırı genellikle gerici ve geleneksel Rusya'nın özlemini çeken entelektüellerle sınırlı. Despotizmin ve kör terorist baskıyı reddeden neo-stalinizmin «insancıl yüz»ünün sonucu olarak yığınlar sessiz; orta sınıflar maddi durumlarının ilerlemesinden tatmin olmuş durumda; ve Rus ulusu askersel gücüyle övünüyor. Fakat ezilen Müslüman, Kafkas ve Baltık uluslarının milliyetçiliğinin doğuracağı merkezkaç güçlerin gelişimi ne yönde olacak?

Bu periferilerde ne olursa olsun, benim görüşüm o ki, 1980'lerde bu parçalanma süreçlerinde bir artma görülecek, bu da Doğu ve Batıda sosyalist hareketin gelişmesi için yeni perspektifler açacak. Bu hareket belki de elli yıldır ilk kez, kapitalist ve sözde sosyalist devletlerin arasındaki karşıtlık tarafından kapatıldığı çıkmazdan kurtulma perspektifi ile karşılaşacaktır. Eğer bu yeni durum yaratılırsa, «iki revizyonizm», yani İkinci Enternasyonal'in revizyonizmi ile Sovyet komünizminin revizyonizmi, konusundaki temel tartışmaya dönmek gerekir. Leninizm İkinci Enternasyonalin revizyonizminin tamamen üstesinde gelemedi. Tarih gösterdi ki Leninizm, özellikle Rosa Luxemburg ve Antonio Gramsci'nin

önceden sezinledikleri gibi, Batıdaki sosyalizm sorunsalına çözüm getirmede yetersiz kaldı. Bu konuda, Batı işçi sınıfı hareketinin yetersizliğini onun emperyalizmle suç ortaklığına, sorunun bu yönü çok önemli olsa bile, indirgeyemeyiz. Benzer şekilde, komünist olmayan işçi sınıfı hareketinin yetersizliğini de sadece «sermaye yönetiminin» kokuşmuş bürokrasi tarafından yürütülmesine yol açan politikalara bağlayamayız. Bu tip deneyimlerin yanında, sosyal dönüşüm sorunlarını derinden değişikliğe uğratan bir sosyal-reformizm gelişti. Özyönetimci akımlar da tek yanlı olarak, ne «anarşizm»in artığı ne de neo-kapitalist bütünleşme vasıtası olarak kabul edilemezler. Kimi komünist partilerin, diğerlerinin donmuş, «pro-Sovyet» konumlarda kasılıp kalmaları karşısında Euro-komünizme kayması da 1914 savaşı ve Rus devriminden miras alınan bölünmelerin sorgulanmaya başlanmasının bir işaretidir. Avrupa'nın inşası —tek yanlı olarak sermaye tarafından uygulamaya konan strateji— Batıda ve Doğuda işçi sınıfı hareketinin rönesansı hipotezi çerçevesinde ve özellikle, bu hareket emperyalizmin bugünkü Batı toplumları üzerindeki etkilerinin bilincine varırsa, yeni perspektifler açabilir. Fakat, şunu söylemek gerekir, kısa vadede sağ tepkiler de mümkün: Demokratik devletin «yeni-tip» sözde-liberal otoriterlik ile kemirilmesi ve Üçüncü Dünya-karşıtı ırkçılığın gelişmesi bunun kanıtı. Bence, işçi sınıfı hareketini uzunca bir süre geri çekilmeye zorlayacak olan bu gelişme, esas olarak emperyalizmin ne yönde geliştiğine bağlı (29).

(29) Bu konuda bibliyografi bol; en azından şunlar sayılabilir: Gramsci'ci sivil toplumda «konum savaşı» teorisi ile ilgili çalışmalar (Hugues Portelli, J.—M. Piotte, Christine Buci-Glucksmann,...), sosyal-demokrasi ile ilgili çalışmalar (C. Buci-Glucksmann ve Goran Therborn, **Le Défi social-démocrate**, Maspero. 1981; Ulf Himmelstrand'ın çalışmaları ve Yugoslav dergisi **Socialisme dans le monde**'daki tartışmalar), Bahro'nun devletçiliği eleştirisi, Avrupa komünizmi tartışması (Claudin, Trentin...), özyönetime ilişkin tartışma (Yvon Bourdet'in çalışmaları, Yugoslavya'da yapılan analizler, özellikle Kardelj'inki, Binz'in eleştirileri, vb.), Devlete ilişkin çalışmalar (Poulantzas...)

Devletçi Doğudaki bu derin bunalımın sonucu olarak seksenli yıllar «revizyonizm»lerin sonlarının *de facto* başladığını görecekler mi? Bence bu sorunun yanıtı belli değil.

V BİR SENTEZ DENEMESİ: BUNALIM NEYİN ETRAFIN DÖNÜYOR?

Sistemin önceki bölümlerde çözümlenen bileşenlerinin (ABD'nin gerilemesi, Avrupa ve Japonya'nın ekonomik başarısı, periferi ülkelerindeki kapitalist gelişmenin krizi, Sovyet sisteminin krizi) şimdi zamanımızın çatışmalarının ve bunalımın getirip götürebileceklerinin niteliği ile ilgili global bir hipotez içinde toparlanmaları gerekiyor.

Bunun için sırasıyla şunları inceleyeceğiz

1. İki süper gücü, emperyalistler-arası çatışmaları, Çin'i ve Üçüncü Dünyayı sahneye çıkararak şu anda dünya çapındaki çatışmanın niteliğini;

2. «Bağlanmama» (déconnexion) ve «bağlantısızlık» isteminin niteliği;

3. Dünya ölçeğinde sosyalist geçişin çelişkilerinin niteliği.

Sonra, sözkonusu olan sorunun —bunalım, sosyalizm, milliyetçilik— bir yorumunu yapacağız ve önümüzdeki on yılda en olası görünen gelişmeleri tartışacağız.

1. Bu sentez denemesinin zorunlu kalkış noktası «uluslararası durum»un analizidir.

1.1. Gerçekte, zamanımızdaki çatışmaların analizi «içsel» ya da «uluslararası», «ideolojik», «toplumsal», «ekonomik» ya da «politik» olsun, dünya ölçeğindeki çerçevelerine oturtulmalı, çünkü bunlar bu bağlamda etkileşirler ve anlam kazanırlar.

Burada iki karşıt tez var. Birisi bu çatışmaları «sosyalist kamp» ve «kapitalist kamp» arasındaki açık bir mücadele olarak yorumluyor. Bu düşünceyi reddediyorum çünkü devletçi üretim tarzının sosyalizm olmadığına ve soldaki dünya ölçeğinde başlıca güçlerin, sınıfların ortadan kaldırıl-

masını gündeme almadıklarına inanıyorum. Bunlar daha başka hedefler için mücadele ediyorlar: Emperyalist sistemde işçi sınıflarının konumunun iyileştirilmesi (bu Batıdaki işçi sınıfı güçleri için), devletçi üretim tarzına yönelme (diğer işçi sınıfı güçleri için), yenilenmiş bir dünya ekonomik sistemi çerçevesinde periferi halklarının konumunun iyileştirilmesi (ulusal kurtuluş hareketleri için).

Diğer tez, bu olgulardan hareketle dünya sahnesini, ön planda ulusların ve devletlerin oynadığı bir sahne olarak çözümlüyor. Bu bağlamda hegemonik sınıf ittifakları stratejilerini yönettikleri devletlerin etkinliğiyle ifade ediyorlar, ezilen sınıfların blokları da, kendilerini sol politik güçlerle dünya ölçeğinde ifade ederlerken, stratejilerini ulus-devlet çerçevesine oturtuyorlar. İşte bu yüzden zamanımızın mücadeleleri «sosyalizm» ile «kapitalizm» arasındaki mücadeleler olarak değil de ulusal savaşlar olarak ortaya çıkıyorlar ve bu yüzden milliyetçilik her yerde baskın güç olarak görünüyor. Bana doğru görünen bu ikinci tez konusundaki yorumumu başka yerde yapmıştım. Okuyucunun oraya başvurmasını öneririm (30).

1.2. Dünyadaki durumla ilgili olarak gözönüne alınacak veriler şunlar

a) Sosyalizm sorunu gelişmiş Batının sınıf çatışması gündeminde yok. ABD'nin gerilemesi ve Avrupa ve Japonya'nın ekonomik büyümesi ön sırada bulunuyor.

b) SSCB'nin gelişmesinin çıkmazları, Doğu Avrupa'daki başkaldırılar ve Sovyet askeri gücünün kendini kanıtlaması ve buna eşlik eden ABD'nin geri çekilişi (askeri planda geçici bile olsa) ve Avrupa «detantçılığı» kararsız bir durum ve ayakların yerden kesilmesi için gerçek tehlikeler yaratıyorlar.

c) Kartların kendi yararına olarak yeniden dağıtılmasını empoze edemeyecek durumda ve zayıf olan Üçüncü Dünya, tam da bu yüzden derin bir bunalım içinde. Yine de duruma müdahale etmek için çağrılan Ba-

(30) **Classe et Nation**, s. 211-217.

tı ve SSCB yükselmekte olan halkçı dalga karşısında olayların denetimini ellerinden kaçırdılar.

Yakıcı hale gelen «savaş mı barış mı» sorunu üzerine çeşitli tez ve düşünceler çatışıyor.

Birinci tez, Sovyetler Birliği ve müttefiklerininki, sadece «emperyalizm», savaşı düşünebilir diyor. Sosyalist ve «halkların doğal müttefiki» SSCB ise sadece elindeki caydırıcı araçlarla emperyalist saldırganlığa karşı koymaktadır. Bu tez salt ideolojiktir. Savaş, politikanın başka araçlarla devamından başka bir şey olmadığına göre, bir toplumun, başka hiçbir araç bulamadığında buna başvurmayı neden dışlayacağı anlaşılmıyor.

Bu tezin tam tersine, başka bir tez şunu savunuyor: a) militarizasyon devletçi üretim tarzının doğasında vardır, b) bu militarizasyon kaçınılmaz olarak yayılmacılığa götürür. Bu görüşe göre, emeğin sömürüsü üzerine kurulmuş devletçi üretim tarzı, baskı araçlarının sürekli güçlendirilmesini, o halde militarizasyonu gerektirir. Bu gereksinim sisteme içkin olsaydı, mantıken bunun varlığının 1930'lara dek çıkması gerekirdi. Oysa 1960'lara dek bu sadece potansiyel bir eğilimdi. Gerçekte SSCB'nin askeri zayıflığı, emperyalizmle uzlaşma ile izin verilen (Yalta anlaşmasının gösterdiği gibi) bölgelerin dışına yayılmasını engelliyordu. Sisteminin niteliği ne olursa olsun Sovyetler Birliği henüz savunmada idi; Batı onu yoketmekten caymamıştı: Soğuk savaş ve McCarthycilik Stalin tarafından icadedilmemişlerdi. Fakat 1960'tan itibaren süpergücler arasındaki askeri eşitlik SSCB'nin olanaklarını değiştirdi.

Bu görüş tartışmaya değer. İlkin, çok açık bir olguya dayanıyor: «Sovyet imparatorluğunun» askeri yönü. SSCB hiçbir zaman sistemini ve nüfuzunu ekonomik vasıtalarla ihraç etmeyi başaramamış, bunun yerine askersel yollarla, kendi görünümünde ve politik ve askersel bakımdan kendisine bağımlı bir sınıf-devlet yerleştirmesi gerekmiştir. Fakat gerçekte koşullar olanak verdiği anda bağımsızlığını pekiştirmeye çalışan, bu tip bir sınıf görmedik mi (Romanya'da), Üçüncü Dünyada (Orta-Doğu) Sovyet nüfuzunun, kendisinin

doğrudan müdahale ettiği güne dek dayanıksız kaldığına (Afganistan) tanık olmuyor muyuz? Bu apaçık olgu bence, Sovyetler Birliği'nin güçlülüğünden çok güçsüzlüğünün bir kanıtı.

Bununla birlikte, askersel müdahaleye başvurunun güç ya da zayıflık işareti olması, sistemin yayılmacı iradesiyle harekete geçmesi, «savunmacı» (nüfuz bölgesinin dağılmasını engellemek için son çare) olması temel sorun değil. Her iki durum da, SSCB'nin açıkça askersel müdahaleyi gözönüne alabildiğini gösteriyor. Nihayet, 1968'deki Çekoslovakya işgali askersel bir saldırganlık (Sovyetlere göre, bu ülkenin Sovyet nüfuzundan çıkma olasılığı olduğu için «savunma» bile olsa) değilse ne?

Aynı şey SSCB ve Batı arasındaki ilişkiler için de geçerli. SSCB'nin dünya sistemini kendisi için daha elverişli bir işbirliğine zorlamaya çalışabileceğini savlayan Çin kezini neden *a priori* reddedelim? Örneğin, Üçüncü Dünyadan gelen malzemeyi tehdit yoluyla (Afrika, Orta-Doğu ve Hint okyanusundaki müdahale politikası) Avrupadaki detant politikasına baskı uygulayabilir. Sovyetler Birliği'nin gerçekten peşinde olduğu şey klasik anlamda sömürü değil; zaten buna yetenekli de değil, fakat, durum ve koşullara bağlı olarak kuracağı ittifaklar vasıtasıyla kazanacağı stratejik konum.

Sovyet saldırısı olasılığını kabul etmek için, devletçi üretim tarzının özünde yayılmacılığın (emperyalizmin zorunlu olarak savaş getirdiğini söylediğimizdeki gibi) bulunduğunu ileri sürmek gerekli değildir, Hiçbir toplumsal sistem kendi kendine saldırgan değildir: Savaş, Alexandre Faire'in hatırlattığı gibi, herhangi belirli bir sisteme özgü olmayan fakat belirli bir ekonomik evrede gerçeklik haline gelen bir vasıtadır (31). Ayrıca ABD'nin gerilemekte olan bir süpergüç ve SSCB'nin de yükselen bir güç olduğunu ve tahakkümünü tüm

(31) Alexandre Faire, «L'Economie, le Marxisme, la Crise, la Guerre», **ARESPA, Demain, la guerrea?** içinde, Edition Ouvrieres, 1981.

dünyaya yayma fırsatı bulacağını kabul etmek de gerekli değil.

Tersine, bence, SSCB'yi saldırganlığa iten tam da Sovyet sisteminin zayıflığıdır. ABD ve SSCB'nin çifte «gerilemesi» ile birlikte, Avrupa'nın (ekonomik bakımdan büyüyor fakat askersel bakımdan güçsüz) ve Üçüncü Dünyanın (Sovyet desteğine başvurmadan emperyalizmin hakimiyetinden kurtulamıyor) zayıflığı, tüm bunlar son derece tehlikeli bir durum yaratıyor. Bu durum SSCB'yi doğrudan ve dolaylı yayılmaya (Afganistan, Kamboçya) cesaretlendiriyor ve onu ABD'nin askersel üstünlüğü yeniden ele geçirene kadar, Üçüncü Dünyadan gelen malzeme üzerine baskı uygulayarak Batıyı bir «finlandizasyon»u kabul etmeye zorlama planını hızlandırmaya teşvik edebilir. Sovyetler Birliği'ne bu yönde, bir yandan Üçüncü Dünyadaki küçük burjuva ulusal kurtuluş hareketlerinden gelen çağrılar ve diğer yandan zımnî sağ-sol ittifakını teşvik eden (sol ve işçi sınıfı hareketi içinde Sovyet «sosyalizm»i yanılsamasını canlı tutarak), Avrupa'daki detant cesaret verebilir.

1.3. «Sovyet saldırganlığı» teorisi Çin-Sovyet çatışmasının geliştiği sıralarda billurlaştı. Bu çatışma, temelleri ancak tedricen aydınlığa çıksa da, zamanımızın temel çatışmasıdır. «Maoist» ve «revizyonist» çizgiler arasındaki fark elbette, 1950'lerden itibaren görünür hale gelmişti (Mao Zedung'un «on büyük ilişki»si ÇKP'nin daha 1956'da farkında olduğunu işaret ediyor). Bu fark çatışmayı esas çerçevesine oturtuyor: Sosyalizmin inşası. Bununla birlikte, çatışma uluslararası durumla ilgili ayrılıklardan patlak verdi. O zamana kadar SSCB sadece kullarının *(vassal)* olmasına (1948'de Doğu Avrupa'da Yugoslavya'nın bağımsızlık isteğini aforoz etti), ya da durum ve koşullara bağlı olarak seçtiği müttefiklerinin (Batı komünist partileri ve burjuva radikal ulusal kurtuluş hareketleri) olmasına alışmıştı. Bu tavrın tüm dünya solu tarafından kabul görmesinin nedeni onun 1960'a dek, kuşatılmış bir «kale» olarak görülmesidir. Fakat, SSCB'nin ABD ile askersel planda eşitliği sağlayarak daha kibirli bir hale gelmeye başladığı ve ABD'yi dünyanın yeniden paylaşımı

konusunda sorguladığı (Kuruşçev ve Eisenhover arasındaki Camp-David görüşmesi) bir dönemde Çin bu kulluk konumunu kabul etmedi.

Bu koşulları ve SSCB'nin Çin için temsil ettiği çok gerçek tehdidi unutmak hatalı olur. Gerçekten, Kuruşçev'in Adenauer'e «sarı tehlike»yi önlemek için «Avrupalıların» ortak cephesini önermesini Çinliler nasıl görmezlikten gelebilirler? Çin'e diz çöktürmek için 1960'daki acımasız geri çekilmeyi, yürürlükteki tüm anlaşmaların bozulmasını nasıl unutabilirler? Batı cephesinden çok —ki buna karşı Sovyet dili barışçı idi— doğu cephesinde savaşa hazırlayan, Sovyet basınındaki sürekli anti-Çin ırkçı histeriyi nasıl unutabilirler? SSCB'nin Çin'e gerçekten bir atom saldırısı ve Sin Kiang'ı ilhakı tasarladığını nasıl unutabilirler? İki milyondan az nüfuslu Moğolistan'ın bir milyonluk bir Sovyet ordusunu barındırdığını ve roketlerinin sadece birkaç yüz kilometre uzaklıktaki Pekin'e çevrilmiş olduğunu nasıl unutabilirler?

O halde çatışma temel bir gerçeği su yüzüne çıkarıyor: Batıyla zaten yeteri kadar derdi olan SSCB için kapitalist, sosyalist hatta kendisi gibi revizyonist bile olsa modern bir Çin'in ortaya çıkması kabul edilebilir gibi değildir. Tüm Çinli eğilimler bu noktada birleşiyorlar ve Çin, gelecekteki gelişmesi ne olursa olsun, her zaman SSCB'nin tehdidi altında olacaktır. Bu, ne her an Çin'in SSCB'nin bir numaralı hedefi olduğu, ne de Pekin yönetiminin böyle hissettiği anlamına gelmiyor. Diğer yandan Çin'in emperyalizm tarafından tehdit edildiğini hissedip SSCB ile taktik bir yakınlaşmaya girebileceği gözardı edilemez. Çünkü oyunda üç taraf var, iki değil.

Gerçekten, Sovyet tehdidi ve saldırganlığı emperyalizminkini ortadan kaldırmaz. 1960'larda Çin «fırtınalar bölgesi»ne ve Batı işçi sınıfına güvenerek iki süpergüce birden aynı anda karşı koyabileceğini düşündü (sınırında Sovyet baskısı, sınır savaşları sırasında Hindistan'a SSCB'nin desteği, bunlara koşut olarak Taiwan saldırganlığına ABD'den destek). Çin o zamanlar, SSCB henüz tereddüt ederken Küba'nın sosyalist niteliğini tanıyordu, Üçüncü Dünyanın tüm

devrimci kurtuluş hareketlerini destekliyordu: Bolivya, Cezayir, Kongo, Portekiz sömürgeleri, Vietnam, Filistin vb. Çin aynı zamanda, Batı işçi sınıfının da hiçbir şekilde revizyonist olmadığını düşünüyordu. 1970'lerde bu umutlarından caymak zorunda kaldı. O halde, gelişmesinin özerkliğini koruma kaygısı içinde olan Çin'in Washington ile ittifakı yeğlemesinin nedeni anlaşılabilir. Ayrıca, 20 yıl Çin'i «yeniden fethetmeye» çalıştıktan sonra (1950-1953 arasında Kore savaşından başlayarak) yenilgiyi kabullenip 1975'te Çinhindi'nden kovulmadan önce 1971'de Çin'i tanımak zorunda kalan da ABD'nin kendisidir.

Bununla birlikte, bu ittifakın «sopanın ucunu tersine bükme» olasılığı da var, yani emperyalizmin de saldırgan olduğunu, politikasının devamı olarak savaşa başvurabileceğini unutturabilir. Dünyanın diğer bölgelerinde gerçek ve baş düşmanın Sovyetler Birliği değil, her yerde hazır ve nazır Batı sermayesi olduğunu unutturma tehlikesi var.

Diğer yandan, Üçüncü Dünyada gelişmekte olan başkaldırı, SSCB'nin Doğu Avrupa'da (Polonya) karşılaştığı güçlükler önümüzdeki yıllarda güç dengesini çabucak değiştirebilir. Batıda bunalıma karşı halk tepkisinin (örneğin ABD'de sağın yükselişi ve seçim zaferi) bir bilinmeyen öğe olduğu anlamına geliyor. Bu koşullarda, iki süpergücün müdahaleciliğinin yarattığı çifte tehlikeye karşı en etkili yanıt, gerçekten bağlantısız olan ülkeler kampını güçlendirmektir. Bu yapılmazsa, emperyalizme karşı baş kaldıran Üçüncü Dünya halkları pekâlâ Sovyet kampının kucağına atılabilirler. Durum böyle olunca, Pekin-Washington ekseni SSCB'nin diğer cephelerde sağladığı avantajları dengelemeye yetmeyebilir. Diğer yandan, bu eksen bağlantısızlığı desteklemeyi reddetmemelidir. İki süpergücün arasında bir özerklik alanı yaratmanın tek yolu ve özerk sosyalist güçlerin gelişiminin önkoşulu budur.

1.4. Şu andaki uluslararası koşullarda, kendine sosyalist diyen tüm ülkelere, aralarındaki çatışmaları sadece devletçi rejimlerin milliyetçiliklerinin dışavurumu olarak betim-

leyerek, birbirleriyle özdeşlermiş gibi muamele etmek diye bir sorun yoktur.

Doğu Avrupa'daki çatışmalar hegemonyacı Sovyet gücüyle başlangıçta kendisi gibi olan rejimleri ve bölge halklarını karşı karşıya getiriyor. Burada «Avrupalılık»a duyulan özlem, revizyonist gelişimin kendisinden doğmuş olan orta sınıfların çıkarlarıyla çakıştığı için daha güçlüdür. Bu özlemin kısmen Avrupa işçi sınıfı geleneklerine duyulan özlemle ve kısmen de kapitalizmin çekiciliği ile karışık olduğu açıktır. Bu, Batıyla bütünleşmenin doğurduğu etkilerin bir çoğuna direnemeyen Yugoslavya'ya —Arnavutluk'tan başka, bölgede gerçek bir sosyalist devrim gerçekleştirmiş olan tek ülke— bakıldığında da açıkça ortaya çıkar. Fakat aklı fikri «detant»ta olan Avrupanın aktif desteğini pek göremeyen bu çatışmaların şimdiki perspektifleri ne olursa olsun, bunlar yine de SSCB'yi zayıflatıyorlar ve despotik devletçi üretim tarzını kabullenmeyi reddediyorlar.

Çinhindi'ndeki çatışmalar da bu global analiz çerçevesi içine yerleştirilmelidir. Hiç kuşku yok ki, ulusal kurtuluş mücadelesinin —örnek bir mücadeleydi— sosyalist insanın niteliğinin bilincine varılmasında en elverişli koşulları yaratmamış olduğu Vietnam'da, SSCB bir yankı buldu. Yanılsamalara neden olan sadece Sovyet yardımı değil, aynı zamanda şu olgu: Burada kurtuluş savaşımı başından sonuna kadar baş düşman olarak bir yabancı düşmana çattı ve bu, sınıf bilincinin olgunlaşmasını geciktirdi. Çin Komünist Partisi'nin tarihi ile Çinhindi'ndeki partilerin tarihi arasındaki tüm fark bu. Kamboçya'nın —Pol Pot rejiminin ayaklarının yerden kesilmesiyle kolaylaşan— işgali Vietnam'ın «soya çekimle ilgili yayılmacılığının» bir sonucu değil. Vietnam'ın kendini içinde bulduğu çıkmazla (devletçi devrimin başlangıcı) Sovyet kışkırtması (Vietnam'ı daha sıkı tutabilmek ve onu Çin'i kuşatma planına dahil etmek amacıyla) nın birleşmesinin bir sonucu.

O halde, bu perspektif içinde, şu kötü ifade edilmiş seçeneklerin tartışmasına dönmeliyiz: Devrime destek mi, devlet çıkarının önceliği mi?

Birinci tez: Müttefiklerinin stratejilerini kendi yakın hedeflerine bağımlı kılmaya çalışan devrimci ve sosyalist güçlerin (ve devletlerin) «egoizm»i doğaldır. Çünkü bu «egoizm» temel bir oportünizmden değil sadece sosyalist devrimin —dünya çapında olmayan ve olamayacak devrimin— eşitsiz gelişimi olgusundan kaynaklanmaktadır. Bu, SSCB'nin 1920'lerde Alman devrimini (ki büyük ölçüde mitti), 1930'larda halk cepheleri zamanında Batıdaki devrimi (bu daha az mit değil) neden kurban ettiğini açıklıyor. Aynı zamanda, Vietnam Komünist Partisi'nin neden Kamboçya Komünist Partisi'ni Sihanuk'la olan ittifakına bağımlı kılmaya çalıştığını, Yugoslavya'nın Yunanistan'ı desteklemeyi 1948'de neden kestiğini vb. de açıklıyor. Bu politika, hepsi de «itaatsiz», gerçek devrimci hareketlerin kendilerini kabul ettirmelerini engellemedi: Çin'in Komintern'in emirlerine uymayı reddi, Vietnam'ın 1945'te müttefiklerin emrine uymayı reddi, Kamboçya Komünist Partisi, hatta Küba devrimi, ki neredeyse şansına başarılı oldu. Buna karşılık, dış yardım hiçbir zaman iç devrimin ve doğru stratejinin yerini tutmadı; Vietnam Sovyet ve Çin yardımları sayesinde kazanmadı, Kamboçya da Vietnam yardımı sayesinde (ki bundan yararlanmadı bile) kazanmadı. «Dominolar» teorisi hiçbir zaman doğrulanmadı: Coğrafi yakınlık Tayland ve Birmanya'yı sosyalizm yoluna itmedi.

İkinci tez: Süpergüçlerin hegemonyacılığı ile gelecekteki yerel hegemonyacılıklar aynı statüde değildirler. Bunların köklerinin aynı çıkmazlarda olduğu muhtemelen doğrudur. Bu anlamda devletçi üretim tarzının kapitalist emperyalizm gibi kendi içinde yayılmacılığı taşıdığı söylenebilir. Fakat benzerlik burada biter, çünkü bu iki yayılmacılığın her birinin mantığı ve hedefleri kendine özgüdür. Bunların ikisinin de tüm halklara ve tüm zamanlara özgü bir «milliyetçilik»ten ve bunun gerektirdiği yayılmacı istekten (ya da olanaklı göründüğünde dünya hegemonyası isteğinden) kaynaklandığını söylemek bizi herhangi bir kötü tarih felsefesinden daha ileri götürmez. Süpergüç hegemonyacılığı kendi hakimiyeti için ya da yeniden paylaşmak için tüm dünyayı hedef

alabilir (ve bu yüzden «sosyal emperyalizm» nitelemesini hakeder). Belki de sadece «savunmacıdır», şu anlamda ki, kendini, içinde bulunduğu bunalımı kullanabilecek düşman hegemonyacılığın tehdidi altında görüp bu tehdidi ileri bir sıçrayışla yanıtlayabilir. Yerel hegemonyacılıklara gelince, bunlar süpergüçlerin çatışmasının çizdiği çerçevenin sınırları içinde yer tutmak zorundadırlar. Aynı şey Batı bloku için de geçerlidir. Zayıf komşularının zararına olarak yerel çelişkileri yumuşatmayı amaçlayan «alt emperyalist» istekler zorunlu olarak sermayenin global stratejileri bağlamında yerine getirilirler.

Üçüncü tez: Amaçların niteliğini genellikle gizleyip, durum ve koşullarla ilgili uslamlamalardan *(arguments)* sakınmak gerekir. Bu uslamlamalar şöyle sınıflandırılabilir: a) Devrim ihracına ilişkin ideolojik uslamlama; bu Fransız devriminin (Fransız burjuvazisinin, Napolyon'un açığa vurduğu özlemlerini gizleyen) ideolojik bir yan-ürünüdür, fakat ilke olarak marksizme yabancıdır. b) «İnsanlıkçı» *(humanitarian)* uslamlama: Bir halkı barbarlıktan kurtarmak (Kamboçya, Afganistan vb.); Stalin bunun maskesini indirmişti («Afganistan Emiriyle İngiliz işçisi arasında, ilerleme güçleri, yabancı sömürü ve baskıdan kurtulmaya çalışan birincinin yanındadırlar»). Bu anlamda tüm sömürgeci güçler tarafından her zaman kullanılmıştır. c) «Savunma» uslamlaması; sonuçta diplomatların boyun eğdiği ve realpolitiğe dayalı uslamlama (Afganistan tarafından «tehdit» edilen SSCB, Kamboçya ve Vietnam, vb.).

Bu tezler kabul edilirse, «halklara» verilecek en büyük «desteğin» kendi çelişkilerini çözmeyi kendilerine bırakmak olduğu açıkça görülür. Uluslara saygı göstermenin gerekliliği, bunların kutsal karakteri üzerine *a priori* bir doğmadan değil, toplumsal değişmenin dinamiğinin gerçek mekanizmalarının analizinden kaynaklanıyor. Şurası açık ki Afgan halkının sorunları Ruslar tarafından çözülmeyecektir; Kamboçyanınki de Vietnam tarafından (çünkü bölgedeki uluslara değil de sadece Fransız sömürgeci tarihine dayanan «Çinhindi» kavramının bir anlamı yoktur.).

2. O halde, «bağlanmama» stratejisi hem sosyalist geçiş hem de ulusal kurtuluş istemine, her aşamada, hatta başlangıç aşamasında bile yanıt veriyor. Bu ikisi birbirinden ayrılamaz. Dahası bu, bunalıma ve dünyanın şu anda içinde bulunduğu duruma halk tepkisinin gereklerine uygundur.

2.1. İşçi ve sosyalist hareketin «geleneksel» anlayışına göre, sosyalizm ilkin, üretici güçlerin gelişme düzeylerinden dolayı ileri kapitalist merkezlerde kurulacaktır. Bu gelişme düzeyinin kapsadığı, üretimin «globalizasyonu», dünya devrimi (ya da en azından Avrupa devrimi) tezinin temelini oluşturuyor. Bu anlayış aynı zamanda «evrimci»lerin —sosyal-demokratların— görüşüdür. Lenin ve Buharin bunun yerine, bir yanda sosyalist dönüşümün geciktirildiği merkezlerle diğer yanda ulusal kurtuluş hareketi, köylü devrimi ve işçi hareketinin kaynaşmasının burada üretici güçlerin düzeyi hâlâ «geri» olsa bile, kapitalist üretim ilişkilerini kısa zamanda aşmaya olanak verebileceği periferiler arasında bölünmüş olan emperyalist sistem içinde eşitsiz gelişmeye dayalı anlayışı koydular. O halde, bir «ülkenin» kapitalist emperyalist sistemden çıkmasına dayalı olarak, «kopma» kavramı eşitsiz gelişme ve sosyalist inşa tezine ayrılmaz biçimde bağlı. Aslında, «kopma» kavramı zaten «tek ülkede sosyalizm» tezinin (ki bence hâlâ tümden doğru bir tezdir) içinde mevcut. Bununla birlikte, «kopma» kavramının bilimsel bir statüsü yok. Sadece ampirik, karmaşık ve sosyal nesnenin birçok yanını içine alan bir gerçekliğe (ya da amaca) atıfta bulunuyor. İşte bu yüzden bu karmaşık kavramı oluşturan ögeleri incelemek için onun gelişiminin tarihini yeniden çizmek yararlı.

Her devrim, tanımı gereği, bir kopmadır. — Paris Komünü, 1917, Çin devrimi, birer kopmadır. Bununla birlikte, Marksizm için «kopma» özellikle: a) esas olarak üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasıyla —bu, politik iktidarda meydana gelen köklü bir değişikliğin sonucu— değişikliğe uğrayan üretim ilişkileri alanını ilgilendirir, b) gelişmiş kapitalist alanlarda meydana gelir.

Bu alanlarla kapitalizm tarafından yönetilen alanlar ara-

sındaki ilişkiler (ekonomik, teknik, kültürel, politik, askersel ilişkiler) açık olarak ortaya konmamıştır, çünkü sözkonusu alanın, dönüşümü sırasında bu dış ilişkilerin sürdürülüp sürdürülmemesi yüzünden yolundan saptırılamayacak kadar «sağlam» olduğu kabul ediliyordu. Öte yandan, şurası açık ki, sözkonusu kopmanın içeriği bir yandan üretici güçler/üretim ilişkileri ve diğer yandan temel/üstyapı sorunsallarıyla ilgili düşünceler belirliyor.

Şu halde, birbirine elbette bağlı fakat farklı iki dizi sorun sözkonusudur: a) hangi «değişiklikler» (hangi kopmalar)? b) dış dünya ile hangi ilişkiler (ya da ilişkisizlikler)? Bu iki dizi sorunu ve aralarındaki ilişkilerin niteliğini incelemenin en iyi yolu, tarihteki kopmaları bugün bizim nasıl yorumladığımıza bakmak ve bunların geçmişte, özellikle de aktörleri tarafından yapılan yorumlarıyla karşılaştırmak.

Paris Komünü, politik örgütlenme düzeyinde kesin bir kopma gerçekleştirdi ve Marks bundan bazı sonuçlar çıkardı. Fakat Komün'ün, üretim ilişkilerinin yeniden örgütlenmesiyle uğraşacak zamanı olmadı ve dışarıyla ilişkisi sadece Paris kuşatıldığında giriştiği silahlı çarpışma oldu.

Rus devrimi politik düzeyde aynı tipte bir kopmayı gerçekleştirerek başladı. Üretim ilişkileri sorunu ile karşılaşınca, ilkin kendiliğinden ve radikal bir devrim doğurdu; sadece üretim araçları özel mülkiyetini ortadan kaldırmakla kalmadı, «savaş kömünizmi» diye adlandırılan dönemde ticari ilişkiler de aynı şekilde ortadan kaldırıldı. Aynı sırada iç ve dış savaşın yarattığı durum dış ilişkileri askersel ve ideolojik çarpışma ilişkilerine indirgedi. Bununla birlikte, o zamanlar, Bolşevikler Rus devriminin dünya devrimi olmasa bile en azından bir Avrupa devrimini başlatacak bir kıvılcım olacağını düşünüyorlardı: Bu şekilde, sosyalist geçiş çabuk olacak ve sosyalist bölgelerle kapitalist bölgeler arasındaki ilişkiler sorunu *de facto* sosyalist bölgeler yararına çözülecekti.

Fakat devrimin devamı gelmedi. Kimileri bundan ders almak ve *a priori* tasarlanan «dünya devrimi» şemasını terketmek istemediler. Böyleleri için «teori»lerinin onları tam

bir yetersizliğe düşürmesi pek önemli değildir: Bunlar her zaman akademik ya da sekter marksizme sığınabilirler ve bu da onları tatmin eder. Dünyanın gerçekten değiştirilmesiyle ilgilenenler tarihten ders almalı: Emperyalizm, sistemin merkez ülkelerinde sosyalist dönüşümü olasılık dışı kılarken, bu dönüşüm periferide yakıcı gündem maddesidir. Bu olgu, yukarıda anılan iki dizi sorunun, içinde ortaya çıktığı koşulları değiştiriyor.

Rusya'da, savaş komünizminden sonra, NEP yeniden ticari ilişkiler ve dış ekonomik ilişkiler kurulmasını sağladı. Bu bizi, acelecilikle, SSCB'nin dünya kapitalist sistemiyle bütünleştiği sonucuna götürmemeli. Dış ticaret nicelik bakımından sınırlı ve büyük ölçüde denetim altında kaldı ve özellikle de politik erk işçi-köylü ittifakının denetiminde kaldı. Daha sonraki olumsuz gelişme, ne «tek ülkede sosyalizm»in «kader»iyle ne de dış ticaretin kaçınılmaz etkileriyle açıklanabilir. Bunun açıklaması, o zamanın marksist görüşünün (hakim görüş ve muhalefet tarafından paylaşılan) yetersizliğinde yatar; Bolşevizmin «teknikçi» ideolojisi, köylü dünyasına karşı güvensizlik vb. Bu koşullarda ithal edilen teknolojiler geçiş stratejisinin doğru yoldan sapmasına katkıda bulundular, fakat sadece katkıda bulundular çünkü daha başka üretim güç ve ilişkilerinin geliştirilmesi sorunu ortaya atılmadı bile.

Bu koşullarda, 1930'dan itibaren işçi-köylü ittifakı bozulup ülke hızlı bir devletçi endüstrileşme içine girince, bu temeller üzerinde sınıflı bir toplum tedricen yeniden kuruldu. Fakat yine, dışarıyla ilişkiler bu yeniden-inşada sadece ikincil bir rol oynadılar. Bundan başka, ithal edilen teknolojinin dünya pazarıyla ilişkisi fiyatların idare tarafından planlanması vasıtasıyla koparılmış, yeni bir üretim tarzına —devletçi üretim tarzı— bağlanmıştı; o halde kapitalizme herhangi bir «dönüş»ün bir ögesi değildir.

Çin deneyimi «kopma» ile ilgili sorunların analizinde daha ileri gidilmesine olanak verdi. Kuşkusuz, uzun iç savaş döneminde «bağlanmama» hemen tam; bu konuda Yenan, sosyalizm yoluna girecek tüm üçüncü dünya ülkelerine temel

bir «otarşi» dersi verdi. Bundan başka, Vietnam ve Kamboçya deneyleri bu modeli yeniden ürettiler ve aynı aşamalardan geçmek zorunda kaldılar. Bu bir rastlantı değil. 1949'dan itibaren Yenan otarşisi, büyük ölçüde koşulların zorlamasıyla (Batı ablukası), Çin'in tümüne yayıldı. Bununla birlikte, ellili yıllarda Sovyet teknolojisi ithali, Batı teknolojisinin yapacağı aynı etkiyi yapıyordu. Fakat daha önce gördüğümüz gibi, Çin-Sovyet kopmasının kökeninde bu teknolojinin üretim ilişkileri üzerindeki olumsuz etkilerinden çok uluslararası strateji sorunları bulunmaktadır. Sınıf savaşının işçi-köylü ittifakı temelinde daha sonraki gelişmesi, ortaya çıkan sorunlara pratik çözümler bulunmasında ilerlemeler kaydedilmesini sağladı.

Kültür devrimi kuşkusuz birinci soru dizisinin (hangi kopmalar?) altını çizdi, ikincisini buna bağımlı kıldı (dışarıyla hangi ilişkiler?). Tarım/endüstri/eğitim/yönetim/politikanın bütünleşme sistemi olarak halk komünü sosyal dönüşümü şu ana kadar bilinen en ileri noktaya götürdü. Bu arada kültür devrimi Çin'in dış ilişkilerini en alt düzeye düşürdü. Şu andaki reformlar, dışarıya daha fazla açılmaya karşın, sosyalist inşanın sürekliliği içinde üretici güçlerin gelişmesini daha ilerletebilirler, fakat bu yolun dışına sapma tehlikesi de yaratıyorlar. Bununla birlikte, bence, bu çeşitli gelişme olasılıkları içinde, buna bağlı olan dış ilişkiler düzeyinde değil.

Eğer, tarihsel deneyimin gösterdiği gibi, temel unsurlar sınıf mücadelesi ve üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi ise ve eğer dış ilişkilerin yoğunluğu ve tipi sadece üretim ilişkileri tarafından tanımlanan gelişmenin yönelimini şu veya bu yönde güçlendiriyorsa, «üretim ilişkilerinin sosyalist dönüşümü»nden sözetmekle yetinmek yerine «kopma»dan, «bağlanmama»dan, «kendine dayalı gelişme»den bahsedilmesinin nedeni ne? Bu soruyu yanıtlamaya çalışan iki karşıt tez var.

Birinci tez, tek sorunun üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi sorunu olduğunu ileri sürüyor. Bu dönüşüm ise zordur çünkü üretici güçler yeterince ileri değildir ve kapitalizm ta-

rafından dünya ölçeğinde bir ticaret sistemi çerçevesinde geliştirilmişlerdir. Bu koşullarda, dış ilişkilerin iptal edilmesi üretici güçlerin gerekli gelişmesine ek bir engel oluşturacak ve bu yüzden, üretim ilişkilerinin dönüşümünü daha da güçleştirecek, muhtemelen olanaksız kılacaktır. Bu tez teknolojinin yansız olduğu düşüncesiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer bu tez doğru ise, bundan şu sonucu çıkarmak gerekir ki, sosyalizm gerçekte imkansızdır çünkü emperyalizmin varlığından dolayı gelişmiş ülkelerin gündeminde değildir. Eğer tek bir ülkede (geri kalmış) sosyalizm olanaksız ise de sosyalizmin kendisi olanaksızdır.

Karşıt teze göre ise üretim ilişkilerinin dönüşümü, üretici güçler daha az gelişmiş olsalar bile, etkilenmelidir ve etkilenebilir. Başka seçenek yoktur. Dahası, üretici güçlerin geliştirilmesi gerekiyorsa, bu, gelişmeyi kapitalist üretim ilişkileri temelinde olandan daha değişik yöne yönlendirecek olan (çünkü teknoloji yansız değildir) bu yeni ilişkiler temelinde olacaktır. O halde, burada iki sorun çıkıyor.

Birincisi, «tek ülkede sosyalizm»in olanaklı olup olmadığı. Benim yanıtım: Evet olanaklı. Kesin mi? Hayır. Diğer olanaklı bir sonuç, tarihin tanık olduğu gibi, devletçi üretim tarzı. Fakat, «kapitalist» (klasik) bir gelişme olanaklı üçüncü bir sonuç değil mi? Yanıtım: Bu muhtemelen olanaksız. İşte kendi gücüne dayalı gelişme kavramı burada işin içine giriyor: (Bağımlı) birikimin dış ilişkilerin sonucu olduğu ve bunlar tarafından biçimlendirildiği dışa dönük (extroverted) gelişmenin tersine olarak dış ilişkilerin iç birikimin gereklerine bağımlı kılındığı gelişme. Periferideki sosyalist devrim kendi gücüne dayalı (self-reliant) bir gelişmeyi olanaklı —ve zorunlu— kılıyor. Çünkü miras alınan dışa dönük ekonomi ve toplumlar emperyalizmin baskılarına karşı hem dışardan hem içerden (emperyalist hakimiyet tarafından biçimlendirilen toplumsal sınıflar vasıtasıyla) son derece dayanıksızdırlar. Kuşkusuz, sosyalist devrim zaten özmerkezli (autocentré) olan gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilse idi, bu özmerkezli gelişme kavramı kendini dayatmazdı. Fakat durum bu değil. Bundan dolayı dünya sistemi içindeki «nor-

mal» kapitalist gelişme, ekonomi ve toplumun karakterinin dışa dönükten özmerkezliye bu değişimini gerektiriyor.

İkinci soru: Toplumun, özmerkezli gelişme çerçevesinde üretim ilişkilerinin dönüşümü yönünde yön saptaması durumunda iki stratejiden —dış ilişkilerin iptali ya da sürdürülmesi— hangisi bu dönüşümün başarıya ulaşması için daha elverişli? Ben dış ilişkilerin kısılmasının genelde daha elverişli olduğunu savunuyorum. Çünkü bu ilişkilerin korunduğu varsayıldığında, ithal edilecek olan teknoloji yansız değildir, hatta sosyal dönüşüme engeldir. Fakat, üretici güçlerin durgunluğu da sosyal dönüşüm için elverişsizdir. O halde, belli bir miktarda teknoloji ithali yararlı hatta gerekli olabilir. Bu durumda, politik pragmatizmin alanına giren, gözetmek gereken belli bir denge vardır. Kimi koşullarda, dış ilişkilerde çok kesin ve tam bir kopmanın daha ziyade olumsuz sonuçları ortaya çıkabilir. Vietnam'ın Kamboçya'nın güncel çıkmazlarının, hatta belki de Kültür devriminin durumu bu değil mi? Teknolojinin yansız olmadığının (yeniden) keşfedilmesi (ki doğrudur), üretici güçlerin gelişme zorunluğunu unutturdu bize. O halde teknolojinin rolünün daha ayrıntılı bir analizi gerekiyor.

Bu analiz temelinde iki saptama yapılabilir. Birincisi, sosyalist devrim yapmamış olan periferi ülkelerinin hiçbir zaman gerçekten bir özmerkezli gelişmeye girişmediği ve bağlantısını koparmadığıdır. İşte bu yüzden bu sağlam temele dayanmayan deneyler (Nasırcılığınki, Tanzanya'nınki vb.) kimi dönüşümlere (örneğin tarım reformları, ulusallaştırmalar) dokunulmuyor gibi görünse de geri götürülebilirler. Fakat bu «geri dönülmez» dönüşümler, dışa dönük kalan bir gelişmenin koşullarında tekelci sermaye için kolayca geri alınabilir değiller mi? Halbuki özmerkezli bir gelişme çerçevesinde bu olanaksızdır.

İkincisi, bağlanmamanın muhtemelen, sosyal ilişkileri dönüştürme yoluna girecek olan gelişmiş bir ülke için bile gerekli olduğudur. Gerçekte, dış ilişkilerin korunması —bu durumda emperyalist sömürü ilişkileri sözkonusudur— dönüşüme muhalif bir sınıf yapısı yaratır. Azgelişmiş ülkeler bir

çıkmazda oldukları izlenimini veriyorlarsa, gerçek bir çelişki karşısında iseler gelişmiş ülkeler çok daha fazla öyledirler. Rudolf Bahro, istisnai olarak, bu sorunun niteliğinin tamamen bilincinde: Ne gelişmiş kapitalist ülkeler ne de Doğu Avrupa ülkelerinde başlıca akımlar, en ileri olanları bile, bunu kabul etmiyorlar. Bu analiz özellikle, Avrupa işçi hareketinin «Avrupa» seçeneğine, bu kötülük eğilimine boyun eğmemesi gerektiği anlamına geliyor. Çünkü «üretici güçlerin gelişimi» isteğine boyun eğmek sosyal dönüşümü Avrupa sisteminin zayıf halkalarını kırarak başlatabilecek yerde iptal etmek demektir.

Bu analizden çıkarılacak bir sonuç var. Eğer durum öyle ise, eğer dünya sisteminin «parçalanması» çağdaş dünyanın güçlüklerinden tek kurtuluş yolu ise, sınıfsız topluma geçiş modeli «Antikiteden feodalizme geçiş» modeline benzeyecekti, yani kapitalizme geçişte olduğu gibi bir «devrim» modeli değil, bir «çöküş» modeli olacaktı (32).

2.2. Bağlanmama sadece ulusal kurtuluş ve sosyalizme geçiş için bir önkoşul değil, aynı zamanda, gelişmeyi halkların çıkarlarıyla derin bir çelişki halinde olan kendi hedeflerine bağlı olarak değiştirmeye çalışan süpergüçlerin ve emperyalizmin müdahalesine halk tepkisinin de önkoşuludur.

Bağlanmama temel toplumsal çatışmaların dinamizmini açığa çıkarmaya elverişli bir özel alanı yeniden yaratmanın tek yoludur. Kuşkusuz «ulusal geri çekilme» ulusun sınıfların iç hakimiyetini meşrulaştıran kapalı bir alan olduğu görüşünü geliştirme tehlikesini taşıyor. Revizyonistler meşruluklarını bu şekilde bulmaya çalışıyorlar. Dışa açılma ya da hemen tam otarşiye sahibolmanın karşılaştırmalı durumlarına ilişkin sorunları bu açıdan yeniden ele almak yararlı olacaktır. Arnavutluk ve Yugoslavya, Romanya ve Polonya, Birmanya, Etyopya, Yemen, Afganistan vb... Benzer şekilde, Avrupa «milliyetçiliği»nin ve uluslarötesi bölgeciliklerin belirsiz yönlerini inceleyerek Avrupa'daki sorunları bu çerçevede tartışmak da yararlı olacaktır. Fakat tam tersine, ni-

(32) **Classe et Nation**, s 238-245.

teliği belirsiz «enternasyonalizm» dünya hiyerarşisinde yeri olan yerel sömürü sistemlerinin desteklenmesinin bir yolu haline gelmiştir. Dün sömürgeciliğin tarihsel doğrulanması olan enternasyonalizm, bugün emperyalizme ve sosyal-emperyalizme bağımlı burjuvazilerin bağımlı stratejilerinin belgelenmesidir.

Eğer bugün bağlanmama için olanak varsa bu üçüncü dünyanın alanında mevcuttur. Çünkü bugün bağlantısızlığa (non-alignement) verilecek tek anlam budur: Mesafeyi korumak. Bu, bugün ikincil çelişkilerin bile belirgin hale geldiği bir durumda bu ülkelerin yapacağı minimum iştir.

3. Son olarak, çağımız doğmakta olan sosyalizmle hâlâ büyük ölçüde hakim durumda olan kapitalizm arasındaki mücadele çağıdır.

3.1. Elbette, bu mücadele iki devlet grubuna tekâbül eden iki «kamp» arasındaki mücadele değildir. Sosyalizm kendine yolu esas olarak perifer ideki zayıf halkaların kopmasıyla açıyor. Bu kopmalar, orta vadedeki perspektifleri ve olası gerilemeleri ne olursa olsun, çağdaş kapitalizme özgü, artışın dünya çapında merkezileşmesi sistemine darbeler indiriyorlar. Böylece, çok daha ilerde daha başka üretim ilişkilerine dayalı bir globalizasyonun yeniden inşasının koşullarını yaratıyorlar.

Hangi üretim ilişkileri? Belki dünya çapında bir sınıfsız toplumun ya da belki de birleşik veya birkaç (birçok?) devletten oluşan devletçi üretim tarzına dayalı bir toplumun üretim ilşkileri. Bu perspektif *a priori* incelenemez. Elbette, bu olasılıkların analizi, sermayenin merkezileşme eğiliminin tarihin nihai motoru olması gibi kaçınılmaz ekonomik eğilimlerin mekanist bir projeksiyonuna dayanmıyor. Tersine, toplumun işleyişiyle ilgili temel sorunların derin bir incelemesine dayanıyor: Üretici güçlerin gelişmesi, üretim ilişkileri, ideoloji (ekonomizmin, ticari ilişkilerin göreli önemi, yabancılaşma sorunu vb.) arasındaki ilişkilerin niteliği.

Böyle bir inceleme bu yazının konusu değil. Sadece şunu söyleyelim ki, «önüne geçilemez bir sosyalizm» perspektifi, Altın Çağ'ın peygamberce geleneğine marksist yöntemden

(bu içinde doğduğu kültürün ideolojik havasının izlerini taşısa da) daha yakındır. Bir kez daha, antikiteden modern dünyaya geçişle paralellik kurarsak: Avrupa feodalizmi, *a posteriori*, erken Roma çağının bağımlı merkezileşmesinin, yerel üretici güçleri serbest bırakarak dağılmasının bir evresi olarak ortaya çıktı ve kapitalizmin çabuk doğuşunu hazırladı; bu da artığı yeniden fakat çok daha yüksek bir gelişme düzeyinde, modern ekonominin globalizasyonu yoluyla merkezileştirdi. Ama bugün kaçınılmaz olarak görünen bu gelişme ne 200 yılında ne 1000 yılında ne de hatta 1700 yılında hiç de öyle görünmüyordu. Ayrıca geleceğimiz neden kapitalist globalizasyondan komünist globalizasyona, ulusal sosyalist geçişler yoluyla, benzer bir yol izlesin? Çağımızda askersel ve teknolojik güç dengesi sadece tarihi hızlandırmakla kalmadılar, buna öngörülemeyecek gelişmeler de kazıdılar. Doğu ve Güneyin Batı tarafından ya da Batı ve Güneyin Doğu tarafından yutulmasını ya da Güneyin, en azından kısmen, sade ve basitçe yokedilmesini hesap dışı bırakabilir miyiz?

3.2. Buraya kadar yapmaya çalıştığım, çağdaş işçi ve sosyalist hareketin ve ulusal kurtuluş hareketinin karşı karşıya bulunduğu «büyük sorun»lardan birkaçını tanımlamaktı. Gördük ki, hareketin çeşitli eğilimlerinin bu sorunların herbiri hakkındaki stratejik ve taktik, teorik ve pratik tercihleri karışık, çelişik ve kararsızdır. Gerçek şu ki, sadece komünizmi değil sosyal-demokrasileri ve ulusal kurtuluş hareketlerini de etkileyen bu «kriz», dünya emperyalist sistemi ve Sovyet devletçi üretim tarzının gerçek bunalımıyla bağlıdır. O halde bunu olumlu olarak, sosyalist devrimlerin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin, emperyalist sistemin gelişiminin zorunlu kıldığı yeniden sorgulama uğrağı olarak görebiliriz.

Bence bu sorunlar temel sorunlardır. Sınıfları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir stratejiyi, gelişmiş kapitalist toplumların içinde «devletçi» tipten yeni bir sınıflı toplum yararına çalışan eğilimlerin açık bir analizini yapmadan tanımlamak olanaksızdır. Bu eğilimler işçi aristokrasisi ve teknokrasilerin çıkarlarını ifade ederler. Aynı zamanda Rus

devriminin tarihsel deneyiminin (Sovyet rejiminin sosyal karakteri) ve emperyalist sistemin açık bir analizi («dünya» devrimi mi yoksa, özellikle üçüncü dünyada, sistemin zayıf halkalarından başlayarak birbiri peşisıra gelen kopmalar mı?) olmadan ve dünya dengesinin ve Sovyet süpergücünün hedeflerinin analizini yapmadan böyle bir strateji tanımlanamaz. Bu sorunların doğru bir analizi, temel, ideoloji ve toplumsal dinamik arasındaki ilişkiler, toplumların eşitsiz gelişmesinin ve çağdaş emperyalist sistemin niteliği ile ilgili bazı temel teorik düşünceleri de kapsar. Ben bu düşüncelerin temellerini açıkça ortaya koymaya çalıştım.

Ne yazık ki Batı işçi hareketindeki başlıca eğilimlerin —sosyal-demokrat ya da Avrupa-komünist— hiçbirinin ne de sistemin periferisinde sosyalist ve ulusal kurtuluş hareketlerindeki ana eğilimlerin bu sorunlara ilişkin açık ve tutarlı konumu yok. Sovyet otokrasisinin eleştirisi, sosyal-demokratlar tarafından olsun Batılı Avrupa-komünistleri tarafından olsun sadece liberal açıdan yapılıyor. SSCB'nin «sosyalist» karakteri temel olarak sorgulanmıyor. Aynı zamanda, Avrupa-komünistlerinin projesi geleneksel sosyal-demokratlarınkinden ya da yeni sosyalist (ve sol sosyal-demokrat) projelerden, ya da ortodoks komünizminkilerden, iç sınıf ittifakları açısından (sömürülen sınıflarla işçi aristokrasileri ve teknokrasilerin çatışan özlemleri sorunu) açık bir biçimde ayırdedilmiyor. Tüm bu akımlar kurulacak toplum için «devletçi üretim tarzı» düşüncesini paylaşıyorlar. Bunlar pratikte, emperyalizmin ve bunun toplum üzerindeki derin etkileri sorununu ve gelişmiş Batı ülkelerinin perspektiflerini gözardı ediyorlar. Son olarak, eğer bunlar zaman zaman Sovyet diplomasisinin istekleri karşısında mesafeli davranıyorlarsa, bunun nedeni dünya ölçeğinde herhangi bir anlayışa sahip olmadan, ulusal özerklik dürtüsüyle hareket etmeleridir. Togliatti'nin ölümünden az önce ileri sürdüğü çok-merkezlilik (polycentrisme) tezi şu andaki baskın akımlarınkinden daha ileri idi. Bu koşullarda, Avrupa komünizmi hiç de Batıdaki işçi ve sosyalist hareketin yenilenmesi görevinin altından kalkacak yetenekte görünmüyor. Bu yüzden, güncel çıkmaz-

lara alternatif bir yanıt oluşturmaktan uzakta, sadece yeni bir mit yaratıyor.

Şu andaki çıkmazın temel nedenleri sosyalist ve ulusal kurtuluş hareketlerinin bunalımında yatıyor. Bunlar, küçük - burjuva devletçi üretim tarzının eleştirisini yapmaya, geçişte bağlanmamaya ve işçi-köylü ittifakının ne demek olduğunu anlamaya ve süpregüçler arasındaki çatışmanın niteliğini kavramaya yeteneksizler. Görüldüğü gibi, periferi halkları kendi dillerinde bu çıkmazlara yanıt veriyorlar: «Halkçı» başkaldırılarla ve «geleneksel» ideolojileri yeniden canlandırarak.

4. Şu halde «milliyetçilik» ve «sosyalizm»i soyut olarak karşı karşıya koymak çağımızdaki çatışmaların gerçekten neyin etrafında döndüğünü anlamamaktır.

4.1. Ulus teorisinin büyük ölçüde oluşturulması gerekiyor. Kuşkusuz burada temel gerçekler olan sınıflardan bağımsız olmayan bir toplumsal gerçeklik sözkonusudur. Fakat Marks'ın hipotezi (sınıflar ortadan kalktığında ulusların da varlığı sona erecektir), ekonominin globalizasyonunun ulusal gerçekleri ortadan kaldıracağına inanan Aydınlanma'nın ve XIX. yüzyıldaki Avrupa kozmopolitizminin bir uzantısı değil mi?

Benzer şekilde, devlet ve iktidar teorisi de daha geliştirilmeli. Sosyalist geçiş, devletin sadece *kaybolmamakla* kalmayıp daha da temel bir rol oynadığını gösteriyor. Devlet ya yeni sınıfın billurlaşma noktası oluyor (revizyonizm) ya da halk sınıflarının (köylüler ve işçiler) ittifaklarını ve çelişkilerini dışavurdukları bir vasıta oluyor. O halde oyun hiçbir zaman «boşlukta» karşı karşıya gelen sınıflar arasında değil fakat bunlarla, bunların irade ve stratejilerinin ifadesi için gerekli olan devlet arasındadır. Geçiş döneminde devletin varlığını sürdürmesi, Wallerstein tarafından ortaya konan, devlet değil bir devletler sisteminin mevcut olduğu ve yokolabilecek olanın bu sistem olduğu gerçeğine mi tekabül ediyor? Devletin kökeninde ulusun bulunmadığı, dünya ekonomisi içinde ulusal devlet olarak ortaya çıkarak, ulusu ya-

ratanın devlet olduğu konusunda Wallerstein haklı değil mi?

Bu soruları yanıtlayacak durumda olunmadıkça, dünya ekonomisi bunları periferi devletleri haline getirdiği halde yeni ulusal devletlerin oluşabilip oluşamayacaklarını kestirmek de herhalde güç olacak. Devletler sisteminin gelecekteki yokoluşundan sonra ulusun varlığını sürdürüp sürdürmeyeceğini kestirmek ise daha da güç.

4.2. Şu halde konu «enternasyonalizm» (sosyalizmle bir tutulan) ya da «milliyetçilik» (kapitalizmin bir ifadesi olarak görülen) değildir. Burada, kelime oyunu yapmamak kaydıyla, «proletarya milliyetçiliği» ve «burjuva enternasyonalizmi»nden sözetmek bile mümkündür.

Kapitalist üretim tarzı «ulus»la ilgili her türlü düşüncenin dışında, kâr arayışına dayanır. O halde burjuvazi, *a priori*, ne milliyetçi ne enternasyonalisttir. Bu konudaki tavrını, kâr arayışı tarafından yönlendirilen stratejisine göre belirler —ya da bağımlı kılar. Fakat bunu yaparken diğer sınıfları stratejilerini kendi stratejisine yanıt olarak tanımlamaya zorlar.

Tarih gösteriyor ki, hegemonyacı burjuvaziler «enternasyonalist» idiler: Fransız devriminin milliyetçiliğinin belirsizliği (savunmacı ya da saldırgan?), XIX. yy fatihi İngiltere'nin kozmopolitizmi (ırkçılık izleri taşıyan bir üstünlük duygusu ile birlikte), II. Dünya Savaşından beri Amerikan uluslaraşırı firmalarının kozmopolitizmleri, Doğu Avrupa'da başvurulan Sovyet «enternasyonalizmi» ve çağdaş «Avrupacılık» bunun çarpıcı örnekleri değiller mi? Yükselmekte, ancak hâlâ zayıf olan burjuvaziler her zaman milliyetçi değildirler bile (elbette bazen XIX. yy Avrupa'sında olduğu gibi milliyetçidirler); bağımlı burjuvaziler çoğunlukla, evrenselcilik adına, Üçüncü Dünya ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi kozmopolitizme katılmazlar mı? Halkların bu burjuva evrenselciliğine katıldıkları bile olur: Örneğin Batı işçi sınıflarının sömürgeciliğe katılmaları. Son olarak, yerel burjuvazinin, ulusa ihanet ederek ittifak yaptığı baş düşmana —evrenselci emperyalizme (ya da sosyal-emperyalizme)— karşı mücadele eden halk-

ların saflarında «milliyetçi» tepkiler ortak bir özellik değiller mi? Bence Üçüncü Dünyada (ve Doğu Avrupa'da) ulusal kurtuluşun boyutları sosyalizmin ilerlemesi için temeldir.

5. Günümüzdeki bunalım, kapitalizmden sosyalizme uzun geçişte yer alıyor. Bu sadece ileri kapitalist ülkelerin ekonomik bir bunalımı ya da sadece Kuzey/Güney uluslararası işbölümünün bir bunalımı değil. Bu iki hegemonyanın da bunalımı; gerilemekte olan (bu gerileme teorik olarak geri döndürülebilir olsa bile) ABD'nin, yani emperyalist sistemin bunalımı; ve Doğu Avrupa halklarının özlemleriyle mücadele eden ve devletçi sistemin içinde bulunan zayıflıkları görünürde henüz aşamamış olan SSCB'nin bunalımı. Fakat, bu devletçi üretim tarzı sosyalist olmadığı için, Doğunun bunalımı sosyalizmin bunalımı değil.

İçinde bulunduğumuz on yılla ilgili birkaç tahmin yapmak istersek şöyle özetleyebiliriz: Periferide kapitalizmin politik bunalımı derinleşecek ve uzun bir halkçı başkaldırı ve parçalanma dönemi açacaktır; aynı şekilde, Doğu Avrupa'nın bunalımı da derinleşecektir. Bu çifte bunalım, kapitalist gelişimin yeni bir evresini kolaylaştırmıyor, tersine, sosyalist perspektifler açıyor. Sosyalist geçiş, şimdiye dek olduğu gibi, emperyalist sistemin zayıf halkalarında ulusal demokratik devrimlerle devam edebilir; fakat Batıda ve Doğu Avrupa'da, biçimlerini kestirebilmenin zor olduğu bir işçi sınıfı canlanmasının başlamasına da tanık olunabilir.

Savaş sonrasında dünyayı yöneten iki hegemonyanın bu çifte gerilemesi ile yaratılan politik konjonktür savaş tehlikesi içeriyor. Bu savaş tehlikesi, görünüşe karşın, 1945'ten 1970'e çatlaksız iki blok karşı karşıya olduğunda daha az olası idi. Savaş genellikle, uluslararası sahnede iş gören büyük güçlerin, konumlarını kendi gerilemeleri yüzünden ve buna bağlı olarak da her birinin bir diğeri için temsil ettiği tehlike yüzünden tehdit altında gördüklerinde ortaya çıkıyor. Bu koşullarda, iki süpergüç arasındaki özerklik bölgesini genişletmek için çalışmak önem kazanıyor. Bu yüzden bağlantısızlık, savaş tehlikesini azaltmasına doğrudan katkıda bu-

lunmasının ötesinde ulusal kurtuluş ve sosyalizm güçlerinin gelişimine en elverişli çerçeveyi sunan bir stratejinin temel parçalarından birini oluşturur. Üçüncü Dünya ülkelerinin bu bağlantısızlığı Çin'den ve Avrupa'dan gerçek bir destek görebilirse daha da etkili olabilecektir.

SONUÇ : DOSTÇA BİR TARTIŞMA

Okurların da gözünden kaçmamıştır, dördümüz de başlangıçta görüş birliği ve ortak öncüllerden yola çıkmamıza karşın, vardığımız sonuçlar aynı değil. Ancak konumlarımız arasındaki ayrımları da çok kesin olarak saptamak kolay değil. Aslında, ele alınan konunun karmaşıklığından dolayı, umulabileceği gibi, kimileri oldukça önemli birçok vurgu farklılığı ortaya çıktı. Bunun sonucu gerçekte, şu andaki durum ve bundan çıkarak ne yapılabileceği konusunda dostça bir tartışma oldu. Şimdi bu tartışmayı açıklığa kavuşturmak istiyoruz.

Tartışma, her biri «bunalım»la ilgili üç ana sorun etrafında oluşuyor: 1) kapitalist gelişme modelleri, 2) sistem karşıtı güçlerin bilançosu, 3) gelecek için perspektifler. Bunları sırayla inceleyelim.

Kapitalist Gelişme Modelleri

Kapitalist gelişmenin uzun dalgalarının bugünkü görünümün ortaya çıkmasında oynadıkları rol konusunda önemli ayrılıklarımız var. Yaklaşık elli yıl süren ve kimi zaman Kondratieff devresi olarak adlandırılan genişleme ve gerileme dalgalarından sözediyoruz. Bu dalgaların, Kondratieff, Schumpeter ve diğerleri tarafından geliştirildikleri «klasik» dönemin, yani XVIII. yy sonlarından I. Dünya Savaşına kadar olan dönemin gerçekliğine şu veya bu şekilde tekabül ettiğinden hiçbirimizin kuşkusu yok. Kimimize göre bunların başlangıcı çok daha öncelere gidiyor fakat tartışmanın ana noktası bu değil. Gerçekte sorun, kapitalist dünya ekonomisinin yapısal bir bunalıma girip girmediği, eğer evet ise, Kondra-

tieff devrelerinin XIX. yüzyıldakilerle karşılaştırılabilecek bir biçimde varolmaya ne ölçüde devam ettiği.

Frank ve Wallerstein için, uzun dalgalar sistemin işleyişinin periyodik olarak yeniden-üretilmesini, onun temel dışavurumlarından birini temsil ediyor. Bu model, yapısal bunalıma karşın büyük ölçüde aynı kalmıştır; hatta bunalıma neden olan unsurlardan biri olarak görülebilir. Bu devrelerin düzenliliği, 1990'lardan itibaren yeni bir genişleme evresi olasılığını öngörme olanağı veriyor. Böyle bir öngörü sadece nesnel bir analize dayanmıyor, ekonomik aktörlerin öznel değerlendirmesine de giriyor.

Amin ve Arrighi, bu fenomenin periyodik olmasından çok her dalganın özgüllüğü karşısında daha duyarlılar. Bu model XIX. yy'da geçerli olmuş olsa bile sistemin yapısal bunalımının, önceki «yasa»ların artık uygulanamaz olduğu anlamına geldiğini söylüyorlar. O halde, böyle bir kavramın kullanılmasının analizleri tehlikeli biçimde soyut kılacağını düşünüyorlar. Aynı zamanda Frank ve Wallerstein'ın aşırı «ekonomizminden» kaygılanıyorlar, diğer yanda ise bunlar da Amin ve Arrighi'nin aşırı «volontarizm»inden korkuyorlar. Burada elbette vurgulama farkları sözkonusudur ancak önemleri yadsınamaz.

Aynı tartışma «hegemonya» «dalga»ları sorununda da yineleniyor. Frank ve Wallerstein'a göre, daha önceki, Hollanda ve İngiltere hegemonyalarının gerilemeleriyle kuracağımız koşutluklar (sınırlı da olsa) ABD hegemonyasının bugünkü gerilemesi hakkında bizi oldukça aydınlatır. Amin ve Arrighi'ye göre ise, içinde bulunduğumuz durumun özgüllükleri o derecededir ki, XIX. yy'daki İngiltere hegemonyasının «gerileme»siyle kurulacak her koşutluk yorum hatalarına yolaçma tehlikesini de getirir.

Tartışmanın nispeten ikincil bir noktası ise yetmişli ve seksenli yılların durgunluğunun (stagnation) niteliği üzerinedir. Bu konuda Amin, Arrighi ve Frank hepsi şu kanıyı paylaşıyor: Geçmişteki bir çok durgunluğun tersine, bu en son durgunluk hiçbir şekilde «talep yetersizliği»nden doğmuyor, fakat daha ziyade, kısmen merkez ülkelerindeki işçilerin 1945

sonrasındaki ulaştıkları güç (gerçek ücretlerin artması) ve belki aynı zamanda, kimi periferi ülkelerinin pazarda yokumsanmayacak bir güç olarak ortaya çıkmaları (örneği OPEC) yüzünden kâr oranlarında meydana gelen önemli düşüşten ileri geliyor. Sorunun anahtarı talep olmadığına göre, sermayenin özellikle maliyetleri kısma yolları üzerinde yoğunlaşacağını umuyorlar. Wallerstein için ise «talep yetersizliği» ve «kâr oranı düşüşü» karşıtlığının büyük bir önemi yok. Sözkonusu olan, bir tek karmaşık fenomenin değişik yüzleridir: Global arz-global talep uyumsuzluğu. Durgunluk sırayla bir talep yetersizliği bir kâr oranı düşüşü ile kendini gösteren bu uyumsuzluğun sonucudur. Bu iki belirtiden hiçbiri diğerinin «nedeni» olarak kabul edilemez. O halde, gerileme döneminde maliyetlerin düşürülmesi ve efektif talebin artırılması, ikisi birlikte, tek bir «çözüm»ün birbirini etkileyen kısımlarıdır.

Aramızdaki diğer bir ayrılık da «emperyalizm» ve bunun analitik bir araç olarak yararlığı sorunu konusunda. Frank ve Wallerstein için emperyalizm terimi, merkez devletler tarafından, dünya ekonomisine en uygun buldukları fiyat yapısını empoze etmek üzere herhangi bir biçimde politik güçlerini kullanmalarını kapsayan bir terim. Bu zaman zaman fetih ve politik iktidarın zaptı biçimlerini alır; kimi zaman da «zımni emperyalizm» biçimine bürünür (bunu bazıları «yeni-sömürgecilik» olarak adlandırıyorlar). Bu olguyu, kapitalist dünya ekonomisinin baştan beri işleyişine o denli özsel olarak kabul ediyorlar ki daha başka bir terminolojinin yararlığından kuşku duyuyorlar. Her ne olursa olsun emperyalizmin şimdilerde izine bile rastlanmayan «sömürgeci» biçiminin gelecekte yeniden ortaya çıkma olasılığını dışlamıyorlar. Yine de, sömürgeciliğin tasfiyesinin politik önemini de vurgulamaktan geri durmuyorlar.

Amin, Hobson ve Lenin'in geleneksel konumuna daha yakın. Emperyalizmin, sözü kullandığı anlamda, XIX. yy. ın sonlarında oluşan ve belirli ölçülerde bugün bile devam eden bir olgu olduğunu düşünüyor. Amin için, kapitalist gelişmenin bu aşaması dünya sisteminin billurlaşma sürecinde nite-

liksel bir sıçramayı temsil ediyor. Arrighi ise, Hobson ve Lenin'in emperyalizm kavramının (rekabetin, işletmeler arasındaki pazar rekabetinden devletler arasındaki askersel rekabete yani savaşa dönüşmesi) yüzyılımızın ilk yarısında geçerli olduğunu düşünüyor. Ancak bu kavramın 1950'ler ve 1960'larda Amerikan hegemonyasının dünya ekonomisinde yol açtığı yapısal değişiklikler yüzünden, anlamından çok şey yitirmiş olduğu kanısında. Bu yüzden bu terim ya kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminde bir geçiş evresini (kabaca 1880'lerden 1940'lara) belirtmek için kullanılmalı, ya da Frank ve Wallerstein'ın ileri sürdükleri gibi, hiç kullanılmamalıdır.

Sistem Karşıtı Güçlerin Bilançosu

Sadeleştirme kaygısıyla, sosyalist devletler, sosyalist hareketler ve milliyetçi hareketler olarak böleceğimiz, modern dünyanın sistem karşıtı güçlerinin analizi konusunda da görüş ayrılıklarımız var.

Bir çokları için bu hareketlerin kilit taşı olan SSCB'den başlayalım. Hiçbirimiz Ekim devriminin hem dünya politik realitesini değiştirmiş olan hem de dünya çapında sembolik önemi olan bir olay olarak tarihsel önemini yadsımıyoruz. O halde soru, bu devlet yapısının tarihsel anlamı, şu andaki önemi ve gelecekte izleyeceği yolun nasıl değerlendirileceğidir.

Her şeyden önce, (onu nasıl tanımlamalı? İlkin, uyuştuğumuz noktalardan başlayalım. Şu konuda hemfikiriz: SSCB, bizzat kendi varlığı ve ulusal kurtuluş hareketlerine verdiği kesikli destekle, dünya kapitalizminin aşındırılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Yine hemfikiriz ki, rejim içerde baskıcıdır ve çoğu zaman, diğer ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerine, pekâlâ hakettikleri halde, yardım etmemiştir. Ayrıca, askersel ve endüstri gücündeki artış (Çarlık dönemine göre) ne denli etkileyici olursa olsun, SSCB kendisinin ya da karşı olanların inandırmak istediklerinden çok daha güçsüzdür ve başka bir nedenle olmasa bile bu yüzden, doğrudan emperyal genişleme için sadece sınırlı bir yeteneği

vardır, son olarak, iç istikrarı ve müttefikleriyle olan ilişkilerindeki istikrar, kimi zaman düşünüldüğünden daha zayıftır ve Doğu Avrupa'daki milliyetçilik ve SSCB içindeki milliyetler sorunu mevcut politik yapının önemli zayıflıklarıdır.

SSCB'nin ekonomik yapısının değerlendirilmesi konusunda önemli ayrılıklarımız var. Frank ve Wallerstein için SSCB, tüm iç dönüşümlerine karşın, kapitalist dünya ekonomisinin yasaları tarafından yönetilen dünya işbölümünün bütünleyici bir parçası olarak kalıyor ve o halde onun değişimlerine önemli ölçüde tabidir. Ne Amin ne de Arrighi SSCB'nin, tanımladıkları anlamda sosyalist bir ekonomiye sahip olduğunu kabul etmemelerine karşın bunun kapitalist dünya ekonomisinin esasen dışında (Amin) ya da onunla çok zayıf olarak birleşmiş (Arrighi) olduğunu ve aşırı üretim eğilimlerinin epeyce zayıf olduğunu düşünüyorlar, Sovyet rejimi ve ekonomisinin görece zayıf olduğu konusunda birleşiyorlar, fakat bu zayıflığın belli bir yayılmacı eğilime yönelttiğini düşünme eğilimindeler. Frank ve Wallerstein, ama özellikle Frank, bu son noktada kuşkulular.

Son olarak, dört yazarın da üzerinde hemfikir olduğu ve bunları sadece Establishment'ın *değil, dünyadaki solun büyük bir kısmının görüşleriyle de karşı karşıya getiren bir nokta var: SSCB'deki politik sistemin tedricen ya da ani, önemli dönüşümlere uğraması gerektiği ve buna göre şu andaki yapının «dağılması» gerektiği (içerde olsun Doğu Avrupa ile ilişkilerde olsun) kabul edildiğinde, öyle görünüyor ki birçok çözümlemeci —sağda, merkezde ya da solda olsun— böyle bir gelişmeyi dünya sosyalizminin kesin bir gerilemesi olarak kavrayacaklardır. Biz bunun zorunlu olarak böyle olması gerektiğini düşünmüyoruz. Tam tersine, SSCB'de karşı-devrime yol açmak ve dünyada sosyalist güçleri zayıflatmak bir yana, bunları her yerde, SSCB de dahil, güçlendirme sonucunu doğurabilir.*

Bu bizi, çok doğal olarak Doğu Avrupa sorununa getiriyor. Şurası açık ki, Yugoslavya ve Arnavutluk dışında, COMECON üyesi Avrupalı hiçbir hükümet iktidara yığınsal halk hareketi ile gelmemiştir; o halde bunların hiçbirinde milliyet-

çi duygu mevcut rejimin temel dayanaklarından değildir. Tam tersine, Polonya'da Dayanışma'nın yükselişinin de gösterdiği gibi, işçiler sınıf çıkarlarını ileri sürmek için Meryem Ana ve tarihi Polonya'nın bayrağı altında toplandılar. Şu da açık ki, bu işçiler bunu en azından şimdilik, sistem karşıtı olmanın tek yolu olarak görüyorlar. Bundan dolayı bunların çabalarını dünya sistem karşıtı güçlerin yani antikapitalist güçlerin ailesine sokuyoruz.

Şu halde diğer sosyalist devletler —elbette Çin ve Vietnam, Kore, Küba — için ne demeli? Doğu Avrupa rejimlerinin tersine, Avrupalı olmayan sosyalist devletlerin çoğu, geniş halk hareketlerinin ifadesi olarak iktidara gelmişlerdir. Bunların çoğu hem sosyalizmin hem de milliyetçiliğin ifadesi olabilmişlerdir. Fakat iktidara geldikten sonra bu rejimler diğerlerinden temelden farklı oldular mı? Bu konuda aramızda bazı görüş ayrılıkları var. Kapitalist dünya ekonomisiyle ilişkiler konusunda Çin'in analizindeki ayrılıklarımız SSCB konusundakilerle aynı. Frank ve Wallerstein Çin'i, dünya ekonomisiyle Amin ve Arrighi'nin gördüğünden daha derinden birleşmiş olarak görüyorlar. Fakat SSCB ile koşutluk burada bitiyor. Frank'a göre, Çin'deki hareket aşağı yukarı SSCB'deki gibi «geri döndürülmüş»tür. Amin ve Wallerstein'a ve büyük ölçüde de Arrighi'ye göre ise bu yanlıştır. Amin Çin'i, iç politikadaki bir çok altüstlük boyunca temeldeki işçi-köylü ittifakının değişmediği, esas olarak sosyalist bir devlet olarak görüyor. Wallerstein ve Arrighi ise uygarlık faktörünün önemini vurgularken Batılı bir ülke olmayan Çin'in (dünya kapitalizmine olan tarihsel direnci ve diğer halkların rönesansını cisimleştiren) bir halk rejimiyle yönetildiği olgusuna dikkat çekiyorlar. Bu uslamlama az çok aynı şekilde, Vietnam ve Küba'ya da uygulanabilir.

Sosyalist devletlerle ilgili tartışma doğal olarak, sosyalist hareketlerin değerlendirilmesine götürüyor. Şu konuda hiç kuşkumuz yok ki, açıklayıcı bir model olarak Marksizm, dünya ölçeğinde tarihsel hareket olarak da Sosyalizm, ortodoksluların (çoğul, çünkü bir çok var) tamamen değilse bile en azından önemli noktalarda yanlış oldukları ortaya çık-

tığı ölçüde, bir «bunalım» içindedir. Buradaki dört denemenin her biri, teorik sorunları ve bunların pratik sonuçlarını yeniden formülleştirmek için gerekli olan, yönelimlerimizden bazılarını sergiliyor. Örneğin, bugün işçilerin, proletaryanın sınıf çıkarlarını savunmak için sosyalizmden daha başka bayrakların altında toplandığı açıktır. Frank bundan üzüntü duyuyor, hatta kaygılanıyor. Arrighi bunu işçi hareketinin (özellikle merkezlerde) işyerindeki gücünün ve bunun işçilerin çıkarlarını somutlaştırma yeteneğinin bir yansıması olarak görüyor. Amin ve Wallerstein ise bunu dünya ekonomisi içinde işçilerin sınıf bilincinin artan gücünün, tüm ideolojik örtüleri (kendilerini marksist ya da sosyalist ilan edenler de dahil) delmelerine, çıkarlarını daha büyük bir etkinlikle savunmalarına olanak veren, bir işareti olarak yorumluyorlar.

Sosyalist ve marksist düşüncenin açıkça yetersiz kaldığı tarihsel olaylardan biri, milliyetçi ve/veya halkçı hareketlere verilen önemdir. Hiç kuşku yok, bunların tarihsel rolü küçümsenmiştir. Fakat bunların doğru bir değerlendirmesi nasıl formüle edilmeli? Amin'e göre bugün milliyetçilik, sosyalist bir içeriği olmadan önemli bir gelişme gösteremez. Arrighi ve Frank'a göre ise bunun tersi doğrudur. Wallerstein ise her iki önermenin de büyük ölçüde doğru olduğuna inanıyor.

Frank halkçı milliyetçiliğin (din, ırk ve dil etrafında toplaşmış hareketler de dahil) yayılması konusunda büyük ölçüde olumsuz bir görüşe sahip. Frank milliyetçi unsurun sonuçta her türlü sosyalist renklenmeye baskın çıktığını ve o halde milliyetçiliğin sonuçta burjuva nitelikli olduğunu, sistem karşıtı olmadığını düşünüyor. Gerçekte, tersine, milliyetçiliğin başkaldıran unsurları sistemle yeniden bütünleştirmenin en iyi biçimini oluşturabileceğini ileri sürüyor. Amin, Arrighi ve Wallerstein böyle bir yaklaşımı kabul etmiyorlar. Bunlara göre, dünya kapitalizminin daha ilkel sömürü biçimlerini kullanmasını engelleyen herşey iyidir, hem kendi içinde iyidir, hem çelişkilerin derinleşmesine neden oldukları için iyidir. Milliyetçi olarak nitelenen tüm hareketler için durum

böyle olmasa bile, bunların, özellikle Avrupa dışındaki, birçoğu XIX. yy daki milliyetçi hareketlerin çoğunun tersine esas olarak gerek ruh gerek toplumsal temel olarak anti-kapitalisttir. Her zaman çok açık ve özgün olmayan ideolojilerine karşın bunların global etkisi olumlu ve merkez ülkelerde sürekli olarak yeniden ortaya çıkan ırkçı ve yabancı düşmanı hareketlerinkinden çok farklı oldu.

Dünya kapitalizminin dinamikleri ve sistem karşıtı hareketlerin dinamiklerinin analizindeki bu çeşitlilik doğal olarak, kısa vadede olsun (1980 ler) uzun vadede olsun, gelecek için farklı kestirim ve çözümlere yol açıyor.

Gelecek için Perspektifler

Seksenli yıllarda ne olacağı kestirilmeye çalışıldığında hemen iki soru geliyor akla. Bir «çöküş» olacak mı? Yeni bir dünya savaşı olacak mı? Birinci sorunun yanıtı kısmen çöküşle neyin kastedildiğine bağlı. Eğer ciddi bir mali çöküş ve peşinden fiyatlarda düşme ve işsizlikte büyük bir artış kastediliyorsa, Amin, Frank ve Wallerstein içinde bulunduğumuz on yılda bu olasılığın büyük olduğunu düşünüyorlar. Arrighi ise kesin olarak tersi kanıda. Ona göre, böyle bir çöküşe karşı koyan güçler de çok büyüktür. İşçi hareketinin merkez ülkelerdeki yapısal gücünü (bu, fiyatlarda, üretimde ve istihdamda 1930'lardaki gibi büyük düşüşleri engeller) ve Üçüncü Dünyada bir çok savaşın ortaya çıkabileceğini (bu da dünya efektif talebine bir kırbaç darbesi etkisi yapacaktır) özellikle vurguluyor. Diğer üç yazar, bu etkenlerin genel çöküşü geciktirmede oynadıkları rolü yadsımıyorlar ancak bunların dünya üretiminin sürekli anarşi mantığı karşısında etkili olmaya devam edebilecekleri konusunda kuşkuları var.

Savaş sorununa gelince, görüşler daha çeşitli. Dünya savaşı olasılığı konusunda, bunun hiç olmazsa ciddi bir olasılık (bir «çöküş»e neden olacak türden «hesap hata»larının sonucu olarak) olduğunu düşünen Amin'den, önümüzdeki on yılda hemen hemen olasılık dışı olarak kabul eden Arrighi'ye dek, tam bir görüşler yelpazesi var. Wallerstein ve Frank, sırayla, arada yer alıyorlar. Bununla birlikte, herkes seksen-

li yılların Üçüncü Dünyada savaşların arttığı yıllar olacağında hemfikir. Daha büyük bir çatışmanın da bu savaşlardan doğma olasılığı var. Anlaşmazlığın konusu, bu çatışmaların içinde yer alacağı kalıbı oluşturacak olan, dünya ölçeğindeki ittifak yapıları. Daha önce belirtildiği gibi, hiçbirimiz, dünya politikasına 1948'den yakın tarihlere dek egemen olan NATO/Varşova Paktı çatışmasının iki kamptaki stratejilerin düşünce ya da dilekleri ne olursa olsun olası savaş saflaşmasının en doğru tanımına tekabül ettiğine inanmıyoruz. Herkes Washington-Tokyo-Pekin ekseninin çok kısa zamanda oldukça sağlamlaştığı ve billurlaşmaya devam edeceğinde hemfikir. Amin, Frank ve Wallerstein, üçü de, bu eksen karşısında, umulandan çok daha hızla billurlaşacak olan bir «detant» ekseninin yani Bonn-Paris-Moskova ekseninin ortaya çıkacağını ve şimdiden çıkmakta olduğunu düşünüyor. Arrighi bu konuda kuşkulu. Daha ziyade, Batı Avrupa'nın yansızlığa kaydığına, büyük bir İsviçre haline gelme yolunda olduğuna inanıyor. Hiçbirimiz, Batı Avrupa'nın, gerektiğinde askeri bakımdan Washington-Tokyo-Pekin ekseninde saf tutabilecek olduğunu düşünmüyoruz.

Avrupa-SSCB ekseninin ortaya çıkacağını öngören üçümüze göre böyle bir «alışveriş» hem ekonomik (bir yandan Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasında anlaşmalar, diğer yandan Arap dünyasıyla ortaklaşa anlaşmalar) hem de politik (Doğu Avrupa'nın «özgürleştirilmesi» ve Batı Avrupa'da göreli bir sosyal barış) bir temele dayanacaktır. Arrighi ise, böyle bir «alış-veriş» olasılığı konusunda kuşkulu çünkü Batı Avrupa'nın bu avantajları «pazarlık etmeden» alabilmesi olasılığını daha güçlü görüyor.

Uzun vadeli bir perspektif ele alındığında daha başka ayrılıklar ortaya çıkıyor. XIX. yy'dan beri sosyalist hareketler iki tip strateji uygulamışlardır. Birincisi, «sosyalist» bir devlet kurmak üzere iktidarı ele geçirmek. Çağdaş terminolojiye göre bu strateji dünya kapitalist sisteminden «kopma»yı hedefler. İkinci strateji, iktidar oyla ve belli sayıda parlamenter reform sayesinde sahip olmaya dayanır; bu sosyal-demokrasinin stratejisidir. Bu iki stratejinin tarihinin

analizi konusunda aramızda görüş ayrılığı olduğundan, bunların gelecekleri konusundaki değerlendirmelerimiz de farklı.

«Bağlanmama» stratejisine Amin tarafından büyük değer biçiliyor. Bunun, denendiği her yerde başarı getirdiğini ve olumlu olduğu kanısında. Bu strateji kimi zaman Çin'de olduğu gibi, sosyalist bir devletin kurulmasına kadar vardı; yoksa en azından, SSCB gibi kapitalist olmayan bir devletin kurulmasını getirdi. Amin'e göre tek ülkede sosyalizm sadece mümkün olmakla kalmayıp önümüzdeki elli-yüz yıl boyunca dünyada sosyalist hareketlerin ana stratejisi olarak kalacak çünkü bir dünya sosyalist düzenine ulaşmak için en elverişli mekanizmayı sağlamakta. Sistemden gerçekten kopmayan en «radikal» (Nasır'ın Mısır'ı gibi) rejimler bile varlıklarını sürdüremediler.

Frank ise buna daha ters bir görüşte olamazdı. Çünkü, bağlarını koparmış tüm devletler şu veya bu biçimde kapitalist dünya sistemiyle yeniden bütünleştiklerine göre, bağlanmama hiçbir zaman anlamlı bir biçimde işlememiştir (belki Kuzey Kore ve Arnavutluk hariç). Frank şunu da ekliyor, bu «bağlanmama»ların çoğu isteyerek değil fakat çoğunlukla, devrimci rejimlere merkez ülkelerin ambargoları vasıtasıyla uygulanan «istikrarsızlaştırma» (destabilisation) *yoluyla empoze edilmiştir. O halde bu bağlanmama, en azından, devletlerin iradelerinin bir ifadesi oldukları kadar emperyalist güçlerin bu önlemlerinin zorunlu sonucudur da. Bu koşullarda isteyerek kopmanın etkililiği ne olabilir? Frank aynı zamanda şunu da soruyor: Eğer bu kadar avantajlı ise, neden «yaşlı» sosyalist devletler «genç» olanlarına sürekli olarak, kopmamayı öğütlüyorlar? (SSCB Çin'e, Çin Vietnam'a Küba Nikaragua'ya)*

Wallerstein Frank'la, «bağlanmama»nın hem başarılamadığı hem de özerk bir iradenin ifadesi olmadığı konusunda birleşiyor. Ayrıca, bunun birbiri peşisıra neden olduğu hayal kırıklıkları ile dünya sosyalist hareketi üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını savunuyor. Ona göre «bağlanmama» sadece merkantilizmin XX. yy'daki serüvenidir ve taktik olarak bile, öncelikle SSCB ve Çin gibi geniş devletlerde ola-

naklıdır. Wallerstein bu görüşü, bağlanmamanın her şeye karşın yarattığı olumlu hareketlendirme etkilerini ve Nasır ve N'Krumah vb. nin kaderi ile Kastro'nunkini karşılaştırmanın düşünmeye değer olduğunu belirterek, yumuşatıyor. Bununla birlikte, bu taktiğin olumlu etkileri olsa bile, bunun gününün dolup dolmadığı ve dünya sosyalist hareketinin derhal alternatif stratejiler araştırıp araştırmayacağını —bunun gerekip gerekmediğini— soruyor.

Arrighi, bağlanmamanın esas olarak merkantilizm olduğunu fakat yeni bir içeriği olan bir merkantilizm olduğunu savunuyor. Yukarda daha önce söylendiği gibi, dünya ekonomisiyle bütünleşme olayının Frank ve Wallerstein'ın söylediklerinden daha az olduğunu ileri sürüyor, sosyalist devletler yaratma konusunda ise Amin'in iyimserliğini paylaşmıyor. Arrighi için sorun, Frank ve Wallerstein için de olduğu gibi, geleceğin stratejisinin ne olacağı.

Sosyal-demokrasi konusunda, dört yazarın hiçbiri bunun liberal rejim modeli olarak geçerliğine inanmıyor. Hepsi, 1945 sonrası genişleme süresince merkez ülkeler proletaryasına küçümsenemeyecek ekonomik kazançlar getirmekle birlikte, bunun büyük bir baskıyı maskelediğini düşünüyor. Amin ve Frank'a göre şimdiki bunalım merkez ülkelerde daha büyük bir baskıya neden olacaktır. Onlar bunu, George Orwell'in görüşüne atfen «1984» olarak adlandırıyorlar. Amin devletlerin Sovyet modeline yaklaşmaya başlayacağını düşünüyor. Arrighi de bu eğilimin büyüyeceğini fakat bunun Sovyet modelinden oldukça farklı kalacağını düşünüyor ve bunu «liberal korporatizm» olarak adlandırıyor. Hepimiz bunun merkez ülkeler için bir model olduğunu ve asla dünya sosyalizmine bir geçiş biçimi değil tam tersi olduğuna inanıyoruz. Bu bakış açısı Milton Friedman'ın sosyal-demokrasi hakkındaki görüşüne belki biraz benzetilebilir, şu farkla ki, bizce bu sosyal formu besleyen kapitalizmin kendisidir ve bu, kapitalizme karşı olmak bir yana onun en geliştirilmiş ürünlerindendir. Amin bundan, bugün devrimci güçlerin öncelikle periferide bulundukları sonucunu çıkarıyor. Wallerstein bu konuda ABD ve Batı Avrupa arasında bir ayrım yapıyor ve

ABD'de hem iç sosyal yapı hem de «gerileme»nin etkileri yüzünden, 1980'lerde ciddi bir toplumsal huzursuzluk başgöstereceğini umuyor.

Aramızdaki en temel görüş ayrılıklarından biri belki de uzun vadeli değerlendirme konusundadır. Amin, Arrighi ve Wallerstein uzun vadede iyimserler ve dünya kapitalizminin hemen kesin bir çöküşünü öngörüyorlar. Bunun, kapitalist güçlerin yapacağı karar hatalarından dolayı değil, —çünkü hatalar düzeltilebilir hatta engellenebilir— fakat, Schumpeter gibi, kapitalizmi çöküşe götürenin kendi başarıları olduğuna inandıklarından olası görüyorlar; kapitalizm genişledikçe, karşıtlıkları kendi yararına giderdikçe, güçlüklere uyarlandıkça çıkışı olmayan bir yola daha fazla giriyor. Diğer yazarlara göre Frank fazla kötümserdir çünkü bu «başarı»ların önemini abartıyor ve sistem karşıtı hareketlerin daha tutarlı politikalar uygulamaları için sabırsızlanıyor. Kendisi ise kötümser olduğunu kabul etmiyor. Kapitalizmin sonsuz olduğuna inanmamasına karşın dünya kapitalizminin çöküşünün ne zaman olacağını henüz kestiremiyor. Amin, Arrighi ve Wallerstein dünya kapitalizminin gelecek yüzyılda hemen kesinlikle çökeceğinde hemfikir olsalar da, onun yerini neyin alabileceği konusunda ayrılıyorlar. Hiçbirisi sosyalist dünya düzeninin önlenemez olduğuna inanmıyor; yeni bir sınıflı toplumun ortaya çıkması da elbette düşünülebilir. Fakat Amin dünya sosyalizminin güçlü bir olasılık olduğunu düşünüyor, Wallerstein da bu görüşe yakın. Arrighi ise daha kuşkulu.

Bununla birlikte, dördümüz de dünyayı değiştirmek için insan eyleminin hâlâ olanaklı, gerekli ve acil olduğuna inanmaya devam ediyoruz. Hepimiz dünyanın gerçekten uzun vadeli bir yapısal «bunalım» içinde olduğuna ve düşünce geliştirmenin, girişmemiz gereken öncelikli bir iş olduğuna inanıyoruz.

Belge Yayınları 26

GÜNEY KORE BİR MODEL OLABİLİR?

Eskiden Türkiye, «**Batı uygarlığı**»na yönelik özlemlerle yüklüydü. Fransa, Almanya, İngiltere, Amerika gibi ülkelere özenilirdi. Son yıllarda durum değişti. Güney Kore, Tayvan, Hong-Kong, Singapur gibi yarı sömürge devletler Atatürk Türkiyesi'ne örnek gösteriliyor.

Öncelikle «**Güney Kore**»ye özeniyoruz.

Bu akım kendiliğinden ya da bağımsız biçimde oluşmuş değil. Dünya Bankası'nın, IMF'nin, OECD'nin ya da «**Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu**»nun bir yetkilisi çıkıyor demeç veriyor, bir uzmanı çıkıyor rapor düzenliyor, Türkiye'deki dışa bağımlı ekonomi çevrelerini yönlendiriyor ,işadamlarının siyasal iktidardaki temsilcileri «**Güney Kore moreli**»ni hemen taklide kalkışıyorlar. O zaman büyük bir propaganda çarkı dönmeye başlıyor gerçekleri silip süpüren yalan dolan, tozu dumana katıyor.

Yalan dolanın yıkılması da sanıldığınca kolay değildir.

* * *

«**Belge Yayınları**»nda Hans Ulrich Luther'in «**Güney Kore Bir Model Olabilir mi?**» adlı kitabı Erol Özbek'in çevirisiyle çıktı. Son yılların ekonomik tartışmalarına ilgi duyan herkesin okuması gereken bu kitap önemli bir boşluğu dolduruyor.

Güney Kore ekonomisi nedir? Liberal midir? Serbest piyasa ekonomisi midir? «**Ulusallığı tasfiye edilmiş bir kamu ekonomisi**» midir? Kore, kapitalist dünyada eşit rekabet koşullarına mı ulaşıyor? Yoksa sömürü çarkına mı bağlanıyor? Sağlıklı bir yapıya mı sahip? Yoksa ilerde depremler yaratacak çelişkilerle mi donanmıştır? Bütün bu soruların yanıtları kitapta ayrıntılı biçimde araştırılıyor...

Acımasız bir yaklaşımla denebilir ki:

— Kalkınmak kolay değil. Bastırırsın emekçi halkı, köle gibi çalıştırırsın, sermaye birikimi başka türlü olamıyor, sanayileşme gerçekleşemiyor...

Ne var ki, bu mantık da, «**model**» de geçerli görünmüyor. Güney Kore'deki 30 yıllık dikta ve «**ekonomik mucize**» ülkeye değil, kapitalizmin ağababalarına dönük olumsuz bir çark yaratmış. Artık «**Bu iktisadi temel üzerinde bağımsız ve rekabet yeteneğine sahip bir sanayi inşa etmek mümkün değil**...

İlhan SELÇUK

Cumhuriyet, 21.6.84

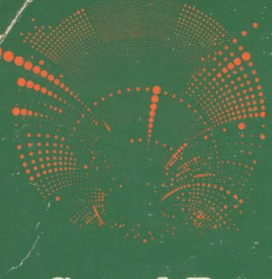

Genel Bunalımın DİNAMİKLERİ

- ☐ **GEÇİŞ OLARAK BUNALIM**
  Wallerstein
- ☐ **BİR HEGEMONYA BUNALIMI**
  Arrighi
- ☐ **İDEOLOJİ BUNALIMI BUNALIM İDEOLOJİSİ**
  Frank
- ☐ **BUNALIM, ULUSÇULUK, TOPLUMCULUK**
  Amin

Dünya çapında ünlü dört iktisat kuramcısı, ortak bazı noktalardan hareketle, dünya bunalımının çeşitli boyutlarını tartışıyor ortak vargılar yanında birçok konuda da farklı sonuçlara ulaşıyorlar. Bu ilginç yaklaşım ve tartışmanın, bizde de canlı bir tartışmaya yol açacağını umuyoruz.

3000₺

Kapak Düzeni : Ömer Faruk